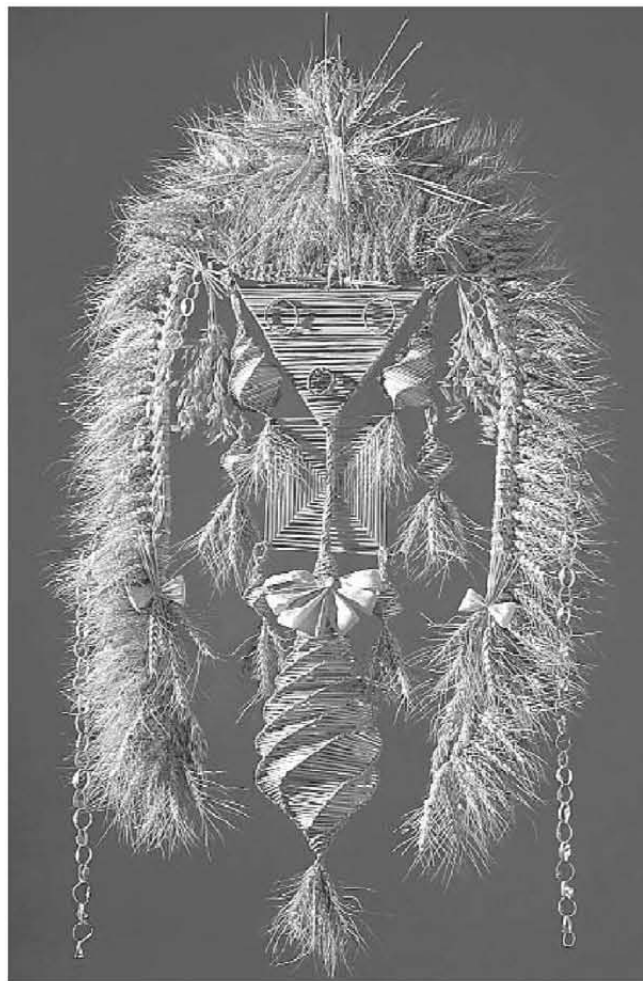

A menyasszony a Nagy Természetet újjászülő Nagyboldogasszony mediator (közreműködő) leánya
Kalotaszegi menyasszony az 1900-as évek első évtizedéből

Nagyboldogasszony, a magyar Magna Mater

Nagyboldogasszony, aki a gabona anya metaforájaként magába foglalja az élet és halál ellentét-kettőséget, ezáltal örökkévalóságát a gyermekét váró földi asszony számára, aki így istennővé válik.

Nagyboldogasszony, Kisasszony leányával és fiával, a Gyermekkel.
Kőszegi miseruha részlete az 1480 körüli időből

Mettercia a koronázópaláston (Anyá leányával és fiával)
1030-as évek vége

BOLDOGASSZONY ANYÁNK

*Boldogasszony anyánk, régi nagy Pátrónánk,
Nagy ínségben lévén, így szólít meg hazánk*

*Magyarországról, édes hazánkról
Ne feledkezzél el, szegény magyarokról.
Nyisd fel az egeket, sok kiáltásunkra!
Anyai palástod, fordítsd oltalmunkra*

*Magyarországról, édes hazánkról,
Ne felejtkezzél el, szegény magyarokról.
Kegyes szemeiddel tekintsd meg népedet!
Segéld meg áldásra Magyar Nemzetedet!*

*Magyarországról, édes hazánkról,
Ne felejtkezzél el szegény magyarokról*

*Sírnak és zokognak árváknak szívei,
Hazánk pusztulásán özvegyek lelkei*

*Magyarországról, édes hazánkról,
Ne felejtkezzél el szegény magyarokról.*

*Fordítsd el hazánkról ezt a sok ínséget,
Melyben torkig úszunk! Nyerj már békességet!*

*Magyarországról, édes hazánkról,
Ne felejtkezzél el, szegény magyarokról.*

*Irtsd ki édes Anyánk az eretnekséget
Magyar nemzetedből a hitetlenséget!*

*Magyarországról, édes hazánkról,
Ne felejtkezzél el, szegény magyarokról!¹*

¹ Volly István 1982. Dallama két változatban ismert. Különösen az első Millennium óta himnusként terjedt el.

Az Óseurópai Magna Mater

A magyar Nagyboldogasszony (Boldoganya) és Kisasszony leánya istennő-fogalmakban, mint az előző fejezetben bemutattuk: a Gabona-istennő élet-halál archaikus kettőssége jelenik meg. A nagy kérdés számunkra István király koronázó-templomának Nagyboldogasszony elnevezése. Mi lehet a kérdés hátterében? Ehhez előzmények ismeretére van szükség.

A nemzetközi tudományosság elkészítette az őseurópai antikvitás emberi közösségének kialakulásában meghatározó szerepet játszó *Magna Mater* istennő fogalom értelmezését. Két nagy istennő: Mezopotámiából a sumer-babiloni Inanna-Istár, Egyiptomból Ízisz; párhuzamos szerepkörük és tulajdonságuk meghatározó a mi hagyományainkban is. A Kárpát-medencében otthonos szerepkör és istennő tulajdonságok pedig a Kárpát-medencéig elnyúló Égei kultúra mediterrán emlékeiben mai napig fellelhetők. Ezek az istennő-fogalmak Kr. e. mintegy 5000 éves időszakot hidalnak át, amíg elérik az őseurópai kultúrába történő beolvadást. A folyamat a későbbi judeo-kereszténység kialakulásával akad meg véglegesen. Korszakonként különböző neveken találhatunk megelőző istennő-fogalom-neveket.

A sumer Inanna történet előtt az istennő Nammu, vagy Ninhursag néven születik meg az ósóceánból, hogy utána évszázadokkal, évezredekkel később Tiamat legyen, aki a fiával Marduval (Marduk, Baál) történt szimbolikus harcban semmisül meg úgy, hogy fia Marduk kettévágja, felső részéből a *mennyet*, alsó részéből a *földet* alakítja ki. E fogalmak nőneműek és természetesen szimbolikusan együtt értendők. Gondot okoznak jóval később, az ezredévek múlva kialakuló indoeurópai nyelveket beszélő mai tudomány számára. Az egyiptomi Nut-Geb történetben a földet hím-neműként kezelik, egyedül a kultúrák történetében (görög, latin, francia, angol, szláv, héber nyelvek révén, például nem ismerik érdemben a magyar *menny* fogalmat).

Az ósóceánból nemcsak a sumer *Nammu*, hanem *Világhegy* is születik, mely szintén a mennyet és a földet tartalmazza, újabb gondot okozván a tu-

domány számára. (ebben a menny fogalmat hím-neműként kezelik²).

Emlékezetbe idézzük Károlyi Gáspár magyar Bibliafordításának már az első fejezetben bemutatott magyarázatát: „Kezdetben teremté Isten az Mennyet és a Földet”, a Menny szóhoz jelzést tett és lapszéli jegyzetben írta: „Az Mennyen, Földen, mélségen, vizeken *mind egyet ért, tudni illik azt, amiből Mennyet Földet minden ékességével egybe terété.*” Meglepő módon tehát, ezt a kettőséget egynek tart-

Vizsolyi Biblia Teremtés első oldala a fordító, Károly Gáspár idézett lapszéli bejegyzésével 1580.

² Campbell Joseph: *The Mythic Image* Bollingen Series Princeton University Press 1974: II. 77 ... "in the University Museum, Philadelphia, tells that when this 'Heaven-and-Earth' emerged from the primal sea its form was of a mountain whose summit", Heaven (AN) was male, and lower portion, Earth (KI) female, further that from this dual being the air-god Enlil was born, by whom two were separated. Ez teljes tévedés, mert itt a női fogalom kettőségeről (Menny-Föld) van szó.

ja. Azt a felismerést is megismételjük, hogy a magyar nyelven kívül az örmény nyelv pontosan ugyanígy jár el: a menny és a föld fogalmak *kettősségét* egynek értelmezi. Megtoldjuk ezt a gondolatot a Fibonacci sor gondolati világával: 0, 1, 1, 2, 3, 5, 8, stb., melyben a két egyes szám más-más minőséget takar, amivel a mennyiség fogalmát változó, ellentétes minőségi tartalommal váltja föl, s ezzel megteremtí a mai atom-matematikai gondolkodás ellentét-kettőssége egységének teljesen új lehetőségét: a szám értelmezésének nemcsak mennyiséget, hanem minőséget is tartalmazó fogalmi használatát.

Amikor megjelent az antikvitásban ez az új ismeret, az emberi tudatosság fejlődését hihetetlen mértékben kitágította. Az ember megértette, hogy a női fogalom olyan teremő fogalom, amivel az ellenkező nemű férfi nem rendelkezik. Csak a női fogalom képes új élő-alakot teremteni, legyen az egy bogár, növény, állat, vagy ember.

Így vált a nő *istenanya* fogalommá. Olyan erővé, ami a földi élet létrejöttében és annak változásában *«isten» mindentudó és mindenható szerepkört* biztosít számára. A női elv az élet és halál urává vált. Értethető módon később ő fogalmazta meg a közösségi együttélés első törvényeit is.

A magyarság nyelvi szerveződésekor ez a nőközpontú, kőkorszaki emberi szellemiség még teljes erővel jelen volt. A 2000–1000 között Kr. e. Európába beözönlő indoeurópai népek számára a Krisztus születési éve előtti évezred átmenetet biztosított a kőkorszaki szellemi kultúrából történő, – már görög-római szellemiség befogadására, mely szintén nem mehetett könnyen, de nem volt számukra akkora nehézség az áttérés megéléséhez, mint a magyarság számára a kereszténység erősen férfiközpontú, a Nagy Természet női képzetétől eltérő elfogadása, mert az államiság kialakulásakor ezredével korábbi szellemi és emberi együttélési ismeretekkel rendelkeztek. A Magna Mater-nek, a Nagy Istenanya fogalomnak ez a *Menny–Föld kettősség lényegi tulajdonsága* volt és ma is az.

A magyar társadalomtudományok alig, vagy semmit nem foglalkoztak a honfoglalók pásztor- és a Kárpát-medencében lakó töredék rokon-népek

„magyar” kultúrájának különbözőségével, az ebből adódó társadalmi követelmények kialakításának lefolyásával. A magyarság animista, természeti szellemiségű gondolatvilága keresztény szellemiségre cseréjéről – ami a Vatikán vezette új Európa korszellemében kétségtelenül elkerülhetetlen követelmény volt. Sajnálatos módon e kérdéskör ismerete, ahogy Makkay János régész-történész professzor leírta: „mai napig nem rendezett.”³

Eddigi vizsgálódásainkban annyit kétségtelenül megállapíthatunk, hogy a honfoglalás katonai következményei számunkra meghatározó jelentőségűek voltak, mert a betelepedés jogosan és megfelelő időben, Európában talán az utolsó lehetőségként valósult meg. Mindez azonban nem feledtetheti annak a több ezer évnek alaposabb ismeret igényét, ami a Kárpát-medencében megelőzte és megalapozta azon rokon kultúrájú néptörzsek Nagy Természet tartalmú életismeretét, akik a végleges magyar honfoglalást létükkel és vérükkel, valamint ma már kétségtelen: a kialakult magyar nyelvű kultúrájukkal itt a medencében megelőzték.

A következőkben ezekre a kiugró szellemi előzményekre próbálunk áttekintést adni. A Kárpát-medencében jelen lévő égei kultúrában otthonos, iráni nyelvű néptörzsek sumer vagy égei változatú alap kultúrájában, az istennő fogalom időben, elnevezésekben is nyelvenként változó. A Nagy Istennőt mondhatjuk Nammunak, Ninhursagnak, Tiamatnak, Inannának. Mitológiája magába foglalja az eget és a földet. Az istennő címe: *A Menny és Föld királynéja*. Megfogalmazza a neolitikus (újkökori) időszak említett Nagy Istenanyjának az arcvonásait. *Lényében képes volt uralkodni az élet és a halál felett.*

Csodálatos történet őrzi e megállapítás emlékét:

„A sumer Inanna elhatározza, hogy teljes királynői díszben fölkeresi az Alvilág halál szerepében uralkodó királynő nővérét, Ereshkigált, hogy valóban képviselhesse saját személyében a megölt halál világát is. Átmege az alvilágot őrző hét kapun, amelynek mindegyik őrsége elvesz valamit a rajta lévő királynői ékességekből, s végül meztelenül találkozik nővérével, aki tudatja vele, hogy innen nincs visszatérés. Sikoltva esik össze, halál-állapotba kerül, s nővére a testét a régi henteseknél ismert szögére akasztja.

A földön az élet megáll, az élet szerves folytatását biztosító kapcsolatok megszűnnek mind a növényi,

³ Makkay János: *Magyarok, avarok, szlávok*. A szerző kiadása, Budapest, 2003:101–121.

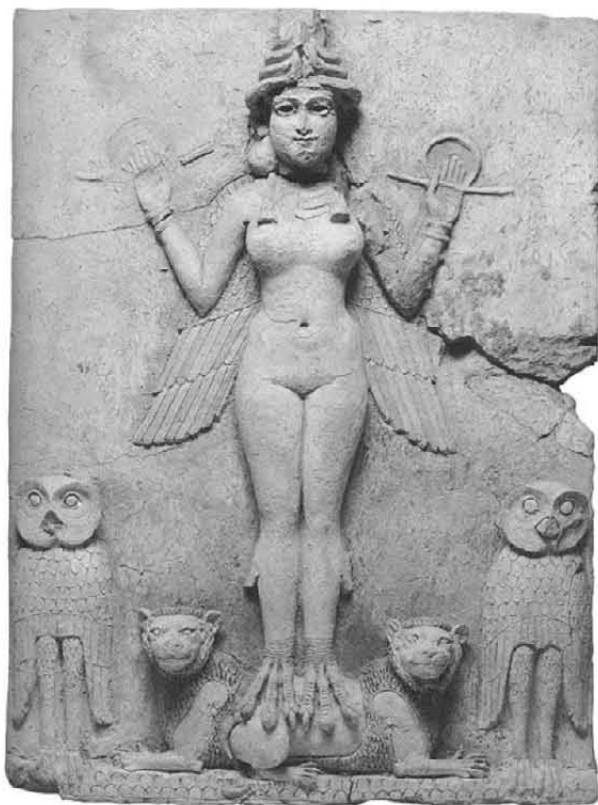
mind az állati és emberi világban. Az istenek egyike, akil az istennő megbízott, az ilyen következmény esetében vonatkozó figyelem és segítségadás közreműködésével, látja a helyzetet és elindítja a segítséget az Alvilágba, olyan isten és démonok közreműködésével, akik képesek lesznek visszahozni az istennőt az életbe. Ami meg is történik, de az is feltételekkel: valakinek majd vissza kell menni az istennő helyett.

Belépve a trónterembe ott látja a saját trónján ülni fiát, hitvesét, Dumuzit, hölgybarátnőivel szórakozva. Mindjárt tudta, ki lesz, aki helyette visszamegy az Alvilágba, s ezt azonnal közölte is Dumuzival, korábbi fiával és hitvesével. Végül az lett, hogy Dumuzi az Alvilágban a nővérével Gestinannával felváltva töltötte el a következőkben az időt.”

A történet nem más, mint a növény magjának és magának a növénynek szimbolikus élet-története a földben. Arról szól, hogy a vadászattal és az előző gyűjtögető kultúrával szemben megindul a gabonakultúra szellemi működése, egészen más világnézettel, melyben a hold kétneműsége és női-férfi tulajdonsága kiemelkedő szerepet játszik. Az istennő lesz, aki kialakítja az emberi közösségek számára az együttélés törvénykönyvét, mert a hold-társ révén ő testesíti meg az igazság elvét: ő az istenanya, aki egyensúlyozhat az élet adásában és elvételében, a holderő női-férfi kettősségében. Ő testesíti meg a ciklikus idő nézetét, amihez az Élet és a Halál tartozik, s ezzel a termékenység istennőjévé is válik. Mitológiája a holdfázisok sötét és világos ciklusa, kapcsolata körül forog, a föld termékenységének és terméketlenségének ritmusában. Szűzi teremő és búslakodó anya vagy hitves, aki változóan hoz életet és halált. Szűz, mert ő viszi magán belül a hold totalitásában az élet teljességét.

Az istennő, mint anya és a fiatal isten leánytestvére (leány- és fiú-anya) mutatja a világos holdfázisok hármasságát. A negyedik, a sötét fázis, mint előbb bemutattuk, Inanna nővérével Ereshkigallal testesül meg, az Alvilág királynőjével. A zsidó mitológiában a formák visszavonulásához pedig Inanna, mint Lilith megörökli az életerő sötét nézetének szerepkörét, amit azzal az erővel teremtett. A görögöknél hasonlóan Hekaté az Éjszaka királynője.

A szüzesség mindig a Nagy Anyához, mint hold-istennőhöz tartozó képzet. Ő maga az élet, és az élet

Innin (Istár) istennő madárszárnnyal és -lábbal, kezében a hatalom jelvényeivel („bot és karika”), mellette kísérő állatai az oroszlán és a bagoly. Terrakotta dombormű az ún. „Burnei relief” (Ismeretlen lelőhelyről származik, a Kr. e. II. évezred elejéről, hitelessége vitatott, magassága 50 cm; London N. Collville Collection, British Múzeum.)

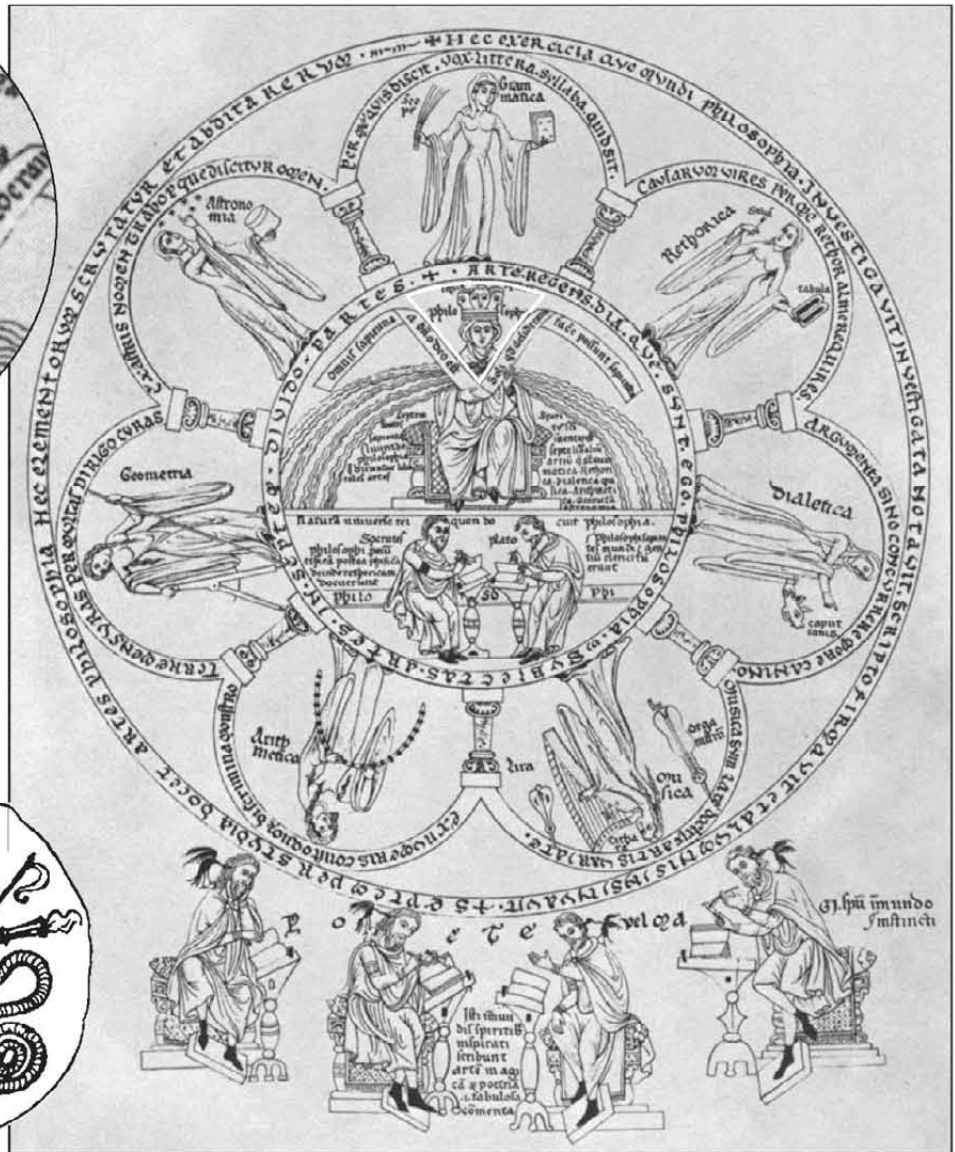
olyan, mint a hold ciklusa. Megjelenik magából, egyesülés nélkül, magához képest semmiféle más külsővel. Az istennő semmit sem tesz az úzásban a szexuális tisztasággal, ami adott a mi kultúránkban. Az istennő szűz, mert saját megtermékenyítő erejében mozgatja magát, és az élet kitisztítja ennek megnyilvánulásában az ölének tengerében sohasem befejeződő hullámokat. A szüzességet úgy értelmezték, mint az istennő egyik szimbólumát, ami leírja a metafizikai dimenziót – a *zoét* –, ahol az istennő két nézete: a termékenyítő férfi phallos és az áldott állapotban lévő női öl, életadó ölelésként ismételve egyesülhettek. Az élet, ami belőle született ki és veszi vissza magába, örökké tartóan az ő „gyermek” – *bios*.⁴ A költemény azt erősíti meg, hogy az istennő belső nézete, aki alakot ad a férfi isten láthatatlan lé-

⁴ A. Baringh-J., Cashford: *The Myth of the Goddess Evolution of an Image* Arkana Penguin Books 1993.

Philosophia-Sophia,
a Holdistennő hármassága
a görög Hekatétól
Szűz Máriáig

Hekatét ábrázoló
gravírozott ékkő Rómából

nyének, az nem más, mint az ő titkos arca. (Kerényi Károly megfogalmazásában, Baring-Cashford után rövidítve)

*Nemzett anya vagyok én, a szellemen belül
Elviselem és nem látsz engem
AN-nak a szavában én viselem el
És nem látsz engem
Enlilnek a szavában én viselem el
És nem látsz engem
A szent Templom szavában én viselem el
És te nem látsz engem.*

Inanna mágisztrális szimbólumai között legkiválóbb a kaduceus bot a két kígyóval, amint Krétán

szimbolizálta és adományozta a kettős erőt és a kétfejű balta, ami segített visszavonni az életet. Inanna, mint szomorú hitves és anya, mint a Nagy Hold sötét nézete, sír a szeretett fia miatt, hogy az élet elmegy az ürességbe, csökkenésbe, az elmúlásba. Nagy Anyaként ajándékoz fénylőn sugárzó harmatot, és a sugárzás forgása és hanyatlása is benne van a sötét holdban. A galamb a fehér hold-madár és a fekete fecske-képzet az élet és a termékenység megajándékozása; a skorpió és a vipera visszahúzó, romboló szerepe elrontja azt. Az istenasszony megtestesül mind a nagylelkű, mind a haragos érzésben, mind a szeretetben és elutasításban. Örök változásban van, még mindig ugyanabban; nő és

Az egymásba fűződő, csakrákat keresztező kígyópár a szexualitás gyógyító tapasztalatának erejét szimbolizálja. A korai Sumerben tűnik föl Lagas, Gudea királyának környezetében. (Kr. e. 2600)

FENT: Az istennő az ifjak közé leérkezik az égből a földre, a halál szimbólumú kettős baltákkal. Kréta, Knossosz Minoszi palota Kr. e. II. évezred.

LENT: Holdistennő tehenek (őkrök) vontatta kocsiján.

Kybele istennő oroszlánok vontatta kocsiján. Előző korszakban az istennő a hettita Kubab, Kumbaba, Humbaba névvel volt ismert az Eufratesz mellett.

férfi imádkozott hozzá, mint imádkoznak ma Máriához:

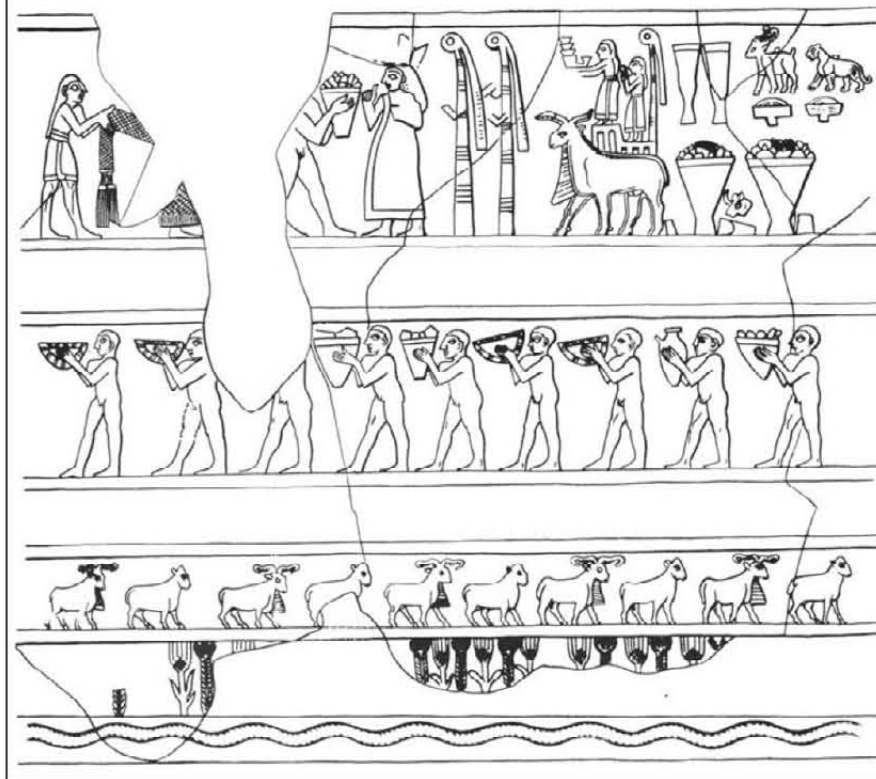
*Hozzád kiáltok, óh istenek úrnője
Úrnők úrnője, istennő, nincs hozzád hasonló
Istár, aki minden élő embert alakítasz
Te felséges világkirálynő, az ég uralkodója
És a menny házigazdájának női főszereplője
Előkelő a Te neved... óh isteni fény!*

Inanna templomait felékesítették a nagy felkelő hold szarvaival, ami a hold-erő képze, ami a földet megtermékenyíti, mint tehen, aki tejjel táplálja a borját. Mint a Nagy Anya, ő volt a tehen, aki tejjel táplálta gyermekeit, ami a hold fehérsége volt és ez

zel a tejjel szoptatta az ország királyait, akik különleges „fiai” voltak. Egy országban, ahol a nap égő sugarai a növények halálát jelentik, a hűvös holdsugarak a felfrissülést nyújtják. Így hitték a sumerek a termékenyítő harmatot, ami hagyományainkban sem ismeretlen.⁵ Az emberek képzetében ez a hagyomány élt a neolitikus képzetekben, ami mutatta az eget, amint az istennő és a felhők tele esővel, mint az ő mellei, amelyek olyanok voltak, mint a te-

⁵ A hajnal, változást felmutató varázsidejében szedett harmat, nem ismeretlen a magyar hagyományokban sem, például a vágyott vőlegényt a leány ilyen harmattal itatta meg a matyó és más hagyományokban. (szerző személyes gyűjtése a matyó Tardon, TV felvétel alkalmával).

Sumer Warka váza, mely kőből faragva Kr. e. 4–3000 évvel készült.

Mezopotámiában ez a legrégebbi szertartásos váza, amit kőbe faragva fedeztek föl –, írja André Parrot.

Körülbelül Kr. e. 3000 körül készülhetett. A nézőt bevezeti a kőkorszak atmoszférájába. Először kapunk betekintést ezen az úton, melyben az ember belépett az istenek jelenlétébe, – írja J. Campbell.

A téma: Innin a Nagy Istennő kultusza. Itt jelenik meg számunkra először, szimbólumai segítségével. (a legfelső sorban a papnő helyettesíti az istennőt a két nádköteg előtt állva.) Egy más mellett ez a két nádköteg kétségtelenül a templom bejáratát szimbolizálja. Az ajándékot hozók hosszú sora közeledik; a szertartásosan meztelen férfiak a gyümölcsökkel és zöldségekkel terakott edényeket és vázákat hordják. Egyik közülük az utat mutatja, és azonnal a mögötte érkező

méltóságot, akinek arca sajnos eltört, hiányzik. Feltételezhetően ő volt a város királya, vagy főpapja. A kísérője emeli föl a nagy és hosszú bojtos sálját; a templomból kijövő fogadó asszony üdvözlözi. Talán ő maga az istennő vagy még inkább, meglátásunk szerint az, aki mögött a bekerített terület Nagy Papnője látható a felajánlók nagy póznájával. Itt nagy gyűjtöedények és gyümölcsös tálak, állat alakú, és más tárgyak vannak. Végül az alsó szalagokon az állatok vonulásának a sorát látjuk. A termékeny földön, a folyóparton, az árpa és más zöldségek szemmel látható bujaságát.

heneik tőgyei. Inanna a neolitikus istennő, mint a menny és az eső istennője okozta a búza csírázását:

Belépek a mennyekbe és az eső leesik

Belépek a földre, a fű és a növények kihajtanak

Mialatt Ki-Ninhursag alapvetően hanyatlani – Inanna a teremtsben felnőni – látszik, kultusza 4000 évig tartós marad – talán amiatt, hogy a mítosz sokkal tovább élő megtestesülése is tartósabb

volt, mint más istennőké. Az ő mitológiája magába foglalta az eget éppen úgy, mint a földet. *Azonban fontos emlékezni, hogy ma az ő földkirálynő szerepe, mint istennő, a judeo-keresztény hagyományban elveszett.*

Inanna a föld istennőjeként a termékenység istennője: holdanya, aki szülte a növények napistenét, a vőlegényt, aki feleségül veszi őt, az istennőt, a szomorú feleséget, aki siratja őt, a fia-vőlegényt. Inanna szent pásztoristennő, mint Ki-Ninhursag, aki házia-

sította az állatokat, ezek között a bárányt, a tehenet és a vadállatokat, különösen a szarvast és az oroszlánt. Az oroszlánok húzzák Inanna kocsiját és az oroszlán a trónja mellett, vagy a lábainál mutatja őt, mint az állatok úrnőjét és kezdeményezi az ő elmúlását, mint Ki-Ninhurszagét a neolitikus istennőtől.

Inanna „kert”-jének vagy birka-karámjának a bejáratí ajtaja olyan volt, mint a női öl, amiből minden élőlény megszületett, akik fölött ő elnőkölt, mint pásztoristennő és pásztor.

Így a bejáratot különleges kapu jelezte szimbolikusan az istennő vulvájaként. Ez a legkorábbi időben két nádköteg volt, melynek végét legörbítették. Ez állt a birkaistálló bejáratánál is. A nádköteget stílizálták néha egy egyszerű dárdával, a templomának csomójával, és ez később a templomának áldozati fájává válik, legrégibb emléke az „életfának”. A nádkötegek között volt egy összekapcsoló köté, amely görbített alakot kapott és egykor a tehénistálló része volt, stílizálva vált a felkelő hold részévé. A felkelő hold eredetileg magának az istennőnek volt része és így maradt. De itt, a hitvesé-

hez, a *menyő bikájához* kapcsolódva díszítette úgy az istennek, mint az istennőnek királyi fővegét.

Inanna a föld királynője a búza, szőlő, cédrus, szikamor-füge, olajbogyó és az almafa istennőjének kiáradása volt. Ezek közül a fák közül egyet mindig a templom kertjében is ültettek, mint az istennő életének kiáradását.

Az istennő szimbolikus állat-képzetei közé tartozott az oroszlán és a tehen. Madár szimbólumai a galamb és a veréb, a neolitikus istennő szimbólumai; rontó oldalon, mint már említettük a halálos csípésű skorpió és vipera. Ez utóbbiak mutatják a kapcsolatát az Alvilág képzetéhez és Nammuhoz, a mélységek istennőjéhez. A termékenység istennőjeként ő a „Zöld Egy”, a Zöldellő Természet; a vízi út bonyolult csatornarendszere az ő védelme alá ke-

rült, mert minden teremtmény élete ennek a rendszernek a működésétől függött. Ezen a rendszeren történt a termelés begyűjtése, s ez így részt vett a begyűjtött termékek igazságos szétosztásában is.

A kenyér bizonyos részét áldozatként az ő oltárain égették el, süteményekben pedig az ő alakját is megformálták ezekhez az áldozatokhoz. A kőbe faragott URUK (Warka) váza Inanna templomából származik. A templom kapujában a két nádköteg az

Hathor az ő emberi alakjában a szülészéken születést ad a világegyetemnek. Kétoldalt két emberalak tehénfejű szarvakkal.

ő szimbolikus jelenlétét mutatja föl, amint fogadja azt, a gyűjteményt átadó edényben. A váza alján kezdődik a víz hullámainak megjelenítése, ami az élet egyik legfontosabb tényezője.⁶

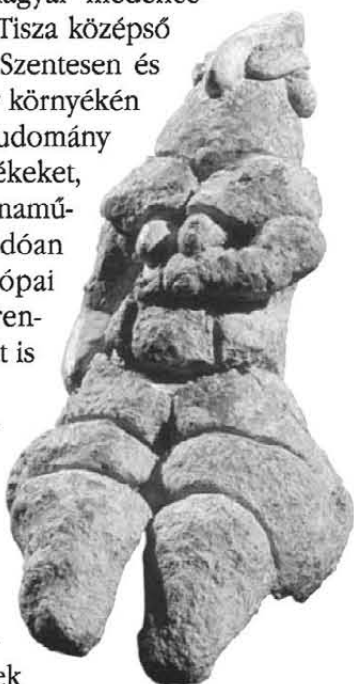
A természet istennőjének ez a széleskörű megfogalmazása ma is jelen van az utolsó két századunk alatt, amit a néprajztudomány gyűjtött össze és írt le hagyományos kulturális emlékezetünkből. Egy része még gondolatvilágunk mélyén található, de mutatunk be olyan tárgyi emléket is, ami évezredek óta jelen van, még a mi életünkben is, s napjainkban sem enyészett el.

⁶ A fordítás (Falvai K.) az eredeti szöveg rövidített összefoglalása.

AZ ŐSEURÓPAI KULTÚRA ÉS KÁRPÁT-MEDENCEI KAPCSOLATA

A Kárpát-medence nagyon kedvező helyzetben volt a jégkorszak elmúlása után, (Kr. e. 12 000 körül) melynek kialakulása nem tudott mélyen behatolni a medence klímaviszonyaiba. A környezetnél itt évezredekkel korábban kezdődik meg az úgynevezett „élelemtermelő” kultúra kialakulása, elsősorban az árpa és búzatermelés, ami az Kr. e. 5000–6000 körüli években szellemi újításokat is kikényszerített. A magyar medencében, elsősorban a Tisza középső és déli szakaszán, Szentesen és Hódmezővásárhely környékén tárt föl a régészet-tudomány olyan tárgyi emlékeket, melyek már a gabonaműveléshez kapcsolódóan az említett őseurópai térségben magasrendű szellemi kultúrát is jeleznek.

Az élelemtermelő életmód a termékenységet állította a vallási élet középpontjába, mert ettől függött a közösség léte. Ennek az érzésnek azonban kifejezési formát kellett találni, vagyis az elvont gondolatot meg kellett személyesíteni. A termékenység jelképe természetesen a nő lett, mint az élet forrása. De nem minden nő, hanem az elvonatkoztatott gondolkodásnak megfelelően, az általános, a mindenekfölött lévő nő, a „Nagy Anya”, a Magna Mater, aki mindennek a kezdete és a vége, minden létező forrása, életet és halált magába foglaló istenanya.⁷

BALRA: Istennő szobor a palesztinai Muntahából, a Jordán folyó déli partjáról. Ijesztő alakja és méretei mai inkább riasztanak. Kr. e. 6–7000 körül

JOBBRA: Lassei Vénusz a francia Dorgodneből, kezében a 13 rovásos bőségszaruval, mely az év 13 holdidőszakát sejteti. Az istennő szobrának méretei a természet újjászületéséhez szükséges nagyságrendben mutatkoznak. Kr. e. 25–20000 évvel ezelőtt.

Ezt a képzetet terjeszti ki a gondolkodás a már említett „gabonaistennőre” s vele együtt, ha nem korábban a „faistennőre”. Például a gyümölcsfákra, melyek képesek voltak az élet fennmaradását biztosító élelem folyamatos adására is.[...]

Kalicz Nándor a történelem előtti régészet egyik magyar képviselője a „Nagy Anya”, a Nagy Istennő, a Magna Mater újkőkori kialakulását az élelemtermelés megindulásának összefüggésével magyarázza. „...már nem a minél sikeresebb vadászat volt a legfontosabb, hanem a minél bőségebb növény és állatszaporulat. (Kr. e. 5000).

Ezt a tevékenységet már nem lehetett egyetlen mozzanatra redukálni, mint a vadászatot, hiszen hosszú folyamata eredményeképpen lett az elvetett magból új termés, és az állatok szaporulata. A központi kérdés a termékenység lett, amely többszörös

áttételen keresztül jelentkezett a művészetben, és a gondolkodásban új fejlődési irányt határozott meg. Az égei-anatóliai kul-

túrák közvetlen érvényesülésének legészakibb határa Kelet-Magyarország volt. Ugyanakkor itt volt a határa a közép-európai típusú s a helyi elemek túlsúlya alapján létrejött korai földműves közösségeknek is (Nyugat-Magyarország)

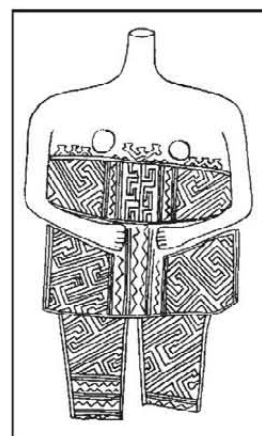
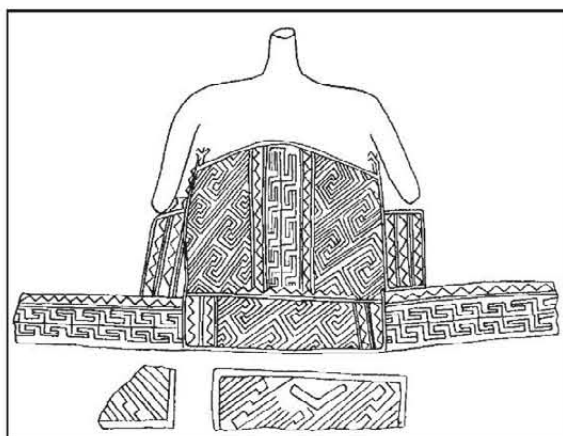
Kelet-Magyarországra a mediterrán területéken otthonos, fejlett talajváltó gazdálkodás a jellemző, s az ennek alapján létrejövő *tell* települési forma (a hosszú ideig tartó egyhelyben lakás következtében a sok hulladék, az egymásra épült újra és újra meg-

⁷ Kalicz Nándor: *Agyag istenek A neolitikum és rézkor emlékei Magyarországon* 14. p. Corvina Kiadó, 1970

épített házak romjai halmokat, „tell”-eket eredményeztek). Ez a mediterrán területek intenzív hatása az anyagi és szellemi kultúrában. [...] A közösségben a nők jelentős szerepet játszottak, amit a vallási élet és művészet emlíkei is bizonyítanak. A Körös-kultúra népének művészete az újkőkor elején főleg a vallási élethez kapcsolódott. Az edényművészségben az esztétikum a célszerűség mellett alárendeltebb szerepet játszott. Az önálló művészi alkotásokban ezzel szemben tág teret kapott a tartalmi mondanivaló mellett a formai kiképzés. Bár kezdettől fogva a stilizálás, a jelképszerűség uralkodott, ennek a legkülönbözőbb fokozatai voltak, a természethez közel álló ábrázolás-

A Szentesi Múzeumban található „Sarlós” isten (balra) és istennő (jobbra) a Szegvár-Tűzköves régészeti feltárásból. Tisza-kultúra. Kr. e. 5–6000 körül.

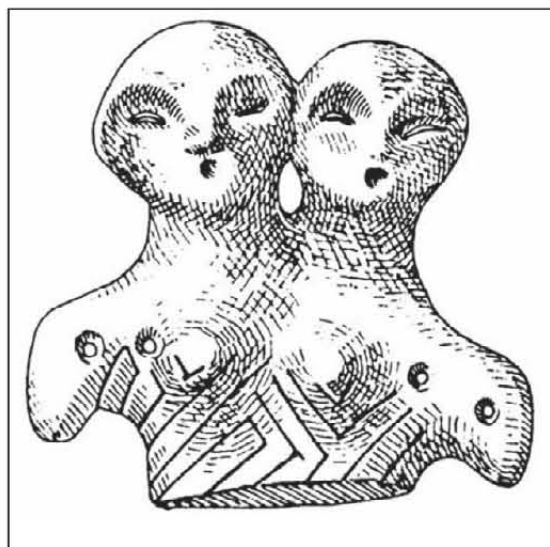
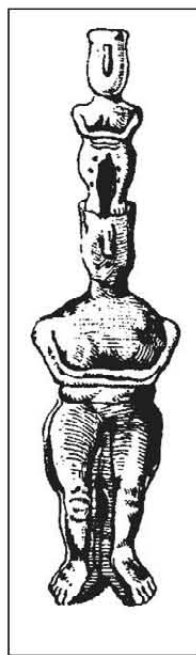

FENT: Az istennő testén található, V alakú, farkasfognak nevezett magyar motívumok rajzai

BALRA: A Szombathelyi Múzeumban látható, Séből (Vas megye) származó, 21 cm magas női alak a „Séi asszony” a Lengyeli kultúrából (Kr. e. 4–5000 körül).

LENT: Istennő és isten az életfa körül a kígyóval sumer hengerrajz Kr. e. 2500 körül.

JOBB OLDALON: Anya és lánya közös törzsön, farkasfogas díszítéssel BALRA a Vinca kultúrából (Craiova, Románia) Kr. e. 5000 körül JOBBRA: Anatóliából a korai bronzkorból Kr. e. 2600 körül.

BAL OLDALON: Leány az anyja fején, márvány szoborcscsa az Égei-tenger szigetéről Kr. e. 1500-as évekből.

tól a nagyon erős egyszerűsítésig. Ezek az alkotások arra mutatnak, hogy már az újkőkor elején a vallási életnek meglehetősen szerteágazó tevékenysége bontakozott ki, melynek középpontjában félreérthetetlenül a termékenység gondolata, megszemélyesítése és a hozzákapcsolódó szertartások állhattak. A művészet által közvetített vallási tevékenység változatosságára utalnak a több helyen, azonos módon ismétlődő különféle alkotások, mint az ember és állat-alakú edények, szobrok, a kétoldalú nézetre készült stilizált női szobrok s a domborművek különféle mozdulatot bemutató ábrázolásai, az emberi és állati figurák összefüggése, a nő és madár-alak összefonódása.

Az is kitűnik a Körös-kultúra népének művészetéből, hogy az alkotások analógiái kétségtelenül délre vezetnek, egészen Anatóliáig, és Mezopotámiáig. Magyarországon provinciálisabb változatokat készítettek és a helyi eltérések a perifériális területen fokozottan érvényesülnek. A Körös-kultúra népének figurális művészete azonban a Kárpát-me-

dencét körülvevő területekhez képest meglepően gazdag volt. A mediterrán területekre volt jellemző ugyanis az istenek, a vallási elképzelések, szimbólumok figurális megjelenítése, s ennek hatása tükröződik a Körös-kultúrában.”⁸

Már Boldogasszony könyvünkben (2001) bemutattuk a neolitikus folyamat Kárpát-medencei szellemi tovább fejlődésének „bikaistennő” jelenlétét (Kr. e. 4200), melyet a magyar régészet Temesvár térségében az 1930-as évek óta ismer, a román régészet 1980–85 között tárta föl.

Az antik Európában „...a civilizációs és hatalmi központ sok más ok miatt is, a görög földről Rómába tevődött át, Itáliába, ahol még voltak erdők. A korábbi mozgásokhoz képest egy fontos, és óriási különbséggel: az elért vívmányok az addigiaktól eltérően szervesen beépültek Róma világába és civilizációjába, ott fejlődtek tovább. Róma azokat világméretben alkalmazta és terjesztette is.”⁹ Mendöl Tibor szavaival: a „Római birodalom kiterjeszti hatalmát az egész mediterrán világra, benne a görög-ség hazájára is. *A Mediterráneum, mint a társadalmi fejlődés nagy egysége jelenik meg.*”¹⁰

Az új keretben nem vész el, amit az előző idők produkáltak, így a hellén kultúra termékei sem, de az egész társadalmi fejlődésnek, így a felépítményeknek is a súlypontja már nem Hellász, hanem Róma. Ez a további fejlődés már nem görög, hanem

⁸ Kalicz Nándor: *Agyag istenek A neolitikum és a rézkor emlékei Magyarországon* Hereditas Corvina Kiadó, Budapest 1970.

⁹ Makkay János: *Magyarország Európa közepén Tények Európa három történelmi régiójáról* Budapest, 2000. A szerző kiadása 66. p.

¹⁰ Mendöl 1999. 53. p. in Makkay i. m. 66. p.

latin-görög alapokon római fejlődés, a birodalom nyugati részén inkább latin, keleti felében inkább görög színezettel.”¹¹

Róma ugyan haszonélvezője lett a görög civilizációnak, de egyben csodálójá is a görög szellemnek. Itália földjén a még létező energiatartalékok, tehát az óriási erdők szerencsésen találkoztak a vas nyersanyag bőségével. Ne feledjük, hogy a görög civilizáció a vasművességnek is köszönhette felemelkedését! Görög földön felismerték ugyan a vas forradalmi jelentőségét, egyedül álló szerepét az ipari civilizáció előkészítésében, azonban nem voltak gazdag, helyi vasércet bányászható helyeik. Igazán jelentős vasipar tehát náluk nem alakulhatott ki. Etrúriában, ez éppen ellenkezőleg történt, ahol vaskohók, kovács és ötvösműhelyek hatalmas területeket láttak el fegyverekkel, ékszerekkel, nyersanyaggal.

Az energiaforrások elpusztítása

évszázadok múltán Itáliában is bekövetkezett: működtek Etrúria fémkohói, óriási hadiflották készültek, milliárd számra égették a mainál jóval időtállóbb téglákat; a minden addiginál nagyobb építkezések folytak, tömegesen készültek az óriási hadseregek, a légiók fegyverei.

Róma nyelve, a latin ott terjedt el, ahová a római légiók, kereskedők és értelmiségiek elvitték, ezt az akkor létező, éppen vezető civilizációt: igazában csak a Rajnától nyugatra, és az Adria keleti partjain, ahol a római légiók állomásoztatásának ellátásával megfizetésével a helybéli ellenséges oldal meggazdagodott. Ezért ennek a civilizációnak mindenütt a Lajtától nyugatra, erős bástyái voltak. A városi életforma azonban Róma bukása után is fennmaradt ezeken a

területeken. [...] A minden korábbinál nagyobb változás akkor köszöntött be, amikor a társadalmi fejlődésben, mint területi egység, a Mediterráneumot az egész Nyugat-Európa váltja fel. „Fontos tudnunk”, – írja Makkay János „Magyarország Európa közepén” című tanulmányában, – „hogy a Kárpát-medence és benne hazánk területe mindmáig soha nem volt egyenrangú része elsődleges, vagy éppen vezető civilizációs területnek, sőt igazi perifériának sem. A vezető civilizáció vívmányaihoz talán legközelebb, –

meglehetősen régen –, az újkőkor hajnalán állott (eltekintve rövid ideig tartó és végül elbukó fellendülésektől, főleg a római korban vagy a Kr. u. XIV.–XV. századokban). Ekkor hazánk területének műveltségi foka majdnem egy szinten állott egy igazi periféria, az égéi (tenger) vidékek színvonalával.”¹²

„Nagyon érdekesek a bronzkor emlékei Erdélyben” – írja Cholnoky Jenő földrajzprofesszor

Trónuson ülő istennőt ábrázoló, karcolt díszítésű, felül nyitott áldozati edények: BALRA: a 23 cm magas, kékénydombi Vénusz I., JOBBRA: a 33 cm magas kékénydombi Vénusz II. (Hódmezővásárhely-Kékénydomb telep lelet Tiszai kultúra)

az 1900-as évek fordulóján. Marosújvárról 11 méter-mázsa bronzot szállítottunk be az Erdélyi Nemzeti Múzeumba, tanúsítva, hogy a bronzkorban ott nagyszabású öntőműhely volt. (Makkay szóbeli közlése szerint a románok az egész mennyiséget beöntötték.)

„Még érdekesebb az a sok *halastó-maradvány*, amit tanítványaim segítségével kezdtünk térképezni az Erdélyi medencében”, – folytatja. „Az Erdélyi medencét keleten a Keleti-Kárpátok, délen a Déli Kárpátok, nyugaton a tágabb értelemben vett Bihar hegyvidék határolják körül. Elzárt miocén beltenger

¹¹ Magyar Nemzet 2000. március 18. 7. p. in: Makkay i. m.

¹² Makkay János i. m. 66–73 p.

Ninhursag, mindenek anyja, aki életet ad a halálnak.
Sumer pecséthenger sorozat

volt ez, csak keskeny szoroson át közlekedett a nyílt Magyar tengerrel. Ebben a beltengerben agyagrétegek rakódtak le, s a mai tenger szintje fölött 600 méter magas fennsíkká tették a medence fenekét. Ebbe vágódtak bele később a patakok és folyók völgyei, az úgynevezett „mezősegi” szívos, képlékeny agyagba. Az esővíz gyorsan lefut, nagyon nehéz megművelni a talajt, mert nagyon gyorsan szárad, nem issza be az esővizet. Éppen, amikor kellene az eső, tavasszal, akkor nincs.

A bronzkori ember segített rajta. Minden kis patak, vízmosásnak a völgyét keresztgátakkal osztotta darabokra, úgy, hogy minden gát mögött, hosszú, keskeny sekély tó keletkezett. Ezekben a tavakban halat tenyésztettek, mert hisz nagyon sok bronzkori hálósúlyt szedtek innen össze. De a víz itatóul is szolgált s ezért az állattenyésztés sokkal könnyebb volt, mint ma. Sőt megtalálták olyan kis malmoknak a maradványait is, amelyeket az egyik tóból a másikba átzuhogó, kevés víz hajtott. Talán örültek, vagy talán ványoltak velük, nem lehet megmondani.

Tanítványaim seregével megkezdtek ezeknek a ma már teljesen lecsapolt halastavaknak a térképezését, hisz a duzzasztó gátak, vagy erdélyiesen dűgások könnyen fölismerhetőek. Abban a völgyben, amelyben Kolozsvárról Torda felé vezet le a vasút, az úgynevezett Virágos Völgyben tizenkét tó maradványát találtuk meg. Brassó mögött, az úgynevezett Rakodó völgyben szintén 12 tó volt egymás fölött, a Cenk déli lábánál, tehát a várostól délre.

De hisz minden völgy tele volt velük. Néhány ilyen duzzasztott tó ma is megvan. Ilyen a Cegei tó, Záhi tó, stb. A tavak igen nagy része még megvolt a fejedelmek korában is. Sztripszky Hiador, okleveles adatokat keresett össze a tavakra vonatkozólag s közölt munkájában, valami 250 tóról tudott beszámolni. Okleveles adat természetesen csak kevés tóról maradt fenn, mert hisz oklevelünk is kevés maradt, meg aztán csak akkor beszélnek róluk, ha valami hivatalos eljárás tárgyai voltak. A rómaiak idejében a halastó neve piscina, amit a magyarság el is tanult tőlük. Ámde a román nyelvben a halas-tó román neve *halasteu*. Vajon melyik a régebbi nép Erdélyben? Teszi fel a kérdést önkéntelenül a professzor.”¹³

Az újránív fejlődés a bronzkor utáni évezredekben a gabonatermelés megindulását követően az is-

¹³ Cholnoky é. n. (1910?):35-37 p.

tenanya, az ősi Magna Mater Gabonaisten nő korai képzetei jelenítik meg, aki még mindkét emberi nemet egy személyben képviselte. Ebből az állapotból jelent meg lassan a fiú-bikaisten, ami főleg a tavasz-ünnepek új értelmezésében kapott nagy jelentőséget a természet megújításában. Ő volt az, akit a természet megújulása sikerében elsőként áldoztak föl. Évezredek teltek el, amíg a kereszténységgel megjelenő szellemi újjászületés, gondolkodás, képes volt magába ölelni az előzmények ismeretét is. (Ez az előzmény újul meg Jézus történetében, a hozzátartozó holddal kapcsolatos csillagászati, s azzal összefüggő búzanövény aratási eseményében). Az újjászületés megvalósítása sok ütköző zónán ment keresztül, közte a keleti és nyugati kereszténység kettészakadásával és a mohamedán gondolkodás közbe ékelődésével. Ez utóbbi ma, a holnapok egyik nagy problémája az európai keresztény újjilágban.

A környezetben jelen lévő természeti vallás sajátosságai után az egyre gyorsuló fejlődést képviselték 4–500 évvel Krisztus után, a Pannónia déli részén is megjelent első keresztény gyülekezetek.

A 600-as évek és a honfoglaló magyarok 800-as években történt megjelenése között Európában az igazi jelentőséget a római kereszténység megerősödése jelentette. A magyarok a keleten megindult keresztény világnézet korai sajátosságait a bizánci kereskedelem kapcsolatán keresztül ismerhették meg. A Fekete-tenger északi partján volt erre lehetőség.¹⁴

Északnyugat-Európában közben a Római Birodalom szertefoszlása után sajátos helyzet állt elő. A rómaiak a gall és germán határookra nagy létszámú katonaságot telepítettek. Ezek ellátását csak az idegen határon túli parasztság volt képes biztosítani, ami azok számára jelentős meggazdagodást, s ennek következtében új hatalmi központok kialakulását jelentette, ahol, ha kis létszámban is, de megjelentek a

keresztény gyülekezetek. A rómaiakat követően Pannónia déli térségében már a 4–5. században ismertek az első keresztény csoportosulások, de ezek nem jelentettek egyelőre hatalmi központokat. A késő avar kori temetkezések még nem utalnak a kereszténység széleskörű Kárpát-medencei elterjedésére. A honfoglalás időszakában a korábbi természeti világkép még sokkal inkább meghatározó, a Magna Mater és az ezzel

kapcsolatos képzetekben és gyakorlatban, amiről az avar kori temetők változatlansága beszél.

Érdekes áttekintést kapunk a Kr. utáni első ezredév Kárpát-medencében élő népeiről, ha körülnézünk a régészettudomány mai eredményei között. Először is kétségtelen, hogy a zárt medence és a mezopotámiaihoz hasonló két folyóköz nagy lehetőségeket kínált az Őseurópában meginduló gabonatermelés és állattartás fejlesztéséhez. (Kr. e. 7–6000) *A magyar nyelv és gondolkodás nem az Urál mentén, hanem itt, ebben a környezetben alakulhatott*

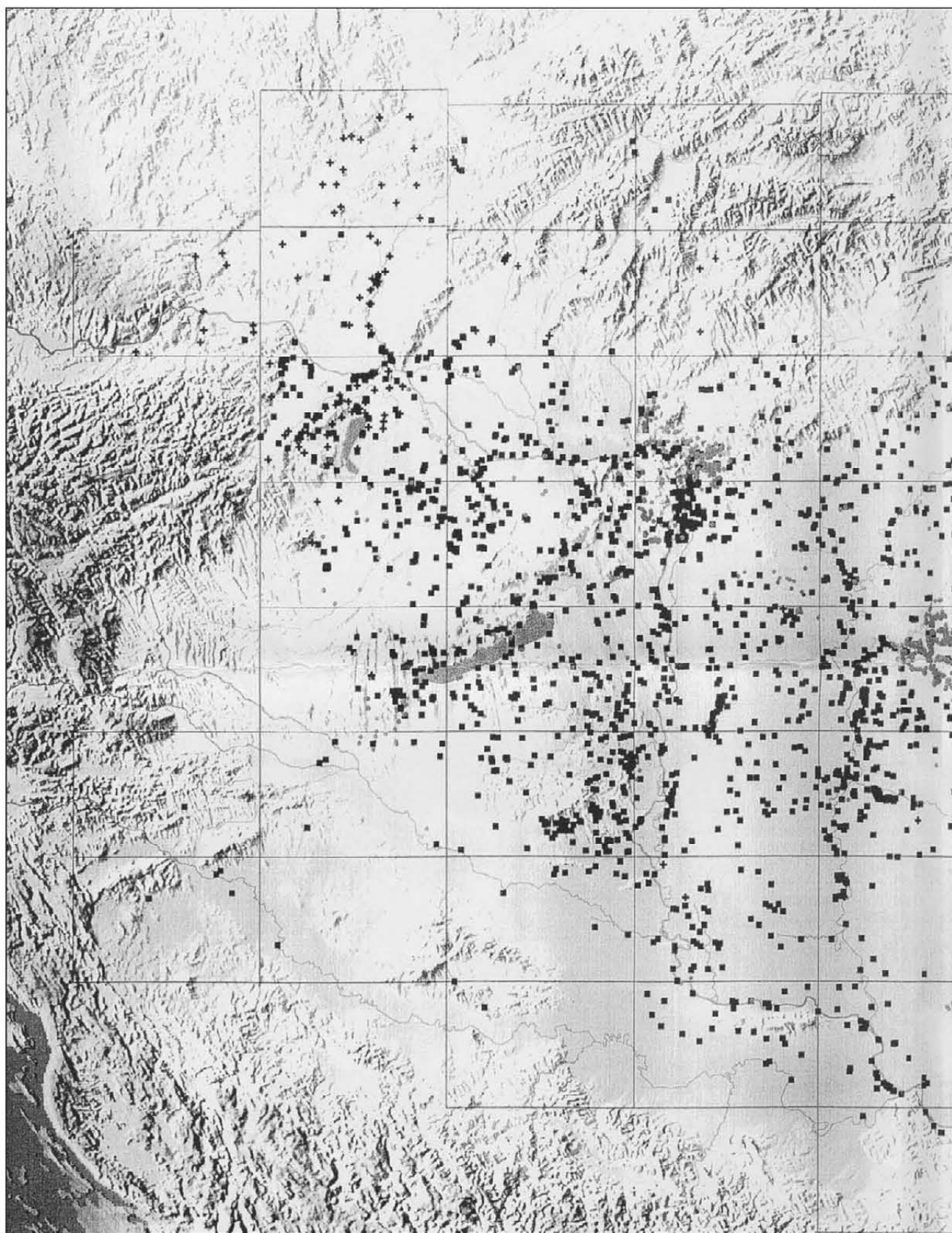
ki, szoros kapcsolatban a gabonakultúrát elindító közel-keleti mediterrán kultúra árnyékában. A Maros-, a Körös- és a Tisza-menti kultúrák itt megelőzték az őseurópai kultúrák fejlődését. A magyar nyelv kialakulása a gabona-kultúra fejlődésének kétségtelen bizonyítéka. Maga a medence „pusztasága” a keleti pásztornépek vándorlásainak volt meg-megújuló vágyott célja. Rövid látogatásuk emlékei rendre megtalálhatók múzeumainkban.

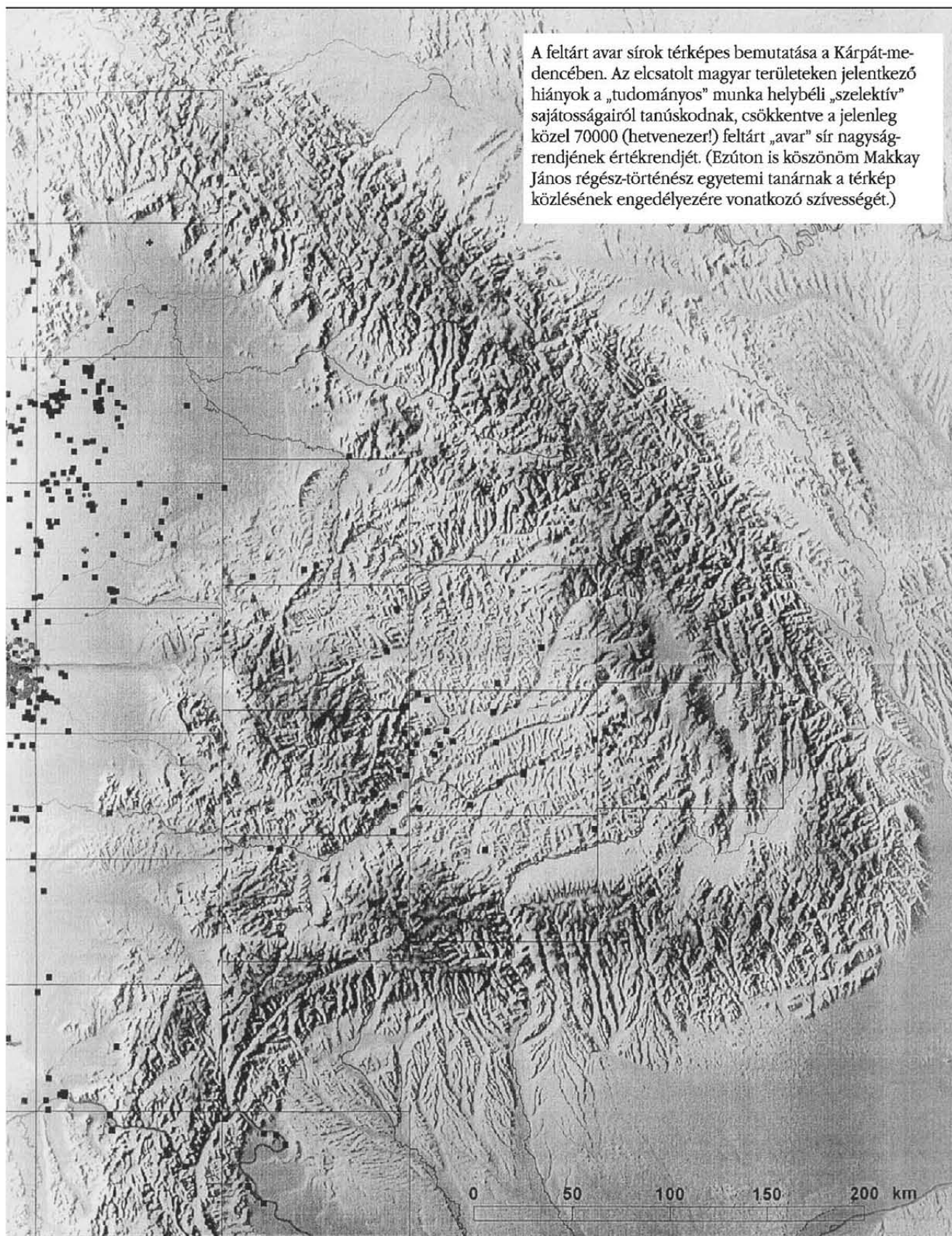
Az elmúlt évszázadok „tudományos” feltételezésével szemben, a honfoglaló magyarok megérkezése előtt, a Kárpát-medencei temetők feltárásának térképre került helyrajzai mutatják: az egész medence a késői avarság, s más rokonnépek, szarmaták, onogurok, hunok, székelyek és kis arányú szláv csoportok jelenlétében „belakott” volt.

Méhbörpalástos oroszlánszellemek (mézzel teli?) korszakot tartanak. Középen a bikák szarvából növény nő ki. Lencse alakú mykénei (Vapheio) gemma. Kr. e. 1500 körül.

¹⁴ Obolensky Dimitri: *A bizánci nemzetközösség* Bizantológiai Alapítvány kiadása, Budapest, 1999.

A Kárpát-medencei istenanya: Nagyboldogasszony és Kisasszony leánya

A 2005-ös év őszén Hódmezővásárhelyen első ízben készül nagy régészeti kiállítás a körösi és tiszai kultúra szobrokban megfogalmazott az írott történelem előtti korszakok „istennőiből” és „isteneiből.” *Az ország és a világ nyilvánossága először szembesül a Kárpát-medence ősi kultúrájának magasrendű szellemiségével. Ennek a szellemiségnek vékony a kapcsolata az úgynevezett honfoglaló magyarsággal.* Ez nyújtja majd a legmeglepőbb felismerést. Itt kapjuk a bizonyítást is, – István királyunk *egyébként megmagyarázhatatlan elhatározásáról* –, amikor az új állam koronázó bazilikáját az itt talált „magyar-nyelvű” népek pogány istenszónyáról, *Nagyboldogasszonyáról* nevezi el, és uralkodása, valamint bíráskodása első napját is az istennő ünnepén tartja, nemcsak ő, hanem utódai is.¹⁵ Ez a királyi magatartás tudomásul veszi a honfoglalóknál lényegesen nagyobb létszámú, itt honos, rokon kultúrájú, magyar nyelvű néptörzsek világképét, akik ugyanakkor csak a közös istenanyán keresztül érezték magukat magyar nyelvű közösségnek.

A koronázó templom feltűnő *Nagyboldogasszony* elnevezése ezért a magyar nyelvű népek közös államiságot nem jelentő közösségéhez a király csak az istennő tiszteletén keresztül, csak így szólhatott. Ugyanakkor *mai napig minden nép számára a múlt közösséget teremtő ereje emlékeztetésének megbecsülése ad erkölcsi hitelt és erőt a holnap megváltoztatásához. Ez minden hiteles alapú és reményt keltő változtatás-akarat elsőszámú követelménye.*

E kötet megírásának törekvéseibe nem fért bele a régészet-tudomány mai eredményeinek részletes bemutatása. Szerző javasolja az olvasó számára Makkay János félévszázados régész-történész gyakorlatát, és tapasztalatait összefoglalásából készült: „Magyarok-Avarok-Szlávok” című kis kötetét, mely Makkay kiadásában jelent meg. Könyve rátér ered-

ményeinek pozitív és negatív bemutatására. Jelenleg még messze vagyunk a sírok teljes feltárásától. Most mintegy 60–70 000 avar sír helye és emléke anyaga bizonyítja a honfoglalás időszakában jelentős Kárpát-medencei későavar (előmagyar) lakosról, szemben 5% szláv sajátosságokkal eltemetettekről. A régész-történésztől konkrét felvilágosítást kapunk a temetők, főleg a jelenlegi határainkon belül és kívüli mérhetetlen pusztításáról, a régiségkereskedelem élő, név szerint bizonyított jelenéről és a tudományos szakma félreértéseiről, melyek mind csökkentik az előmagyarság Kárpát-medencei jelenlétének még valóságosabb, erőteljesebb bemutatását. A honfoglaló magyarság sírjainak aránytalanul kisebb része az itt élő késő-avarság többszörösen döntő nagyságrendje mellett bizonyít. A korai avarok 567-ben (Kr. u.) a türkök elől menekülve először szállták meg a Kárpát-medencét. Előttük majdnem 600 évvel már itt voltak a szarmaták, akik a későbbi századokban itt háborúskodtak a Kárpát-medencében. A rokon szarmaták közismerten nőközpontú világképben éltek, akikről J. J. Bachofen idézett, írt sokat. A 400-as évben jelentek meg a hunok a Bánátban. Az avarok 568-ban vonulnak be Pannoniába.

Ezek az avar jelenlétek mutatnak rá az Árpád-féle honfoglalást megelőző, több rokon etnikumot is magába foglaló magyar nyelvű jelenlétre, melynek további előzményei az itt élő vagy ide vetődött népekkel, például az iráni kultúrában élt onogurok jásszokkal történő együttélés folyamatával szellemi sajátosságokat eredményezett, bővült. Máig legerőteljesebb emlék a hunok maradványai, a székelyek magyar nyelvű léte, akik valószínűleg egy tömbben érték meg a honfoglalást. Nyelvünk e színes környezetben fejlődhetett ki, erősödhetett meg az itt élő rokon nyelvű és kultúrájú népek gyűrűjében, melyről mai magyar nyelvünkön kívül, csak a megmaradt szokáshagyományok és tárgyi emlékek beszélnek.

„*Meddig teheti meg még a Paule-Hunfalvy-Hampel nyomát híven követő kutatás*”, – sóhajt föl Makkay János professzor, „*hogy a türk-árpádi magyar téves azonosítás hamis védelmével mind*

¹⁵ A Magyar Nagy Lexikonban a NAGYBOLDOGASSZONY címszó nem szerepel. *A fogalommal a magyar nyelvtudomány nem tudott mit kezdeni?!*

saját magát, mind az egész magyar társadalmat következetesen félrevezeti? Magát pedig – remélem – előbb-utóbb nevetségessé teszi!”

Lehet, hogy az ártétkelés legelső lépését már meg is tette a régész Bóna István, egyik legutolsó cikkében. A Pulszky Ferenc, Hampel József és Nagy Géza által megalkotott a «temetők az úri hódítók» és a középréteg temetkezéseit (38 temető adatai alapján) röviden újra elemezve kimutatta, hogy ezek a temetők az Árpád népe által elfoglalt egész területen, (Erdélyben is, de a Dunántúl belsejének kivételével) *katonai temetők* voltak, melyekben mesterségesen, kötelékbe szervezett *hivatásos harcosok* nyugodtak – a „törzsfők kísérete”, akik zömmel nőtlenek voltak. Ezekben a női-férfi sírok aránya majdnem 3:1, a gyermekeké a férfiakhoz 1:7. E katonai temetőktől eltérően a megvizsgált, sokkal gyakoribb és nagyobb sírszámú köznépi-falusi temetők sírja társadalmilag normális arányokat mutat: elsősorban a gyermekek magas aránya alapján ítélve.

„Ál szeméremkedés nélkül kell itt megemlítenem azt” – írja Makkay, „hogy Árpád seregének jellegéből – zömmel nőtlen, hivatásos harcosok – logikusan következik egy eddig soha nem vizsgált nyelvi tény. Könnyen megérthetjük belőle, hogy ősi, ugor eredetű, nyelvjárás szinten a közelmúltig élő szavunkat: *gyak*, «szúr, döf, közösül» miért váltotta föl a harmadik jelentésében az ótörök *baszik*, «közösül» szó. Az átvétel okát a régész nem a TESZ-hez hasonlóan magyarázná, hanem a nőtlen Árpádi hódító elit magatartásával. Újabb fontos, – ha nem szívderítő – adat arra, hogy a Kárpát-medencében népes, magyar nyelvű közösségekre találtak Árpád katonái. Egyetlen másik megoldásra látszik csak lehetőség: a korai és késői avar elitről tudjuk, hogy hadjárataikról megérkezve, kikergették az asszonyok és leányok ágyaiból a szlávokat, és maguk mellé fektették a nőket. Fontos körülmény viszont, hogy a (magyar nyelvben 1213-ból és 1247-ből adathozva) a **bas* származéka egyetlen szláv nyelvbe sem került át. Ezt akár úgy is lehet értékelni, hogy a Kárpát-medence VII–IX. századi heterogén összetételű lakosságát a források – ha egyáltalában emlegetik a köznépet – a bizánciak számára jobban ismert szlávok neve alatt foglalták össze. Van néhány komoly adat, amelyek szerint más népek is ott rejtőznek e források népszeve mögött: a gepidán és a

szlávon kívül *más barbár népek* (Theophanes, Theophylactus Simocatta és Cedrenus), *belső barbár törzsek* = (Miracula Sancti Demetrii).

„Továbbra is megmaradt azonban” – írja Makkay, „a régi hiba következménye: a katonai temetők és a köznépi temetők keletkezése közötti hiátus.” Bóna utalt ugyan arra, hogy László Gyula élete végéig ’nem ismerte el a honfoglaló magyar köznépi létezését, [László] nézete szerint az „onogur-magyar” köznép az avar kori „griffes-indás” művelődés «temetőiből származik át a második honfoglalás korára». Arra azonban Bóna nem tett kísérletet, hogy a (legkésőbb a X. század közepére felhagyott) katonai, valamint a köznép-falusi temetők teljes időbeli párhuzamosságát tételezen is bizonyítsa.

Ebből, a *részben új* felfogásból logikusan következik, hogy a török felszerelésű, türk névre hallgató, türk törzsneveket, személyneveket, rangjelzőket viselő katonai réteg és egész parancsnoksága, tehát a *had* török (türk) nyelven beszélt, és *mint ilyen foglalta el Árpád türk népeként a Kárpát-medencét*. Ha Nagy Kanut 5800–6000 harcosból álló fizetett állandó hadserege elegendő volt Anglia meghódításához, akkor Árpádnak a csak részben a katonai temetőkben nyugvó harcosai – a végcredményből ítélve – tökéletesen elegendően voltak a Kárpát-medence elfoglalására. Mesebeli, „félmillió” honfoglaló közösség százezernyi fegyveresére ehhez nem volt szükség. Elvégre egy *Amr ibn Az* nevű parancsnok is volt, aki 640-ben (Kr. u.) mindössze 4000 fős sereggel el tudta foglalni Bizánc legnépesebb tartományát, Egyiptomot. (Makkay 2004:28–34.)

„A történeti kép egyértelmű: *nem először* (hunok, korai avarok, onogurok), *de utóljára* egy jól megszervezett türk *élite dominante* foglalta el a Kárpát medencét 896-ban Árpád –, vagy Álmos, Kurszán és Árpád vezetésével. *Először* – és ezer esztendőre *véglegesen sikerült azonban központi hatalmat alapítania az egész medencében*.

Hogy azután Árpád török népének és az őslakók tömegeinek nyelvi asszimilációjából hogyan lett az egész Kárpát-medence nagyon rövid időn belül (a helynevek és személynevek tanúsága szerint egy-két évszázad alatt, a XI–XII. századra) nyelvileg zömmel magyar, arra mindmáig homlokegyenest ellenkező válaszokat lehet adni. A hódító elit csak egy *tényleg létező őslakosságba* tud nyelvileg és

kulturálisan beleolvadni. A korai és kései avarok viszont gondosan ügyeltek arra, hogy amíg hatalmon voltak, nagy szláv néptömegek ne telepedhessenek be a Kárpát-medencébe. Árpád türk népe *nagy szláv tömeg hiányában* szlávokba nem olvadhatott be (bolgár modell). Az egyetlen lehetséges megoldás: *az itt talált magyar nyelvűekbe olvadt be: előttük érkezett mezősi, szerémségi, csángó és székely népességekbe.* Ebben a különbözőségekkel tarkított népközösségben a Nagyboldogasszony istennő szerepköre és tulajdonságai nyújtottak közös népi identitást, mely hamar fölkelthette a királlyá emelkedő István figyelmét, aki a Nagyboldogasszonyon keresztül az egész medence népességét megszólíthatta. „Ezek a nehéz kérdések azonban régi és ősi érvek állandó újraemlégetésével (szláv tömegek, az árpádi türkök pedig „magyarul beszélő magyarok”) meg sem érthetők, meg sem oldhatók.”¹⁶

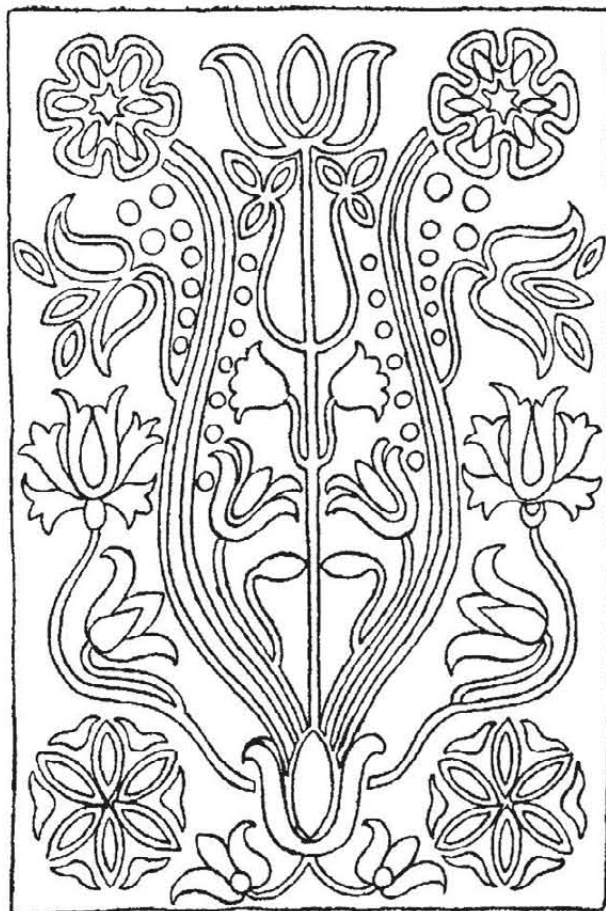
A MAI MAGYAR NYELV- ÉS TÖRTÉNET-TUDOMÁNY ISTENASSZONYAINKRÓL

Mit mond ma istenasszonyainkról a magyar nyelv és történettudomány legalább utolsó lexikális összefoglalása?

Elsőként megvizsgálva a frissen készült *Magyar Nagy Lexikont*, a *Nagyboldogasszony* címszó hiányzik belőle!

Szerepel viszont benne a *Boldogasszony* címszó, mely szóról szóra megismétli a Néprajzi Lexikon 1977-ben készült szócikkét:

1. Feltehetően ősi asszonyistenség neve. Gellért püspök tanácsára a térítők Szűz Máriára alkalmazták, így Mária, Szűzanya törzsökös szinonim szava lett. *Archaikus népi imádságaink, ráolvasásaink, ünnepneveink* kedveltebb invokációja Mária helyett az ünnepélyesebb Boldogasszony. – Irod. Kálmány Lajos: *Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya* (Értekezések a nyelv- és

Nőiséget reprezentáló tulipános képek magyargyerőmonostori

széptudományok köréből, Bp., 1885); Katona Lajos: *A Kedd asszonya* (Ethn., 1905).¹⁷

2. Énekes gyermekjáték; – a fogyó-gyarapodó körjáték kerülő formája. Szövege:

„Boldogasszony, Boldogasszony,
mit kerülöd, mit fordulod az én házam tájékát:
Azt kerülöm, azt fordulom, leányodat kéretem.
Nincs nekem eladó lányom.
Ó ne tagadd, tegnap láttam Bécsbe,
piros almát árult, vettem is tőle,
most is van belőle.
Új asszonyka cafrinka, gyere velem Mariska!”

Változatai: *Mit kerülöd, mit fordulod az én házam tájékát? Kerülöm, fordulom Szent Ilona házat, Erzsébet asszony kéreti lányod* stb. Szövegvariánsai változatosak, de van néhány állandó tí-

¹⁶ Makkay János: *Lovak és őshazák avagy szelídíteni kell az elvadult házi lovakat* Budapest, 2004. A szerző kiadása (Makkay 2004:28–34)

¹⁷ Katona Lajos tévedéseit már 2001-ben megjelent Boldogasszony könyvemben közreadtam, mai napig minden észrevétel nélkül.

kályhacsempéken. A kalotaszegi tulipánok eredeti színe: kék.

pusa, pl. „nem adom a lányomat sánta vőlegénynek” szövegrésszel. Újabban csatlakozik az elejére *Méz, méz, méz*, vagy: *Mosi viszik, most viszik*. A régebbik forma végig dallamos, de van dallam nélküli párbeszédes formája is: „*Kakas-bakas jó napot – Réce-ruca fogadja*” kezdettel. A játék tartalma mindig azonos: leánykérés, ellenkezés, a lány elvitele. Hasonló tartalmú, de változatosabb forma: „*Járom az új várnak az alját ... Kapitány úr üzenete*”. Az előbbi inkább a Dunántúlon terjedt el, az utóbbiak az ország északi részén. Gyermekekjátékok (A Magyar Népzene Tára I. Bp. 1951)¹⁸

Bagossy László (főszerk.): *Encyclopedia Hungarica Hungarian Ethnic Lexikon Foundation* (1994).

NAGYBOLDOGASSZONY. NAGYASSZONY. Az ősvallásból eredő magyar néphit szerint a nemzet védasszonya és a mindenség úrnője, leánya a Boldogasz-

szony. Ő az élet adója és védője, növény, állat és ember szaporodásának, egészségének gondviselője. A palócoknál és Göcsejben még nem is olyan régen a szülőágyat Boldogasszony ágyának nevezték.

A keresztény vallásban ő a Szent Anna, Szűz Mária anyja.¹⁹ De csak a magyaroknál, mert a kereszténységet terjesztő *István király* kapcsolta össze először a két nőalakot, hogy könnyebben barátkozzon meg a magyar nép az új vallással. Augusztus 15-én van *Nagyboldogasszony* hagyományos ünnepe. Ez a legősibb magyar ünnep, melyet az őshazában még a termés-betakarítás utáni „hálaadó napnak” neveztek.²⁰ A kereszténnyé lett magyar nép elzarándokolt a *szent kutak*hoz, de ott már a Szűzanya mennybevitelét ünnepelte. Később ezek lettek a *magyarok híres búcsújáróhelyei*. Évszázadokon át az országos máriacelli, vasvári, máriagyúdi, kiscelli, máriapócsi, csíksomlyói szigetvári és turbéki búcsújárások voltak azok, a hová a magyar nép elzarándokolt, hogy kegyeletét lerója. Nagyboldogasszony ábrázolása a kereszténység főlvétele után jelképpé, nagyrészt virágdísszé alakult, de a kalotaszegi kályhacsempén még ott látható a tulipánok közt a nőalak. *Kisboldogasszony, kopjafák, Madonna, tulipán motívum*.²¹

KISBOLDOGASSZONY. A magyar hagyományban Nagyboldogasszony szűz leánya, más néven Kisasszony. (Emiatt nem lehet azonos Szűz Máriával.)

¹⁸ Ortutay Gyula (főszerkesztő): *Néprajzi Lexikon A–E* A szócikket írta: Bálint Sándor–Igaz Mária, 1977, Akadémiai Kiadó.

¹⁹ Ez a legenda a kisázsiai első keresztények kérésére alakult ki a VI., VII. században, mert az asszonyok hiányolták Szűz Mária anyját az Evangéliumokban. A később kialakult legendát végül valamikor a XII., XIII. században pápai jóváhagyással terjesztették. A Szabolcsi Zsinaton, melyen Szent László is részt vett, már ismert volt a hittérítők részéről.

²⁰ A történelmi emlék származása szerző a számára ismeretlen. A termésbetakarítás zárónapja az 50 napos aratási munkaidő-hagyomány szerint nálunk augusztus 20. (Az eredeti 50 napos betakarítási idő a Húsvét–Pünkösd kánaáni ünnepek 50 napos előírásaiból származik.)

²¹ Mint látható, ez a Lexikon próbálta a nagy hiátust pótolni, de itt is megelégedtek a Székesfehérvári és Budavári Nagyboldogasszony Árpád-kori templomok megépítéséről és elnevezéseik indokairól.

val.²²) A néphitben idővel a Kisasszony és a Boldogasszony szerepe összefonódott, a Kisboldogasszony helyett. Ünnepe a termékenység havában, március 21-én volt.²³ Ilyenkor „terhes anyák” (idézőjel a szerzőtől!) az áldozati máglyához rózsát vittek, a leánygyermek pedig virággal áldoztak. E hármass istennő közül eredetileg Kisboldogasszony a tűz és a hadak patrónája, Boldogasszony a szülés, a család és a hét napjainak védasszonya, Nagyboldogasszony pedig a nemzet oltalmazója és a mindenség úrnője volt. Rokonyelvű uráli népek közül csak a lappok őrzik a hármass istennő-hagyományt. Ennek a kultusznak számos vonása öröklődött a kereszténység Mária-tiszteletében. *Kopcsányi Márton* a XVII. században még így írt erről:

„... a szentek fénylenek, mint a csillagok, a Boldogságos Szűz, mint a Hold, és Krisztus, mint a Nap.”

Egy napjainkban gyűjtött népi imádsága így emlékezik:

„Ó hajnal, ó hajnal, ó szép piros hajnal,
kiben Mária lakozik, Nap tőle keletik,
Hold tőle járáték, pokol tőle töreték.”

KISBOLDOGASSZONY NAPJA. Szeptember 8. Ezen a napon ünnepli a római katolikus Egyház Szűz Mária születésnapját (Nativitas Beatae Virginis). A kereszténység már első századaiban törekedett arra, hogy Jézus anyjának, Máriának mind a születése, mind a halála napját megünnepelje. A születésnapot már a VII. században ezen a napon tartották meg. Az ünnep magyar elnevezése a 15. századig vezethető vissza. Számos templomot tiszteletére avattak föl, születésnapja országsszerte búcsújáró nap volt.

Egyik oldalról a fenti bemutatott összefoglalókkal tud a történet- és nyelvtudomány a magyar ősvallás istenasszonyairól jelenleg szolgálni.

Másik oldalról a vallástörténet és a történettudomány részéről az utóbbi száz évben szinte a teljes hallgatással találkozhatunk.²⁴ Ennek előzménye jelenleg is sajnálatosan szerepel jelen összefoglalásunkban, meg érdemben a bemutatott lexikon szócikkekben. Ezek az egyetlen magyarázat a kérdéskör kutatásának évszázados hiányára. A téma vizsgálatának szüksége megjelenik Kralovánszky Alán Székesfehérvár – majd a Nemzeti Múzeum főigazgatójának és más szakértők tanulmányaiban.

Megállapíthatjuk: a szükséges feladatok megoldása nem volt annyira időigényes, mint ahogy az érdekelték azt feltételezhatték. (A szerző nem kívánja kritizálni a bemutatott lexikon szócikkeket.)

Kedves olvasó! Most viszont hozzákezdünk érdemi ismereteink széles áttekintéséhez:

ISTVÁN KIRÁLYUNK ÉS A MAGYAR ŐSVALLÁS

1988-ban, az MTA Történettudományi Intézet Szent István Emlékbizottsága tudományos tanácskozást rendezett. E Szent István és kora kérdéskörben készült tanulmányok kötetbe rendezését Glatz Ferenc és Kardos József szerkesztette. Kralovánszky Alán régészprofesszor, a székesfehérvári, később a Nemzeti Múzeum egykori főigazgatójának nagy tanulmánya ebben „*Szent István király székesfehérvári sírjának és kultushelyének kérdése*” címmel jelent meg.²⁵ Írásában egy szó sem esett a kultushely eredeti „Nagyboldogasszony” elnevezéséről. Hirtelen halála megakadályozta, hogy a Koronázó Bazilika elnevezéséről személyesen szót válthassunk. A tőle kapott kötet írásának második szakaszában ezt olvashatjuk: „Hiteles írásos forrásaink szerint biztos, hogy első királyunk 1038 augusztus 15-én, a „Mennybe felvett Szűz Mária” napján halt meg. Ezt követően Fehérvárra szállították testét, ahol az általa alapított és a „Mennybe felvett Szűz Mária” tiszteletére épített magánkápolnájában temették el. Az egyház is e napon emlékezik meg ünnepi miséjében István király haláláról. A szakember muzeológus a keresztény megjelölés említésével szinte tudatosan elzárkózott a Koronázó bazilika István király által megfogalmazott, eredeti Nagyboldogasszony elnevezésének tárgyalásától, mely ráadásul, mint láthatjuk, azonos István király halálzási napja, és a koronázási napjával is. (Igazi misztikus nap).

²² A Kisasszony és Szűz Mária különbséget megfogalmaztuk *Boldogasszony* i. m. könyvünkben Tertlia Kiadó, 2001.

²³ Ismeretlen eredetű történelmi emlék. Észrevételezhető megállapítások.

²⁴ A néprajzzal foglalkozó Kálmány Lajost leszámítva.

²⁵ Kralovánszky Alán: *Szent István király székesfehérvári sírjának és kultushelyének kérdése* in: *Szent István és kora* (szerk.: Glatz Ferenc, Kardos József) Budapest 1988. MTA Történettudományi Intézet. (Kralovánszky 1966:66)

A Kralovánszky tanulmány bevezető szakaszában ugyanakkor a következőket írja: „Szent István király halálának 950 éves évfordulóján szükségszerű, hogy az eddig ismert adatok és vélemények alapján újragondoljuk, valamint az újabban ismertté vált adatok és szempontok szerint tüzetesebben megvizsgáljuk István király eltemetési helyére és kultuszának helyére vonatkozó kérdéskört. Bár történetek komoly előmunkálatok, ennek ellenére előjáróban mégis hangsúlyozottnak meg kell jegyeznünk, hogy sajnos eddig sem az egyházi, sem pedig a világi történészek nem foglalkoztak történeti súlyának meg-

felelő mélységben e kérdéssel. Így nem érlelődhet meg azok a tudományos előfeltételek, amelyek alapján megalapozottnak lehetne elfogadni, és megnyugtatóan lezártnak tekinteni jelenlegi ismereteinket, következtetéseinket.”²⁶

A Székesfehérvári Bazilika építését, Koronázó Templom jellegének kialakítását, felszerelését, valamint *Nagyboldogasszony* elnevezését maga első királyunk, István határozta el. Ez az elnevezés, ha az ismertett előzmények szerint történészként a király országalapító felelősségéről gondolkodunk, nem történhetett másként. (A Kárpát-medencében élő

A Szent István koporsójaként feltételezett szarkofág bal hosszanti oldalán (KÖZÉPEN) és a jobb hosszanti oldalán (LENT) szalagfonatos rozetták szeráfot fognak közre, rövid oldalán (FENT) pedig az elhunyt lelkét mennybe vivő angyalt láthatjuk. Székesfehérvár, Romkert, 1038 körül

²⁶ Krúdy Gyula: *Királyregények Mohács, Festett király, Az első Habsburg*. A regényíró Krúdy Gyula híres volt arról a módszeréről, hogy regénybeli szereplőinek és a helyszínek stb. megnevezéseiben igen alaposan járt el, minden részletnek szigorúan utána nézett. A királytörténetek utol-

só kötetében többször egymás után a Fehérvári Koronázó-templom Bazilikájának Nagyboldogasszony elnevezése szerepel. A Bazilika Nagyboldogasszony elnevezései: 324, 329, 330, 338, 468 p.

népek a honfoglalás alkalmakor nem rendelkeztek a környezetben elismert törvényes állam-alakulattal!

A Koronázó Bazilika, mely egyben királyi temetőhelynek is készült, az elmúlt ezredév viharainak esett áldozatul. Emlékhelyét, – a remények szerint –, a jövő fogja – a nemzet egészének figyelme mellett, a szent helynek megfelelően – rendezni. A Kárpát-medencében kialakult ősvallásunk gyökerei István király tervével, úgy tűnik, világosan állnak előttünk. Feladatunknak érezzük a bazilika téves *Boldogasszony* elnevezésének vizsgálatát is.²⁷

Úgy látjuk, a hittérítéssel összefüggő átalakulásban a honfoglalók keleti tartalmú szellemi világképe kutatásának fontosságát a néprajzi és vallástörténeti tudományok messze túlértékelték. Ugyanakkor egyáltalán nem foglalkoztak a Kárpát-medencében élő magyar nyelvű népek szellemi, és ezzel összefüggő vallási és államalkotó képzetek jelenlétével. Ennek egyik nyilvánvaló oka a hittérítés feladatainak mindenek elé való helyezése és az ebből szükségszerűen adódó félreértések és hibák kordozása, takargatása lehetett.

A másik ilyen kérdéskör a Kárpát-medence lakossága, a honfoglalás előtti népesség nagyságrendje, biztonságosabb ismeretének hiánya. Ez a kérdés a régészettudomány kompetenciája, ami Makkay János régész-történész egyetemi tanár kutatásai szerint nem kielégítően rendezett.²⁸ Ha nem

is az 1800-as években, de az 1900-as században már szükség lett volna megindítani a honfoglalás és hittérítés előzményeinek, következményeinek kutatását. Mindez a mára és a holnapra vár.

Az elmúlt évtizedekben két történész műhely is foglalkozott a honfoglalás előzményeivel. De mindmáig ismeretlen a bizonyosság a honfoglalók betelepült számszerű nagyságrendjéről és annak férfi-női arányairól, valamint állatállományáról. Nagy biztonsággal lehet megállapítani, hogy a női arány volt lényegesen kevesebb. A várható küzdelmet is vállaló fiatalság kellett legyen a nagyobb létszámmal rendelkező férfi-csoportosulás. A Kárpát-medence birtokba vétele előtt hosszú ideje feltétlen megnyugtató ismereteik voltak a terület népesség arányairól, etnikai-nyelvi összetételéről, s az ellenállás viszonylagos kis lehetőségéről. Tehát nem lehet szó százvezrek beköltözéséről és ezeknél sokkal számosabb állatállományról. Egyedül Ungvár vára állt váratlanul ellent a „betolakodóknak”, s itt sem igazán van feltárt emléke a miért-nek, s nincs megnevezett ellenfél sem.

A honfoglalás katonai ereje többségében minden bizonnyal a fegyverek használatát kitűnően ki-gyakorolt fiatal férfiakból állt, akik itt kívántak letelepedni, családot, jövőt közös célokat alapítani.

Ezek a fiatalok többségükben a pásztor életet és az ezzel összefüggő támadó és védekező valamint az élelemszerzéshez szükséges vadászati ismereteket birtokolták. Az itt élők ezzel szemben a *gabona-termelésben* voltak magas fokon járatosak, mert a Kárpát-medence népei az égei kultúra szellemi világában éltek, itt már több ezer éves folyamat tapasztalatainak előzményével, magas fokú ismeretével. Miután bennünket elsősorban a magyar nép ősvallásának emlékei érdekelnek, tájékozódunk szükséges a Kárpát-medencei avarkor késői időszakának e folyamatban élő népességéről és azok szellemiségének világképéről.

Az a király, aki népét élete árán is képes volt megőrizni a jövő számára, kora gyermekkorától tudatosan készült bekövetkező, nem akármilyen feladatai kielégítő elvégzésére. Kemény, és minden bizonynyal félelmet keltő lépései mellett is jól érzékeltelte népe múltjának és jövőjének kockázatokkal teli biztosítását. Egyik a másik nélkül valószínűleg nem is látszott megoldhatónak. A magyar nép, életben

²⁷ A Lexikon a Kálmány Lajos irodalomra utal, amiben a Nagyboldogasszony szavunkat Kálmány pontosítja a hét Boldogasszonnyal. Boldogasszony könyvében a fogalmat tovább pontosítottam az évkör leány és fiú születésének «sötétség/világosság» felosztására. Ez a felosztás a nőnemű oldalt két ciklusra (fogantatás: dec. 8, születés: szept. 8., és ezzel örökkévalóságra), a férfit viszont egy ciklusra (születés márc. 25, születés dec. 25.) és ennek megfelelő életre bontja. A sötétség és világosság fogalmak mára azonosultak nemcsak a magyar, de az indoeurópai nyelvekben is a nőnemű és hímnemű (tudatalatti és tudati) fogalmakkal, melyeket a pszichológiai tudományok megerősítettek.

²⁹ A magyar istennő fogalmakkal sem a néprajz-, sem a nyelvstudomány nem foglalkozott. A szerző Czine Mihály egyetemi tanár baráti figyelme révén hozzájutott kutatási lehetőséghez az egyetem helyi könyvtárában, ahol 1970-ben egy folyóiratban láthatta, hogy a nyelvstudomány segítséget kért a néprajztudománytól a «mennye» fogalom értelmezésére, de nemleges választ kapott. Sajnos, az erre vonatkozó közlés kutatására eddig nem került sor.

²⁸ Makkay János: *Magyarok–Avarok–Szlávok* 2003. A szerző kiadása.

maradásának történelme bizonyítja, a múltat megtartó és a jövőt építő helyes taktikáját. Megállapításunk szellemiségének legerősebb, valójában meglepő bizonyítéka: a tervezett Koronázó Templom elnevezése: *Nagyboldogasszony temploma*.

Ez az istennő nem más, mint az őseurópai antikvitásból ismert istenasszony, a különböző neveken szereplő őseurópai Magna Mater párhuzama, aki az életadó környezet már igen korai gabona termelésében és megkezdett állattartásában kiemelkedő szerepet kapott. A görög Démétér és Koré-Persephoné Anya-Leánya párhuzam villan elénk, Kerényi Károly kiváló ókortörténészünk nem mindennapi figyelmével! A neves ókortudós arra figyelmeztet ugyanis, hogy a görögökhöz a Démétér istenanya képzet a lóval együtt északról jött.²⁹

Emellett a legújabb régészeti kutatások és vizsgálódások összehangoltan ellene szólnak az elmúlt két évszázad tudományosan feltételezett Kárpát-medencei lakatlanságnak, a késő avarokor népessége eltűnésének, az Alföld és a dunántúli Pannónia ürességének.

István király tudatos terveként telepítette királyi központját Székesfehérvárra, amit a korszerű mai szaktudomány is elismert. (Kralovánszky 1988:166)

A Koronázó Bazilika *Nagyboldogasszony* elnevezésével a Kárpát-medencében talált magyar nyelvű népesség királyi megbecsülése népe számára a királyi tisztelet bizonyosságát erősítette, ismerte el,³⁰ amikor a másik oldalon Európa akkori urai a teljesen más (keresztény) szellemiség azonnali átvételét követelték tőle. (VII. Gergely pápa fenyegető levelével Szent Péter és Pál, azaz a Vatikán azonnali fönnhatóságának elismerését követelte ötven év múlva még Szent Lászlótól is!)³¹

A Koronázó Templom elnevezése a legteljesebb bizonyosság a későbbi Nagyboldogasszony, valószínűbb a korai *Nagyboldoganya* elnevezése, ami az előtte lévő ezredek itt élő szellemi emlékeinek mély tudatosságára és folyamatosságára utalhat. A következőkben az antikvitás eddig soha fel nem mutatott emlékeit idézzük meg, ami megerősíti, hogy István király tudatosan vállalta az augusztus 15-i nap minden bizonnyal akkor közismert antik szellemi tartalmát.

AUGUSZTUS 15.

NAGYBOLDOGASSZONY ÜNNEPNAPJA

Mit érthetünk ezen az ünnepi napon, mi lehetett az ünnep antik tartalma, melyet a Kárpát-medencében élő magyar nyelvű népek Kr. utáni 300–400-as években egész lakossága ismerhetett. Mindenek előtt, mai ésszel először is magát az ünnep napját hogyan ismerhették föl együttesen és egyszerre az ország lakosai? Erről a fontos és lényeges ismeretről hallgat a történettudomány.

A válasz pedig megdöbbentően egyszerű: az időpont az augusztusi telehold napja, a Nagy, az őseurópai antikvitásban jól ismert görög Aranykoronás Phoibé/Artemisz Holdistennő-páros ünnepe volt, akik magukba ölelték később a görög Artemisz és Démétér, majd római Ceres istenasszonyok szerepkörét és tulajdonságaikat. A Kárpát-medencében ugyanez történt a megfelelő magyar istenanya és leánya páros: Nagyboldogasszony-Kisasszony párhuzamával.³²

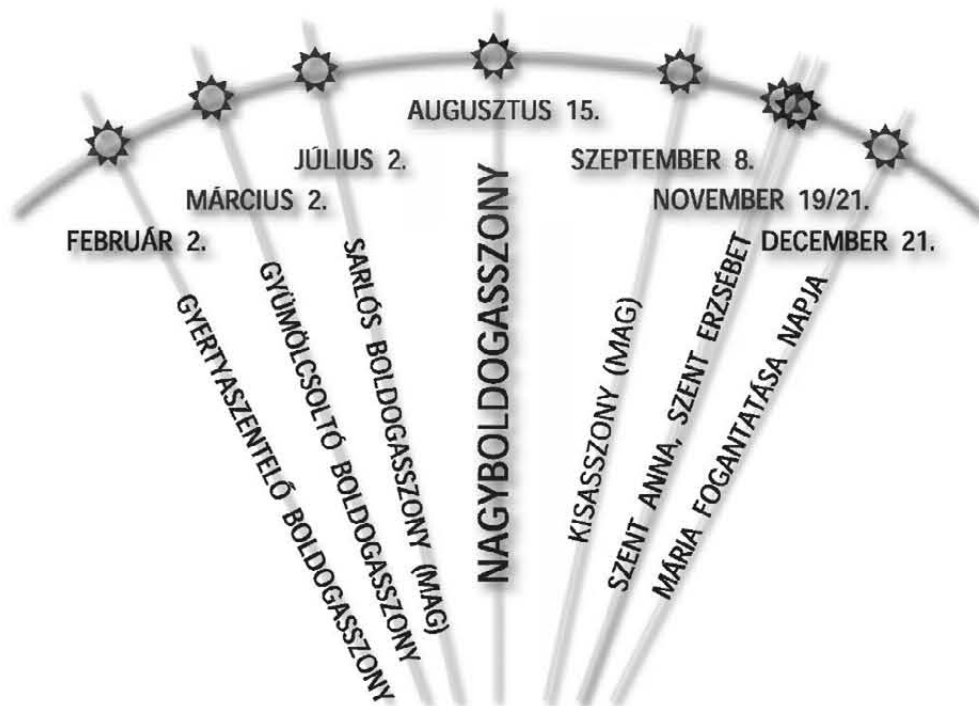
Ez a hold-nap az augusztus 15. naptári nappal ma már nem azonos, csak ritka esetekben. Naptárunk, ahogy a nevében is benne van, a Napút jelentős változásait veszi figyelembe, melyek nem azonosak a holdút változásaival. Az augusztus 15-i Nagyboldogasszony ünnep mennyiségileg a 30 napos „hónap” – hold-időszak felére utal, ami a teleholdat fogalmazza meg. A Naptárban a Telehold megjelenésének ősi, szimbolikus tartalmú napját rögzíti. Az antikvitásban élt őseurópai népek ezt a holdidőszakot különleges tiszteletben tartották és a nyugati világ kereszténysége is ezt folytatva, mai napig megünnepeli; magáévá tette, természetesen teljesen más tartal-

²⁹ Kerényi Károly: *Halhatatlanság és Apollon vallás* Magvető Kiadó, Budapest (1984:432)

³⁰ Kállay István: A fehérvári koronázó bazilika közjogi szerepe In: A Székesfehérvári Boldogasszony bazilika történeti jelentősége, benne Az így létrejött Boldogasszony monostora 144 p., A Nagyboldogasszony bazilikában történt királykoronázások... 147 p. Közlemények Székesfehérvár város történetéből 1996 (Kállay 1996:144, 147)

³¹ *Athleta Patriae Szent László tanulmányok* (szerk.: Mezey László Szent István Társulat Kiadó 1980. in: Gericz József: *Judicium Dei a Magyar Állam XI. századi külkapcsolataiban* (A Szent László-kori politikai és jogi ideológia történetéhez)

³² Phoibé, Geának, a Földistennőnek és férjének Uranosnak (a csillagos éj) a titán leánya volt.

A teljes évkör hét Boldogasszony ünnepe a sötétség és a világosság arányában, csúcán a Nagyboldogasszony ünnepével, a nyári napfordulót követő első teliholddal.

lommal. Emiatt maradt meg a keresztény Gergely-naptárban is Santa Maria ünnepnapjaként, Kárpát-medencében pedig napjainkig a magyar Nagyboldogasszony ünnepeként. Ez az ünnep ma már nálunk is, mint másutt a kereszténységben, az „Égbe felvett Szent Máriának” a napja, teljesen feledve az egykori *Nagy Istenanya* (Magna Mater) ünnepet. (Mint Kralovánszky Alánnál magyarítva olvashatjuk: a „Mennyekbe felvett Szűz Mária napja.”)

A *kettősség* női tulajdonságai az istennőkben korszakokat ölelnek át. „Artemisz olyan görög istenség, akinek mythikus fejlődése első fokán határozottan természeti jellege van. Nem pusztá absztrakcióról van szó, inkább valóságos elemi tartalomról,” – írja az Ókori Lexikon, „melyeket hegyeken és a völgyeken, vizek kútfejeinél és sutgó berkekben nemcsak azért imádtak, mert áldást és védelmet adott

mindenkinek, hanem azért is, mert sújtani kész kezével, képes volt mindent megsemmisíteni. A szellemet nem ismer-te, mindvégig szűz maradt. Artemisz a Nagy Természet egészének és ezen belül a vadászatnak és a születésnek volt az istenasszonya. (Halál és élet fölött együtt rendelkezett). Ő adja minden létezőnek a fényt és életet, segít a szüléseknél, az asszonyok ezért fordulnak hozzá. Lelket, tápláló erőt ad az ifjú nemzedéknek. Óvja a karámok nyájait és az erdő

vadjait. Viszont űzi is a vadat nymphái kíséretében. Az istennő az emberiség legrégebbi időszakának volt a királynője. Nevében az *art* gyök „medve” jelentésű. Ünnepein a gyermekek medve színű ruhát öltöttek. A híres, epheszoszi Artemiszt, mint tápláló istennőt jelzi felső testén a sok emlő, míg az alsó testét fedő állatfejek az állati világ úrnőjét jelképezik.³³

Artemiszt később azonosították az ó-itáliai Dianával. A tisztelet módjából kitűnik, hogy Diana az emberi gondozás nélkül buján sarjadzó erdei természet védője, gondozza az erdő vadjait, és mint a szaporodás nagy anyja, kegyeibe fogadja az áldott állapotban lévő asszonyokat. Az ő tisztelete augusztus hava idusának (10-ének) reggelén egyesítette az összes latin törzseket, és Róma hegemoniájának kialakulása előtt, legalább is egyenrangú volt a Jupiter Latiáris tiszteletével. Pannóniába is a római istentisztelet hatolt be, melynek területén sűrűn vetődnek föl Artemisz emlékek.³⁴

Phoibé másik, későbbi korszakokból való istennő tartalma a görög Déméter és párhuzama a latin Ceres. „Ezek az istennők maguk az istenasszonnyá avatott anyaföld, a növényvilágnak és különösen a

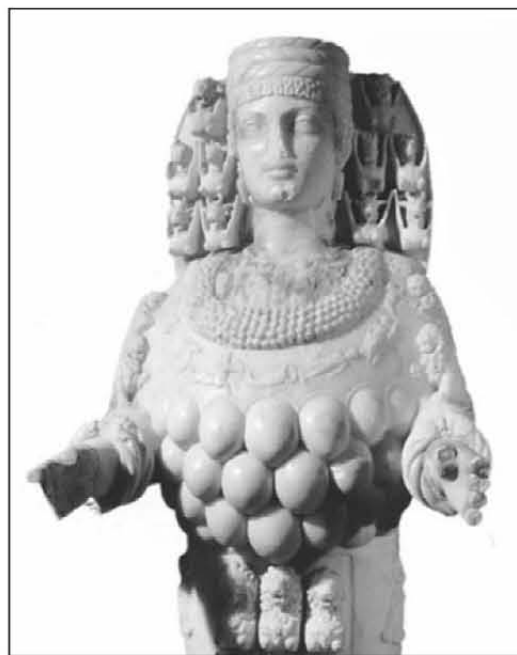
³³ Artemisz cédrusfából készült szobrát a nagy templom felgyújtásakor, mely később az egyházatyák zsinatainak volt a helye, kimentették az épületből és elásták. Az 1800-as évek második felében találták meg a szobrot, viszonylagosan épen.

³⁴ Pecz Vilmos: *Ókori Lexikon* 1902.

Az ó-itáliai Diana, Artemisz római megfelelője

gabonának az istenasszonyai. Szülei: Kronosz és Rhea, ő maga pedig Zeusz testvére. Déméter mitológiai jelentősége abban a viszonylatban rejlik, melyben leányához, Koréhoz, vagy más minőségben Persephonéhoz kötődik. Ez a Homéroszi Hymnuszokban jelenik meg legszebben. Déméter másik jelentőségét az általa alapított (?) eleusyai misztériumok (újjászületések, beavatások) nyújtják.³⁵ „Eleusya Athéntől nyugatra, 15 km távolságra található kultikus hely. Minden ünnepi alkalommal felszántanak ezen a helyen egy darab területet és bevetik. Ez volt az első hely, ahol a gabonakultúra megjelenése elkezdődött. A misztérium tulajdon-

Ephesosi Artemisz cédrusfa szobor részlete

képpen az élet születését és halálának bekövetkeztét modellálja. A szertartás komoly titkosítása miatt a rítust teljes részletességgel eddig a tudomány nem tudta megismerni. Kerényi Károly idézte a szertartás utolsó ismert részét: „az athéni Dypilon kút körüli fáklyás táncot, és a kútnál lévő vízzel telt edények keletre és nyugat felé történő kiöntését. Ez nem más, mint a születés megidézésének emléke, amikor azt az ősvíz lehetővé teszi.”³⁶

Már az első részben idéztük ezt a frissen felismert szertartást, a szerző kutatásaiból megismert magyar lakodalmi záró-rítusban még élő trák-görög párhuzamát, melyről ebben a részben is utalunk a feltárt születéshez kapcsolódó magyar szertartásos hagyományokra, melyek kétségtelenül őseurópai emlékek és hitelesítik magyar lakodalmi és temetési szertartásunk kidolgozott, s e kötetünkben is bemutatott teljes antik szellemi hátterét. A magyar lakodalmi hagyományokban egyben bizonyítékok is, az őseurópai vallásunk kultuszának napjainkig megismerhető létére.

³⁵ Pecz i. m.

³⁶ Kerényi Károly: *Halhatatlanság és Apollón-vallás*. Magvető Kiadó, Budapest, 1984:462:466

FENT: Démétér bal kezében mákgubókkal és kalászokkal

LENT: a római Ceres, a görög Démétér megfelelője

A KORONÁZÁSI ÉS BÍRÁSKODÁSI NAP

Elgondolkodhatunk, amikor Kralovánszky Alán, István király halálát a „Mennybe felvett Szűz Mária” napján emlegeti. De hiszen ez a nap augusztus 15-e a Nagyboldogasszony napja! – *Koronázási napja, bíraskodási napja és halálának napja is!* – mind a három jelentős nap a Nagyboldogasszony nevéhez és ünnepéhez kötődik. Említettük: Micsoda misztikus sorsszerűség!

A történettudomány az egyetemeken ma nem foglalkozik ókortörténettel. Még kevésbé a néprajztudomány. A csillagászat egykori antik eseményeinek ismereteit ma az egyetemeken tudománytalannak, komolytalanságoknak tartják, megmosolyogják.

Az augusztusi holdhónap teleholdja az antikvitásban az Állatöv, az évkör kiemelkedő női időszaka, melyhez az Oroszlán és a királyi (meleg és fényes) időszak tartozik, a római császár: Octavianus-Augusztus („fenséges”) elnevezésével is. Ez a nap a király és királynő: Nap és Hold, együttes időszaka, az egész év királyi időszaka! Ennek ismerete olyan mélyre, az emberiség olyan korai időszakára nyúlik vissza, mely

meghatározóan nőközpontú volt és maradt az európai hagyományokban is, mind a mai napig.

A mezopotámiai Inanna (Istár) és az egyiptomi Izisz eredetileg a törvények legkiemelkedőbb, „egyszemélyes” királynői voltak. Magukénak érezték az élet és a halál fogalmak tulajdonságát és felelősségét. Ur Nammu, sumer város bölcs királya, az i. e. 3000 körül, tehát 5000 évvel ezelőtt: „Inanna, a Menny és a Föld királynője szolgálaként” írt alá!³⁷

Történelmi, görög-mitológiai előzményekben Aranykoronás Phoibé, a Hold nagy istennője, ebben a királyi időszakban regnált (uralkodott). Patri-

³⁷ Before Inanna's story can be told, it is necessary to mention two other goddesses. The first of these is Nammu, goddess of the primordial ocean or sea, whose cult endured for millennia; for the greatest and wisest of the late Sumerian kings, Ur Nammu (c. 2100 Kr. e.) takes her name calling himself Servant of the goddess Nammu. The Babylonian mother goddess Tiamat seems to have been a later or alternative name for Nammu, (for she also was the primordial waters, the First or Great Mother, The Great Deep) Nammu is important not only Inanna's story, but also for an understanding of the later biblical passages that derive from her imagery and for a comparison of Sumerian and Hindu mythology. In: Baring A. and Cashford J.: *The Myth of the Goddess Evolution of an image* ARKANA Penguin Books 1993:185. p.

archális társadalomban ez a szerep a király tulajdonába került, aki ünnepélyes alkalmakkor a trón ülésén: a „Nagy Istennő ölében” ült!

Az Ókori Lexikon szerint néhány szót magáról *Phoibéről*: Ő tehát *Gaianak*, a *Földanyának* és *Uranosznak*, az *Ég atyjának a leánya*, egyike a hat női *titán* közül (hat férfi titán testvérük is született).

1. Férje a titánok közül Kocsz volt, gyermekcik Asztéria és Léta. Leánytestvére, Thémisz kultuszát követőleg és Apolló Napistenét megelőzőleg ő volt a delphibeli jóshelynek az istenasszonya.

2. Artemisz, (hasonmása) egyik mellékneve – Luna, (Hold)

3. Idas, az idai Dactyluszok Idahegyi nagyasszonya. (A dactyluszok varázsló, mindent tudó és mindenható démonok)

4. Léda leánya, nevét a modern magyarázók Létóval hozzák kapcsolatba és úgy fogják fel, mint a megismerésített éjszakát, a *fényistennek az anyját*.

5. Fában létező és vele együtt élő-haló *nympha*.

6. *Amazon*, harcos leány.³⁸

Ez az öt tulajdonság és szerepkör tartozik Phoibé „teremtő” lényéhez. (Ő maga az éjszaka teremtető fénye!)

Phoibé nőtestvére az említett szintén titán *Thémisz*, akinek szerepköre és tulajdonsága a *jogrend és ezzel a bíráskodás megismerése*. Annak a gondolatnak a megtestesítése, hogy minden napfényre kerül (A holdfényről napfényre). Ő hívja gyűlésre a férfiakat és felosztatja a tanácskozásukat. Homérosz is úgy tekinti, mint tökéletesen igazságost, aki Zeus oldalán őrökdi az igazság felett, hívja a férfiakat, majd ismét felosztatja tanácskozásukat. Az isteneknek gyűléseket hirdet az Olymposzra, fenntartja a rendet és az erkölcsöt, de Zeus ellen soha fel nem támad. Jósló istenasszonyként volt jelentős.³⁹

Thémisz lényegében Phoibé párja, az emberi közösség feletti ellenőrzésben. Személyének metaforája az emberi gondolkodás előre haladása, kialakulása során vált ismertté.

Amíg *Phoibé* és *Thémisz* a Telehold két női arca –, az *Augustus* szerepkör, és tulajdonság a holdidőszak *királyi fenségének* a Napnak, a *Fénynek a metaforája*.

Octavianus császár a Nagy Római Birodalom legkiválóbb császárnak a Nagy *Julius Caesarnak* az unokaöccse volt, akire ő, már Octavianus ifjúkorá-

Octavianus, Julius Caesar unokaöccse, aki Augustus (jelentése: „fenséges”) néven uralkodott Kr. e. 27.–Kr. u. 10.

ban, mint utódjára tekintett, ami be is következett. Octavianus a Julius Caesar nevet is felvette, a szenátus pedig megadta neki állami érdemeiért az *impériumot*, vagyis a *legfőbb katonai hatalmat*. Majd később felruházták Kr. e. 23-ban „élethosszúságban” *néptribunsággal*, a császárok *legfőbb polgári hatalmával*. A négy nagy háborús sikere után tartott diadalmenetek Kr. e. 23. januárjában a nép kiáltotta ki „augustusnak”, (*fenségesnek*), amit a keresztény időszámítás vett át később, az európai naptár királyi részének, mely a római naptárban a „nyolcadik” holdhónap volt és egyezett is *Octavianus*, Augustus nevével.⁴⁰ Mindez kapcsolódik az állatöv *Oroszlán*

³⁸ Pecz Vilmos: *Ókori Lexikon* II. k. Budapest, 1902. Franklin Társulat.

³⁹ Pecz V. i. m.

⁴⁰ Pecz Vilmos: i. m. II. k. Augustus Kr. u. 10-ben halt meg.

hold-időszakához, a szimbolikus fényhez, a királyi Naphoz.

Arról sem feledkezhetünk el, amit István király apja, Géza kijelentéséről jegyezték föl kereszténnyé keresztelése után és valahogy ilyen módon: „Elég erőt érzek magamban két Urat szolgálni...”

Mindezek az előzmények jelen lehettek István király ismeretében is, akit tudós papok készítettek fel királyi, államfői szerepkörére.

Kristó Gyula „A tizenegyedik századról szóló kötetének »irodalmi« előzményeiben szerepel Farkas Gábor szerkesztésében *A Székesfehérvári Boldogasszony*

Bazilika történeti jelentősége című tudományos tanácskozásról megjelent Közlemény, ami az elhangzott előadások tanulmányait tartalmazza.⁴¹

Csak Kállay István: „A FEHÉRVÁRI KORONÁZÓ BAZILIKA KÖZJOGI SZEREPE” című meghatározóan fontos tanulmányában olvashatjuk a *Boldogasszony monostor létét*⁴² és a *koronázó templom Nagyboldogasszony elnevezését*⁴³, ezért egyéb megállapításait, a korlátozott lehetőségben is fontosnak tartjuk közreadni a nagyobb nyilvánosság számára.

Kállay írja: „A kérdés előzményei Géza fejedelem korába nyúlnak vissza. Ő az elkülönülő törzsfőkkel szemben egy központi hatalom kialakítására törekedett. Ez növelte Székesfehérvár jelentőségét, de Gézának tulajdonítható emellett Esztergom kiépítése is.

⁴¹ Farkas Gábor (szerk.): *Közlemények Székesfehérvár város történetéből A Székesfehérvári Boldogasszony Bazilika történeti jelentősége* Az 1996. május 16-án rendezett tudományos tanácskozás előadásai Székesfehérvár, 1996.

⁴² A Boldogasszony monostor megjelöléssel a szerző először találkozott. Feltételezhető, hogy a templom mellett szerzetesek is élhettek? Vagy ez az elnevezés?

⁴³ Láthatjuk az elnevezések és ezek tartalmának bizonytalan megfogalmazását.

KÖZLEMÉNYEK SZÉKESFEHÉRVÁR VÁROS TÖRTÉNETÉBŐL

A SZÉKESFEHÉRVÁRI BOLDOGASSZONY BAZILIKA TÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE

AZ 1996. MÁJUS 16-ÁN RENDEZETT TUDOMÁNYOS
TANÁCSKOZÁS ELŐADÁSAI

Ezzel a pogány-keresztény fejedelemség – Kralovánszky Alán igen találó szavaival – két lábra, t. i. Esztergomra és Fehérvárra állt. A várak építése a törzsfők elleni védekezést szolgálta. Székesfehérvár, mint a korai feudális Európa más központjai, a király egyik székhelye volt. Hozzá tartozott a *pénzverő*, valamint egy uralkodó és papi réteg, akik védettséget élveztek. Mint az uralkodó saját egyháza, a korona őrzőhelye, a koronázás színtere és a királyok nyugvóhelye, szakrális jelleget adott, *a magyar alkotmányfejlődés kiinduló pontja lett*.

Turóczi szerint egyetlen király sem mulasztotta el,

akit ebben a bazilikában koronáztak, hogy bőséges adománnyal lerója háláját. A háborúba induló vagy onnan győztesen visszatérő király eljött ide. Fölemlíti a történelem, hogy a templomot a nemzeti dicsőség, és a kivívott győzelem jelei ékesítették. Kun László pl. hogy Ottokár feletti győzelme emlékezetes maradjon, elfoglalt zászlait aggatta fel a templom falára. Itt emelte fel 1291-ben III. Endre király a hadi zászlót, midőn Albert osztrák herceg ellen Győrbe vonult. Itt lógott az aranyhímzésű zászló, amely Szent István korából származott, és a koronázás alkalmával az ország zászlósa által elővitetett. Hunyadi Mátyás valahányszor hazatért hadjárataiból, e templomban aggatta fel zászlait.

A régi Albát a bazilika, az ősrégi (keresztelő) templom és a johannita ispotály három részre osztotta. Az első fölött a pápa, illetve a prépost, a második fölött a veszprémi püspök, (az alá rendelt plébánnal), a harmadik fölött az esztergomi érsek (alatta a *praeceptor* és a perjel) rendelkezett. A Szent Péter és Pál templomot IV. Béla még trónra lépte előtt keleti irányban tovább építette, és itt koronáztatta meg magát 1235-ben. A *Nagyboldogasszony Bazilikában* történt királykoronázások a *Szent Péter*

Templomban folytatódott. Itt történt az első bíraskodás és a lovaggá ütés. A király a Szent Péter templomból a nagyobb külvárosba ment, miközben emlékérmeket szórtak a nép közé. A király emelvényen fogadta meg, hogy az ország kiváltságait megtartja. Innen a királydombra ment, ahonnan Szent István kardját mind a négy égtáj felé háromszor megvillogtatta annak jeléül, hogy az országát minden támadás ellen megvédi. A koronázás alkalmából joguk volt a *budai polgároknak* a bazilika főajtaja előtt fegyveresen őrt állni. Ezt 1527-ig fönntartották.

A bazilika tehát fontos állami feladatokat is ellátott. Itt őrizték a koronázási jelvényeket, az ország levéltárát, helyesebben a fontosabb okleveleket. Itt koronázták I. Pétertől I. Ferdinándig a magyar királyokat. Ez a *királyi esküvők színhelye* és itt temették el a legtöbb királyt, Szent Istvántól Szapolyai Jánosig. Az Árpád-kor elmúltával világi és egyházi méltóságok (nádor, vajda, főispán) is temetkezési helyet kaptak.

A kultikus, államjogi és szellemi jelentőség kiemelkedő kulturális helyet biztosított a bazilika számára. A mellette működő *iskola* létszáma a legnagyobb lehetett az országban. A templomban kora reggeltől zengett a zene, az orgona, és a kórusok napi hét-nyolc órát énekeltek. Emelték a fényt a király jelenlétében végzett, hagyománnyá váló augusztusi szertartások, koronázások, esküvők vagy szentté avatások.

István elhatározása a minden mást meghaladó fényű templom építésére, az *államalapítás része*. Dinasztiájának méltóságát ezzel is emelte.

A székesfehérvári bazilikát, a korona őrző helyét Pétertől (királytól) kezdve a *koronázás szükségse-rű helyének* tekintették. A XI. század véres trónharcai mutatják, hogy ez már István első utódai alatt szokásjogi elvvé vált. A koronázás joga ugyan az első magyar főpapot, az esztergomi érseket illette meg, de ezt *nem a saját templomában*, hanem a fehérvári bazilikában kellett elvégeznie. Majdnem biztos, hogy itt kellett a *király trónjának* is állnia.

Az egyházi ünnepek bazilikában való megüléséből következett a király országos jellegű bírósági jelenléte: a *törvényt nap*. Erről már Szent Gellért nagyobb legendája megemlékezik: István a Szent Szűz évenkénti megünneplésére Fehérvárra jött, ahová összehívta az apátokat és a püspököket, hogy

együtt ünnepeljenek. A királyok 1083 után minden augusztus 15.–20. között biztosan itt tartózkodtak, ahol a panaszosok őt megtalálhatták. *Ezt az Aranybulla is kimondta: a király köteles a szent király ünnepét Fehérváron megülni*, törvényt napokból vezeti le a magyar alkotmánytörténet az országgyűlés intézményét – Székesfehérvár tehát ennek a bölcsője.

Az 1240. évi pápai vizsgálat megállapítása szerint a *kancellárság* a *székesfehérvári egyházhhoz* tartozott. Az 1290. évi országgyűlés decretuma biztosította a hatóság tényleges vezetőjének, az *alkancellárnak* a tisztségét a *fehérvári prépostnak*.

A bazilika a fentiekén kívül számos fontos történelmi esemény színtere. 1045 húsvétján Péter király itt adta át egy arany lándzsával Magyarországot Henrik német császárnak (ekkor hallunk utoljára a lándzsáról, mint hatalmi jelvényről). A következő évben a város bezárta kapuit Orseolo Péter előtt.

1086 júniusában az uralkodó a város alatt támadta meg és űzte vissza a hatalmaskodó keresztes hadat. Kálmán király ide hozatta Hartvik győri püspökkel és Tamás fehérvári ispánnal a szicíliai normann grófnőt, akit Fehérváron nagy pompával, óriási tömeg jelenlétében vett feleségül.

1112-ben III. Boleszló cselével Lengyelországba hívta lázadó fivérét, ellenfelét, majd megvakíttatta. Ezért az érsek kiközösítette. Boleszló a bűnbocsánat elnyerése céljából, gyalog zárándokolt el Szent István sírjához.

1387-ben, Zsigmond uralkodása idején, az országnagyok Fehérvárott gyűltek össze, a szent király ünnepe nyolcadán. A király oltárra kitett koponyája előtt egyenként, mély tisztelettel, ujjakkal azt megérintve, esküt tettek, hogy megszüntetik maguk között az egyenetlenkedést, és közös akarattal munkálkodni fognak a nemzet jóléte érdekében. Bónis szerint ezzel a Bazilika a *libertas regni* szentélye volt. A nádori közgyűlés (concurus palatinus) esküdtjei a XIV. század derekától hasonló önmegátkozó esküt tettek.

II. Lajos temetése és a két választott király koronázása még a szokásos pompával ment végbe. Az országot gyötrő anarchia a bazilika falain kívül maradt.

1526. november 10-én az urak a királyok temetkezési templomában, a köznemesek Fehérvár falain kívül választották Szapolyai Jánost királlyá. Ezt le-

vélben hozták a távollévők tudomására, különböző kiváltságokat és adományokat ígérve arra az esetre, ha Szapolyai oldalára állnak. Őt 1526. november 11-én koronázták meg a bazilikában. Egyúttal hűlennel nyilvánították a komáromi országgyűlésen megjelenteket.

Csaknem pontosan egy év múlva, 1527. november 3-án került sor Ferdinánd megkoronázására. Előzőleg felszólították Perényi Péter koronaűrt, hogy a királyi koronát haladéktalanul vigye vissza Fehérvárra. A koronát a püspöki kar rangidős tagja, az a nyitrai püspök tette Ferdinánd fejére, aki egy évvel korábban ugyanezt Szapolyai fejére helyezte. Ez volt az *utolsó koronázás* Fehérváron.

A város 1543-ban került *török kézre*. A vár (magyar) feladását a törökök azzal magyarázták, hogy a belső városban Magyarország és Németország királyainak a temetkező helye volt, amely a *Kaábához hasonló zarándokhely*. És a vallás törvénye tiltja, hogy ilyen helyre ágyúgolyót lőjenek, ezért inkább feladták. E hagyomány a XIX. században, az 1800-as években is élt. Zsömböry Ede főbíró beszédében Fehérvárt *Magyarország Mekkájának* nevezte.

Székesfehérvár 1601. évi visszavételekor a törökök a királyi palotában sáncolták el magukat, majd azt löporral aláaknázták és felrobbantották. Az elfoglalás után a *vallon zsoldosok* a házakat fosztogatták és a bazilikában feldúlták a királlyirokat. A Szent István kápolnájában *ktarolták* Nagy Lajos és felesége, valamint Mária leányuk sírját, amelyet a *törökök sértetlenül hagytak*. A sírt fedő kőlapot *robbantással* távolították el. Az ostromot követő erődítési munkák kárt okoztak a megrongált épületeken, elsősorban a bazilikán. Kövei egy részét ekkor a Monostor bástyába építették be. 1602 után a török tovább erődített; valószínűleg ekkor szedték szét a bazilikát.

A XVIII. század (az 1700-as évek) a nagy építkezések korszaka. Kétségtelennek látszik, hogy a bazilika falai ekkor vagy már nem álltak, vagy csak igen rongált állapotban. Csupán az északi oldalon

kialakított kápolnasor (Mátyás kápolna, Nagy Lajos sírkápolnája) maradt meg, ezeket az 1700-as években még használták. 1755-ben a város, mint *elhagyott telket* kérte a Szent István bazilika romjait, „amelyeket úgysem látogat senki.”

Összefoglalva az elmondottakat: A király családjának saját egyháza jelentősebb volt a szakrális vonatkozásoknál; alkotmányjogi jelentősége volt. A korona őrzése, ünnepélyes felhelyezése, a király esküvője, majd eltemetése az állam életét a legközelebből érintette. Az ünnepélyes események mind a király Isten kegyelméből való uralkodását, természetfelettségét és elhívatottságát támasztották alá a nép előtt.

Nyilván ezt tartotta szem előtt 1880-ban *Kossuth Lajos*, amikor a város díszpolgárrá választotta, és ezt mondta Fehérvárról: „*Olyan város, amely a haza igaz szeretetében s a haza iránt szent kötelessége teljesítésében – nagy szenvedései dacára – ez ország alapításától fogva mindig első volt.*”⁴⁴

Ehhez a gondolatmenethez és felismeréshez, hasonlóan fontos István király koronázásának időpontja. Kristó Gyula erről a következőket írja:

„A pécsi püspökség alapítólevele 1009. augusztus 23-án kelt, ami István uralkodása kilencedik évének felel meg. Eszerint uralkodásának első éve 1000. augusztus 23-ával kezdődött és 1001. augusztus 22-ével zárult. Ez csakis királlyá koronázásától számított idő lehet, hiszen István már 997, Géza halála óta ült a nagyfejedelmi székben. Ezt az időpontot szűkíti az a körülmény, hogy III. Ottó császár 1000 augusztus közepétől 1001. február közepéig, az ottani lázadás kitöréséig tartózkodott Rómában. Ez idő alatt járulhatott a pápa – és a vele együtt lévő császár – elé Istvánnak uruk számára koronát kérő követei.[...] Más kérdés, hogy Rómában a magyar követek ott találták Ottót is, s így a koronát a pápa és a császár mintegy együttesen küldte Istvánnak; a kegyet Ottó gyakorolta, az áldást pedig a pápa adta.” A dolog lényegét illetően pontosan ugyanezt a két dolgot, az áldást és a koronát emelte ki István nagyobb legendájának szövege: „Megérkezett az apostoli áldást tartalmazó levél, a főpapok és a papság, az ispánok és a nép hangos dicsőítésének kíséretében Istvánt, az Isten kedveltjét királynak kiáltották ki, és felkenték a krizma (szentelt olaj) kenetével, majd a királyi méltóság koronájával szerencsésen megkoronázták.”⁴⁵

⁴⁴ Érthetetlen ezek után a milicentenáriumi tanácskozás és az ezzel összefüggő kiadvány címe: „*A Székesfehérvári Boldogasszony Bazilika történeti jelentősége*”. Kállay István a közölt tanulmányában világosan leírja a Koronázó Bazilika Nagyboldogasszony elnevezését. (Kállay 1996:143-152)

⁴⁵ Ez a kilenc elmúlt év a püspökség alapítása előtt!, – tökéletesen megfelelhet akkor a Holdtölte napjának!

Az első koronázási nap időpontja Kristó számítása és a Holdtölte kapcsolatában: augusztus 23. mínusz 9 nap = augusztus 14. Kristó Gyula történészként nagyon elhamarkodott véleményt fogalmazott meg: „Amikor István király vállalta az Isten kegyelméből uralkodó királyminősítést, minden hivat felégetett maga mögött, amely őt elődei pogány múltjával, azok uralkodásának pogány jogcímével összekötötte.” Mai ésszel történt tipikusan tudománytalan megállapítás, ami nem azonosítható a kor gondolkodásával.

Emlékezzünk csak a keresztény egyházatyák sokkal nagyobb fontosságú megállapítására, amikor Jézus születésnapját a pogány Mithrász isten születésnapjával azonosították! – s ebből évszázadok vallási vetélkedése következett, végül először Konstantin császár, majd évszázadokkal később a frank Nagy Károly kemény hatalmi hozzájárulása hozott érdemi eredményt. A kereszténységben a szellemi fordulatok mindig szükségszerűen és nem az ésszerűség (tudatosság) szerint alakultak, melyre nemcsak az említett, hanem sorozatos példát lehet felhozni.

Kralovánszky Alán tehát nem véletlenül panaszkodott az első Szent Királyunk emlékeinek mind a mai napig rendezetlen körülményeiről. Sem az egyház, sem a történettudomány képviselői nem vettek bátorságot és erőt érdemben tájékozódni a korabeli körülmények és gondolkodás szellemi és természeti hátteréről.

Kristó, az István koronázásának időpontját a pécsi püspökség 1009. augusztus 23-án kelt alapító levele alapján határozta meg, ami István uralkodása kilencedik évének felel meg. Történelmi tudományos szakszerűtlenség ebben az időszakban dátumokat leírni anélkül, hogy annak naptártechnikai, valamint antik emlékeinek ismeretével ne rendelkeznenek. Ugyanakkor világosan látszik, hogy István koronázá-

si ünnepe bizony az 1000-ik év vagy talán valószínűbb: az 1001-ik év Nagyboldogasszony napján volt, s ehhez csak az antik óseurópai gondolkodás ismeretére lett volna szükség. Ugyanis a „*koronázás országos ünnepe*” az antik gondolkodás szerint csakis a „királyi”, – „augusztusi” holdidőszakban képzelhető el. Emellett szól a nyári ünnep országos sajátossága (mozgékony, élelem és innivaló áll rendelkezésre, az aratás pedig már befejeződött!) és a pontos

időpont rögzíthetősége: az augusztusi időszak teleholdja! – annak óseurópai kulturális súlya, szellemi női központúsága, Istenanyasága! ... amihez később az augusztusi időszak római „császári fensége” is csatlakozott. Az élet kezdetéhez ugyanis kétszeresen nőnemű hátter szükséges, amit itt a Hold és a Föld: az ország szellemi és fizikai kettősége biztosít.

A kereszténység előtti magyar ősvallás ezt a hagyományos női szerepkört, az életet és a halált

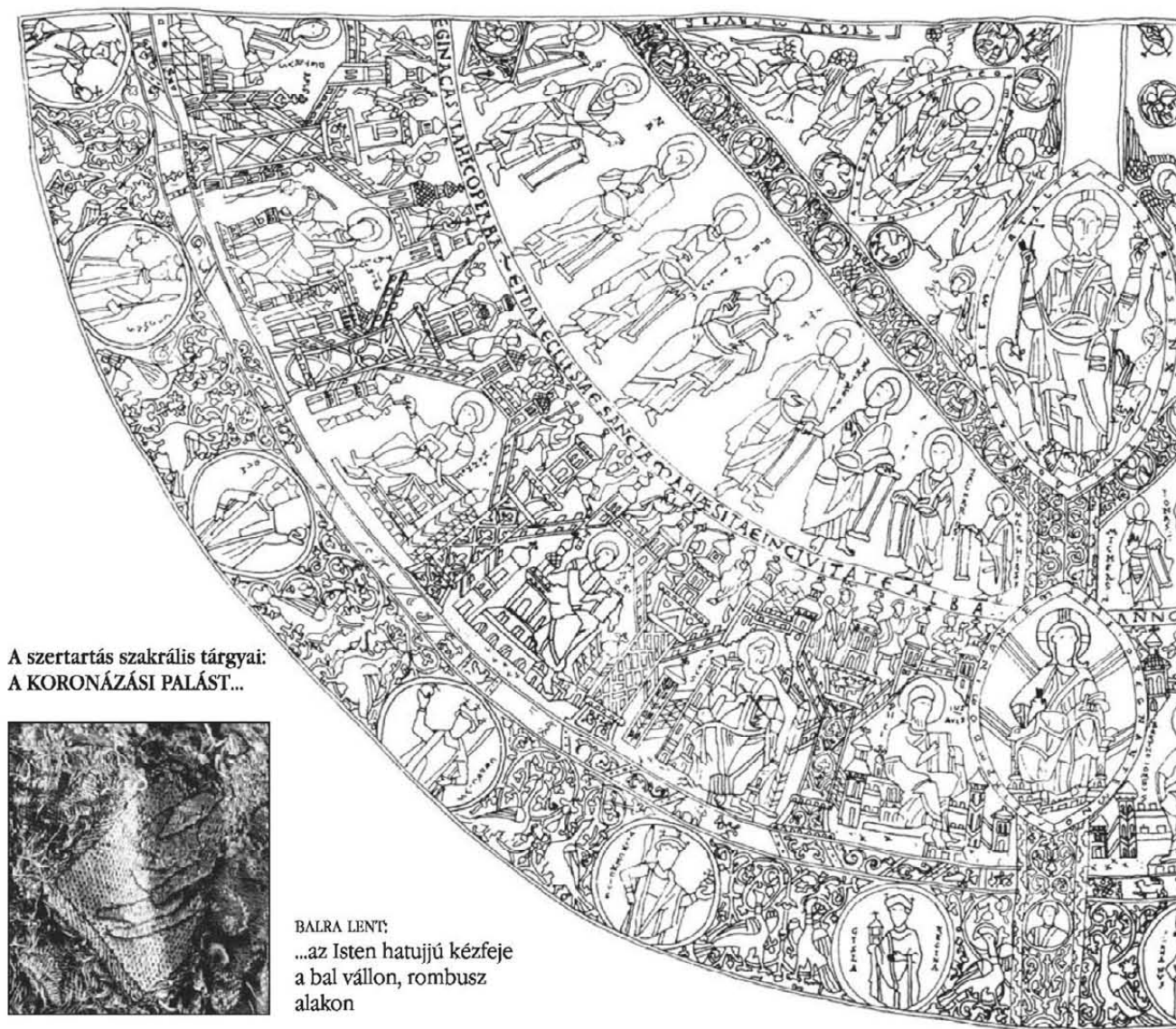
egyformán magába foglaló Nagyboldogasszony istennő tulajdonában őrizte meg. Megismételjük: Az évkör augusztusi időszaka a sötétségbe fordulás kezdete, amelyből később a világosság, az élet születik meg, kel föl! Ez a misztikus „kezdet”-képzet határozza meg a Nagyboldogasszony és leánya, a „közbenjáró” KisBoldogasszony–Kisasszony kapcsolatát.

A magyar hagyományokban ez volt a gyermeket váró asszony (teremtő és mindenható képességgel rendelkező földi asszony) „mennyei-istennői” szerepköre és tulajdonsága. (Az előző fejezetben bemutatott a gyermeket váró asszony mennyei és földi kettősségét, istennői, híd’ és „mediator” szerepét anyjához, a virtuális, a Nagy Természet egészét jelentő Nagyboldogasszonyhoz.)⁴⁶

⁴⁶ A kereszténységben a Nagyboldogasszonyhoz a Boldogasszony (Kisasszony) mediátor párhuzama, mint Jézus (a Fiú) az Atyához.

A kőből születő Mithras (Róma, Szent Kelemen kriptája)

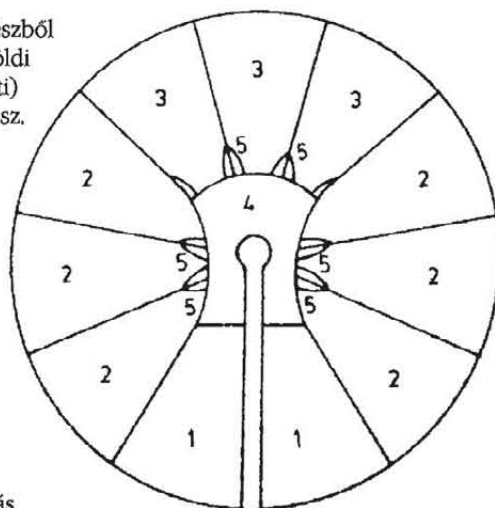
**A szertartás szakrális tárgyai:
A KORONÁZÁSI PALÁST...**

BALRA LENT:
...az Isten hatujjú kézfeje
a bal vállon, rombusz
alakon

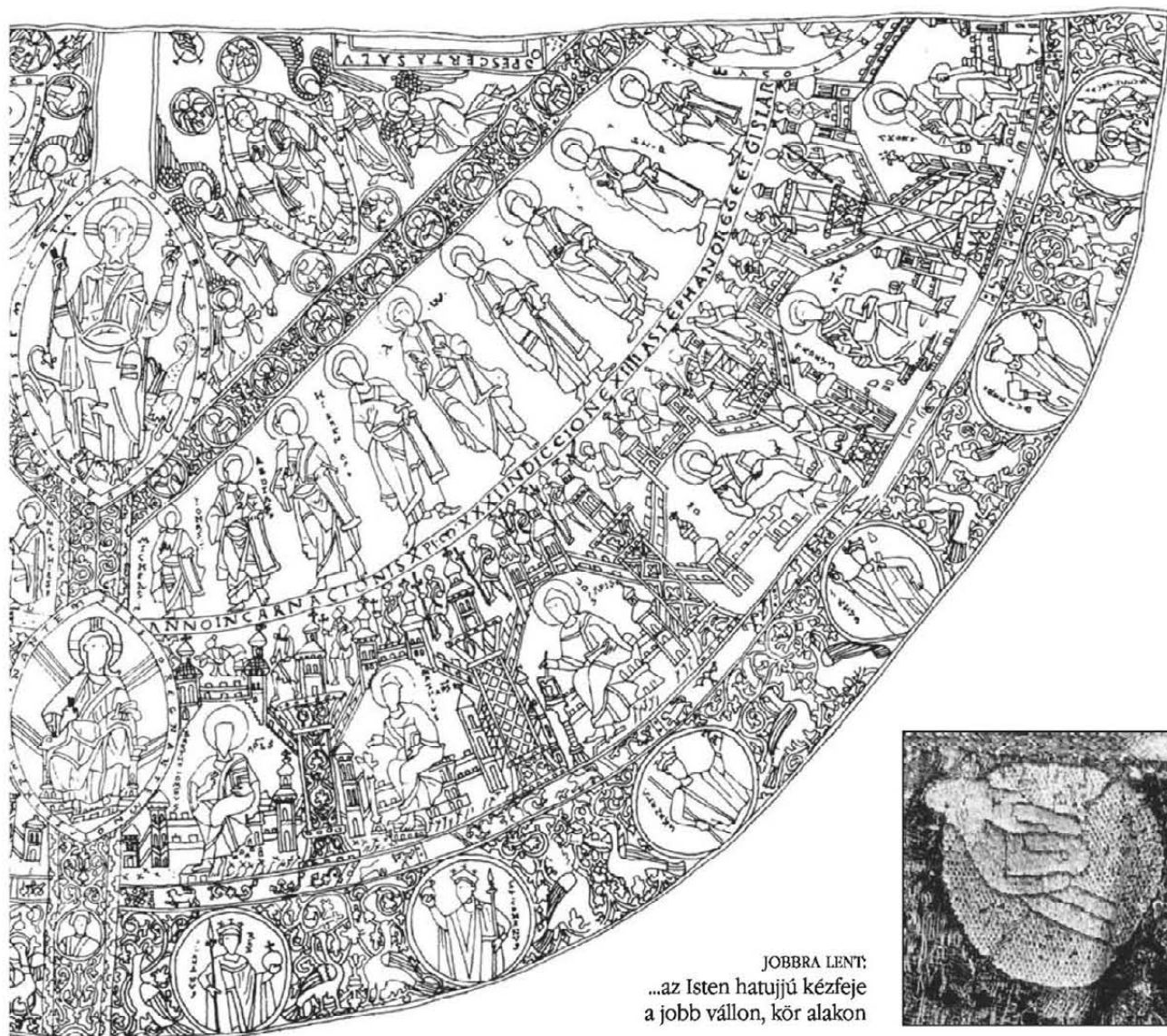
István király akkor a keresztény szellemiség szűk-ségessé váló európai elsajátítása mellett gyermekko-rától kezdve ismerhette saját népének gondolkodá-sát, szellemiségét, nyelvét, hitét. (Ne felejtjük el: a honfoglalás vezető rétegének, fejedelmi környezeté-nek *türk nyelvét* és ezzel kapcsolatos szellemisé-gét!) Ez a hit, valamilyen formában nem a honfoglalók, hanem az itt lakó magyar nyelvű népek isten-asszonyával kapcsolatos, aki azonos volt a Kárpát-medencében élő magyar nyelvű népek őseurópai szellemi képzeteivel. Ma már a régészettudomány eredményei alapján rendelkezünk olyan ismeretek-vel, mely feltételezheti nemcsak a késő avar népes-ség, de a velük lakó aránytalan szláv kisebbség ha-

Tizenkét részből
szabott alföldi
(kecskeméti)
suba a XX. sz.
elejéről

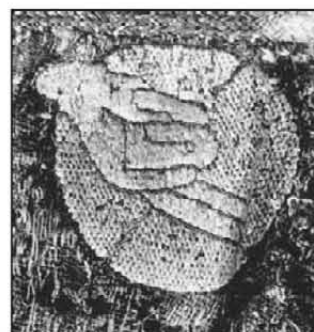

A számok
jelentése:

1 eleje,
2 oldala,
3 hátulja,
4 válla,
5 nyaktoldás.

JOBBRA LENT:
...az Isten hatujjú kézfeje
a jobb vállon, kör alakon

sonló képzeiteit, ismereteit is.⁴⁷ Ilyen emléket abban a főleg pásztor-foglalkozású vezető szerepkörben nem ismerünk. Ez lehet az oka az eddig hiábavaló magyar ősvallás-kereséseknek. A magyar ősvallás-kutatások minden esetben kitartóan a honfoglaló magyarokhoz és nem a Kárpát-medencei, magyarul beszélő avar kori és más rokon nyelvű és kultúrájú népességhez kapcsolódtak, melyben ott élt a ma már elismerten legrégebben magyarul beszélő székely nép is, esetleg onogur, s más rokonnépek töredékeként a minden bizonnyal többséget kitevő és magyar nyelvet beszélő avarokkal!⁴⁸

A vizsgált korszak (Kr. u. az I. évezred második fele) az itt élt, nagy többségében magyar nyelven

beszélő népek temetőiből ránk maradt ismeretek lényegi összefoglalása. A bizonytságot az avar népesség sírjainak Kárpát-medencei elhelyezkedése, száma és a honfoglalókkal szoros kapcsolata bizonyítja, (akik közéjük temetkeztek!) melyet, *mint tényt*, István király a megszülető magyar Koronázó Bazilika *Nagyboldogasszony* (Nagyboldoganya) elnevezésével, emlékével tisztelt, erősített meg. *A magyar nép István királyunk erről a gesztusáról sohasem felejtkezett el.* Nem is lehet másképpen. A

⁴⁷ Makkay János: *Magyarok-Avarok-Szlávok* Budapest, 2003. A szerző kiadása.

⁴⁸ Közismert, hogy a honfoglalók az itt élő magyar nyelvű népek temetőibe temetkeztek!

A KORONÁZÁS SZAKRÁLIS TÁRGYAI:

A KARD

A KORONA

A JOGAR

AZ ORSZÁGALMA

A szerző ezúton is köszöni Kéri Ádámnak és munkatársainak, hogy kutatási eredményeikről e lapon beszámolhatott.

A koronázási palást (fény)kúp alakja, melyet az elmúlt években a rekonstrukciós munkák során ismertek föl.

Nagyboldogasszony fogalom alatt kizárólag gabonaistennő jöhet szóba, mely mögött évezredes Kárpát-medencei régészeti emlékek sokasága és őseurópai különlegessége van jelen, ehhez kapcsolódó, élettel és halállal összefüggő sajátosan magyar nyelvi fogalmakkal.

Mivel mással? vagyunk képesek magyarázni az augusztusi telehold ünnepének tartalmát, vagy az év első hónapjának „Boldogasszony hava” elnevezését? És sorolhatnánk tovább, – aki a *menyei és földi Boldogasszony* kettős istennői tulajdonságával rendelkezik?!

István király világosan és magabiztosan érzékelte az itt talált, a honfoglalóknál lényegesen nagyobb népesség magyar szellemiségét. Fontosnak tartotta a közösséget megtartó ősi hit, térítés utáni időkre szóló megőrzését, amivel egyben megkönnyíthette az áttérési folyamat szükségszerű keresztény végrehajtását. E tervéhez azonosíthatta egyik oldalon a régi női személyiséget a Koronázó Bazilika Nagyboldogasszony elnevezésében, míg másik oldalon a magyar népet a holnap reménységében irányítani az új kezdethez: Szűz Mária oltalmába ajánlotta! Az áttérés megerősítéséhez ez a kettőség adja a kapcsolatot az ország népe számára: a korábbiakban azonosult Nagyboldogasszony fogalmat térben és időben nyújtotta a hagyományos istennő szerepkörével és tulajdonságaival. A jövőt pedig a keresztény Szűz Mária Istenanyasága védelme alá helyezte az új hit holnapi reménységében. Tervét mintegy bizonyoságul: ez utóbbi hitéhez kapcsolta.

Szűz Mária csak a Nagyboldogasszonnyal, Pannoniában *Dianával*, a *Földanyával* volt összehasonlítható, mert a *Boldoganya/Boldogasszony* fogalom minden magyar, gyermeket váró asszony megnevezése volt, akik a Nagyboldogasszonyt saját szimbolikus anyjuknak tekintették. A keresztény átalakulás előtt így fohászkodhattak a Nagy Istenanya, a Nagy-Boldogasszonyhoz közvetítő (mediator) Leánként, Boldogasszonyként. A keresztény Nagy Istenanya esetében pedig Szűz Máriához.

Fettich Nándor régészprofesszor vette észre először, hogy az úgynevezett apokrif, vagy varázsimákban sohasem lehet a Nagyboldogasszonnyal találkozni, mert ez leányának a Boldogasszonynak volt a közvetítő szerepköre.⁴⁹ A Székesfehérvári Szent István által alapított Koronázó Bazilika elnevezése ezen előzmények miatt viseli a magyar nyelvű gondolkodásban a *Nagyboldogasszony* és nem a „Boldogasszony” megnevezést. (A ház mindig a család asszonyának szimbólumát őrzi. Ez a római emlékekben (latin hagyományokban) különösen Angliában, a római megszállás emlékeként, a brit szigeteken maradt életben. A családi ház bejárati kapuján koszorú van, ami a ház asszonyának szimbóluma. A nő bejáratát a virág-koszorú fejezi ki.⁵⁰ Ezzel párhuzamosan magyarázhatták és azonosíthatták elnevezését a keresztény Szűz

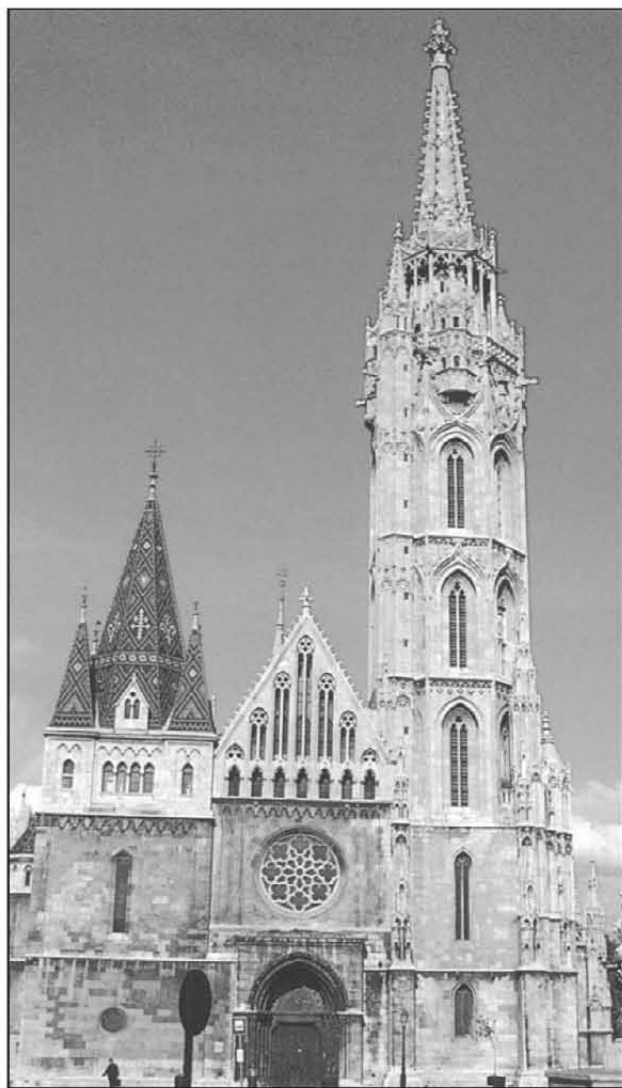
Máriával. *A magyar hagyományokban az átmenet kettős hite mai napig él és emellett bizonyít, amit a magyar történet és néprajz, – nyelvtudománynak már régen kutatni és ismerni kellene!*⁵¹

Már Kálmány Lajos (1885), majd később az Ethnographiában Borbély Károly (1912) megemlegette, hogy az asszonyok az *Újhold keddjén* (a holdidőszak kezdete, a hónap első napján) a Nagyboldogasszony és nem a Boldogasszony tiszteletére rendelték misét, amit a pap elfogadott és csendben, nem szólva az asszonyoknak, Szűz Mária tiszteletére misézett. Mindezt ezer éven keresztül, a hittérítés után. Évszázadok múlva (1567) a Tridenti Zsinat előírta a keresztény házasságkötés esküvési formalitását, mely addig nem létezett; a házassulókat a templomkapuban tanúk előtt bárki összeadhatta. 1582-es Gergely pápa által irányított naptárrendezés után, amit a magyar országgyűlés is jóváha-

⁴⁹ Fettich Nándor: *Vallásos jellegű szövegek a magyar nép hitében* Ethnographia 1971/1 „Annyit mégis le kell szögezni, hogy a Boldogasszony neve helyett a Nagyboldogasszony neve egyszer sem fordul elő az imádságokban.”

⁵⁰ A Magyar Néprajzi Lexikon szerkesztői elfeledkeztek e sokértelmű koszorú-fogalom bemutatásáról, értelmezéséről.

⁵¹ Viski Károly: *A Magyarság Néprajza* é. n. II. 342 p.

gyott, az esztergomi érsekség az egyházi törvény előírásait a püspökségeken keresztül hirdette meg, több nyelven, azok végrehajtásának püspöki ellenőrzése mellett. Az érsekség előírása 1582 körül az esküvés kimondását *magyarázat nélkül!* – az „Istenre és a Boldogasszonyra” írta elő, kerülve a

⁵² A Zsinat ideje a reformáció időszakának rendezése közben történt, a katolikus egyház elfogadható megoldásokat keresett a kialakuló vitákban. Az Európában erős magyar reformáció még élénken emlékezett a honfoglaláskor magyarság világképének sajátosságaira. Ebben a folyamatban a Nap és a Hold a férfi és nő szerepeket a katolikus egyháznál sokkal határozottabban hangsúlyozta. A székely templomi környezetben a templom mennyezeten például Felső Dobolyban ott van a Hold és a Nap az ülésrendek fölött, mint ahogy ezek ott vannak a temetők sírkövein is, mint az újjászületés mágikus jelei.

Nagyboldogasszony erőteljes emlékét.⁵² Az előírás korábbi szövegét az esztergomi érsekség a Vatikáni II. Zsinat után megváltoztatta. Erről a kötet harmadik fejezetében szólnak részletesen.

A Székesfehérvári Koronázó Bazilika neve tehát Nagyboldogasszony, akit, nem kétséges, Szent István a Kárpát-medencében élő nép istenasszony-hitével azonosított. Így nyerhette meg a nép asszonyait a hagyományos gondolkodás továbbvitelének lehetőségével.

Témánk szorosan csatlakozik a tatár vész elmúlta után a budai vár és vele új királyi koronázó központ megalapításához (1243–48). A budai vár középső és

BALRA FENT: A budavári Nagyboldogasszony templom, melynek kezdetét IV. Béla király építtette föl és nevezte el a tatárjárás után az 1250-es években. A torony és az épület első nagy megújítása Mátyás királyhoz kötődik, amit címere is jelez a torony felső részén.

JOBBRA LENT: A szentély, az épület eredeti része a főoltárral együtt az 1800-as évek végén újult meg rajta a Nagyboldogasszonyra emlékeztető szimbólummal.

északi részén már a korábbiakban magyarok kezdtek szőlőművelésbe és a pesti oldalról a várba, a tatárok várt újabb betörése miatt áttelepített német telepesek észak felé szorították őket.⁵³ „A németek plébánia-templomokul IV. Béla király által itt királyi kápolnaként épített Nagyboldogasszony templomot, a mai Mátyás templomot használták; a templom Nagyboldogasszony elnevezésében a közel 200 évvel előtte történt koronázó templom elnevezés-ismerete szükségszerűen közrejátszott. A német negyed a Vár középső, s a mai Dísz térig terjedő, déli részén alakult ki. Plébániaként használták a Nagyboldogasszony templomot, melynek előbb előbb a király, majd királyi adományból (1355-ig) a szigeti domonkos apácakolostor volt a kegyura.” – írja Zolnay László. „A király – századokon át megengedi –, hogy a budai polgárság a székesfehérvári koronázási ünnepeken megjelenjék. Koronázáskor a budai bíró, a tanácsurak, a patriciátus tagjai páncélt öltenek, Székesfehérvárra vonulnak, s a fehérvári koronázó templomnak, az ottani Nagyboldogasszony templomnak kapuját őrzik addig, amíg benn a koronázási szertartás zajlik. A koronázás után a budai polgárok székesfehérvári szállására, majd Budára, székvárosába kísérik az uralkodót.”

A város – mint azt annak *Jogkönyve* is kimondja⁵⁴ – nagy tisztességben részesíti az uralkodót, ha hosszabb idő után tér vissza fővárosába. Ilyenkor, csak úgy, mint koronázások, királyi lakodalmak idején, a város lakossága ünneplő ruhát ölt, megzengeti a harangokat, s az összes templom és kolostor papságával együtt égő gyertyákkal, zászlókat, sőt oltáriszentséget is hordozva, valóságos körmenettel járul az érkező király elé. A királyt a bíró, s az esküdtek már a város előtt fogadják, majd kíséretébe szegődnek, s őt egészen a palotáig kísérik. Megállanak a Nagyboldogasszony templomnál, ahol Te Deumot mond a papság.⁵⁵ (Zolnay 1975)

A budai keresztény Nagyboldogasszony templom jelzi a korábbi világkép élő ismeretét és hagyományos ragaszkodását is korábbi időszakának emlékeihez, mert az a nép közösségének összetartó erejét testesíti meg.

Buda Királyi Jogrendje

A két Nagyboldogasszony templom a magyar királyok két országos koronázó központját is jelzik, (jelen esetben Esztergom helyett Buda lett az új koronázó-központ) már IV. Béla elgondolása szerint. Ezt a két országos célú, politikai koncepciót nemcsak István király, de IV. Béla király is folytatta, ami Budát a szűkké vált Esztergom helyett erősítette meg és tette hagyományos országos központtá a következő évszázadokban.

⁵³ Kujuk kán, a tatárok fejedelme IV. Incze pápának közvetlenül levelet írt, melyben bejelentette, hogy rövidesen megkezdí Magyarországot és Európa teljes leigázását. Szerencsénkre a bejelentés után rövidesen meghalt, így a támadás elmaradt.

⁵⁴ Másolata megvan a Parlament Könyvtárban a XIV. századból.

⁵⁵ Zolnay László: *Ünnep és hétköznap a középkori Budán*. Második, bővített kiadás, Gondolat Kiadó, 1975, Budapest.

Az antikvitás hármas női változása

A *tér-idő* fogalom az éjszakában megjelenő hold hármas alakváltozásával azonosul. Csokonai így emlékezik erről a Dorottya második könyvében: „*Mint midőn a háromképű Hecaté-nak /Innepén áldozni kell egy vén papnénak...*” s utána jegyzetben meg is magyarázza: „Háromképű Hecaté. A régi mesék szerint azonagy istenasszony az égen Luna vagy a Hold, a földön Diána vagy a vadászatnak istenasszonya, a pokolban vagy a holtak alsó világában Proserpina, a kinek, mint minden odavaló isteneknek, fekete marhával áldoztak. Vergilius említi a *tergeminam Hecaten tria virginis ora Dianae* és Horatius, a *Diva triformist*. Mert három fejjel festették: közbül állott a leányfő, jobbról a lófő, balról pedig a kutyafő.”⁵⁶

A női hármasságok igen sokfélék: a Gráciák (Ékesség, Öröm, Teljesség) Hórák (Virágzás, Növekedés, Termés), a Párkák (Sthennó, Eurüalé, Merúza). Somogyi pásztorfaragáson is találkozunk a három özfejjel, a jegyajándék sőtartó fő nézetében. Valójában a

hold hármas alakzata tükröződik részben a női szerepkör változásának, részben szépséget, örömet vagy rontást, halált sugárzó tulajdonságában.

Alföldi a hármasság társadalmi jelentőségére vonatkozóan számos bemutatott példájához rajzos ábrát is közöl: „Meglepő példát nyújt erre az ábrákon közölt, kőre rajzolt rajz lovas nomád nép temetőjéből, az Altáj vidékéről. A balról látható az anyajogú rítusokra jellemző álarc analógiáit már Fettich Nándor «megbeszélte» *A honfoglaló magyarság fémművészete* c. könyvében. De álarcot visel az a három vitéz is, akik egy nagy istennő előtt térdelnek. A térdelők közül megint a középsőnek a fején van egy sugárkorona féle jelvény. Ez tehát megint a királyi törzs képviselője, s bizonyosra vehetjük, hogy itt egy hármas szervezet képviselőivel van dolgunk. Ilyen koronát visel maga az istennő is; jellemző, hogy az ura mennyivel kisebbnek van feltüntetve, mint ő, pedig a mellette heverő íj és nyíltegez tanúsága szerint kétségtelenül férfi az alak. Ez a jelentős emlék nem lehet sokkal későbbi a Kr. u. VII. századnál, s

így nagy a valószínűség arra nézve, hogy szintén török nép hagyatéka lehet.”⁵⁷

⁵⁶ Csokonai Vitéz Mihály: *Dorottya*

⁵⁷ Alföldi András: *Medve kultusz és anyajogú társadalmi szervezet Eurázsiaiban* Nyelvtudományi Közlemények 1936:5–17. Dolgozata alapján összefoglaltuk a bennünket érdeklő megállapításokat.

kutatók.) Nem ismerünk eddig magyarázatot e különös *tér* foglалás értelmezésére. Pedig a hármasság, ha nem is sokáig, de kétségtelenül fennállt a fejedlem, tőle *balra* a gyula, és tőle *jobbra* a horka személyében, sajátos térbeli és időbeli hatalommal.

Csak annyiban lényeges ez utóbbi ismertetés, mert kiemeli az anya rendkívüli szerepét a legkisebb fiú kapcsán (királyfi), ami más, távoli kultúrákban is jelentkezik. A bennünket érdeklő szkítáknál egyébként a legkisebb fiú trónöröklési jogát a tűzhelyistennő *Tabiti tűztéle*ttel szentesítette. Tabitit az ókori írók a görög Hesztiaával azonosították, aki szintén a családi tűzhely istennője volt. Ez a párhuzam ismét elvezet a lakodalmi szertartásaink sajátosságaihoz. A menyasszonyt ugyanis új otthonába belépve mindig *a tűzhelyhez, a kemencéhez* vezették (ez egykor azonos volt a „kéménynyel”), amikről a korábbiakban már részünkről is sok szó esett, s a szertartásainkban később újra találkozzunk velük.

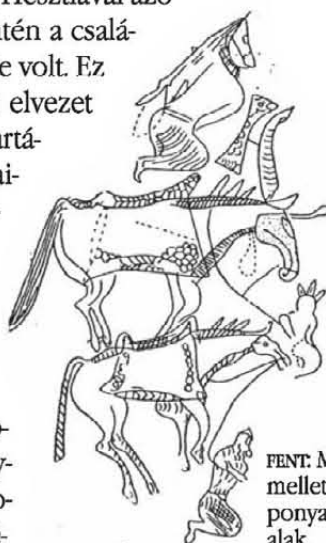
„A szkíták Hestiája valamikor az összes irániak főistensége volt, mert miként a perzsák a szarmaták is a királyi *tűzhelyre* tették legszentebb esküjüket, s ne feledjük el, hogy az antik világ szemében a szarmaták voltak a sajátképpen «asszonyuralta» nép.”⁵⁸ A tűz szerepének fontosságával a lakodalmi

szertartás ismertetése során lesz bővebben szó.

A női test változása (menstruáció) amint korábban említettük, természeti kapcsolatban van a Hold tér-időt szintén ciklikusan változtató hatalmával, erejével. *A Hold és a női test között ez a ciklikus kapcsolat alakítható ki idővel, az istennő sajátos mindenható és minden tudó képzetét.* A Hold változásait megfigyelő ember, ahogyan

gazdagodtak tapasztalatai, a környezet változásával összefüggésben lassan felismerte az idővel kapcsolatos természeti jelenségeket is. *A nőiség ennek következtében elsőnek emelkedett az ember tudatában a holddal együtt mindenható, és mindentudó isteni szerepkörbe.* Az idő fogalom ismerete az emberré válás fontos tudati jele, ami *a nőiség tudatalatti* találmánya. Sok esetben a nő számára más területeken is előnyös megérzéseket biztosít. Ennek következtében váltak a földi szerepkörben jósnővé, varázslóvá, boszorkánnyá, úrnővé, Nagyszszonnyá, Királynővé, Nagyboldogasszonnyá.

A Hold hármasság változása, eltűnése és megújulása az idő fogalmának felismerésével együtt részese lehetett agyi asszimetriánk kialakulásának is, ami megerősítette és meggyorsította az ember gondolkodó képességének fejlődé-

FENT: Merdzsáni szkíta istenanya trónszéken. mellette karóra akasztott ló- vagy medveköponya. Előtte italáldozatot bemutató lovas alak.

LENT: Szkíta istennő nagyméretű kőrajza Kudirgéből (Altáj hegység). Mellette a férje vagy a fia, lényegesen kisebbnek ábrázolva. Előtte égi származású lovak, lóról leszállt, térdelő álarcos alakok, a középső alak királyi méltóság.

⁵⁸ Bachofen, J. J.: *Mítosz és az ősi társadalom* 1978. Budapest, Gondolat Kiadó.

FENT: Részlet a thrák sírbolt lakodalomábrázolásából. A Nagy Istenanya három gránátalmát – a bőség és a sokasodás jelképét – nyújtja át az ifjú párnak LENT: Mykenei mettercia: Anya, leánya és fia hármassága (Kr. e. 1950)

sét. A földi élet változásának párhuzamában felismerte a *mennye* és a *föld* változásának szoros kapcsolatát, a női életben megnyilvánuló egységét.

A korábban bemutatott szkíta övcsat női időkapcsolatának megfelelően az évkör elsötétülő felében fogan meg és születik két egymást követő évkörben a Nagyboldogasszony leánya és ezután következik egy évkörön belül a fiú foganásával és születésével

hasznoló képet mutató krétai anya-leánya-fiú csontfaragvány (Kr. e. 1200 évvel) F. párhuzam is rámutat a magyar képzet régiségére, ősi európaiságára, amikor az anyához a leánya és a fia együtt tartozik, s a keresztény hármasság ezek után tűnik föl, évszázadok múlva a Mettercia ábrázolásokon (Velemér, Kőszeg). Ebben a hármasságban izgalmas, hogy az előbbieknak megfelelően a Nagyboldogasszony-ünnep a leány és a fiúgyermek születése között az évkörön középen helyezkedik el. A bolgár régészek e hármasság kérdéskörhöz érdekes, bennünket érdeklő hasonló-
ságot tártak föl:

„A Nagy Istenanyán nyugodott az egész világ. Ő volt az Ég és Föld, az élet forrása és az emberiség ősanja. A tudósok szerint ez a mítosz keleti eredetű. [...] a háromrészes edénynek is megvan a megfelelője az Iránban, Kis Ázsiában és az Égei-tenger mellékén talált, bronzkorszak végéről származó vázákban, melyek három részből állanak. Ez a *hármasság* eszme talán megfelel az e körzetekre jellemző mitológiai hármasságnak: anya, leánya, fia-férje. Mindenesetre ezzel az edénnyel mutatták be az ősidők óta ismert tej-, méz-, és boráldozatot. A szófiai körzetből származó urna a korai vaskorszakból való (Kr. e. 1700). Egymásba helyezett agyag, bronz és arany edényekből áll. Nem utal-e ez szintén három sze-

Sophia Sapientia. Egy olasz kéziratból 1066-ból

Angyali üdvözlés: Gábiel, a Madonna és a szolgálólány. Freskótöredék, Sorpe templom, Spanyolország, XII. század

mélyre – teszi föl a kérdést a bolgár régész: Nagy Istennőre, lányára, és fiára?⁵⁹

Az Anya-Leánya és a Fiú hármasság a bronzkor szak végén mutat változást az *apa, anya, fiú* hármasság irányába, ami a férfiközpontú közösségek kialakulását és a fokozott *tudatosság* következményeinek átalakulását indította el.

Nagyboldogasszony és Boldogasszony fogalmaink „létezése és működése,” szerepkörük és tulajdonságaik kifejezésekor érhető tetten. *Énekes gyermekjátékaink*, valamint a felnőttek *lakodalmi és temetési szertartásai* működésük megismerésének hiteles területei.

E párhuzam is rámutat a magyar szellemi képzet régiségére, ősi európaiságára, ahol az anyához a leánya és a fia együtt tartozik⁶⁰, s e környezetben tűnik föl (vö. szlovén és horvát regöléshagyományok) a korai Mettercia ábrázolások is: Velemér, Kőszeg. Ebben a *hármasságban* az az izgalmas, hogy az előbbieknél megfelelően a bal női oldala és a

jobb férfi oldala is pontosan megjelenik akkor, amikor a *Nagyboldogasszony ünnep* leány- és fiúgyermek születése között *középen* helyezkedik el úgy, ahogy azt az eurázsiai antikvitás előírja.

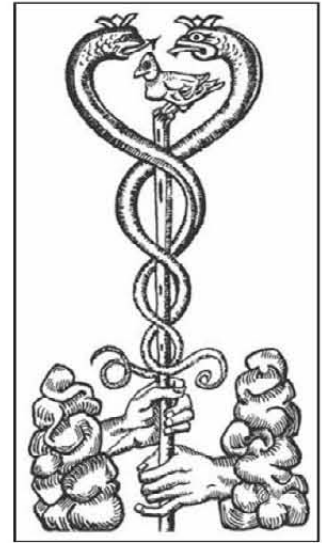
A kereszténység a *legősibb Mária (Istenanya) ünnepet, mint azt a következő fejezetben részletelesen bemutatjuk, keleti hagyományokból eredezteti*. Okát nem keresi és nem kutatja, mert az ünnep nagyon ősi kozmológiai ismeretekkel kapcsolatos és eredete akár a kőkorba is visszanyúlhat.⁶¹

Az elmúlt évtizedekben a történelem előtti régészet igen nagy biztonsággal mutatta ki az európai művelődésben jelentkező istenanya képzetek és változatok sokaságát.⁶² Bár a keleti kereszténység-nél az ősi istennő átfogalmazása már az V. század-

⁵⁹ Fol, A., Marazov I.: *Thrákia és a thrákok* Gondolat Kiadó, Budapest. (Fol-Marazov: 1977:51)

⁶⁰ A regölés szlapon és horvát környezetben is ismert.

⁶¹ Várnagy Antal 1999:447

A Rajna vidéki mester még nagyon ismerte a régi szimbólumokat és e festményén fel is használta őket. A kis Jézus a Szentlélek magjaként repül át a Mária-üvegen, melynek kereiteiben már ott van az élete későbbi nagy drámáját, változását jelképező kereszt is. A nemléküli szárnyas Gáriel arkangyal bal kezében Hermész caduceus varázsbotját (fenti képünkön) kezében tartva irányítja a fényben ragyogó galamb felé. A képen a Szűz térdei előtt virágokkal teli vázában, amelyik Máriát és vele Jézust jelképezi IHS felirat látható. Jelentése: „E jelben győzni fogsz!”, amit Constantín császár is látott álmában a milviusi hídi győztes csatája előtt. Ugyanez jelenik meg a kereszténység pogányság felett aratott győzelmei is.

ban megjelenik, Szűz Mária személyiségének teológiai megfogalmazása csak az első ezredforduló körül kerül nyugalomra, majd lassan indul meg kultuszának fejlődése.

Az ember tudati fejlődésének első szakaszában a női szerepkör kétségtelenül kiemelkedő hangsúlyt kap. E fejlődés gyökere a női életben nagyobb hangsúlyt jelentő tudatalatti tevékenység sajátosságai-

gaiban rejlik. Az anya-leánya és fiú hármasság a bronzkorszakban mutat változást az *apa, anya, fiú hármasság* irányába, ami a férfiközpontú közösségek kialakulását és máig tartó következményeinek az átalakulását indítja el és mára annak megmerevedését tapasztalhatjuk. E „fejlődés” egyik szélsőséges megnyilvánulása a közösséget irányító hatalmi viszonyokat egyoldalúan kisajátító férfi szerepkör hatalomra jutása, ami például ismert a szkíták vonatkozásában is, ahol a három fiútestvér közül az irányítást egyszemélyben a legkisebb kapja meg, aki-

⁶² Gimbutas, Marija: *The language of the Goddess* 1989, Los Angeles, New York, Harper & Row.

Somogyi pásztor az élet megőrzését jelentő sótartót ajándékoz kedvesének. Az ajándékozó – a bal oldali képeken oroszlánként – két féle helyzetben is ábrázolja magát. Az előoldalon látható három szarvas a leány három alakját, fölötté az égen vonuló, jövőmenő madarak az életet jelképezik. A hátoldalon látható puskás betyárok az ajándékozó eredménytelenül elvonuló „versenyársai”. A sótartó fedelének fogóját ábrázoló nyúl részben a menyasszonyt szimbolizálja, részben pedig a termékenységet.

nek hatalmát tűzáldozattal ugyanakkor még anyja törvényesíti.⁶³

Ha a *hármasság* társadalmi beosztása élő volt, még inkább élő kellett legyen a Nagy Istenanya kultusza is. Ősi istenasszonyunk emlékeit Európa keleti kapcsolatainak kultúráiban is kereshetjük.

„Mongóliában a földrajzi nevekben gyakran Édzs, vagyis anya jelentésű szent helyek vannak országszerte. Pl. (Édzs Had) Anyaszikla, (Édzs Mod) Anyafa, (Édzs Hajirhan) Kegyes Anya. A hegyek, folyók erdők, egyedül álló sziklák mind a Földanya megnyilvánulásai. Minden ember az Anyaföldből nyeri erejét, de a sámánról erőt kap az Ég Apától is, a fején lévő koronán keresztül.”⁶⁴

A szellemi gyökerek jelenleg keleten valahova Kisázsia keleti részébe is nyúlnak, nyugaton pedig Spanyol- és Franciaország kapcsolódó területeire. A magyarság kifejlődése elválaszthatatlan a Kárpát-medence környékének elsősorban délre és keletre eső tájaitól, az Urál és a Kaukázus közötti terület Európájától. Régi istenasszonyunk előképeit, párhuzamait keresve, ezen a földrészen nézünk körül.

A nőiség *istennői varázslatot* létrehozó tulajdonsága még más, fontos nézetben is megmutatkozik. A *föld* „szűz” (feltöretlen) fogalomban „érintetlen” állapotában van. Csak a belékerülő *mag* következté-

ben válik *termő* állapotúvá. E kettősség érzékletes különbsége erősíti meg fontos párhuzamát a nőiség fogalmával. A föld szűz állapota, feltöretlen, zárt, sötétséget tartalmazó állapot. A mag belevetése megkívánja a sötétség zárának előzetes erőszakos *feltörését*. Kaukázusi tájékozódó néprajzi gyűjtéseink alkalmával akadtunk *vajnah* (orosz megnevezéssel: csecsen-ingus) környezetben századfordulós népi emlékek néhány kitűnő rajzban megőrkített emlékére, amit ebben a fejezetben részletesen tárgyalunk és bemutatunk. Idéztük hozzá saját hagyományaink leánykéréssel összefüggő gyermekjátékszövegének vonatkozó sorát is: *Felkötöttem kardomat, add nékem a lányodat!*

A *hímnemű mag* azonban a föld és annak vizesége és melegsége révén furcsa metamorfózison, átalakuláson, átváltozáson megy át: széthasad és a közepén megjelenik a zöld csíra, maga az *örökkévalóságot jelképező anyanövény*. Ő lesz újra az, aki a virágján, a kalászában keresztül újjászületik és meghozza az *új életet*, a *magot*, a *szemet*, aki majd szellemiségevel más, *új minőség* teremtését teszi lehetővé.

⁶³ Alföldi András i. m. 13.

⁶⁴ Obrusánszky Borbála összegyűjtött adatait ezúton is köszönöm.

A Nap-anya a három táncoló Hold leányával Káta Mihály zománcképe

Az ember korai tapasztalatai között hamar megjelenhetett a *föld* és a *tűz* azonossága is. A rothadó növényzet, a földben lévő gázok égő fáklyái, vagy éppen az égő száraz fák látványa készíthette az embert a föld és a tűz azonosságának felismerésére

⁶⁵ Roheim Géza 1990:309 *Magyar néphit és népszokások* Szeged, Universum Reprint.

⁶⁶ Bachofen i. m.: 246, Neumann 1963:240, 268.

⁶⁷ Neumann 1955/1963:211 "...the elementary character of the Feminine appears of the Great Round, which is and contains the universe." Majd Fettich 1971/1:60, "...le kell szögezmem, hogy a Boldogasszony neve helyett a Nagyboldogasszony neve egyetlen egyszer sem fordul elő az (apokrif) imádságokban." Gimbutas 1989:XIX. "The main theme of Goddess symbolism is the mystery of birth and death and the renewal of life, not only human but all life of earth and indeed of whole cosmos."

és a tűzcsinálás feltalálására. A tűz élesztése a két száraz fa összedörzsölésével történik, amit férfi végez el. A meggyulladó rész a *női oldal*. A *női tűz fellobbbanását mindig a férfi megjelenése vagy megidézése okozza*. Ezt láthattuk az egyházaknak egykor oly sok gondot jelentett az ún. *szentiváni* tüzek kultuszával kapcsolatban, melynek egyes hazai emlékeit⁶⁵ röviden az előző fejezetben tárgyaltuk.

Az ősi Euráziában kialakult sajátosan kettős Nagy Istenanya mindenkor és mindenütt nemcsak az embereknek, de minden élőlénynek, a növényeknek és az állatoknak is istenasszonya, úrnője lett.⁶⁶ Leánya a földi emberek számára szolgált közreműködőként, mediatrixként, mint azt görög, római párhuzamok is mutatják.

A legújabb tudományos kutatás (1955) már felfigyelt a Nagy Istenanya esetleges *személytelenségére*.⁶⁷ Magyaroztatát az élő mindenség anyja (a Nagy Természet) képzetben találta meg, amit a Szent István és Szent László-féle pogány képzetek tilalmazására vonatkozó rendelkezések is megerősítenek. Felismert sajátosság ugyanakkor a pogány isten-

asszony emberi alakot kapott Kisasszony leánya (Kis-Boldogasszony), mint az asszonyok segítője: Anyjához van közvetítő szerepe. Rontó szerepkörben és tulajdonságokkal is ismert. Minden egyéb célkitűzésünk megvalósítása eddigi megfigyeléseink bizonyítása is lesz. Az elvégzett vizsgálatokból két sajátosságot előlegezhetünk: egyik nézetben ősi istenasszonyunk szerepkörében egyaránt megjelenik *segítő* és *rontó* tulajdonsága, másik nézetben mindezt vizsgálhatjuk mennyei örökkévalóságban és *földi* tér-időben is. Ennek megfelelően csoportosítjuk szerepkörüket és tulajdonságaikat.

A Menny és a Föld fogalom eddig bemutatott női egységével szemben találjuk az Ég és Föld fogalmak férfi/női ellentét egységét, ami elvezet bennünket

majd a magyar nyelv fél-fél egységeket kifejező fogalmához, s ezzel együtt átváltozási (és nem „átmeneti”) szertartásainkhoz. Boldogasszony és Nagyboldogasszony fogalmaink „létezése és működése” a legerőteljesebben énekes gyerekjátékainkban, a felnőttek lakodalmi és temetési szertartásaiban érhetőek tetten.

A holdváltozás és a női (menstruációs) „változás” kapcsolatrendszere egykor még élő volt.⁶⁸ (ami mára, a természetellenes életmód miatt gyakorlatilag megszűnt). Ez az érzés, a női élet tulajdonságait és ebből eredően szerepkörét az emberré válás fejlődése során (tudatosodásában), mindennek fölé emelte. Ez a kapcsolat a jelenlegi holdváltozás kapcsolatnál sokkal érzékenyebb és bizonyíthatóan fájdalmasabb volt. Ugyanakkor aláhúzza a női élet és a holdváltozás (eltűnés) alakulásának élet-halál kapcsolatát. A nemzetközi tudományosság ezt az adott időben megjelenő Hold-női kapcsolatot az egyfenekű dob kiemelkedő használatával, szerepével is bizonyította. A közösségekben felhangzó dobolás ugyanis pszichésen nyugtatta a közösen meginduló görcsös fájdalmakat, melynek megkezdődő hangzása kiterjedt a női közösség egészére, ami együttes megkönnyebbülést eredményezett. A dobot kétségtelenül ott találjuk a Nagy Istennő ábrázolásokon is, ami magyarázza az esemény jelentőségét.⁶⁹ A rabságokban különböző antik magas-kultúrákat megismert és elsajátított zsidó közösségekben az „aszszony” neve is egyszerűen „Hold” volt!⁷⁰

Közismert: „asszony” szavunk alán „achszin” eredeti alakjának gyakorlata egészen az 1200-as évekig fennmaradhatott. Az első kérdés, amire szintén válaszolunk, milyen megnevezés lehetett előtte? Nagy valószínűséggel „Boldoganya” „Boldogfa”. Mindkét kifejezés a hagyományos gondolkodás szűkebb igényeit tökéletesen kielégíthette. Az újabb nyelvi igények és környezet-változás azonban kikényszeríthette az újabb megnevezés széleskörű használatát, ami *Úrnő*, *Nagyasszony*, *Királynő* jelentésű. Szerepet játszhatott ebben sajátos *menny* fogalmunk is, melyre a korábbiakban már kitértünk.⁷¹

Külön szólunk a „Szűz” és vele a Szűz Mária megszólítás magyar sajátosságáról. Közismert, hogy az indoeurópai nyelvek Máriát: „Santa Mariaként,” (Szent) és nem Szűz Máriaként szólítják meg. Ebben a következetes magyar nyelvi gondolkodásban a „szűz” fogalom „új kezdetet,” más, *Új-világ*ot jelen-

tő értelmének „teremtő” sajátossága rejlik, ami Jézus megszületésének kiemelkedő jelentőségét hangsúlyozza. Nem tévesztendő el ugyanakkor, hogy a nagy istennők egy-egy számukra kedvező helyen tartott fürdésével, vissza tudták nyerni szüzességüket!

A KERESZTÉNY EGYHÁZ ÁLLAPOTA AZ UTOLSÓ ÁRPÁDOK ALATT

Szent László fennmaradt törvényei Szent István után több, évszázadban világosan bizonyítják: a kereszténnyé vált felső vezető körök vékony rétege alatt még széleskörűen él természeti gondolkodás gyakorlata. A Kun László alatt kiadott rendelkezések, a Bécsben (1267) kiadott rendelkezések, majd az évekig tartó Budai Zsinaton hozott törvények (1278), ahol a lengyel, szlavón és magyar püspökök közösen vettek részt, e térségben nem a kereszténység széleskörű megerősödéséről szólnak, hanem annak éppen eltorzulásba fordulását ostromozzák. (Mai napig nincs lefordítva a zsinaton hozott jobbításra kiadott előírások fele sem, pedig az eddig közölt rendelkezések is kötetnyi terjedelműek és értékes emlékei a kor tanulságos valóságának!). Pusztán tájékozódásul a kor keresztény törekvéseinek sérülékenységről:

„1267-ben Guido bíboros a Vatikánból Bécsbe jött és onnan bocsátotta ki a magyar egyházra vonatkozó rendelkezéseit. Ezek egy része a püspökök betöltésére, a másik a papok házasságára és családi életére vonatkozik.

– Csak nőtelen papot vagy diaconust szabad püspökké megválasztani. Olyat, kinek két felesége volt, vagy ki ágyasát, elvált nőt, vagy kéjhölgyet,

⁶⁸ Westermarck, E.: *Geschichte der Menschlichen Ehe* 1893. A probléma már 100 évvel ezelőtt Westermarcknak is eszébe jutott, de már akkor sem lehetett érdemi kutatásba kezdeni.

⁶⁹ Redmond, Layne: *When the Drummers were Women* Three River Press New York 1997.

⁷⁰ Ehrlich, E., I.: *Die Kultsymbolik in Alten Testament und im nachbiblischen Judentum*, Stuttgart, Hiersemann Verlag 1959.

⁷¹ Györffy György: *István király és műve*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1977. „Mária megértéséhez az «asszony», «királyné» szó szolgált a Boldogasszony vagy Nagyasszony összetételben.”

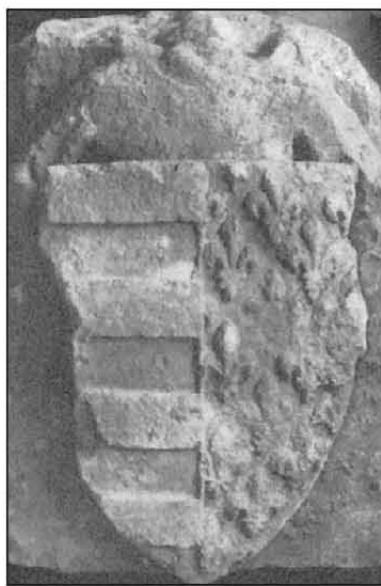
XIII. századi oszlopfő a budavári Nagyboldogasszony-templomból

vagy más, mint szüzet vett nőül, nem szabad az-
zá megválasztani.

- Házast embert nem szabad pappá vagy diac-
nussá avatni, hacsak neje beleegyezésével nem
fogad önmegtartóztatást, nejétől külön nem la-
kik és nem gondoskodik annak eltartásáról.
- Kik nyilvános ágyastartók hivatalukból letéte-
nek. De, ha kellő penitenciát állottak ki, ismét
szolgálhatnak az oltárnál stb., stb.

A Budai Zsinaton fermói Fülöp érsek, pápai kül-
dött alatt hozott végzések (1278) fontosabbak és ki-
merítőbbek. Ezek a rendelkezések már oldalakon ke-
resztül folytatódnak a ma-
gyar egyházon kívül, a len-
gyel és szlavón püspökök
számára is:

„Mivel a főpapok méltó-
ságban és tekintélyben any-
nyira fölötte állnak alattva-
lóiknak, kell, hogy tisztessé-
ges erkölcsben, életben, vi-
seletben, maguk tartásában
is fölülmúlják azokat, mert
ők szolgálnak például, ha
jók. És még inkább, ha rossz-
szak.” (Marczali itt megjegy-
zi: „Ebből következik aztán
hajuk viseletének és ruhá-
zatuknak igen aprólékos le-

Nagy Lajos király címere
a budai várpalotából

írása.” Ezt a leírást sajnos Marczali nem közli.)

„Egyházi személynek házában koc-
mát tartani, ahol a bort kicsiben mérik,
vagy ahol hitvány, könnyelmű, gyanús
személyek fordulnak meg, nem szabad.

Papnak nem szabad házában vagy la-
kásában nőt tartani. Aki ilyet tart, há-
rom hónap alatt taszítsa el, különben
kiátkozzák. E kiátkozás alól, azonban,
ha megjavul, felmenthető.

A chrizmát, a szent olajat és az Úr tes-
tét (az ostyákat) szoros őrizet alatt kell
tartani.

A papok tiltsák meg, hogy a világiak
nyilvánosan ágyasokat tarthassanak. Az
ilyen bűnösöket tiltsák ki a templomokból, s ha azál-
tal sem javulnak, a püspök erősebben büntesse őket.

Hitvány nőnek és különösen szabadszemélyek-
nek, kik testöket hitvány bérért eladják, a szomszéd-
sága sok alkalmat nyújt a vétkezésre. Ezért sem egy-
házi, sem világi személy vagy társaság ne engedjen
ilyen rossz hírű és gyalázatos személyeknek lakást
semmi módon. Aki ez ellen vét, a templom látogató-
sától eltávolítatik. Ugyanez a rendelet áll nyilvános há-
zasságtörésben vagy vérfertőzésben élő férfiakra és
nőkre nézve, kik különben is kiátkozás alá vettek.

Magyarországon nagyon elharapódzott a pestis,
hogy világi emberek elfoglalták az egy-
házakat, monastorokat és bitorolják a
kegyúri jogokat, az épületeket világi cé-
lokra fordítják, vagy éppen istállóknak
használják, az oltárokat pedig lerontják.
Ezen szentségtörők kiátkozás alá vettek-
nek, ha hat hónap alatt mindent vissza
nem adnak. E kiátkozást vasárnapokon
és ünnepnapokon kihirdetik, megkon-
dítva a harangokat, meggyújtva a gyer-
tyákat. Ha szükséges a világi kar erejé-
hez is fordulnak ellenük.

Az egyházaknak és monastoroknak
az a rendeltetésük, hogy imaházak le-
gyenek, nem pedig rablóbarlangok, zsi-
ványok erősségei. Magyarországon pe-
dig sok templomot és klastromot várrá
alakítottak át, és ott, hol az Istent kelle-
ne szolgálni, zsarnok fosztogatók ta-

nyáznak: a prédáknak ez a rejtkehelye és az Istennek szentelt helyek gyakran megfertőztek emberi vérrrel. Akik e bűnt tovább is folytatják, anathéma (kiközösítés) alá vettek.

Minden rendű szerzetesek tartózkodjanak a húsevéstől, a négy koronázottak napjától (nov. 8.) karácsonyig, éppen úgy a nagyböjt előtti harmadik vasárnaptól (septuagesima) húsvétig. Szerzetesnek előljárója engedelmé nélkül nem szabad a klostorból kimenni és még ez esetben sem mehet társ nélkül. Meg van tiltva a szerzeteseknek, hogy bérbe vegyék az egyházakat, vagy hogy püspök engedélye nélkül káplánkodjanak. A monostorban a helyük. Ha a szerzetest vadászkutyával sólyommal találják, mindenki elveheti tőle.

Vigyázzanak a papok arra, hogy a világiak ne sokat vitalkozzanak a hit dolgairól, hanem egyszerűen higgyenek!

A legfelsőbb pápai és vatikáni előjárók intézkedései mögött mutassunk be legalább egy tényleges esetet is: „Jób pécsi püspök Zách Feliciánnak nagybátyja” ellen, ki 1252 óta töltötte be Szent Mór székét, már Sándor és Orbán pápák idejében számos vádat emeltek. Ilyenek a bujaság, paráznaság, házasságtörés, vérfertőzés az anyjával, leányával és két nővérével, néha az egyház czintermében, a kapzsiság, melyek őt a javadalmak eladására, simóniára vitte, végre a szentségek profanálására (megszentségtelenítésére). Erőszakos, vad ember volt, inkább katonának, mint püspöknek való. A szegény somogyi apátot hátra kötött kezekkel. A ló hátához kötött lábakkal, szájában zabolával vitette, és azon felül még be is csukatta. Midőn emberölés és más gonosz tettek miatt bevádolták őt a királynál, egészen lovagi módon, párbajjal tisztázta magát (1272). Pöre sokáig húzódott, mindig sikerült az ítélet alól kibújni. Nevezetes emléke annak, hogy a pápák információi sem voltak mindig hibátlanok, hogy X. Gergely pápa éppen őt bízta meg a zágrábi püspök mel-

Gótikus ház oroszlános jelvénye a XV. századból Budán az Úri utcában

lett a megromlott egyházi élet javításával, reformációjával.

Az ilyen perek, melyekben éppen nem volt hiány, jelentékeny jövedelmi forrást képeztek a pápai udvarra nézve. Egyetlen egy ilyen pörnek 15 000 márkára, azaz 360 000 Forintra tették (1896). Még másként is meg volt terhelve a magyar egyház. 1250-ben IV. Incze pápa meghagyja a kalocsai érseknek hogy ő és püspöktársai évenként 2000 márkával segítsék az aquileai patriarchát, míg a háború tart. 1216 óta már állandó adót is szednek a pápa emberei a Szentföld felszabadítása érdekében. X. Gergely pápa a modenai Gellértet küldte ide, ki öt év alatt nem kevesebb, mint 66.000 márkát (másfél millió forintot 1896) gyűjtött össze a magyar birodalomban (ez a tatár-veszedelem előtti néhány év – szerző megj.) Ez az adószedés akkor sem szűnt meg, midőn a Szentföld utolsó vára Akko is a török hatalmába jutott (1291).

V. Kelemenről, VIII. Bonifác utódjáról jegyezte föl a budai krónika, hogy a tengeren túli hadjáratra „bölcsen roppant összeget gyűjtetett, de nem láttuk, hogy valami valóban történt volna annyi kincsen.”

Ezen pénzbeli függéshez járult még a pápák azon törek-

Mátyás király címere a budavári Nagyboldogasszony templom déli tornyáról

vése, hogy hű embereiknek, udvari káplánjaiknak és más olasz papoknak javadalmakat adjanak Magyarországon. (). Így aztán nem volt csuda, ha IV. Béla jegyzője elkeseredetten felkiált: és most is legelnek a rómaiak Magyarország javain! ()

Soha nemzeti egyház nem vállalt magára nagyobb és nehezebb feladatot, mint a magyar püspökök 1298-ban. Az ország felbomlása, a törvénytelen ellenében ők tűzik ki az egységnek a törvényes rendnek a zászlaját. A magyar püspökök azon meggyőződésből, azon igazságból indulnak ki,

hogy a királyság bukása, a birodalom feldarabolása az egyházra is nézve vészes következtetéseket vont maga után. Még nehezebbnek tűnik fel a püspökök által elvállalt feladat, ha meggondoljuk, hogy nemcsak a zavargó, rabló urakkal állnak szemben, hanem az egyház fejével, a pápával is. És

a magyar püspökökben megvan az az energia, hogy nélküle, ellene is folytassák a küzdelmet. Diadalt nem arathattak, mert az Árpád-ház kihalása után hosszú időre eltemette azt az eszmét, amelynek oly lelkes előharcosai voltak.

„A római egyház meghódította magáévá tette a magyarságot” – írja végül Marczali, nagy történeti művében. „előbb erőszakkal, majd a térítésnek a fegyverével, a magasabb műveltségnek, a tisztább erkölcsnek a súlyával. De amint itt meggyökerezett, országos állásra jutott, viszont ő sem maradt ment a nemzeti közszellem hatásától. Ez a közszellem nem engedte, hogy az egyházi fegyelem itt oly szigorú-

BAJRA: Buda város kőcímere

JOBBRA: Pest város kőcímere

an és kizárólagosan érvényesülhessen, mint a nyugati és déli országokban. A magyar egyház papjai vallásos hivatásuk teljesítésében arról sem feledkeztek meg, hogy e hazának hű, e nemzetnek büszke fiai. E kissé talán bőbeszédű kitérő érzékletesen mutatja be azokat a szomorú és veszélyekkel teli körülményeket, melyek az Anjouk alatt is csak nehezen és lassan szűntek meg. Az idegen királyok elfogadtatása felszabadította az addig tudatosan mellőzött, hagyományos képzetek megújulását, s vele a nemzeti érzés fölerősödését. (Róbert Károly két szabálytalan koronázását a rendek nem fogadták el, így csak harmadszorra lehetett az ország törvényes királya.) E tapasztalatok következtében az idegen dinasztia királyai is felismerték, hogy Szent Ist-

ván trónja és koronája megkívánja tőlük a feltörekvő nemzeti érzés fokozott kielégítését.

A magyar Nagyboldogasszony/Boldogasszony képzet megfogalmazásai az új királyok közreműködésével és a legkülönbözőbb formákban az Árpádok ki-

halását követő két évszázadban újulnak föl most már a keresztény Szűz Mária, majd Szűz Mária és a gyermek Jézus közös alakjában. Ez az eszmeiség nem volt távol a magyar képzetektől, s talán mindebben ennek felismerése is közrejátszhatott. Az új típusú Boldogasszony emlékeink a Szent László és a kun vitéz harca és továbbá, például a Fekete Mária képek és más tárgyi emlékek megjelenésének és tiszteletének kiújulásában. A Nagyboldogasszony/Boldogasszony kettősségének fennmaradásában az Anjou királyok magatartása és a korszak körülményei jelentősen közrejátszottak.

Énekes játékaink Boldogasszonya

Énekes leányjátékaink szövegeiben, a segítő mennyei és földi Boldogasszony jelenik meg. Ezek a játékok egykor a beavatási szertartások részei lehettek, később a beavatást magában a lakodalmi szertartásban megvalósuló módon kaphattak szerepet. Olyan ismereteket tartalmaznak, ami összefüggött a leány szertartásos asszony-nyá változásával, ami az élet folyamatos

Páros forgó. Kerepes, 1941

fenntartásának ösztönös igénye. A leányság fogalmának önálló ismeretére, érzetének személyes elsajátítására nevelnek a *Lánc-lánc*, *Eszterlánc*, *Hej gerenda*, *gerenda*, *Ispiránci rúzs* nevű szöveges dalok. A beszélt magyar nyelv korábban lényeges különbséget tett a leány és a fiúgyermek között azzal, hogy a gyermek szót kizárólag fiúgyermek esetében használta. A *leány* szó jelentésére, értelmezésére az első fejezetben részletesen kitértünk. A *gyermek* és a *leány* szó valódi értelmük elvesztésével nem gazdagabbak, hanem szegényebbek lettünk. Az új nemzedékek lényeges szerepköri és megkülönböztető tulajdonságok ismeretének hiányával nőnek fel, ami ma már társadalmi zavarokban is jelentkezik. Az emberi szerepkörök természetes ellenkező tulajdonságainak ismerethiánya indítja el a homoszexualitás kialakulását és másságának agresszív elismertetését.

„*Ritmikus mozgás, énekes játék*” című könyvem feldolgozásában ismertem föl: énekes játékaink kizárólagosan leányjátékok.⁷² A kisebb leányok csak akkor vettek be fiút a játékba, ha kevesen voltak. Ezeket a játékokat a játszó gyermek nevének elhangzása miatt nem játszották 6–7 gyermeknél többen. Ugyanis a játékokat a gyermek keresztnévének

felhangzása működött. Ennek következtében, ha többen voltak, újabb kört alakítottak, s akkor mindenki megélhette nevének felhangzását. Kikről szól ez a játék? A „csillagokról,” a hajnalcsillagot megtestesítő leányokról, akik felnőve, a számukra felkelő Nap fényében megérve, asszonnyá kívánnak változni. Erről az érzésről szól ez a népdal:

„Csillag Boris, tudom a nevedet,
Érted vagyok, halálosan beteg.
Konkó levél, tiszta búza,
Majd kinyílik a viola
A violát akkor szedik,
Mikor reggel harmat esik. Stb.”

A *Lánc, lánc Eszterlánc* játékszövegben az Eszter név „sztár” hangzású része árulkodik ugyanerről, Az Eszter név eredeti formájában Asztarte alakú, mint kánaáni nagy istennő ismert az antikvitásból. Természetesen „Holdistennőként”, kapcsolatba került a zsidó vallással is, mint Jahweh „felesége”.⁷³ Eredete valójában a mezopotámiai sumer városállamok nagy istennőjétől: Istár/Inanna istennőktől származik, akik a termékenység, a testi érzékiség istennői

⁷² Az óvodában a húsz-, huszonöt fős csoportokban játszó gyerekektől az óvónő azt kellett kérje, hogy egyszerre hárman mondják a nevüket, hogy mindenkire sor kerülhessen. Így lehet tönkre tenni a bimbózó személyesség máságának érzetét, ráadásul, a gyermek játékszervező, egyéni akarásának, felkészültségének a letörését, az óvónői (vezetői) időbeosztás későbbi mindenkori igényét (rossz szóval: elvárását.)

⁷³ Patai, Rafael: *The Hebrew Goddess Jewish Folklore and Anthropology* 3. kiadás, 1978, Wayne State University Press.

Kapus-hidas gyermekjátékok

voltak. Természeti, asztrális megjelenésben ő személyesíti meg a Vénusz bolygót. Az Ó-Testamentumban Náhum próféta foglalkozik vele, mint Nini-ve királynőjével. (Sz. A. Tokarev-Hoppál 1988:507.)

A játék első sorának felhangzásában ismerjük meg őket: *Lánc, lánc, Eszterlánc, eszterlánci cérna*, a (sztár, „csillag” Asztarte istennő Kánaánban) hajnalcsillag, istennői értelme: a játékot tehát kisleányok játsszák. Idézzük meg a második sort is: *Cérna volna, selyem volna, mégis kifordulna*. Itt a selyem cérna, mint az életfonál különös erőssége az, ami figyelemre méltó, mert az életfolyamat kemény fenntartására figyelmeztet.⁷⁴ Most hangzik föl a következő sorban a kifordulás előtti figyelmeztetés a társaktól: *Pénz volna karika, karika...* A pénz említése változásra, átváltozásra figyelmezteti a játékos leánykát: *Forduljon ki Terike, Terikének lánc!* A pénz minden kultúrában női dísz, mert egyértelműen változó/változást elősegítő tulajdonságra is utal. Innen a sok női sámán. Vagy a férfi sámán női ruhába öltözve. A szónak nem is egy értelme van. A magyar nyelv a „halpénz” értelmét különösen érzi a pénz fogalomban, mely a legnagyobb változással, a halállal is összefüggésben van. Ezért tettek a sírokban a halott szemére, szájába pénzt, hogy az újjá születését, átváltozását elősegítsék.

A „női forgás” a magyar táncagyományokban összefüggést mutat a működés, a létezés elvével, ki-

fejezésével. A csillagok fejlődésében jelentős szakasz a gázfelhők forgásba indulása. A csillag élő, működő jellegét ebből az indulásból számítják.

Nemespátrón a „lakodalmi vacsora” rádiófelvétele kapcsán megkérdeztük, mikor, hogyan történik a leány megkérése, s hallottuk a mosolyogva elmondott választ az asszonyoktól, hogy annak mindig a napfelkelte előtt kell megtörténni, mert, ha később jött a kérő, nem tartották komolynak a kérést.⁷⁵ Olyan játékokban is szerepel ez a kifordulás, mint a *Kis kacsá furdik fekete tóban*, vagy a *Pünkösdi rózsával kapcsolatos játékokban*. A Kiss Áron gyűjtemény 87 és a nagy MTA Gyermekjátékok kötet további négy, összesen 91, többségében az 1900-as századforduló előtt lejegyzett játékszövegekben, a „*Fordulj angyal módra*” felhívás 22-szer, a „*Fordulj ki az útra*” 11-szer, „*Fordulj ki a táncra*” 6 esetben szerepel. Lehetetlen figyelembe nem venni a „*Fordulj ki az útra*” igen magas arányát a látnivalóan későbbi, keresztény ráhatást magába foglaló: „*Fordulj angyal módra*” kifejezés mellett.

Érdemes összehasonlítást tenni a nagy kínai kultúra TAO-jával, mint létezés fogalommal, ami náluk az Út főnévben fejeződik ki. Nagy filozófusuk, Lao-ce időben meg sem határozható gondolatait, miután azok lejegyzésére csak a Kr. e. IV. században került sor, most Weöres Sándor magyarításában olvashatjuk: „*Az út mely szoba fogható / nem az öröktől való; / a szó, mely rája mondható / nem az örök szó. / Ha neve nincs: ég s föld alapja; / ha neve van, minden dolgok anyja.*” (Weöres 1976:75) Ez a kínai „Út” fogalom a magyar nyelvben és gondolkodásban a megy, - menny igei „változás” mozgást kifejező fogalmunknak felel meg, melybe a „forogva

⁷⁴ Selyemből készült az a zsinór is, amit a szultánok küldtek kivégzésük jeléül, méltatlanná vált vezéreiknek.

⁷⁵ Falvay K. 1979. szept. Pátró, később újra Nemespátró, 1990 után. (korábban Somogy, most Zala m.) Dömötörfy Jánosné, Szakáll Miklósné 52-54 év körüli asszonyok „Amíg ő ott fenn ragyog, addig kell megkérni.”

megy” is beletartozik. A magyar énekes játék egészének gondolatvilága (kifejeződése) a földi környezet és az emberi élet párhuzamosságáról, azonos ciklikus forgandóságáról szól, s egyben ennyivel több is a kínai „út” fogalomnál. Mintha ennek a megállapításnak tudatát bizonyítaná az előforduló „Fordulj magyar módra!” kifejezés, felhívás is a leány és páros táncaink uralkodó női forgómotívumában (Falvai 1982/83.) Az igei megfogalmazás pedig mindig a főnév előtt alakul ki. Ezt a természeti alapú tudati képzetet a forgás/forgandósággal együtt személyes „működésként” mozgásban is megéli a játsszó. Fejlődő tudati képzeteit ez az érzet erősíti föl a bekövetkező életút közben feltáruló „titkok,” „csodák” megélésére. (lényeg és jelenség) közös eredetű, csak a nevük különböző. Együtt nevezzük őket csodálatosnak, s egyik csodálatostól a másik csodálatos felé (haladni) minden titkok kapuja. (Tőkei i. m.) A játék mintha ezt a gondolatsort követné, amikor az egymás után felhangzó nevek „külön-külön világát,” azaz a leányszemélyiségek láncát mutatja a fiúk számára, egyik „csodálatostól” a másik „csodálatosig”.

A leány „útválasztását” ezért a szülőknek (kiemelten az édesanyának) és a közösség részéről nevelését vállalt irányítóknak és ifjúsága alatt, nem utolsó sorban saját magának kell előkészíteni. Ő fog végül is „egy személyben” választani: kivel lép majd a közös útra? – A létezés értelmének, a belső és külső világa felfedezésének, a „csodálatos titkok” megismerésének ez az igazi feltétele.

Ispiránci rózsa. Csitár, 1914

Kis kacsák fürdik...

A társak között a gyermek „személyisége”, egészséges „én”-érzete, (biztonságérzete) a későbbi nagy választás sikeres megoldásának egyik fontos tartozéka. A láncjátékok alatt ennek az érzésnek a feszültségét érzi meg a leány! – ami azonnal korlátozza a játékban résztvevők számát, tehát a játéknak biztosítani kell mindannyi játsszó nevének elhangzását! Ennek az elmaradása bontakozó személyiségben: „én a senki” érzését hívhatja elő, ami már egyetlen ilyen alkalom esetén is sokkot, gátolást, befelé fordulást, felejthetetlen rossz emléket hagyhat maga után. Innen az önként játszó kedvelt 6–8-as száma, akiket még a kisebb gyermekek is meg tudnak szervezni. Ezért is fontos az önszerveződés – az óvónői, nevelői irányítást mellőzve! Ellenkező esetben a legjobb akarat mellett is a gyermek önálló részvételi, szervezési késztetését építjük le, romboljuk szét, gátoljuk meg, amiből valójában saját magát, egyéniségét, személyiségét kellene felépítenie. Az a produkció-szemlélet, amelyet ma a nevelő, a szülők elismerő értékelése és nem a gyermek fejlődése érdekében gyakorol, minden látványossága, „aranyossága,” sikeres megoldása ellenére a gyermek számára kifejezetten káros és hátrányos!

A leánygyermek útja annyiban más, mint a fiúé, mert ő az, aki az egymás után következő nemzedékek útjait a testében is összeköti, az örökkévalóságig azonosítja, s ezzel saját magát (az idővel azonosulva) időtlenné teszi. Ezért „minden dolgok anyja.” E gondolatokkal újból megerősíteni kívántam „Ritmikus mozgás – énekes játék” című könyvem-

Matyó kislányok „Hatan vannak a mi ludaink...” játékot játszanak

ben tett alapvető megállapításom, miszerint az énekes gyermekjátékaink kizárólag leányjátékok, melyek a létezés mélységes értelmének a tudatára és megértésére készítenek föl. (Falvay 1990:211/66)

*„Kis kacska fürdik fekete tóban / anyjához készül
Lengyelországba” / Síkos a talpa, aranyos a sarka, /
Fordulj ki, fordulj ki aranyos Mariska...*

emlékszünk mindannyian e sorokra. Ha ismerjük szövegváltozatait, meglehetősen áttekinthetetlen kép fogad bennünket. A Kiss Áron kötetben például a következőkkel találkozhatunk:

„Úszik a kacska fekete tóba, készül a fiú Lengyelországba”... „fiát küldi angyalországba”... „fiához készül Lengyelországba”...

készül a fia (fiú) Lengyelországba”... lengyel is készül Lengyelországba”... „Fekete csóka fürdik a tóba, fiához készül Lengyelországba”... stb. (Kiss Á. 1984:270)

Ha egy másik sorozatot nézünk, akkor további szövegváltozatok tűnnek elénk:

*„Fürdik a rózsza fekete tóba, készül az angyal Lengyelországba/ Rózsza (színű) szép Mariska, fordulj egyet módra”, „Rózsza volnék, piros volnék, Karika volnék fordulnék”, „Fordulj ki rózsám, két aranyalma”, „Gyere be rózsám, arany üvegalmám”, „Gyere be, gyere be, csak magam járom ide be”, „Fordulj ki, fordulj ki, aranyos rózsza”, „Rózsza volnék derülnék (terülnék), „Rózsza volna pendülne, mégis kifordulna.” (Kiss Á. i. m. 144-333) vagy egy teljesebb szövegben: *Ispirángi rúzsza volnék, piros volnék, Mingyán kifordulnék. Zöld selem mossza, Kék selem mossza, Gyere édes kisangyalom, Fordíts engem útra.*” (Bartók-Kodály 1951:27)*

Ahhoz, hogy a látszólagos ellentétek között rendet teremthessünk és elfogadható megoldást találjunk, a biztos kiindulás érdekében valóságos nyomozásba kezdünk. A rózsza közismerten leányszimbólum. Bár közismertnek gondoljuk, a kifejezés körültekintő megismerésére a későbbiekben vissza kell térjünk. Feltételezzük: a rózsza, „récze”, „rucza”, „kis kacska”, – azaz a menyasszony – , mint angyal, a vőlegényhez készül, Lengyel Lászlóhoz, a vőlegényes házba, Lengyelországba. Azaz a „kacska” szó a szövegben annak „rucza” változatán át a rózsza szó elhomályosulásából (vagy tudatos elhomályosításából), az évszázadok alatt alakult át, lett „félreértett” változat (lásd például a „pünkösdi rózsza”, a „Szent Iván napi énekek” és más szövegeinket.) A Kiss Áron Gyűjtemény 1984-es reprint kiadása 325. oldalán az eredeti változatot láthatjuk: *Fürdik a rózsza fekete tóban, / készül az angyal Lengyelországba.*

Ezt a megfigyelést egyelőre csak feltételezzük. Vizsgáljuk tovább a szöveget, ami a rózsza, a menyasszony *fürdéséről* „beszél”. Ilyen eseményt a lakodalmi szertartásaink leírásaiban ma már sehol nem találunk. Ismerős viszont az antikvitásban. A mohamedán szokáshagyományok a mai napig fenntartották. Mielőtt rámutatnánk a magyar emlékek párhuzamaira, először ismerjük meg vázlatosan a menyasszony *fürdésének* szertartásos formáját.

A nászeseményt mindenütt a világon „leánybúcsú” előzi meg, mint azt a saját hagyományainkból is széleskörűen ismerjük. Ehhez tartozhatott szertartásos fürdés, melyen a leány barátnőivel és aszszonytársaival vett részt; csak egyházi tilalmazásként tűnhetett el, tehát már igen korán (legkésőbb az 1400-as években.) A szertartásos esemény a még

angyal, azaz szűz leány „beavatás-jellegű” felkészítése, „titkos testi-lelki felerősítése” a bekövetkező alkalomra, ahová idegen természetesen nem léphetett be. Talán ezt a titkosságot, titokzatosságot fogalmazhatja meg a „fekete tó” megjelölés is. Ugyanakkor játékszövegben:

*„Sírban ülő lány vagyok én, vagyok én,
Hat kapu alatt lakom én, lakom én
Szeretnek engem a lányok, a lányok,
Fekete ruhában járók, a járók.”*

(Kiss i. m.: 279)

(A Fekete tó tartozhat az éjszakai időszakhoz, a már ismert női szimbólumhoz is. Lásd: Kalocsa környékiek és más Dunántúliak fekete színű menyasszonyi ruháját, vagy másutt a leány hat ágba font haját). A leányt a fürdő után az asszony barátnők finom kesztyűkkel lemasszírozzák, afrodiziákkal (il-

Hej, koszorú, koszorú, mért vagy olyan szomorú?
Azért vagyok szomorú, mert a nevem koszorú...

latos füvekből készített főzettel bedörzsölik, s közben pajkos dalokkal és anekdotákkal szórakoztatják. A haját, kezeit, erre az alkalomra termékenységarázként vörösre festik. A szertartásos fürdés a

Vajnah (csecsen/türk) lakodalmi menetet ábrázoló festmény. A lefátyolozott menyasszony barátnői társaságában a tehenek ökrök) vontatta szekéren utazik. Az őt kísérő férfiak közül a papucsot, mint a lakodalom központi témáját képviselő tárgyat lövik meg.

Kalocsa környéki kislányok a „Hej szénára, szénára...” játékot játsszák

„henna-ünnepe” például török, arab leírásokban mai napig a mennyegző kiemelkedő eseménye. (S. Tanzug 1975:294) Feltehetően ez a szertartás sejlik föl a játékszövegeinkben, és más, régies hagyományunk érthetetlennek tűnő, elhomályosult emlékcserépeiben.

Az Árpád-korban például a király számára fiúgyermekének születésekor (ajándékként) „ökor-adoval” kellett adózni. A „tehen,” az „ökor,” a keleti népeknél a termékenység mágikus szimbóluma, „kincs” (Egyiptomban, Indiában) istennő fogalom. A „kincs” és „marha” szavaink még azonos értelműek a régi magyar nyelvben. Indiában a tehenet a mai napig „szentként” tisztelik. A királynak szóló ajándékként a gulyából, csordából nálunk is a leg szebb állatot választották ki, amit lemostak, megfürdettek, hennával megjelölték, feldíszítették (szarvait általában bearanyozták). Erre a hagyományos szokásra emlékeztetnek a párosító szövegeket őrző regösénekeink, a *Rőt ökor, régi törvény!* figyelmeztetésben, annak ismétlődő felhangzásakor. (Sebestyén 1801:17), valamint a korábban mindig ökrök vagy tehenek vontatta menyasszonyos szekér (Hazai példák és szerző kaukázusi felvétele 1981.).

Ezzel a leánybúcsús fürdési szertartással készül a menyasszony („rózsa”, „angyal”) a vőlegényhez való elvitelére, a vőlegény anyjának a házába, az (új) anyjához. A magyar lakodalmi szertartásban siratással búcsúztatják, mint a halottat, aki „leányként” szüleitől, testvéreitől, barátnőitől örökre eltávozik. Még nem a halállal összefüggő „mindannyiunk

édesanyjához”, hanem az „új,” eljövendő anyjához, régiesen az „anyatárshoz”, (Erdélyben ma is) – mai szóval az „anyóshoz.” A készülést, a két egymással összefüggést és különbözőséget is mutató, ma már elfelejtett ok is magyarázza. Mind a kettő természetesen a nászszertartással összefüggő feszültség, amelyekre már a vőlegény anyja házában későbbi életének színterén kerül sor. Ebben nemcsak a nász, hanem a másik esemény is fontos volt számára, Mint a korábbiakban elmondtuk a fiatal lány a legidősebb asszony hatásköre alá került, ahol a férje (ura) valójában nem tartózkodott. Megérkezésekor ő üdvözölte elsőként, aki szertartásosan mézzel kínálta, „olyan édes legyen az életed, mint a méz” jókívánsággal.

A vizsgált játékszövegünk első két sora tehát örömet, boldogságot és szorongást egyszerre fogalmazott meg, rendkívüli tömörséggel, amit a vele együtt énekelt melódia töltött fel édes szomorúsággal. A menyasszony életútra lépésének hiteles pillanata ez, ha a közösség előtt sikerül magatartását is ehhez igazítani. Ilyenkor sóhajtják az idős asszonyok: „*Jaj, de szép, szomorú menyasszony!*” (Falvay 1981) Ezzel elérkeztünk a vizsgált szövegünk utolsó: „Lengyelország,” „lengyel kendő,” stb. fogalmának értelmezéséhez. Ebben az esetben ilyen szövegfordulatokkal is találkozunk, ahová az eddigiek szerint a leány, mint menyasszony készül. „Most jöttem Bécsből, Lengyelországból,” ... „voltam én Bécsben, Lengyelországban” ... „Elmentem Bécsbe, Németországba,” ... „Most jöttem Bécsből, Pest vármegyéből,” ... „Most jöttünk innen, Lengyelország-

ból, "... „Lengyel László jó királyunk! Az is nekünk el-
lenségünk!” ... stb. (Kiss Á. i. m. 270–295.)

„Lengyelország” kifejezés szövegünkkel kapcsola-
tos értelmét a *bécs* szó, mint fogalom értelmén ke-
resztül pontosíthatjuk. Ez utóbbit feljegyezték
Veszprém és Abaúj megyékben, mint olyan szavun-
kat, ami faluvégét, „nem távoli helyet” jelöl. (...). A
faluvége kifejezés alatt így a továbbiakban a falukö-
zösség határain belül kell vizsgálódjunk. Közis-
mert, hogy századunk első felében leányt kivinni
még a falu utcájából sem volt tanácsos. Így volt ez
nemcsak Mezőkövesden, de más matyó, vagy palóc
falvakban is. Györffy István így ír a századforduló
(1900) matyóságáról: „Ma már nagyritkán kiadnak
a községből (leányt), de idegen fiú ritkán nősülhet
be.” (Györffy i. m.) Pontosabb leírásban: „Régen a
legénynek nem volt tanácsos a leányhoz egyedül
járni, csakis csoportosan, mert a magányos udvarlót
alaposan helybenhagyták. Különösen veszedelmes
volt a legénynek a másik tizedben lakó leányhoz jár-
ni, mert azt, az abban a tizedben lakó legények nem
jó szemmel nézték, ha az ő utcájabeli leányokhoz
más utcabeli legények járnak. Az ilyen „betolako-
dás” ritkán múlt el verekedések nélkül. De az ugyan-
azon utcabeli legényeknek is tanácsos volt a cso-
portban való udvarlás, mert gyakran akadt olyan le-
gény, aki már kiszemelt magának egy leányt, szemet
vetett rá, és természetesen nem jó szemmel nézte,
ha más legény próbálkozik a leánynak udvarolni.
Rendesen verekedés támadt ilyen esetben is, és ez a
leányos ház közelében folyik le. A verekedés egyik
mértéke a legénységnek (Herkely K. 1975:493)

Boldogi kislányok ki- és befordulást járnak. 1950.

Túrót ettem... Szakmár, 1938

Az elfeledett *bécs*=faluvége kifejezésünk ismere-
te az eddigi vizsgálódás után talán halványítja az ér-
telmezésünkkel szemben első pillanatra támasztott
kételet. Készülődéssel összefüggő eseményben
például: „János úr készül németül Bécsbe...” kezde-
tű lánc-játékunk szövege ezt a feltárt emléket őrzi
az osztrák Bécs városnévében, hiszen egykori hatá-
raink közvetlen közelében fekszik, a „faluvégén.” A
rég emlékeket ezért és így tartotta számon ezt a te-
rületet, „senkiföldjeként,” úgynevezett „gyepű-ely-
ként.” A játékszövegben a zavart a nagybetűs Bécs
okozza, feledtetve is, a kifejezés egykori értelmét.
Számunkra ehhez a nyelvi ismerethez az utóbbi
szövegrészletben a németül (helytenül: németi) ki-
fejezés helyett áll a szövegben. Az adott helyzetben
ez nyelvtanilag túl durván, keményen hangzana, mert
itt is leánykérésről van szó. A „kérő” itt „János úr”
bár ismerőskökhöz, falubeliéhez megy, s a kedvező
válaszról is előre tájékoztatták, mégsem tudhatja, az
éjszaka folyamán nem gondolták-e meg a dolgot?...
Ez oka annak, hogy a pontosságra törekvő nyelvi
fordulat a bizonytalanság kifejezésére olyan „más”
szót vesz kölcsön, ami hangsúlyozottan nem sértő
kifejezés. Elképzelhetetlen a falubelihez „idegen-
ként” menni. Ezért megy „németül.”

Hasonló beszédfordulatot mutat a nagy régisége-
ket magába foglaló „Búcsúi” (Vas m.) regös ének
szövege. Ennek az első szakaszában a regösök a
„gyereket” először az „olasz”, majd a „német” asz-
zony ablakában keresik. Mindkét esetben ugyanazt
a választ kapják: „itt van, mindjárt hozom.” De egyik
asszony sem találja a gyermeket. A magyar asszony

Szanyi lányok játszanak: „Járom harmadmagammal...”

„Hej, szénára, szénára...” Kalocsa környékéről

ablakában is keresik. Ő is azt mondja, mint az előbbie: mindjárt hozza. De ő valóban hozza is (a kicsiny gyermeket csak otthon találhatják meg, idegenben nem.) További példát mutathat ilyen vonatkozásban az Erdélyben szokásos „hazai” megjelölése. A menyasszony csak „hazai” (falubeli) lehet (lásd: Magyar Ilona=Helena=Ragyogó), így a menyasszonyos házzal a kiadás-kikérés eseménye alkalommal szemben álló vőlegényes násznép másságát is, a „német” kifejezés jelöli. E képzet következtében találja a vőlegényes násznép bezárva a menyasszonyos házat, és kapuit, s úgy viselkednek a benne levők, mintha valóban idegenek jöttek volna. A kérdést is így teszik föl: „Hát maguk kicsodák?! Honnan jöttek?! Mit akarnak?!” – mintha valóban idegenekről lenne szó. Hidas játékaikban is megjelenik ez a képzet, melyeket a későbbiekben veszünk sorra. Egyelőre csak annyit, hogy azok a szövegekben a menyasszony helyváltoztatásának megfelelően szerepet is cserélnek. (akkor már a vőlegényes házban van a menyasszony, így ez a ház lesz a magyar és az előbbi menyasszonyos ház lesz a „német”) úgy, mint az, a két játszó gyermekcsapat közötti játékban fel is cserélődik.

A szükséges kapcsolatokat pusztán a feladat egyértelmű bizonyításához kellett bemutatnunk, körbejárva az érintett fogalmak kifejezésének szóhasználatát. A menyasszonyos háznépe viszonylatában tehát a vőlegény idegennek számít, de nem annyira, hogy őt magát „olasznak” vagy németnek nevezhetnék.

A magyar gondolkodás közelebbi „más”-ság párhuzamot talált tehát az ismert hidasjátékban a vőle-

gény: „Lengyel László, jó királyunk!” kifejezéssel. Alapja közismert a lengyel–magyar testvériség történelmi emlékeiből. Megerősíti ezt a választ maga a László név is. Kalendáriumi névnapja ugyanis a nyári napforduló közelében van, a mikor a nap a legmagasabban áll az égen. A Nap ezért is királyszimbólum. A fogalmak azonosságára, már Borsai Ilonka rámutatott (in: Dobszay 1984:17), de megjelenik népmeséinkben, mint királyfi/vőlegény, királykisasszony/menyasszony párhuzamában is. Az ortodoxia (görög szertartású keresztény vallás) pedig házassági szimbólumként fel is teszi a koronát a házasságlandók fejére. A történelmi királyainkkal kapcsolatot feltételező korábbi kutatások értelmezései félreértéseken alapulnak. A lengyel megjelölés a köztes „testvéri”, tehát közelebbi, rokonabb „más”-ság szerencsés lehetőségét nyújtja.

A *János úr készül...* sor vizsgálatakor elmaradt a „János” név-fogalom megismerése. Se szeri, se száma a János-köszöntőknek, Szent-János kalácsoknak, János-áldásoknak, a „jancsi korsóknak”, borszentelésnek, a Szent Jánoshoz fűződő történeteknek. A naptárban a János név két alkalommal is szerepel: június 26-án és december 27-én. A Gergely pápa által kezdeményezett naptárreform után (1582) ez a két nap jelzi az éves napfordulók emléket. A rómaiaknál Janusként feltehetően kelta előzmények alapján megszemélyesítve „kétfejű” istennek ábrázolták, mint az *elmúlás* és a *kezdés* istenét. (Ilyen szobrot Badacsonylábdiban is találtak).

Az év azért kezdődik „Január”-ként az ő nevével, amit a római kereszténység megörökölt. (A magyar hagyomány nem vette át gyakorlatát, az évet a Bol-

dogasszony hava elnevezésével kezdte és egészen az 1900-as évekig így jelölte a naptárakban.) A Janusz fogalom egyébként kapu értelmezésű. Az elmúlt és a kezdő időszakot kapuként fogja össze. A neki szentelt templom kapuját háború esetén kinyitották és csak annak befejezésekor csukták be. A hidak kapuzatait is Janusoknak nevezték (lásd: Erzsébet- vagy Lánchídunkat Budapesten) mert a két kapuzat valóban megvalósítja a kezdetet és a véget.

A híd egyébként is a „változás” helye (egyik világból a másik világba vezet nagyobb folyók esetében). A híd képzet ugyanebből eredően válik a női test párhuzamává. A földön ő a kezdet és a vég, sőt a menny/föld fogalommal annak sajátos, már ismertetett kettőssége. *A nő fogalom leányaiban újjászüli önmagát, testében ezért öröklétű. Együtt fogalmazza meg az időt és a teret, amiben az élet, a földi létezés megvalósulhat.* Ellentétben a hím oldallal, aki az időben és a térben működő energiához kötött (az élet földi születését nemzi és az élettér biztosítását végzi). A nő így az örökké változó, a férfi az örökké változatlan fogalom. Utóbbi élete ugyanakkor csak egy ciklushoz kötött. (A keresztény eszmeiség Krisztus ciklikus halálában és feltámadásában ezt az antik: Dumuzi, Tammuz, Dionysos, Attisz, Jézus, természeti képzetet őrzi.)

A veszély megélésnek játékos változata: a csirkéit őrző kotlós (a bal oldali leánysor első tagja) és (vele szemben) a héja küzdelme.

Hollókői kislányok játszanak: „Pipám, pipám, paripám...”

E vázlatos áttekintés megbízható megvilágítást nyújt a leány megkérésére készülő János úr és az antik előzményekben is fellelhető kezdetet, indíttatást, teremtést, majd befejezést: halált, temetést együttesen kifejező fogalmak párhuzamára, azok szerepkörének és tulajdonságainak megértéséhez. (A „kérő” női szerepkörét fogjuk majd látni a későbbiekben „Szent Erzsébet” alakjában is, az antik előzmények más nézetének megvilágításakor.) A már említett hidasjátékokon kívül ide tartozik annak ismerte, hogy Janust nemcsak hímnemű, hanem Janua nőnemű formájában is ismerték. Amíg a Janus a kapu keretét, mint hídkaput is jelentett (Holland L. M.

1961, Scullard H. H.: 1981:58), addig a nőnemű formája Januaként vagy Vestaként magát az ajtót, a nyílást, bemenetet, a családi ház bejáratát fogalmazta meg. (latinul: vesztibulumát). A Vesta szüzekről írja Ovidius: „Vesta és Föld ugyanegy, örökös tűz lángol ezekben, jelzi az istennőt temploma, tűzhelye is.” (Ovidius P. 1986:123). Játékszövegeinkben: Lángot vetett a kemencze, csókot adott a gerlicze (tánczot vetett a gerlicze. Guggl!) (Kiss Á. i. m. 152.) A női szerepkörben a férfi szikra szerű megjelenése lobbantja lángra a női kemencét.

Csak e fogalmak érzékletes ismeretében érthetjük majd meg

kapus és hidasjátékainkat, s azt a körülményt, hogy egészen az 1500-as évekig a házassulandó felek az egyezséget egész Európában a templom kapujában kellett kimondják. (lásd a továbbiakban a kapusjátékainkat.) János nevét a görög Johanneszként magával Kronosszal, az időistennel is azonosítják, mint teremtő fogalommal, a létezés elindítójával, aki maga az időfogalommal ugyanakkor nem azonos! (Johannész szláv formájában Iván, Jován, s azonosul az Ó-testamentum Jahve teremtő fogalmával is.)

A keresztény eszmeiség a „János” fogalom antik kettősségét Keresztelő Szent János és János evangélista személyiségében tartotta fenn. A napfordulók időszakjai névnapjaikon keresztül velük azonosulnak úgy, hogy egyben figyelembe veszik Jézusnak, mint Messiásnak a megjelenését is. Erre János evangéliuma figyelmeztet Keresztelő Szent János szavával: „néki növekednie kell, nekem pedig kisebbednem! (János 3.30) (Ezek a szavak a Krisztus eljövételével szembeni várakozásra és a nap fényének, K. Sz. Jánosnak csökkenésére vonatkoznak.) Az egyházatyák e szavak alapján rögzítették az V. században Keresztelő Szent János „test szerinti születésnapját (a keleti egyház szerint fejevételét), a nyári, s Jézusét a téli napforduló idejére. A természeti hátteret úgy kerültk el, hogy Jézus test szerinti születését nem ünneplik, hanem a misében János evangélista evangéliumával emlékeznek Krisztus születésére. János neve napját pedig István, az egyház első vértanúját követő napon ülik meg. (Az

Mithrász perzsa napisten, aki a sziklából fény alakjában ugrott ki.

egyházatyák Jézus születésnapját Kr. születése után 325-ben a niceai zsinaton jelölték ki december 25-ére, közös megegyezés alapján, ami egyébként akkor Mithrász-Napisten születésnapja volt. A téli napforduló december 21-ét követő harmadik nap után, mert a Nap a fordulók alkalmával látható módon három napig nem mozdul a horizonton. Így a 25-ei hajnali Nap-indulás ünnepe valósul meg a 24-re előre hozott karácsony estében.⁷⁶⁾

A most következő játékok szövegében számos olyan már elhomályosult szimbólum szerepel, melyek további magyarázatot kívánnak. Boldogasszony, Szent Erzsébet, egyes helyeken: Szent Ilona, másutt Katalin; továbbiakban a kapu, híd, rév fogalmak, valamint a hídláb-törés, melynek kijavítása, bearanyozása miatt felszaladgálnak a Boldogasszonyhoz, és a már ismertetett Lengyel László megnevezés is ide tartozik.⁷⁷⁾ A Boldogasszony valamint Újhold, újasszony, úrasszony, Szent Erzsébet, Királyasszony megszólítás a játékszövegek két fő témakörében fordul elő: A leánykérő és a hidas, kapus, révész játékokban

LEÁNYKÉRŐ JÁTÉKOK

A játékkezdő sorok kérdése:

„Boldogasszony, boldogasszony!
Mit kerülöd az én házam táját?“,
„Kerülöm, fordulom Szent Erzsébet házát“,
„Új Erzsébet, új Erzsébet!
Mit kerülöd, mit forduló
Az én házamnak táját?“
„Isten jó nap, Isten jó nap,
Új Erzsébet asszonya,
Új Erzsébet asszonya;
Óh, Erzsébet asszonya!
Mit járod kerülöd
Az én házam környékét?“,
„Honnat mégy, honnat jössz,
Szép Erzsébet asszony?“;

⁷⁶ Pelsőczy Ferenc: *A vallási élet arcúlat Szent István korában* 1994:87. „A fejlődés hosszú és vizsgálódásunk körén kívül álló szemléletét és mérlegelését elkerülve, csupán annyit említünk meg, hogy Johannes niceai püspök véleménye szerint Rómában I. Gyula pápa (337–352) uralkodásától kezdve, Krisztus születésnapját december 25-én ünnepelték. Ami az ünnep liturgikus megülését illeti, arra vonatkozólag sem sokat tudunk.“

⁷⁷ Falvy 1995. Ezekről a szimbólumokról a gyerekjátékszövegek értelmezése kapcsán részletesebben írtam az Óvodai Nevelés c. pedagógiai folyóiratban. 1995. 4., 5., 6., 7., 8.

A régi görög Kybele, a hurrita-hettita Kubaba–Kumbaba anatóliai nagy istennő, fején a várkoronával. A magyar nyelv szerint a leány a vár fogalom metaforája, akit a fegyveres férfi megostromol és bevesz.

„Oh Erzsébet asszonyka,
Hova volt kee? Hová jött kee?,”
„Királyasszony kit ad nekem?,”
Király, királyné küldött a maga lányáért...”

A megszólítás Boldogasszonya mindig a házasulandó fiú anyja, (később keresztanyja is), aki az elkövetkező menyében az *anya-leány* azonosság hasonlóságának alapján áll. A kérő tehát a mai szokásoktól eltérően nem férfi, hanem idősebb nő, vagy olyan asszony, aki Király, Királyasszony küldöttként jelenik meg (ez a vőlegény apja és anyja megnevezése, akiknek a kérő megbízottja), aki a fiához, a fiúhoz való lányt („lányát”) keresi. (Más, nem hivatalos küldött megnevezésében gúgyú asszony, tudakozó, gyalogsátán, pemet stb. A kiadó asszony szintén: királyasszony, a leány(ok) anyja. A Király vagy

katonai hasonmása a Kapitány, Úr, a vőlegény apja, keresztapja.⁷⁸ Ennek megfelelően, ha már a menyasszony a vőlegényes házban van, akkor a menyasszonyos házzal szemben minden megfordul. Ez okozza a német/magyar megszólításokat és azok cseréjét, ami a játékokban is megjelenik. (Először a német nép a vőlegényes ház násznépe, a magyar násznép a menyasszonyos házáé. (Innen az erdélyi megnevezése a menyasszonynak: „hazaji”). Amikor a menyasszony a vőlegényes házban van, mindez megfordul.

A kérők női szerepköréhez ismerni kell a hagyományos magyar házassági szokásokat. Ezekről az első fejezetben emlékeztünk meg. A játékszövegekben a Boldogasszony és az Erzsébet asszony cseréltetése ismét az anya/leánya azonosságból eredően az Istenanya november 21-i ünnepe július 26-ára cserélésével (Anna név) kapcsolatos, ami az 1200-as évek elején változott meg; a mellette lévő Erzsébet nap (november 19.) és fogalom fontosságát erősítette föl.⁷⁹ Ez az emlék egyben a játékok létezésének vagy legalább kialakulásának korjelzője is lehet.

Fontos szerepet kap a szövegekben a fiú számára leányt kérő anya, aki számára a fia felesége egykori leányságának érzetét erősíti meg vagy rontja

Bajnai leányok „Várkörjárás”-t játszanak. 1950.

⁷⁸ A katonás nézet a leányrablás szokásának gyakorlatából öröklődhetett. Érdekes módon ennek a katonai különítménynek a vőlegény nem, vagy csak ritkán volt résztvevője. (vö. Demény I. P.: Kerekesszák balladája 1980:24 Kritérium).

⁷⁹ Kovács József 1972:90 Szent Anna ünnep egyházi megerősítése (nem törvényesítése) csak 1584-ben.

el. Ez az azonosulás jelenik meg a bulgáriai Kazanlak mellett feltárt nomád trák fejedelmi sír kupolájának lakodalom ábrázolásában. Az ifjú párt megajándékozó asszonycsoportot a Nagy Istenanya vezeti. Egy másik thrák ábrázoláson (az ún. „Letnicai kincs” egyik darabján ott áll a Leány a háttérben az Istenanya és a fia szent násza közben!)

KAPUS, HIDAS, RÉVÉSZ JÁTEKOK

Néhány szót itt is magáról a kapu-, híd-, révfogalmakról. E három magyar kifejezés a közvetlen értelmezési szinten egymástól független értelmű, mégis van rendkívül szorosan összefüggő közös értelmük: távoli-, ellentétes tartalmú „világokat” kötik össze, ami a régi szertartás-szövegekben a más világokból származó gyermeket váró asszonyi testtel azonosul. Már itt felidézzük a majd sorra kerülő és a régészet jóvoltából megismert madár alakú istennőket is, akik minden bizonnyal a költöző madarak természeti jelenségével vannak kapcsolatban. Ezek a madarak ugyanis a megújuló, újjászülető természettel együtt jelennek meg és annak alkonyatán, elmúltával mennek el, költöznek „más világba.” – mintegy „légi hidat” képeznek a déli és északi költőhelyük között.

„A gólya hozza a gyereket” képzet abban az értelemben mélyen igaz, ahogy ez a felismerés megfogalmazódott. A gólya megjelenik a tavasz kizöldülésével, felneveli fiókáit, megtanítja őket az önálló életre és utána velük együtt más világba távozik. A következő tavaszon már sokszor csak fiókáik térnek vissza és keresnek a közelben új hajlékot, fész-

ket. A gólya élete így az emberi élet teljes párhuza-ma, amiben az anya kiemelkedő szerepet játszik. A kapu, a híd, a rév fogalom ezért a női test szimbóluma. Kapujának zárt ajtaján keresztül jelenünk meg erre a világra és a földre, az istenanya testébe mélyesztett sír nyitott kapuján keresztül távozunk ebből a világból.

Az asszony testével azonosuló ház, a templom bejárati kapuja ezért kiemelkedő jelentőségű. A római kultúra latin emlékeként Angliában ezért van a bejárati ajtókon ott mai napig koszorú, mert a ház asszonyát legerőteljesebben a bejárati kapu szimbolizálja. (Kapu és koszorú azonos szimbólum, nálunk most kezd elterjedni). Az ehhez hasonló adventi koszorú a négy gyertyával, egyformán jelent négy vasárnapot és Isten Fiának a földre születését anyján, Szűz Márián keresztül. A koszorú tehát a női test bejáratát jelképezi, az elmúlásból történő újjászületés-kívánságot pedig a zöld levelekkel, vagy a virágokkal mágikusan felerősíti. A koszorúra beerősített égő gyertya a földi világosság folytatódásának fokozódó reménye a négy gyertya egymás utáni meggyújtásával.

A híd és a rév, tehát hasonlóan a két világ közötti összeköttetést biztosítja, mint a madaraknak a levegő és a menny boltozata.

A rév fogalom talán a legrégebbi, révül ige formájában is ismert. Annyit jelent, hogy a révülő lelke (azaz személyisége) más világba kóborol, megy el, más világban élőkkel tart kapcsolatot, majd onnan jön vissza. (A révülés főleg a sámánok gyakorlatához kapcsolódik, akik nagyobb többsége nő volt. Ha férfi sámánkodott, akkor változás-érzetének elő-

Nemespécseyi kislányok hidasjátékot játszanak

segítésére női ruhát vett fel, a kultuszban arcát is eltakarta.)⁸⁰.

Ílíd, kapu, rév tehát összeköttetést biztosító alkalmasságok két ellentétes tartalmú világ között a téren (a testen) kívül az időben is használatosak. Ilyen időbeli ellentétes fogalom az örökkévalóság és a földi létezés időtlen és időbeli kettőssége. A létezés nem más, mint rövid időre szóló kiválás az időtlenséggel azonos örökkévalóságból, ahová visszatérünk. A kiválás (megszületés) során az örökkévalóságból hídon, kapun, réven át érkezünk meg és földi életutunk után ugyanabba az örökkévalóságba, és ezeken az alkalmatosságokon át térünk vissza. E gondolatmenet világosan mutatja fel a női test misztikusságát, varázslatosságát, a földi létezésben betöltött meghatározó, kiemelkedő, központi szerepét.

Nézzük a sok változat közül az egyik hidas-játékszöveget:

„Elküldött az úrasszony,
Haja gyöngyöm, haja!
Nékünk hidat csinányi,
Haja gyöngyöm, haja!
Minek nektek ez a híd?
Haja gyöngyöm, haja!
Nékünk azon átjárnyi, /
Haja gyöngyöm, haja!
Mi lesz annak váltsága? /
Haja gyöngyöm, haja!
Egy szép barna menyecske,
Haja gyöngyöm, haja!
Nyisd ki rózsám kapudat
Haja gyöngyöm, haja!”⁸¹

E szövegben az utolsó sor már másik szöveg és dallam kapcsolódására utal: a „Bújj, bújj zöldág...” kezdetűre, ami szintén közsímtartó kapusjátékunk mai napig.

Nézzük azt a változatot, amit a lakodalom második napján! játszottak. „Több leány játssza. Kettő kimegy, az egyik angyal, a másik ördög. A két leány kezét fog s kezüket fölemelik. Ekkor a gazda (a ját-

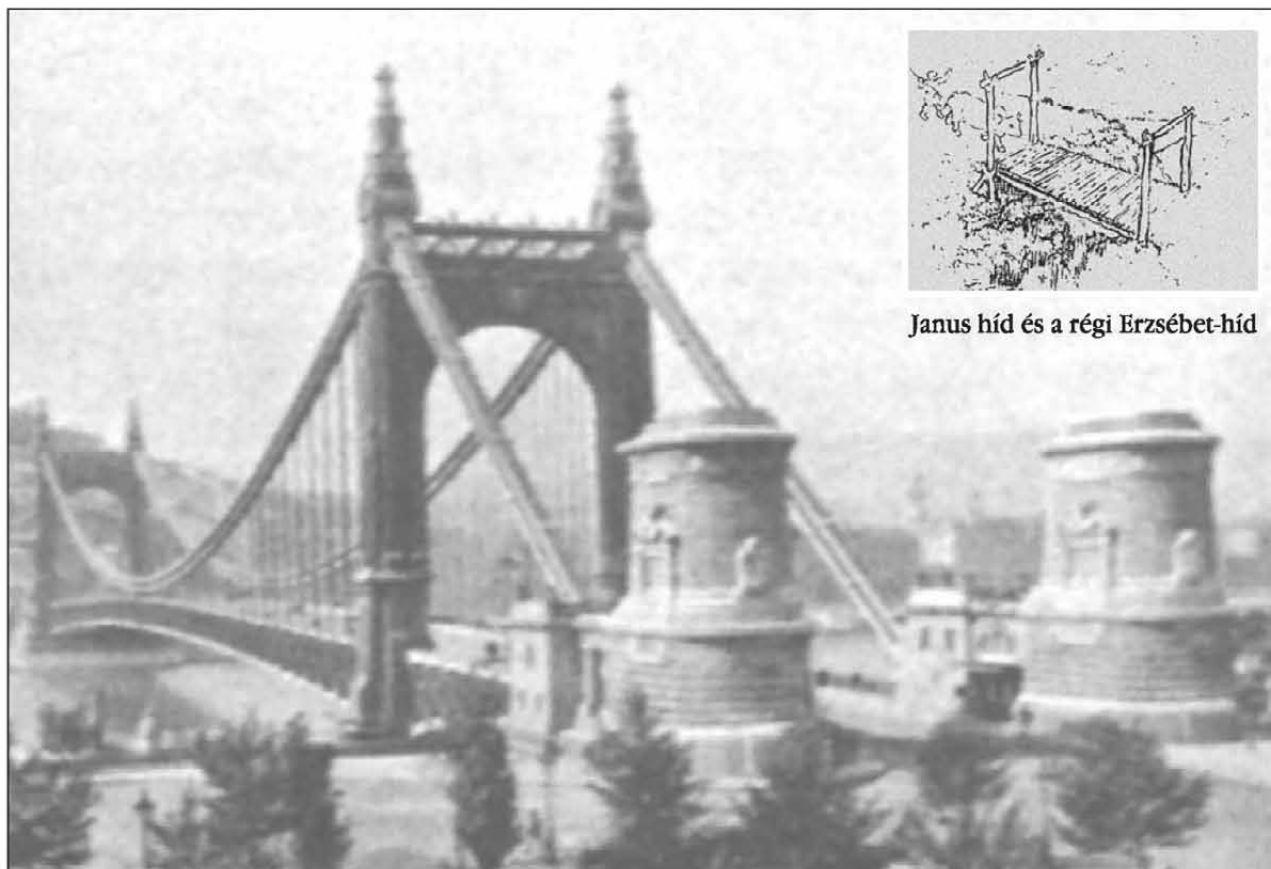
A hidasjáték két fő eleme: az átbújas középen és a kifordulás két oldalra

szó leánykákból) egy hosszú lánczot csinál és odamegy az angyalhoz, meg az ördöghöz és kérdi: *Szabad átmenni a lyukas hídon?* Ekkor az angyal azt

⁸⁰ Falvai 1993. Előadás a Budapesti Nemzetközi Sámán Konferencián

⁸¹ Kiss 1891/1984:209

Janus híd és a régi Erzsébet-híd

feleli: *Nem szabad, mert tegnap is itt voltatok, / Hídam lábát eltörtétek, / Meg nem fizettétek.* A gazda felel: *Ácsok vagyunk, fát faragunk, ingyen aranyozunk.* Az angyal kérdi: *Honnan veszitek azt a sok aranyat?* A gazda felel: *Felmegyünk Boldogasszony kis kertjébe / Ha nem adnak, lopunk.* Az angyal azt mondja: *Hunczut gazda ember!* Ekkor a láncban állók átszaladnak, de a hidasok az utolsót elfogják. Ennek aztán választani kell angyal és ördög közül. Mikor már mind ott van a hidasoknál, akkor a játék ismét elkezdődik.⁸²

A magyar hagyomány sokrétűen bizonyítva érzi a híd, kapu rév kifejezéseinkben a női szerepkör és tulajdonság életet, létezést meghatározó tulajdonságát. A következő magyarázatokhoz fontos figyelemztetés: Ezek a fogalmak a gyermekjátékká egyszerűsödött gyakorlatban is misztérium jellegűek. Az élet eredetével, a létezés szellemiségének és nem a mai fogalmak szerinti erotikájának sajátossá-

gaival foglalkoznak. A kor, amiben ezek a képzetek születtek nem ismerte az erotikát. A természeti lét működésének egyetemes misztériumaiban gondolkodott. Ez okozza, hogy mai tudatosságunkban, racionalitásunkban szinte képtelenek vagyunk ezen a rendkívüli tömörséget és a természet végtelenségével azonos szépséget, esztétikumot, szinte csodát magába foglaló szinten gondolkodni. Leghasznosabb, ha egykori tudásunk bemutatásával magukhoz a szövegek kifejezéseihez fordulunk. A nász örökkévalóságot jelentő pillanatait is természeti képekben fogalmazza meg a következő sorokban: *„Jöjj által, jöjj által, te szép aranybúza! / Által mennék, által, hogyha megnyíllana / Nyitva van, nyitva van, csak jöjj által rajta!”*⁸³

Ki itt az aranybúza? kit hívogat?... és miért? Miről beszél egyáltalán?

A búzagról beszél, amit csak férfi vethet el, aki itt nyilván a fiatal legény. A *magvetés*, amikor még kézzel vetették el a búzmagot, kizárólag *férfimunka* volt; női szerepkörben elképzelhetetlen. A magvetéshez szántani kellett, fel kellett törni, meg kellett

⁸² Kiss i. m.: 244.

⁸³ Kiss i. m.:

nyitni a föld ölet, ami ismét csak férfimunka. Ezért énekelte a leány: „Szánt a babám csireg-csörög sej, haj, a járom, / Szánt a babám a benedeki határon.../ Száraz a föld, hármass eke se járja, / Szánt a babám Benedeken, sej haj, nincs párja!”

A búzamaz dalban történő áthívása a mennyei fényből az örökkévalóság sötét világába történik. Ehhez hídon, kapun, réven kell átmenni a magnak egyik világból a másik világba, (a kalászból a föld alá), amit itt a női test fogalmaz meg a földbe jutott mag mennyei örökkévalóságában. Ilyen képzetpárhuzam csak olyan ember gondolatában jelenhet meg, akinek élete azonosul a természeti környezetével. Ha gondolkodása ettől elszakad, az élet robbottá, mechanikussá válik, elszíntelenedik, de el is embertelenedik. Az „önállóság” (elszakadás a természettől) elveszti egyetemességét, (együttességét), egyedivé (individuálissá) különcséggé, groteszkké válik. (vö. mai művészet). Már Károli Gáspár figyelmeztet a vizsolyi Biblia fordításában a Föld és a Menny egységének női tulajdonságára, amikor a Menny fogalmát, mint a Menny és a Föld egységét, de nem azonosságát magyarázza. (Ugyanez hangzik föl a régi sumer táblán:

*The lord whose decision are unalterable,
Enlil, who brings up the seed of the land from the earth,
Took care to move away Heaven from Earth,
Took care to move away Earth from Heaven.*

*Enlil, az Űr, akinek elhatározásai megváltoztathatatlanok,
Ő az aki felhossa a föld mélyéből az ország magját,
óvatosan mozdítsa el a Mennyet a Földtől,
óvatosan mozdítsa el a Földet a Mennytől.*

A Kiss Áron Gyűjtemény kapusjáték fejezetének második, Körmendről származó példája a korábban bemutatott változatot így fogalmazza meg: „Nitva vagyon, nitva, / Mint szép aranykapu / Aranybúza terem / A mi hold földénken.”⁸⁴

A Föld és a Hold együttes szerepeltetése többértelmű. Egy „hold” jó föld képes eltartani kisebb családot, megtermi az egész évre szükséges ételmet. Mélyebb értelemben a föld „termékenység” képzetét, a Hold „vizességét”, „változást” mutató és tájékoztató tulajdonságát is a női képzetel azonosítja. Bálint Sándor Szeged környéki gyűjtésében, mikor

feljegyzte: „lakodalmat újhholdkor szokás tartani”, – ettől várták ugyanis az új asszony mágikus gyermekáldását, „telését”. Innen van a fiatalasszony Újhhold megszólítása: „Nyiss kaput, újhhold!” A varázsszövegek „Újhhold! Újkirály!” emlegetése az ellentétek egyesülésének változást eredményező tulajdonsága mágikus gyakorlatából származik.

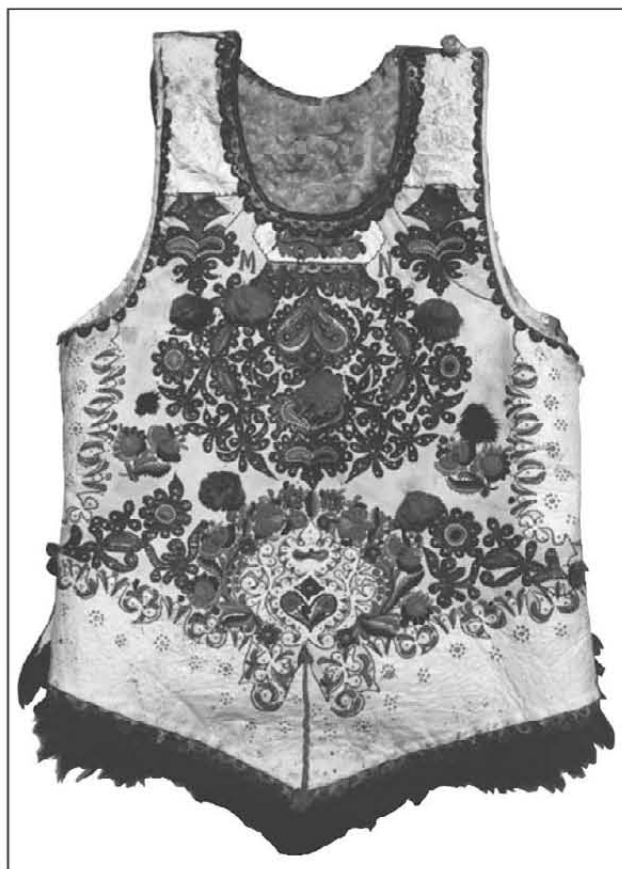
Az elmondottak után nem lesz meglepő, hogy a játékok folyamán a leányt megkerő szerepkörben asszonyt és nem férfit találunk. A „Nagy Istennő”-ről van ugyanis szó, aki az új életút megkezdésében indító szerepet vállal. Nem egyszerűen *termékenység istennő*, mint ahogy ezt a kutatás eddig feltételezte. A saját testéből az ételmet is ő adja az életút megkezdéséhez. Ő fogadja vissza testébe a létezését befejezett elhunytat, és ismét ő szüli újjá. „Teremtő” fogalmat valósít meg.

Az „életadó” anyai szerepet nyelvünk az életet fenntartó élelem kifejezésével is a női fogalomhoz, a női szerepkörhöz rendeli. A korábbi idézetünket itt is megismételjük: „A palócoknál ma is csak a férfiak ülhetnek a terített asztalhoz, az asszonyok a férfiak háta mögött állva, azoknak vállán keresztül kanalaznak a közös tálból (1930-as évek). A gazdának külön tányérja van, a gazdasszony sok helyen a főzőedényből eszik a kucikban. A palócoknál még az új pár is így eszik: ülve csak a fiatal férj fog az ételhez. A mezőre vitt ebédből is a férfi eszik előbb, az asszonyé a maradék.”⁸⁵ A sajátosan női szerepkörből következő magatartás miatt a háziasszonyt ezért is megkülönböztetett tisztelet övezte. A fiú megházasítását elsősorban az anya és nem az apa intézte. A Kiss Áron gyűjteményben a közölt tíz játékból mindössze egyetlenben találunk férfi kérőt.

„Minek nektek ez a híd?” – Folyik a kérdezősködés. „Nekünk azon átjárni!” Szól a misztikus válasz... mert az említett ellentétes értelmű „világok” kapcsolatának a megteremtésével, a létezés, a teremtés szellemiségével foglalkoznak. Az örökkévalóság „nemlétező” világából a földi „létező” világba, majd ismét a nemlétezőbe történő átjárás a jövés-menés (megszületés/meghalás) szellemi misztériumát élik át. Mindkét eseményből „új élet”, „új létezésforma” jön létre. („Jön” kifejezésünk „menés” értelmű.

⁸⁴ Kiss Áron: *Magyar Gyermekjáték-gyűjtemény* i. m.

⁸⁵ Batty-Viski-Györffy é. n.: I. 99.

Életadás és élelemadás magyar népművészeti megfogalmazása női mellyeseken az 1920-30-as évekből. Beszterce-környéki szász leányok és asszonyok kedvelt viselete. A szerző tulajdona és felvétele.

Gondoljunk az éjszakai csillagos éj, – és nem ég! – forgására, menésére, változására, visszatérésére, menny, meny, menyecske, menyasszony szavaink rokonságára).

A hidas játékok másik csoportját a lakodalom szertartásának második napján, az újasszony avatásához kapcsolódóan játsszák. Ugyanazt a játékszöveget változtatot, de eltérő tartalommal és szereplőkkel, a megváltozott alkalomhoz illően. (Talán ez okozta a legnagyobb fejtörést eddig a játékszövegek megértésében.)

Milyen misztikus és mégis természeti tulajdonságot rejt a „Miből lesz a híd lába?” kérdés. Ma már a néprajzosok közül is csak kevesek előtt ismert a válasz értelme: „Bürokből és bodzából, Cigányasszony kontyából.” A bodzafa ága hártvás belsejéből készítették régen a falusi gyerekek a bodzafapuskát. A bodzafaág belsejének hártvás részét kitolva készült el maga a puskacső. Ebből származik a híd láb „eltörése” (a test hídtörzse két oszloplábon áll),

és a benne esett hiba rendbe hozásának az ötlete bürokból, bodzából, sóska káposztából (káposzta torzsából). A két láb, a két szimbolikus oszlopköze ismert más kultúrákból is. Az első jeruzsálemi templom bejárata előtt is már vasoszlopokként ott álltak, (semmitféle terhet nem tartottak) de ismeretek kőből rakottan a kínai temetők bejárata előtt is. (A közöttük kijövő és bemenő ember képzete azonos az újjászületés és meghalás képzetével.)

A játékszövegben hasonlóan misztikus értelmű az „aranyozás,” mert a várható gyermekáldás természetes körülmények között reménybeli „gazdagság” vagy „boldogság” értelmű áldott állapotot jelent. A mai „terhes” fogalom teljesen ismeretlen a magyar nyelvben. (*Fordításból terjedt el nyelvünkben, óriási, katasztrofális következményeket okozva!*) Minden európai nyelvben a „terhes” fogalom él. Ez az óriási különbség elgondolkodtató! Szomorú következményeire már sokan figyelmeztettek. Mai, súlyos következményei ellenére már a nyelvtu-

dományban és politikában sincs szellemi erő a változtatáshoz!

Az „aranyozás” alatt az aranyárga méz, az istenek eledele, a gyönyör fogalom rejlik, a mennyei fogalom párhuzamában, melynek, a nő a tulajdonosa. A játékszöveg utal is erre, amikor a Boldogasszonyhoz szaladgálnak fel az „aranyért”: „*Amoda van egy kis ház, tele van nádmézzel.*” Mézből készült az első egyiptomi erjesztett ital, még a receptjét is ismerjük, s az erdélyi lakodalomban ma is mézes pálinka járja, mint a gyönyör érzés közös párhuzama.

A „hídleszakadást” (a „kapu” beszakadását) nagyon is egyértelmű természeti jelenséggel, „férfiúi gyűrű-gyönggyel, gyöngyharmattal” kívánják megragasztani.

A játékokban feltűnő változás a „hidasmester” szerepkör megjelenése. A korábbi játékszövegek bevezető fordulata: „*Elküldött az úrasszony*”, „*Mért küldött a Kisasszony?*” vagy „*Hídja, hídja, ki hídja? / Szent Erzsébet hídja...*” megváltozik és helyette ilyen kérdésekkel találkozunk a szövegek kezdetén: „*Itthon vagy-e hidasmester?*” vagy másképpen „*Ki kis népei vagytok? Lengyel László jó királyunk, / Van is nekünk ellenségünk... stb.*”⁸⁶ – már más, megváltozott hatalmak közötti szóváltást jeleznek. Az előbbi, menyasszonyos ház népei jönnek a lakodalom második napján a vőlegényes házban lakozó már újaszony látogatására, („kár látás”, palócoknál: „hérész”) tőlük szól a beköszöntés a vőlegényes háziaknak.

Amíg a nő testében halhatatlan, addig a férfi élete kizárólag egyetlen ciklusra korlátozódik. Ma e megállapítás természeti háttere teljesen eltűnt a civilizált ember környezetéből. Még az idősebbek, maguk előtt látva a természeti élményt eléneklik: „Gyönyörű a Tisza, mikor kivirágzik,” ezt a kivesztett természeti élményt a ma élők már csak fantáziaképnek tartják. Pedig az '50-es évekig a Tisza mellett lakók számára évenként egyszeri, fantasztikus látvány volt a kérészek „virágzása”, násza, ami néhány órát tartott. A fortyogó, kavargó vízből szálltak fel a szitakötő-szerű kérészek, hogy megélik életük néhány percét esetleg óráját. Egy-egy nőtényt hímek százainak raja vett körül; a túlsó partra alig lehetett átlátni e násztánc alatt, amikor a felugró halak szájába vagy a Tisza selymes vizébe hulltak vissza.

A híd volt a madárjóslok helye is. A híd közepén, két világ között állva figyelték a jósok alkonyatkor a madarak röptét, s annak alakulásából következtettek az időben bekövetkező változásokra. A jóslás időszaka is ehhez igazodott: a nappalból a sötétségbe változás időszaka volt ez, a naplemente utáni idő. Természeti jelenség, hogy a madarak és állatok mozgása a napfelkelte előtt és a napnyugtát követően, változik meg. A madarak például közvetlenül a napfelkelte előtt hallgatnak el egyszerre. A megújulás, a kezdet, az élet újjászületése csendjének tiszteletet parancsoló áhítatát közvetítik.

A hídnak is van „kapuja”.⁸⁷ Az apokrif imák egyikében másikkal a kaput jelentő női testrészt is pontosan megjelenik:

„*Mária kapuja megnyílik / Isten fia születik.*” Ugyanez a meghatározás megtalálható a kolostori irodalomban is: „*hasnak gyümölcs (e) virágozik, / szűznek méhe nevedek, / Szemérem kapuja megmarad, / Immár jó jászol fénylik.*” távoli bibliai képek, értelmezések nyomai, emlékei. Jeruzsálem kapui, maga a templom és főleg annak a keleti kapuja különös jelképi értelmet nyert az őskeresztény szimbolikában, elsősorban az egyház-Krisztus-Mária jelképkörben. Alapja Ezekiel próféta könyve (44:2-3). Itt tudjuk meg: az Úr kinyilatkoztatta, hogy a templom keleti (kezdetet jelentő) kapuját zárva kell tartani. Senki számára sem nyílhat ki, mert az Úr, Izrael Istene vonult be rajta. Ez ószövetségi sorok magukban hordozták a jelképpé válás lehetőségét. A benne megjelenő kép már a kora kereszténységben jelképes tartalommal kezdett telítődni. A keleti kapu maga Mária, az Isten szűz szolgáló leánya, aki zárva van, csak az Úrnak nyílik meg.⁸⁸ Ő a bezárt kapu, melyen csak a királyok királya léphet be.⁸⁹

⁸⁶ Kiss Áron i. m.: 229

⁸⁷ Holland, James 1962? Erzsébet-híd típusú hídról van szó. Ilyenek voltak a Rómában használatos hidak, amit Janusnak neveztek.

⁸⁸ A római egyház ezt a képzetet megváltoztatta, s az isteni nemzést a Szentháromságon belül a Szentlélek hatáskörébe utalta.

⁸⁹ Emlékezzünk vissza a jeruzsálemi Szentek Szentje lezárt és sötét termékre, az Úr lakhelyére, ahová csak a király vagy a vele azonos tisztet viselő főpap léphetett be. A hely számunkra már nem meglepő módon a női istenasszony „rejtekhelyét” idézi. Az eredeti kultusz pontosabb emlékeiről a kambodzsai Angkor Wat kapcsán lesz pontosabb adatunk.

A zárt szent kapu a szentek szentélyében, a Beth Alpha zsinagógában

Mi más lehet ez a kapu, kérdezi tovább Szent Ambrosius (4. sz.), s meg is válaszolja. Bezárt, mert szűz. Kapu, mert rajta keresztül ment át (Mária-üvegen a fény) keletre tekintett, mert ő árasztotta szét a világosságot, mert ő szülte a kezdetet, az igazságosság napját, mely keleten kel. Később Mária, mint a fény kapuja is megjelent, majd fénykezdet, hajnal értelemben áradt szét a keresztény szimbolikában. Átkerült a néphagyományba is, főleg annak archaikus műfajaiba: varázsköltészet, köszöntők, ráolvasók és apokrif imádságok anyagába.⁹⁰

Erdélyi Zsuzsanna ótestamentumi idézete két egymás után következő korszak lényegesen különböző képzetét idézi meg. A legkorábbi képzetek

⁹⁰ Erdélyi 1976:253

⁹¹ Az egyiptomi képzetekben a megszülető napgyermek: Hórusz.

⁹² Ilyen esetben a „kikérő” vőlegényes násznépet „német”-nek is nevezték; nem mondhatták, hogy „idegenek”, ezért ezt a megjelölést választották, mint számos más esetben. Pl.: János úr készül németül Bécsbe. A «bécs» szó régen faluvégét, falubécsét jelentett. A kérő: János úr ismerősökhöz ment, de nem tudta biztosan mit fognak mondani, ezért „idegenül” ment. Hasonló megjelölést használnak a bucsúi regőségekben, amikor a gyereket keresik az olasz, a német asszony ablakánál stb. A magyarok, németek viszonylatban (a lakodalomban) mindig azok a magyarok, ahol a menyasszony van. Így a kárlátáskor a menyasszonyos ház látogató vendégei a németek. A gyermekjátékban ezt a cserét játsza a két csoport.

⁹³ A lakodalmakat, ahogy Bálint Sándor is említi a szegedi tájon mindig újholdkor tartották. Mágikusan ugyanis az Új Hold telését, gyermekfoganást vártak tőle.

⁹⁴ Kiss i. m.: 228.

szerint, – a fény, a fénygyermek a sötétségben fogan. A Napgyermeket⁹¹ a szűz leányt megfogalmazó Hajnalcsillag szüli meg a keleti kapuban, aki majd később Napként az ő vőlegénye lesz. A hajnalcsillag, mint leány képzet („Csillag Boris”) jelenik meg már az ősi gyermekjátékszövegeinkben. A Hajnalcsillag (Vénusz) szimbolikus értelmezései

a különböző kultúrákban eltérőek.

Maga a „játék” az eredeti szertartásban kétszer is helyet kapott az ellentétes násznép között felváltva:

a) A lakodalom első napján a menyasszonyos háznál a játékot a vőlegényes násznép játszotta a leány „kikérése”-kor, ami mindig siratással, búcsúzkodással, életének teljes megváltozásával járt.⁹²

b) A játékot a lakodalom második napján a menyasszonyos ház násznépe játszotta a „kárlátás”-kor, vagy a „hérész” részeként, ami a leány asszonyná változás eseményével függött össze. (v.ö. később a szertartás ismertetésekor).

A kapus-játékokban ez a megszólítás járja: „Nyiss kaput Új hold!”, Új hold, fényes nap, bocsáss kaput rajta!”⁹³; „Nyitva van az aranykapu, Csak bűjjelek rajta!”, „Kie ez a kapu? – Szent Erzsébeté, Átalmennék rajta...; Dib-dob, dib-dob, Az anya kérde: Ki dobogtat az én hidamban? Kapusok: Lengyel László jó király. Azután az anya mondja: Nyiss kaput, új hold!”⁹⁴

A kapu, amit két lány tart, maga a leány, mert csak neki van kapuja, bejárata, amin át lehet menni egy másik világba. (Ezért osztják sokszor a másvilágból való angyalokra és ördögökre a játék résztvevőit). A két leány: anya és leánya is lehet, mert ketten: egységet alkotnak. Ezért kérdezheti az anya: ki kopogtat az én hidamban?

A hidas-játékokban: „Mé’ küdett az úrasszony? Haja gyöngye gyöngye! Aranyhidat csinányi, Mért küldött a kisasszony? Haja gyöngye, gyöngye, Ne-

künk hidat csinálni, Haja gyöngye, gyöngye!"; „Hídja, hídja, ki hídja? Átalmennék rajta!”, „Szent Erzsébet hídja...Megvámollak rajta...”; „Micsoda hídja ez? A kendőtartók felelnek: Szent Erzsébet hídja Átalmennék rajta. Megvakulsz alatta, Akár vakulok, akár nem, Mégis átmegyek rajta!”⁹⁵

„Szabad-e átmenni a lyukas hídon?” (ez utóbbi szövegváltozat kérdése világosan utal a lakodalom másnapjára. A menyasszonyos násznépből érkező kérdezők a „szertartást” – már a vőlegényes háznál tartózkodó „újasszonyra” várva, a kárlátás, hérész ünnepi alkalmával játszhatták.)⁹⁶

A II. világháború előtt még sok helyen természetes volt, hogy sem a leánykák, sem az asszonyok nem hordtak „bugyit”. A kis leányoknál sokszor előfordult, hogy leguggolás közben a szeméremtest ki-látszott. Aki észrevette, akár fiú, akár lány, mindjárt kiabálta: „Messze van Budapest, mégis odalátok!” – ez volt a nem személy szerinti és nem bántó figyelmeztetés a nem láthatóságból, azaz a sötétségből történő világossá változás véletlenségére!.

A „megvakulsz alatta” kifejezés a leány szeméremtestére vonatkozik. Az Artemis történet párhuzamosan fejlődött vagy előzetes ismeretek után korán folklorizálódott emlékeiről lehet szó: a leányt nem szabad meztelenül férfiszemnek meglátni, mert aki ilyen helyzetbe kerül, a „halál fia” lesz. (A leány ugyanis a „másvilág”, a menny tartozéka. A görög Artemisz történetben Aktaion a vadász véletlenül látta meg az istennőt, Artemiszt, aki abban a pillanatban észrevette, és ezüst nyilával lelőtte; más történetben kutyáival tépette szét. (Talán elkerülte volna a művészet-történet figyelmét, hogy az istenek és istennők mindig meztelenül, a földi emberek mindig felöltözve jelennek meg az ábrázolásokon?))

A révész játékokban: „Eresszetek át jó révések! – Nem eresztünk, mert nem tudjuk, ki népei vagytok. Lengyel László jó katona.”⁹⁷ – Az is nekünk ellenségünk. Miről való ellenségek, – Minapába erre jöttek, Hidunk lábát eltörétek... Csillagom révésem vígy által a Dunán...” stb.

Talán a révész játékok tartalmazzák a maga nagy mélységében az élet folytatásának az ellentétek egységére törekvő megfogalmazását, ami a leány „virágjának” az elrontásából áll, ami ugyanakkor a leány örök kívánságára jön létre: „Csillagom, révésem vígy által a Dunán...”.

PÜNKÖSDI RÓZSA, PÜNKÖSDI JÁTEKOK

Az ún. „pünkösdlők” régi ünnepi szertartások emlékeit idézik. Eredetileg a felnőttek szokásrendjéhez tartoztak. Az idő változásában ma az óvodák vállalkoznak szívesen az ünnepi emlékek felidézésére. Az ünnep tartalmával összefüggő játék azonban teljesen eltér minden eddigi játékközlésünktől. Szellemi indítéka alapvetően más. Az eddig közölt játékszövegek a felnövekvő leánygyermek felkészítését szolgálják későbbi női szerepkörére, arra a változásra, melyet „az életútra fordulva” szükségszerűen meg fog élni. A „pünkösdlők” nem erről szólnak. Az élet megújulását ünneplik a halálból, ezért a régieknél egyben a halottak ünnepe is volt. A pünkösdlő leányok „lakodalmi”, „menyasszonyi” külsőségei ezekre az előzményekre már csak emlékeztetnek. Meg kell tehát ismerkedjünk a játék folyamatát meghatározó képzetekkel. Napjainkban csak ezek birtokában értelmes és lehetséges a pünkösdlő játékok gyakorlatának sikeres újjáteremtése. (Egyébként csak megszokásból utánnunk valami „eredetit”, abból a meggondolásból, hogy eleink is így csinálták.)

A „pünkösdlők” szellemisége (az ősi, hagyományos értelemben) a természet évenként megújuló ciklikus életének megújulását modellálja. Keresztény megfogalmazásában egészen másról szól. Krisztus mennybemenetelének örömmünnep tartalmát hangsúlyozza. A keresztény egyház ebben a formában is alkalmazkodott bizonyos mértékig a régi ünnep külsőségeinek kereteihez, a dalok szövegeiben azonban lényeges változtatások történtek az ünnep keresztény jellegének hangsúlyozására. (E kettősséget jól lehet érzékelni például a mezőkővesdi ún. „Mária leányok” esetében is).

⁹⁵ Kiss i. m.: 208, 224

⁹⁶ Kiss i. m.: 244–245

⁹⁷ Lengyel László nem történeti személy, hanem a vőlegény megnevezése. A László név előtt a „lengyel” szó jelzőként szerepel. Így azt fejezi ki, hogy már „nem idegen” (német, olasz stb.), hanem „testvéri” kapcsolattal rendelkező személy. De még nem férj. A László névnap a nyári napforduló közelében van (június 27.), s a Napot szimbolizálja a vőlegény szerepében. (Ezért nincs a szertartásban megfogalmazható nyilvános szerepe, mert az, az éjszakában történik. Emiatt ő titokban a Mars szerepkörében van jelen, aki „elrontja” a leányságot).

Pünkösdlők, könyvmatos kép 1894-ből

A nem keresztény képzetek az ember és a természet egységét hangsúlyozták. Ebből eredően az emberi közösségek a természet változásának (az időszaki tulajdonságok megjelenésének, pl. a virágzásnak) szertartásos megfogalmazásával hozzá kívántak járulni a maguk számára kedvező változások (pl. jó termés) eléréséhez. (Ezt hívják tudományos megjelöléssel analógiás mágiának.) A szertartás modellje szerint a közösség minden tagja *aktív vagy passzív résztvevő volt ebben a közös akarásban, azaz együtt ünnepelt. Az ünnep értelme és ezáltal a tartalma: a kedvező természeti változás mágikus elősegítése emberi részvétellel, együttakarással.* (Ennek a körülménynek a hiánya hívja elő a mai ünnep emberi hiányérzetét.)

A kalendáriumi ünnephez tartozó játék megértéséhez ezért röviden át kell tekintsük azokat a kép-

zeteket, amelyek a természeti háttér szimbólumokba fogalmazott tulajdonságait nyújtják. A természeti körülmények ciklikus megújulását fogalmazza meg *év/öv* szavunk az *állatöv 12 szakaszában*. A 12-es szám a Hold 12 változását mutatja egy év alatt. A Hold szóból származik holdnap-hónap szavunk, időegységfogalmunk. Az ősi ember ezt a 12 egymás utáni időszakot is magába foglaló időegységet az év időciklusának folyamatában elsősorban a körülötte található állatok tulajdonságainak párhuzamával ruházta föl. így született meg az Kr. e. 3-4000 évvel az ún. állatöv. (Általában a tavasz, vagy Kost jelző időszakokkal indul, s versebe szedve így hangzik: „Kos, Bika, Ikrek / Rák, Oroszlán és Arató Szűz / Mérleg után Ollós (Skorpió) és Nyilas / Bak, Kanta (Vízöntő), Halakkal.” Ez az ún. Földközi-tenger környékén kialakult állatöv, de a Föld más környezetében számos más állatöv elnevezés található. Keleti hagyományaink miatt fontos ismerni a kínai állatövet is: *Kutya, Disznó, Patkány, Ökör, Tigris, Nyúl, Sárkány, Kígyó, Ló, Juh, Majom, Kakas* (Ecsedy I.: 1990:27). Ezeket az időszakokat a ké-

sőbbiekben, Kr. e. néhány ezer évvel kötötték össze a Nap napéjegyenlőségi és napfordulós rendszerével, s a horizonton felkelő Nap ugyancsak kb. 30 napokra osztott változó csillagképekben való azonosulásával. Pünkösdkor (a Húsvétal változó, azt 50 napra követő ünnep, innen a görög szó: pentekoste=ötvenednap) a Nap az Ikrek (keleti: Patkány) jegyébe lép. A Patkány tulajdonság közismerten a legéletrevalóbb állatok egyikére utal. Mindannyian tapasztalhatjuk, bármennyire is nem kedvez az idő a növényeknek ebben az időszakban, azok akkor is újrazöldülnek, s ha valamit késve is, de „időre” hozzák virágaikat. A lánygyermek is 16-18 éves korában éli meg életútjának „virágba borulását”. Az ún. *Napút* (Kelet-Nyugat) iránya az „életút” Szűz-Halak tengelyt jelöli ki, ami tehát a Szűzben kezdődik („kelet”-indulás) és a Halakban

(halál-átváltozásban) ér véget. (Erre az irányra vannak „keletelve” a régi templomok, s a „Szűz”-től születésképzet egyik magyarázatát is itt találhatjuk.) Innen érthető meg a pünkösdi leányok szüzességszimbólummal összefüggő megjelenésének a képzete is, akik később az élet folytatásának tényleges megvalósítói lesznek. Szép népdalszövegünkben: „Nem anyától lettem, rózsafán termettem, piros pünkösdi napján hajnalban születtem” („Csillag Boris tudom a nevedet...”)

De honnan ered a lovasversenyek képzete? Természetesen ugyanebből az időszakból, csak nem női, hanem férfiszerepkör vonatkozásában. Az időszak éjszakáin ugyanis az évkoron szemben levő időszak: a Kentaurt (alsó teste ló, felső teste meztelen ijazó férfi) formázó Nyilas, vagy a keleti állatövön a Ló jegy csillagképei delelnék (Xantus J. 1958:28).

E néhány alapvető természeti képzet ismeretében már foglalkozhatunk magukkal az időszakhoz tartozó „játékokkal”, melyek mint említettem, a régiségben a felnőttek ünnepi szertartásainak részei lehettek. Az ünnep (még az 1500-as években is) három hétig tartott. „Áldozó-csütörtökkel” kezdődött (tehát 10 nappal Pünkösdi előtt) és Úrnapi csütörtökön végződött (10 nappal a pünkösdi követő hét után következő csütörtökön). A II. világháborúig a pünkösdi e három nagy ünnep keretezte. Ebből az úrnapi nagy virágos külsőségek között már csak néhány helyen tartják meg (mint például a Budapest melletti Csömörön) mai napig igen fényes, virágos külsőségek között. Áldozócsütörtök így élt gyermekjatekaink szövegében:

„Csütörtök, Csütörtök
Áldozó Csütörtök!
Az ég megzendüle,
A föld megrendüle,
Jeremiás boszorkánya,
Mind összecsődüle.
Jól megtartsad,
Jó lovadnak lábát,
El ne taposd,
El ne taposd,
A pünkösdi rózsát,
Den, den, deszka Küpalota,
kiállott a meggyfa.”

(Kiss Á. 1981/1984:449.)

Egy oldallal később Nagy-Kun-Madarasról „A kisasszony tánca” című játékot olvashatjuk:

„Összeáll 20–30 vagy akármennyi gyermek, s körben forogva mondják:

„Mi lesz holnap lányok?
Áldozó Csütörtök
A föld megrendüle
Az ég megzendüle
A kisasszony madárkája
Mind összecsődüle
Főztél kását?
Főztem kását
Vót-e húsa?
Vót, azt mondja
Hej rakoncza, rakoncza
Ez a papné táncza!”

Ekkor gyorsan forognak és táncolnak, mondván:

„Ugorjatok, lányok
Hadd csörögjön bokátok
Haj bé, lapu bé,
Napraforgó fordulj bé!”

Erre hirtelen leguggolnak. Eztán ismétlik a játékot. A játék szövege itt világosan utal az időszak terméketlenségi veszélyeket jelentő tündéreire, boszorkányaira, akik „egyetlen éjszaka tíz pár papucsot is elnyúnek a táncban” (Ipolyi A. 1856/1928:178).

Milyen természeti ismeretekből utal valamilyen nagy veszélyre (terméketlenségre, azaz halálra) a szöveg? Határozottan a Tejutat, vagy Madarak útját idézi (a kínai hagyományban is van ilyen elnevezése), ami éppen ebben az időszakban fordul Északról Délre – merőlegesen a Napútra. Az ekkor kiszámíthatatlan időjárás, természeti, s ezzel párhuzamosan emberi (az ugyancsak „virágbaborult leányoknál”) veszélyeket, következményeket hordoz (lásd előbb). Ez a figyelmeztetés jelenik meg a fenti gyermekjátékszövegben („...el ne tipord a pünkösdi rózsát!”), vagy a közismert hortobágyi népdalunkban:

„Elejbe, elejbe, pej lovam elejbe
Bé talál ugrani a virágos kertbe
Be talál ugrani
Nagy kárt talál tenni
A szerelem bimbaját le akarja törni!”

Miután a csillagképek megjelenése éjszakai látvány, a pünkösdi királyság csak a *nappalra* terjedt ki, s ezért volt az mindig „egynapos”. Később, a szertartás profanizálódásával változott meg a szokás is, de emlékeiben ezért él mind a mai napig a pünkösdi királyság „semmit érő”, rövid időszakra történt korlátozásának emlékeként a hozzá fűzött kiszólás. Mai megjelenítésében ezért választanak egyre inkább kisebb leánykát „pünkösdi királynőnek” (amihez menyasszonyi jellegű „virágba borulást” mutató ruha és magatartás is tartozik).

Itt az ideje, hogy a pünkösdlő egyik legteljesebb, feltételezhetően kereszténység előtti szöveg-változatával foglalkozzunk (ez lehet részleteiben XIII., XIV. század is!). B. Diószegen így jegyezték föl:

„A pünkösdi rózsá
Kiállott az útra
Én csillagom, én galambom
Szakassz egyet róla
Én is szakasztottam,
De elszalasztottam
Körben forgó kis menyecske,
A kit szeretsz, kapd be
Ezt szeretem, ezt kedvelem
Ez az én édesem.

Ne híjjatok engem
(Tündér Ilonának)
Csak híjjatok engem
Dobó Ilonának!
Dobó Ilonának!
Mert én vagyok a Sionnak
lehajlott leánya.
Elöl Kata járja
Hátul kecske járja
Mégis szebben járja.

Adjon Isten záporésőt
Jövő éjszakára
Hadd mossa el
Mind a kettőt
Mind a tizenkettőt!
Szél lobogtatja! Karmas hajtogatja.
Hajlik, hajlik a meggyfa,
Bodorodik a galyja.
Tengeri Mariska.

Ha pénz volnék, csendülnék.
Karika volnék, pendülnék,
Rózsa volnék, derülnék,
Mégis kiállanék.

Ég a gyertya
Ha meggyújtják
Mikor a pártáncot járják
Járjad, járjad jó Katicza
Hadd dobogjon ez az útca
Égalj, szegfűszál
Beh szépen kinyílottál
Soha el ne hervadjál!

Az én ingem lengyel gyocs
Csakhogy alja nincsen,
A csizmám is karmazsin,
Csakhogy talpa nincsen.
Majd jön varga, ki bevarrja
Ha nem varrja
Legyen hunczut az anyja.
Három szál van talpalék, talpalék
Már ingre, már ingre találék.
Vagy életem, vagy halálom
Mert tetőled el kell válnom,
Édesem, kedvesem.
Hazudik a szarka
Mert nincsen itt Janka,
Béborúlt viola.
Ez az élet huszároké,
A béborúlt betyároké,
Állj ki mán – Eszter mán!” (Kiss A. i. m.: 334).

A szöveg világosan értésünkre adja, hogy a pünkösdlőnek ez a régies formája ún. „eladó (egykor 16–18 éves) lányok” szertartásos játéka volt. *Nem való az óvodai körülmények közé*, már csak terjedelme miatt sem. Tanulságait régiségéből adódó képzeteinek világos bemutatása miatt azonban nem nélkülözhetjük. Ilyen mindjárt a virágjában levő leányt jelentő „rózsa”, ami szláv környezetben az ünnep nevét is adja: Ruszália, de ismerünk a templomokban „rózsa”-ablakokat is. Igazi hazája a mezopotámiai folyóköz és Perzsia. A keleti világban a „lótusz virága” a megfelelője. A pünkösdi rózsza mindig piros színű. Talán ezért is hazánkban inkább éppen az ünnepre nyíló nagyvirágú piros „ba-

barózsával” azonosítják. A mezőkövesdi lányok (ahogy az idézett régi szöveg mondja: akik nem szalasztottak el az alkalmat –) egykor az esküvőre menet „rózsát szakasztottak”, s azt a piros vagy fehér rózsát (szűzpártaként) karikára hajtottan foncsíkjukra tűzték. A szöveg második részében a vágy álomképeinek, míg harmadik részében (Íg a gyertya...) a beteljesülés vágyának költői boldogságát élik meg.

A most következőkben a keresztény hagyományokban megőrzött régibb emlékek megismerését célozzuk meg. Ipolyi Arnold közvetlenül a szabadságharc utáni években Szeged környékén gyűjtötte a következő pünkösdlőváltozatot (közli: Kiss A. i. m.: 452). Ez a változat 11 fős leánycsoport számára készült egyházi összeállítást mutat. A leírás végén meg is jegyzi: „Közönségesen csak négyen, hatan vannak”. Ez a megjegyzés adta a szerzőnek a gondolatot a szövegterjedelem csökkentésére, amivel lehetővé válik óvodás körülmények között a játék használata (lásd Falvai K.: 1990:167). Az Ipolyi-gyűjtés leírása így kezdődik: „A kisebb lányok pünkösdi napján mindjárt 12 óra után koszorús fejjel egy virágcsomaggal (mit királyné pálcájának hívnak) házról házra járva mennek pünkösdlőni, mi a következőképp történik: Az udvarba menvén, a konyha előtt megállnak, s mindnyájan énekelve kezdik: A pünkösdenek jeles napján Szent Lélek Isten küldetek... A leányok az ének négy versszakának eléneklése után egyenként hosszabb-rövidebb verselésbe kezdenek, közben a cinkust, a királynőpalcát egymásnak adják át a verselők, végén a királynőhöz kerül vissza.” „Ezek után kettenként összefogódzva forognak és mindnyájan éneklük”: a Mi van ma, mi van ma / Piros pünkösdi napja. énekes szöveg egyik változatát. E másfélszázados összeállítás szerkezetének és szövegeknek a felhasználásával készült a könyvben közölt „pünkösdlő” játék, melyet az óvónők a sajátos körülményeikben és a fenti ismeretek birtokában – úgy tűnik – kedvezően alkalmazhatnak. Például a Budapest XII., Csermely ucai Óvoda (óvodavezető: Szász Ágnes) már negyedik éve, minden évben a könyvben közölt játékot egyénien alkalmazva Pünkösdkor „pünkösdlőt” rendez a gyermekek és a szülők részvételével, ez összeállítás saját változata körül évről évre hagyományt teremtve.

A könyvben közölt játék is énekes bevezetővel kezdődik, amit

A HAT LÁNYBÓL ÁLLÓ CSOPORT az ajtó előtt énekel el, kétszer-háromszor: „*Acintos pácintos, tarka tulipános / Hintsetek virágot az Isten (Atya) Fiának*”. Ajtónyitásra megkérdezik: *Szabad-e pünkösdlőni?* A háziak válaszolnak: „*Szabad! gyertek be...*” ÉNEKELVE VONULNAK BE, SZERTARTÁSOS ÜNNEPÉLYESSÉGGEL, páronként egymásba karolva, majd a kijelölt helyen körbemenve.

„*Meghozta az Isten, piros pünkösdi napját, Mi is meghordozzuk, királynénk asszonyát. / A mi királynénkat, nem is anya szülte, / A pünkösdi harmat rózsából nemzette. / Ejne, dejne, de-nejde, Ejne, dejne, denejde.*” (Utolsó sor megismételve.) Ezután egyenként előremennek a cinkussal a kezükben (egymásnak átadva) és elmondják a versikét.

A KIRÁLYNŐ LÉP ELŐRE: *Én kicsike vagyok, szólni alig tudok, / Mégis szólok nektek lebegős nyelvemmel / Bor búza és gyümölcs bőveteiben legyen, házatok békesség, reménység, egészség / Szerencse kísérje, szívemből kívánom!*

AZ ELSŐ KISLÁNY: *Én gyöngé morzsácska vagyok / Im látjátok / Szavaim halljátok, friss éjszaka járok. / Kisasszony rózsája kihajtott az útra / Szedje fel a menyasszony, tegye koszorúba!*

A MÁSODIK: *Én kicsike vagyok, a lábaim nagyok / Nincsen az az árok, amit át nem ugrok. / Haj cinkus, cinkus, fehér tulipános, / Hintsetek virágot e máj szép napon!*

A HARMADIK: *Kék kalazsia, sárga selyem rojtja / Azt izente (Róza) néném (mindig a háziasszony neve), Piros pünkösdi hajnalán koszorúba fonjunk! / Az én hajam olyan legyen, mint a csikó farka, / Még annál is hosszabb, mint a falu hossza,*

A NEGYEDIK: *Zab szaporodjon, búza bokrosodjon! / Zab szaporodjon, búza bokrosodjon / Felmegyünk a szőlődombra szőlővesszőt szedni, / Szél fújja, fujdogálja, szellő ropogtatja!*

utoljára AZ ÖTÖDIK KISLÁNY:

Gyöngé vessző vagyok mindenfelé hajlok / Nem anyától lettem, rózsafán termettem / Piros pünkösdi napján hajnalban születtem.”

E dalok közben, az egyes versek között mindig körbemennek ünnepélyesen, és vidáman éneklük:

*Mi van ma, mi van ma? / Piros pünkösdi napja/
Holnap lesz, holnap lesz, a második napja.
Ejnye, dejnye, denejde, ejnye, dejnye, denejde.*

Az ötödik, azaz az utolsó kislány után nem ezt éneklük, hanem a következőt, s éneklés közben párosán forognak: *„Ezt szeretem, ezt kedvelem, ez az én édes kedvesem / Ha pénz volnék csendülnék, Rózsa volnék terülnék, mégis kifordulnék...”* ahányszor kedvük tartja, csak ilyenkor a végén hármat tapsolnak, s feldobják a magasba a jobb kezükkel az addig bal kézben tartott keszkenőjüket és azzal együtt ugornak is egyet, majd mondják: *Ekkora magas legyen a kendtek kendere!...* Elmenőben köszönnek: *Jó napot kívánunk!*

A pünkösdlő más változatai is elképzelhetők más, vagy hasonló játékszövegekkel. Mi a lényeges belőle?

1. Egy csoportban hat gyereknél több lehetőleg ne legyen, inkább kevesebb, de ezek között egyiknek „királynőként” – menyasszonyként – kell felöltözni. Minden leánykán lehetőleg élővirág koszorú legyen, a királynőn valamivel dúsabb.

2. „Hajnalszínű”, tehát rózsaszín vagy világoskék ruhájuk legyen, vagy tiszta fehér (utóbbi a Vénusz színe).

3. Az ünnepélyes (szertartásos) komoly magatartás fontos része a játéknak.

Néhány szó a szövegekben előforduló szimbólumokról. Koszorú. (Hiába keressük a Néprajzi Lexikonban.) Ismerünk menyasszonyi koszorút, temetői koszorút, koszorú-fogást (leány és női kórtáncokban), adventi koszorút, bejárati ajtóra feltett koszorút (főleg Angliában, Amerikában), lakodalmi fonott kalácsot, perccet stb. A női elv életet adó, védő lényegét kifejező szimbólum (ezért azonosul a várral, ház-zal, templom-mal). A nő földi teremtmény, újjászülető képessége a halhatatlanság folytonosságának érzetét és bizonyosságát mutatja. (Férfiak esetében a koszorút ezért csak kiemelkedő költők, művészek szimbólumaként használják.)

A szlávoknál a pünkösdi: rózsáünnep, halotti ünnep. A kiválasztott nyírfákat koszorúkkal díszítették és áldozati ételeket, így tojást is raktak elé: a koszorúkat az ünnepi periódus végén vízbe vetették. A halott szüzeket is ruszáliáknak hívják. A románoknál pünkösdvásárnap hajnalán még sötétben men-

nek ki az asszonyok a temetőkbe. Enni-, innivalót visznek a sírokra és siratnak, napfelkeltére térnek haza. A férfiak ekkor kezdik a híres, virtuóz „Lovacska” kultuszt a „Kalus” táncot, amit napnyugtáig táncolnak az udvarokban. (Dömötör T. 1979:129)

A magyar hagyományban is ismert a kiszólás: „Néphit szerint a halál lakodalom s a temetés szimbolikája versben, énekben, tárgyi szükségletekben eszerint alakul.” (Visi K. é. n.: 351)

Pünkösdi királynő, tulajdonképpen menyasszony. Azért nem mondhatják menyasszonynak, mert maga a kifejezés „éj királynője” jelentésű. (A lakodalom mindig napszálltakor kezdődött és napfelkeltéig tartott.) Márpedig ő nem az éj, hanem a természet királynője, aki a megfogható valóság szimbóluma. Az ünneplő emberek valósága (élete) jobbitásának a varázsát várják tőle. (A varázshoz szükséges IGE: a legyen! kimondását, amit a közösséget képviselő társai szavával felerősítve mond ki.) A pünkösdi rózsza kihajlott az útra: az életúton eljön az idő, amikor a leányt is „leszakasztják”, asszonnyá válik. „Cinkus”: hosszú virágszálakból font virágcsokor, vagy királynői pálca. *„Nem anyától lettem, rózsafán termettem, piros pünkösdi napján hajnalban születtem”*: minden leány „hajnalcsillag”. A „leány” fogalmat természetesen „eladó lányként” kell értelmezni, azaz a „virágkorát” elért leányt. Ez nem jelenti azt, hogy a kisebb, akár óvodás leányka nem érezheti magát „hajnalcsillag”-nak. A leány csak félig tartozik az éjszakához, másik felében már a nappalhoz. A nappal főszereplője a Nap, a Fiú (lásd: keresztény középkori párhuzamban az Énekek Énekében Krisztus, mint vőlegény, akire a leány, mint hajnalcsillag vár, hogy fénye átalakulhasson Hold-fénnyé, azaz asszonnyá, keresztény szimbólummá az „egyházzá”. (Az „asszony” alán/jász szó, annyit jelent: az „éj királynője”.) A „rózsafa”: a Tejút (Madarak útja), a maga milliárdnyi „csillagával” („rózsájával”).

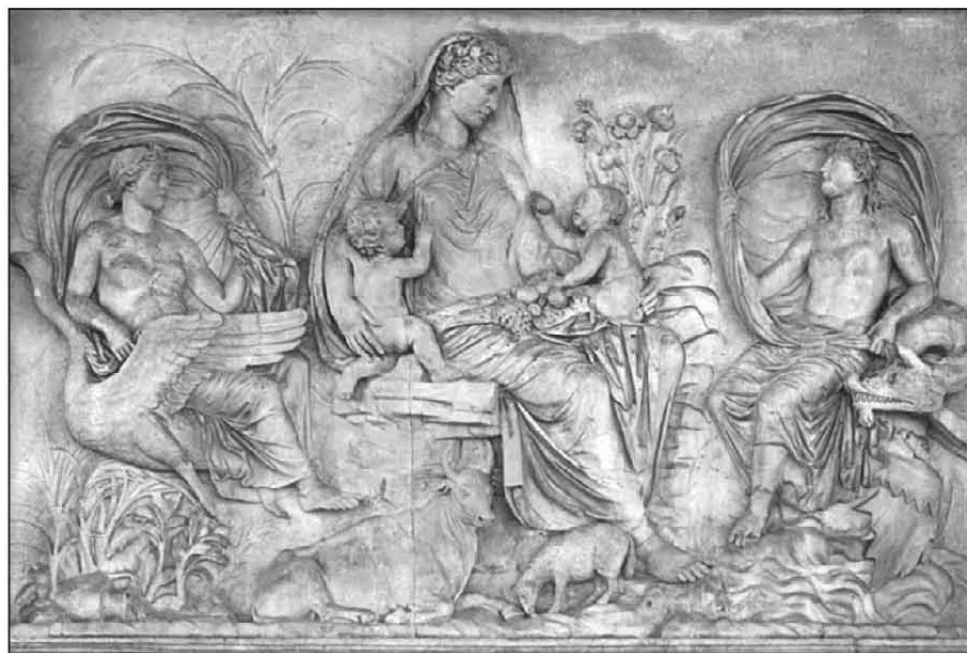
Szólni kell még a lovasversenyekről (türkmének, kazahok nagy ünnepein, temetéseken, lakodalmakon a lovasverseny mai napig szokásban van). A magyar hagyományban csak az erdélyi arisztokrácia lakodalmán ír lovasversenyről Apor Péter. Általánosabban a „pünkösdi lovasversenyek” emléke ismert, ami a pünkösdi királyválasztás tétje volt. Az időszak vonatkozásában ez, ahogy említettük, a szemben álló Nyilas csillagjegy tartozéka. Óvodai körülmények

között „falovakon” rendezhetünk a fiúknak versenyt, akik nemcsak a lónak, hanem a papírcsákoknak és farkadoknak is nagyon fognak örülni. A gödöllői Agrártudományi Egyetem óvodájában a fiúk saját kezdeményezésükre lovagi tornát játszottak. Ilyen megoldás sem elképzelhetetlen, ha azt az óvónő gondosan előkészíti, megbízható megoldásokat kutat fel a mindenkori veszélyek elhárítására. (Ez utóbbira már kialakult védőeszközök állnak rendelkezésére a nyugati államok gyermekeinek.) A fiúk küzdő, s nem elsősorban versenyszellemű nevelése hiánycikk a mai magyar pedagógiai módszerekben.

ANYA ÉS LEÁNYA

Az életet szülő anyaság felismerése nyújthatta a párhuzamot a természet halálból történő újjászületése istenanyai erejének a megfogalmazásához és ezt követően megszemélyesítéséhez. Azt is felismerték, hogy az ismeretlen erőt nem lehet a valóságos anyával azonosan megjeleníteni. Ezért általános és ugyanakkor lényegi tulajdonságot megfogalmazó külsőségeket választottak, ami elsősorban az ábrázolt női test termékenységgel összefüggő méreteit növelte meg.

A későbbiekben jelent meg az anya és leánya kettősség folyamatosságának a felismerése (mely bennünket a Nagyboldogasszony és Kisasszony leánya vonatkozásban különösen érdekel). A kőkorszak tárgyi emlékei az anyát és a leányát olykor egy törzsön ábrázolják, később a leány az anya fején vagy éppen mögötte áll. És itt nemcsak a nőiség folyamatosságáról van szó, hanem a *földből, kőből születésről* is, ami tárgyi, de nyelvi emlékekben is fellelhető.

Ara Pacis (Földanya) márvány relief Rómában

A kőből születés látszik a legrégebbnek és valószínűleg ez a leghíresebb emlék, ami a két legutolsóként kialakult és rendkívül jelentős monoteista vallásban, a kereszténységben és az iszlámban is megjelenik. A kereszténység nyelvi vonatkozásban is őrizi ezen ősi hagyomány emlékét Szent Péter nevében. Petra ugyanis „kő” jelentésű és nőnemű szó, minden bizonnyal istenanya kapcsolódott hozzá.⁹⁸

Furcsa módon kőhöz, a „kőből születéshez” kapcsolódik a legnagyobb kisázsiai istennő görög környezetből ismert nevén: Kybele, hettita, hurrita néven: Kubaba vagy Kumbaba. A kisázsiai Pesszus városában őrizték az istennő szent követét, amiről lakosai azt hitték, hogy gazdagságukat és nyugalmaikat az istennő kőben megnyilvánuló birtoklásának köszönhetik.⁹⁹

Amikor a rómaiak a karthágói punoktól (Kr. e. 218–201) másodszor fenyegettetve követséget küldtek Delphoiba, hogy megkérdezzék a jósnőt, mit tudna javasolni a várható katasztrófa elkerülésére, azt a választ kapták: vitessék el Pesszuszból Kybele szent követét és állítsanak neki Rómában tiszteletre méltó templomot. Kis-Ázsia ekkor már a Ró-

⁹⁸ Petra a kő városa volt a Jordán folyó egyik sziklás völgyében.

⁹⁹ Tokarev, A. Sz. 1988 708 p. Scullard 1981 97, 183 p.

Kybele dobjával és az oroszlánnal, valamint Attisz (római dombormű)

mai Birodalom része volt, a követ természetesen elvitték. Rómába érkezve végrehajtották a követ a tisztulási rítusokat és rendben felállították a neki szentelt templomban. Hannibál közben karthágói seregével átkelt az Alpokon, Róma pusztulása biztosnak látszott. Mai napig nem tudjuk mi okozta, Hannibál miért nem fogott hozzá Róma ostromához, miért fordult szó nélkül vissza. Róma fellelegzett megmenekült!

A rómaiak nemcsak megmenekültek, hanem benuhárukba megszabadulva hatalmas hajóhadat építettek, bevették Karthágót, földig lerombolták, és mérhetetlen hadisarcot vetettek ki a punokra. A győztes pun háborúból eredő gazdagság alapozta meg a Római Birodalom további évszázadokra szóló fennállását. Kybele (Kubaba) az egyik legnagyobb római istennő lett egészen Róma hanyatlásáig.

A másik forrás a földből születés, elsősorban görög emlékekből ismert.¹⁰⁰ Démétér leánya Koré a földből született. Ez annyit jelent, hogy anyja, Démétér, a Föld istennője, a Földanya, maga a Föld, a

Nagy Természet megjelenítője volt. (a görög Démétér Gaia Földistennő megfelelője).

Démétér és Koré, anya és leány rövid mitikus története így szól: Koré leánytársával virágot szedett a mezőn, mikor hirtelen megnyílt mellette a föld, és kikocsizott rajta az Alvilág ura, Hádész (Plútó) és elrabolta, magával vitte az Alvilágba. Anyja Démétér égen-földön kereste, sehol sem találta. Megfenyegette a nagy Zeust, ha nem kapja vissza a leányát, a föl-

dön minden élet megszűnik. S valóban, a fák elhullatták lombjaikat, a vizek kezdtek apadni. Zeus (Jupiter) kénytelen volt Hádészsal (Plútóval, testvéreivel) alkudozni, engedje vissza a leányt. Hádész beleegyezett, de cselt eszelt ki, útravalóként gránátalmát adott a leánynak, Korénak. A leány beleharpott a gyümölcsbe, s azután életének felét (harmadát) az alvilágban kellett eltöltenie, csak a másik felét tölthette a földön. A történetben nem nehéz felfedezni a nőiség teremtmény sajátosságait, a Nagy Természet növényzetének megújuló és elhaló kozmikus világát. A természeti környezet életét és változását megértő, azzal együtt élő emberi magatartás járult hozzá a különböző emberi kultúrák és nyelvek kifejlődéséhez.

A mi két istenasszonyunk anya és leánya is ezekből az ismeretekből alakulhatott ki. Írásban is maradt erről valami. Szent István és főleg Szent László törvényei szigorúan tiltják a forrásoknál, szikláknál, fáknál, ligeteken történő pogány áldozatokat. Már pedig ezek a Nagy Természet részei és így mind az istenasszonyokkal lehetnek kapcsolatosak. Érdekes tehát tovább vizsgálódnunk. Az eredeti ünnep minden bizonnyal a Teleholdé, a Nagy Istennőé

¹⁰⁰ Tokarev, 1988. 741 p.

volt¹⁰¹, ami a patriarchálissá változott korban a király ünnepévé lett. A nap fényét hordozó és az erőt, hatalmat birtokló király együtt örökölte meg az istennő Telehold emlékét és az istennő hatalmát.

A Nagy Istennő, a Magna Mater, a magyar Nagyboldogasszony december 8-án fogant és a következő év szeptember 8-án szülte meg leányát a Kisasszonyt. Mind a két időszak az év sötét időszaka, amelyből az új élet kél föl. Ennek felel meg az évkör

Állatövében is a Szűz időszak, kezdet fogalmunkkal együtt. A magyar nyelv ennek megfelelően nevezte el Szűz Máriának Jézus anyját, ami sajátos, magyar nyelvi eredetű kifejezés. Nem véletlen, hogy az ortodoxia a liturgikus évet is szeptember 1-ével kezdi, vagy a zsidó Újév a Szűz időszakban megjelenő őszi napéjegyenlőséget követő Újholddal kezdődik és ennek megfelelően változó nap.

Évezredekkel vagy évszázadokkal később kapott figyelmet a fiú születése, aki március 25-én Virágvasárnap fogant és december 25-én születik meg. Mindkét dátum az évkör világos felében van. Azzal a különbséggel, hogy amíg a leány születése két évkör időszakát kívánja, (A két kör egymás mellé helyezve fekvő nyolcast mutat, ami a matematikai végtelen jele!) addig a fiú ugyanabban az évkörben, azaz egy ciklusban születik és hal meg. Itt a „kettes” és „egyes”, azaz páros és páratlan szám női-férfi kettősségét kell számba veyük, mely következményeket mutat. A „kettes” páros szám a női örökkévalóságot, a férfi „egyes” páratlan száma a ciklikusan meghaló létet ábrázolja. Az örökkévalóság fogalma azonos a Föld örökkévalóságával, s így a nő Földanya szerepbe kerül, megvalósítva az anya Nagyboldogasszony, a leánya a Kisasszony kettősséget.

Kerényi Károly „Protogonosz Koré” című tanulmányában csodálatosan elemzi a női kettősség leány indulását, ami a magyar istenasszony kettősség-

Koré születése a földből, terrakotta márvány relief (Kr. u. 470 körül)

ben is követhető. A leány beavatási szertartása igen nagy hangsúlyt kapott az eleusiai misztériumokban¹⁰², melyeket a későbbi görögök egy család támogatásával felújítottak. Ebből a titkos misztériumból a szertartás egyetlen befejező részét ismerik, melyet Kerényi a következőkben foglalt össze: „Az eleusiai *mitológéma* szerint Eleusia Koré megtalálásának a helye volt. Az idea szerint, ami alapja a mitológémának is, Eleusis a *születési hely* volt. Annak a

¹⁰¹ Az eredeti királynői ünnep emlékeként a kereszténység ünnepkörében a Nagyboldogasszony (Földanya) „Mária test szerinti mennybevitelének” ünnepe lett. Ez az ünnepi megjelölés sajnos, hamis. A magyar nyelven kívül minden más nyelvben, így a Vatikán latin nyelvében is „Mária égbeviteléről”, „égbe emeléséről” van szó. Az ég és a menny fogalom között férfi/női különbségről van szó! – ez pedig hamis következtetések alapját képezi.

¹⁰² A kettősség kétségtelen női tulajdonságra utal! Pecz Vilmos: *Ókortörténeti Lexikon* 1902.: Eleusinia, Démétérnek és leányának Persephonénak (más néven Koré-nak) két misztikus ünnepe, melyek közül a kisebbet magában Athénában tavasszal, a nagyobbát Eleusisban, Athéntól 15 km-re, ősszel tartották. Ez a hely már a történelem előtti időkben Démétér tiszteletének székhelye, s a mythos szerint maga az istennő alapította ezeket az ünnepeket, leányának eltűnése után. A két földi istennő tisztelete itt korán egybevegyült Dionysoszéval, a termékenység istenének kultuszával, kinek itt Iacchus volt a neve. Az eleusisi papi szolgálatoknak és szertartásoknak a hagyomány szerint a Thráciából eredő Eomolpus volt az alapítója, s innen magyarázható a kapcsolat, mely az eleusisi misztériumok és a thráciai eredetű orphikus tanok között fennállott.

Az alvilág ura, Hádész és felesége Perszephone a trónon.
A trón lábánál látható kakas „jelző” állat.

mindig megismétlődő világeseménynek a helye, amely az élet megmaradását biztosította Attikában és az egész világon. A legvalószínűbben mégis Eileithya, a születések istennője nevével függ össze. Agráiban is tisztelték ezt az istennőt. Kultuszának elterjedtsége Krétán, az Égei tenger szigetein s a Peloponnészoszon arról tanúskodik, hogy az Égei világ a görögség előtti vallásban jelentősebb szerepe volt, mint a történeti időkben. Semmi esetre sem lehetett volna a születések külön istennőjévé a görögök számára, ha a születés nagy világeseménye nem tartozott volna már eredetileg is szférájába. Leginkább Artemisszel azonosították, és ezt jól megértjük: az Ősartemisz¹⁰³ és az Ősdémétér abban az időben,

amikor ezzel a görögség előtti nagy istennővel találkozhatott, nem volt két különböző alak. Az eleusisi kultusz őstörténetét az elmondottak alapján úgy kell elképzelnünk, hogy az Ősdémétér Északról jött. Kapcsolata a lóval emellett szól. Ha a tudomány Eileithya görögség előtti jellegében nem téved, és a viszonyok a valóságban nem bonyolultabbak, akkor az örök születés és újrászületés görög istennője Eleusisban egy hasonló lényegű, görögség előtti istenség helyére lépett.

DÉMÉTÉR ÉS KORÉ

Aki elveszett s akit kerestek, az Koré volt. Hogyan találták meg, és milyen volt a lény, akit megtaláltak, titok számunkra s bizonyára a beavatottak számára is ez volt a legtitkosabb dolog. Ismerkedjünk meg a Démétérhez szóló Homéroszi himnusz idevágó sorával :

*Dúshajú Démétért, a kegyest kezdem ma dalolni,
őt, s széplábu leányát, kit Hádész ragadott el,
mert neki adta a messziredő, mennykövező Zeusz.
Távol aranykardú, széptermésű anyjától
játszott Okeánosz mélykeblű leányaival, szép
csokrot gyűjtve: a rózsát, sáfrányt, szép violákat,
ékes nőszirmot s jácintot a lányfiú réten
s nárciszt, mi cselből termett Hádész öröme
Gaia a széparcú lánynak Zeusz rendeletére;
Bámulatos fényben ragyogott a virág, az örökké
Élőknek, s a halandóknak ránézni csodás volt,
mert a virág gyökeréből száz bimbó feje sarjadt,
édesen illatozott, nevetett az egész levegő
És az egész föld is meg a tenger sósvízű habja.
Elbámult a leány s a kecses játékszer után nyúlt
két karral – s a sokösvényű föld Núsza mezőjén
megnyílt s ott termett a leánynál nagy Polüdegmon
isten, örök lovain, számosnevű sarja Kronosznak.
S vitte magával a védekező és sírva kiáltó
Lányt aranyos szekerén; éles hangon kiabált ő,
apját hívta a legmagasabb Kronidészt, a legelső.
Nem hallotta meg isten sem, sem földi halandó,
Hogy sikított a leány, sem a dústermésű olajfák,
csak barlangjából Perszeiosz lánya, a gyengéd
gondolatú Hekaté, kit fényes fátyola díszít,
s Héliosz Úr, Hüperionnak sugaras fiúsarja,
ez hallotta az apját hívó lányt. De Kronión
távol a többi olümposziaktól ült nagyon ékes*

¹⁰³ Az Ős-Artemisz istennőként a vadászskultúrából maradt fenn a szülés istennőjeként is, és lett a Gabona-kultúrában Démétér gabonaistennő és a szülés istennője.

szentélyben s szép áldozatot fogadott el a néptől.
És a leányt, noha védekezett, Zeusz rendeletére,
Zeusz testvére, a nagy Plüszémantor Poliüdegmon
Vitte örök lovain, számosnevű sarja Kronosznak.
Mígcsak látta a földet az istennő, meg az égbolt
csillagait s a halakkal telt habzóvizű tengert
s a napot, még hitte, hogy egykor látta imádott
anyját és az örök, sose múló isteni népet,
bár búsult, a reménység elbűvölte lelkét...

Zúgtak a hegycsúcsok meg a tenger mélye
az éles isteni hangtól,
és hallotta is anyja, az Úrnő. Éles kín szorította szívét el,
s drága kezével umbrószíás fűrtjén szétmarcangolta
a fátylat,
kék köpenyét mindkét válláról a földrevetette,
s úgy sietett el, mint a madár, kikutatni leány,
tengeren és földön; s a valót neki el nem akarta
mondani senki, sem égilakó, sem földi halandó,
s biztos hírre a jósmadarak közül egy se közelgett...
Hosszú kilenc napon át kószált a mezőkön az úrnő,
s a tizediken, ahogy a hajnal jött Hekatével
találkozott, aki szintén fáklyát hordozott a kezében.
Ketten együtt elsiettek a felkelő Naphoz, s őt kérdezték
meg, aki mindent lát a földön, hogy mi történt?
Hüperion gyermeke azonnal válaszolt: „az a bűnös
nem más églakó, de a fellegettorlaszoló Zeusz, mert ő
adta a lányt a fivéréhez feleségül, Hádészhoz,
ki a ködbe, homályba, levitte magához.”¹⁰⁴

Majd elvágatott. A történet folytatódik, Démétér további próbákat áll ki a keresésben, majd megfenegeti Zeuszt, hogy megállítja az életet a földön. Ez komoly beszéd. Zeusz Hádészt arra indítja, hogy vissza kell adni a leányt. A végén abban állapotnak meg, hogy az egyharmadát az Alvilágban tölti Persephoné, kettőt pedig a földön, s ezzel rendeződik a történet. Démétér a hagyományok szerint ekkor alkotta és tanította meg az eleusisi misztériumokat.

„Rejtelmes már az is, hogy a ‚megtalálás’ és a ‚születés’ – ugyanaz” – írja Kerényi. „De ezt megerősíti az, hogy a kercsi vázán, ahol Hermész átveszi az újszülöttet, ott ül egy nő is, gongszerű dobbal: tudjuk, hogy Korét ezzel hívták. Még rejtelmesebb a gyermek. Phigáliában Démétér leányát, aki a Poseidonnal való nászból született, „Úrnőnek” nevezték. Telphusában beavatatlanok előtt egyáltalán nem

Koré születése a földből, Hermész segítségével (pecséthenger)

volt szabad megnevezni, vele együtt született fivére azonban ló volt. Úgy látszik, mintha a keresett lény „meg nem nevezhető „leány” megjelölése Euripidésznél és egy későbbi tragikusnál arra a kimondhatatlanra vonatkoznék, a melyet a Brimos gyermek is kifejezett. Ez a név félelmet és borzadást keltő lényre vall, akárcsak az anyaistennő Brimó neve.

Brimos születése Eleusisban csak egy szimbólum volt, csak egy kibontakozása annak a bimbószerű ideának, amely az élet megmaradását a leány-anya-gyermek egységében, egyetlen halva-szülve keletkező -lényben fogta össze. Egy másik szimbólum a *mistészek* legfőbb látomásának tárgya volt: (mutatott dolog) a cselekmény (dromenon) után. Nem járt vele szó, mint Brimosz születésével, amelyet hangos kiáltással jelentett be a hieraphontész¹⁰⁵. Hallgatagon mutattak learatott kalászt, képet és példáját a meghalásban és szülésben való keletkezésnek: a Persephoné sorsnak, amely a Démétér sors értelme.

Euripides Ionjának egyik kardala írja le nekünk, mint játszik közre a világegyetem a Boédromion 20-ára virradó éj októberi misztériumában. Ez az éjszaka az, mikor a *mistészek* a szép táncok kútját fáklyásan táncolják körül: S táncolni kezd Zeusz csillagos ege, táncol a hold, s Néreusz ötven leánya, a tenger és az örökké ömlő folyók istennői, táncolják az aranykoszorús Leányt és a szentséges Anyát.” Az őselem együtt táncol a *mistészekkel* és az egész világgal.

¹⁰⁴ Homéroszi Himnuszok Devecseri Gábor fordításában Európa Kiadó 1981:29

¹⁰⁵ A szertartást alapító családok papi képviselője.

A görög aratási kultuszban – a magyarhoz hagyományokhoz hasonlóan – együtt szerepel a női szerepfogalom Anya/leánya kettőssége (jobb oldali és alsó kép). Ez a párhuzam nagyobb őseurópai egységben nyerhetett kialakulást. A nyelvek különbözősége valószínűsíti: nem közvetlenül egymástól tanulták el ezeket az ismereteket. Az viszont tény, hogy a kalász „női növényiségében” (mint a bal oldali képen a kalászhozó) alakul ki a mag hímneműsége, aminek a kettősségét a magyar nyelv egyszerűen „élet”-nek nevezi. Anyát és leányát rendszeresen fáldyával ábrázolják, akik mellett harmadikként Hekaté istennő is szerepet kap. Ők együtt a „fényhozók”.

Kétféleképp jelent meg Eleusisban az a mitológiai idea, amelyre legegyszerűbben a kalász célzott: mint esemény, és mint alak. Az esemény egy isteni gyermek megszületése volt. Az alak: egy istennő, amely a Persephoné sors minden drámai lehetőségét – születéstől a szülésig – magában egyesítette. Persephoné korúsága határozta meg e sorsot, az Őskorének az alapvonása, amelynek Persephoné éppúgy kibontakozása volt, mint Artemisz. Az őselem szűzisége ez a jellemvonás. A világ elsőszülött leányának születését csak úgy gondolhatjuk, hogy egy őslény születése volt az őselemből. Leány volt ő, az „elsőszülött Leány”. Szűzisége – s vele együtt a görög istenvilág valamennyi Koréjáié – nem antropomorf, (nem kétnemű) – hanem a tiszta őselem tulajdonsága, amely őt is, mint egy önnönmaga nézetét, a világra hozta.

Van az őselemnek egy másik nézete is, amely emberi formában inkább hetéraszerű, mint szűzies: a vízi és mocsári életet jellemző keveredés. De Héra is mindig szűzként merült fel az őselemből, Kanathos forrásából. Démétér Erynis a Ladon folyóban fürdött meg, miután haragja elszállt: Démétér

Lusiává lett, s új neve a vízben való megtisztulásra céloz. Az Őskorénak, mint Hekaténak a tengerrel, mint őselemmel való kapcsolatát árulja el az, hogy halakat áldoztak neki: triglát és mainist. Az Eleusisban beavatottak számára a halak, különösen a trigla, szent állatok voltak: nem ehettek őket.” (Kerényi 1984: 460-66)

TIAMAT ÉS MARDUK HARCA, ÚJ VILÁG BEKÖSZÖNTÉSE

A korai bronzkor csak női istenségeket ismert, s azokat sok esetben kígyó, madár és sok más állatalakban ábrázolta. A korai patriarchális világ Tiamatot nagy ereje miatt gúnyból szárnyas griffként ábrázolhatta. A szörnyképzet mögött a változás előtti korszakban a korábbi istenasszony-képzetek erejét kereshetjük: a hosszú anyaközpontú korszakot felváltó patriarchális, férfiközpontú kultúra küzdelmét és harcát így az anya (Tiamat) és fia (Marduk) küzdelme szimbolizálja – ami az új korszak beköszöntésének hangsúlyos emléke.

Tiamat (tenger, őskáosz, ősananya) az akkád Enuma Elis című kozmogóniai költeményben az őselem megszemélyesítője. Marduk (akkád vagy sumer eredetű név) Babilon főistene. A mítoszok Mardukot napfiúcskának írják le, mint a sorstábla tulajdonosát, mely előtte anyja tulajdonában volt. „Tiamat túléli férje, Apsu halálát és akkor fia: Marduk a patriarchális napisten véglegesen legyőzi anyját. Anyja felső testéből a menny felső boltozatát, alsó testéből az alvilág alsó boltozatát varázsolja. Legyőzése után, Tiamat marad a mindent tartalmazó évkör (*maga a Természet*).

Tiamat az őskor irracionális eleme és tudatalatti-ja. Éppen a halálából marad ránk a felső és alsó világ, amelybe ő széthasadt: a nagy kör, ami az ősvíz, az őszülő, menny, föld és alvilág. A nemző férfi princípiumot ismételtelen a női elvben találjuk. A tudatalatti pszichikai azonossága: mag-fallosz=fiú. A hímnemű teremtető erő mind e három változata alá van rendelve a női elvnek, amelyben működik.

Tiamat és Marduk küzdelme a sorstábláért. Asszír ábrázolás (Kr. e. 3000)

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk mi magyarok, hogy Kerényi Károly, az ókortörténet magyar kiválósága után újabb nagyszerű kutatóval rendelkezhetünk. Komoróczy Géza professzor az őseurópai kultúrát meghatározó mezopotámiai kultúra világából már lassan három évtizede két kötet nagyszerű költői fordítással segítheti tájékozódásunkat. A Tiamat történetéhez olyan költői fordítását mellékelhetem, ami a régi magyar hagyományok párhuzamos szokásrendjével tart kapcsolatot (az anya választ fiának leányt). Íme:

MARDU ISTEN HÁZASSÁGA

*Midőn Ina'eri városa már létezik, s Girtab
városa nem létezik,
a fénylő koszorú már létezik, s a fénylő
korona nem létezik,
a fénylő fű már létezik, s a fénylő
cédrus nem létezik,
a fénylő só már létezik, s a fénylő lág nem létezik:*

*a hímvesző bedugása már létezik,
a fogamzás már létezik,
a magzat kihordása, a szülés már létezik:
a fénylő cédrus nevelője vagyok,
az almafa rokonsága vagyok.
[...]*

A király vagy fiú-szerető szakrális feláldozása.

Sumer pecsétbonger nyomata

a Kr. e. 2300 körüli időkből

A fáraó Ízisz ölében.

A patriarchális kor kezdetére utal, hogy az anyaistennő még meghatározó, de már csak virtuálisan van jelen

Tiamat és Marduk harcához hasonló ábrázolás mocsika indián kerámia edényen

Szüldőanyjához siet Mardu, belép házába,
Szavával így mondja a szót:
Anyám, végy nekem feleséget!
A másik adag jusson öneki

Mardunak szüldőanyja így adja vissza a szót:
Ó, Szudununna, szót mondok neked,
szavamra hallgass.

Tőlem kérsz asszonyt magadnak?
Akire szemed veted, azt vedd feleségül,
Akit a szíved megkíván, azt vedd feleségül,
tedd jóvá keserűségemet!
De városoddal együtt építsd a templomot,
de szomszédoddal együtt ásd a csatornát,
Mardu, a szomszédoddal együtt ásd a csatornát!
S a napon, midőn a városban, a városban

tündökletes ünnepet tartanak:
midőn Ina eriben, a városban,
tündökletes ünnepet tartanak:
rajta, hadd jussunk oda mi is, barátaid:
hadd jussunk mi is oda!¹⁰⁶

A Peruból származó mocsika indián kerámián olyan küzdelem látható, mely az asszír pecséten látható *Tiamat és Marduk küzdelme a Sorstáblá-kért* (Kr. e. III. évezred), henger ábrázolásához igen hasonló.

A közel-keleti antik emlékek a Kaukázus előterétől a Fekete-tenger északi partjain át a Kárpát-medencéig, a történelem előtti régészet térképezett tanúsága szerint is, a legszorosabb kapcsolatot mutatják. A magyar hagyományok nem véletlenül telítettek „közel-keleti” eredetű emlékekkel. A tárgyi emlékekből rajzolt térképek olyan nyelvi és fogalmi, tehát gondolati kapcsolatokról beszélnek, amelyeket a kutatás csak a legutóbbi évtizedekben tárt és dolgozott föl.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Komoróczy Géza: *Fénylő ölednek édes örömeiben* A sumer irodalom kistükre Budapest, Európa Kiadó. 1983:305.

¹⁰⁷ Gimbutas 1989. 338–343. p., Campbell 1988. 16. p. valamint Makkay János 1991. 170–199. Ezúton mondok köszönetet Makkay János a témával kapcsolatos támogatásáért.

MAGYAR LAKODALMAS PÁRHUZAMOK AZ ŐRÖK SZÜLETÉS ÉS A VÍZ KAPCSOLATÁBAN

Az első lakodalmos párhuzamot a szerző Orbán Balázs leírásában, az erdélyi Barcaság csángó falujából ismerte meg (az első fejezetben idéztük) A falu templomának bejárata elé esküvő alkalmával állított vízzel telt fokánok, vödörök formájában. Az 1970-ben megismert Orbán Balázs leírás értelmének érdemi felismerése a szerzőtől, a nemespátrói Szakáll Miklósné leírásából származik. (1979) „Ott a templomi esküvő után a menyasszony hazamegy és belépve a kertbe, ott van kikészítve egy melence vízzel telve és mellette egy polozsma tojás. A melencét fel kell rúgja, a tojásra rá kell taposson, hogy könnyen szüljön.” Ez után a szerző közvetlenül a saját lakodalmi leírás-gyűjteményében fedezte föl Gönczi Ferenc 1890-ben az Ethnographiában megjelent tanulmányában található lejegyzését (313–351.):

„Szobában a menyasszonyt az anyja szentelt vízzel locsolja meg, a szakácsné pedig egy kalácsot tör ketté, s azt az új pár között felosztja, a mi azt jelenti, hogy ezután maguknak kell kenyérükről gondoskodniok. Továbbá közösen isznak egy pohárból; a pohárban maradt bort a menyasszony a feje mögött hátra önti. Néhol az elébe helyezett vizes kancsót kell feldöntenie, hogy majd könnyebben szülhessen. A konyhába is bevezetik. Ott mint leendő gazdaasszonyt, kötelmeire figyelmeztetik és a kemenczét nézetik meg vele. Néhol, de már csak egyes családoknál tűzajándékot (ogno djar) is áldoz. Egy tűzkraiczárost dob a tűzbe, mit azonnal a szakácsné hirtelen kikap, s magának tart meg, hogy az Isten segítse őt, s óvja meg a tűzveszélytől.”

Gönczi Ferencz: a vizsgált lakodalmi eseményt Őrség és Hetés című nagy, összefoglaló munkájában a következőképpen foglalja össze:

„Ebéd előtt menyasszonyt itatnak, mely abból áll, hogy a vőfélyek vezetése és a vendégek kísérete mellett a menyasszonyt zeneszóval a kúthoz kísérik vízzel. A kísérők ugyanolyan figurás ruhát öltenek magukra, mint a násznagyért való menetelnél. A kútnál az előre odaszaladt egyik vőfély egy vödör vagy sajtár vízzel várja. Ezt a menyasszonynak egy lábrúgással fel kell borítania, amire, ha

nem képes, a jelenlévők a vízzel telt edényt fölkapják s azzal a menyasszonyt leöntik.

A kellemetlenség azonban csak az ügyetlenebb menyasszonyt éri. A szemesebb földöntés helyett fölkapja a sajtárt s a körülálló vendégeket végig «csuórintja» (önti); az üres vödört vagy sajtárt pedig magától eldobva, gyorsan hazafelé iramodik. A faképnél hagyott vendégeket a menyasszony elvesztése mit sem szomorítja; ki-ki még tánczol egyet párjával, s dalolva, hújjogotva térnek vissza a lakodalmos házhoz.

Barabásszegen, Bánokszentgyörgyön s Hetés egy részében ugyanez, kora reggeli előtt megy végbe. Odamenet a vőfélyek a menyasszony előtt – nagyjában – söpréssel tisztogatják az utat, s a kútnál a vályút is kitisztítják. Odaérve a menyasszony a kút kávjának a négy sarkára 4 darab kalácsot, mint ajándékot, a kút mellé pedig ő, vagy a vőfélyek több perccet és egy üveg bort tesz. Ezeket ott hagyja. Aki a kúthoz először megy vízzel, az bátran magával viheti. Néhol a menyasszony e szerepét női ruhába öltözött férfi végzi.” (Gönczi 1914:353–354)

1951-ben Hófer Tamás gyűjtött Nemespátrón s ebből idézünk több lakodalmos résztvevőt.

Dömötörfy Jánosné, Ferci 71 éves, a következőket mondotta:

„Úgy akartak levenni a kocsiról, de én leugrottam, nem hagytam. Kukoricát dobáltak (rá). Esküvéskor, mikor elmegy a (templomba) a menyasszony, a kertbe kitett melencébe vizet tesznek, meg (mellé) egy polozsma tojást. Ráugrik a tojásra és fölruhá (a melencét). A melence víz azért van, hogy könnyen szüljön gyereket, a tojást nem tudom.”¹⁰⁸

A kúthoz nem vezették el. A szövegből kiderül, hogy az új asszonyt Surdról, a szomszéd faluból hozták és nem ismerte jól e szokás régebbi kivitelét, mely feltehetően az I. világháború előtt még gazdagabb formában élt.

¹⁰⁸ A tojás az élet és a halál kettőssége. (Bachofen J. J.: A misztériumok három tojása.) A tojás eltaposása a halál megidézése a melencében lévő víz, születést mutató, az élet folytatásának akarását jelentő kiöntése mellett.

Dömötörfy János Nagy nemespátrói lakos:

„Mikor a lakodalomban lekísérték a menyasszonyt a kúthoz, áthozták a «böriten» (büri, kisebb híd) a sajtárt a vízzel, (a menyasszony) ott rúgta fel. A kút a patak túlsó partján volt. Amerre a lakodalom volt, ahhoz a kúthoz vitték (Három ilyen kút volt a faluban.) Nem kellett odamenni a kúthoz, áthozták neki a böritenen. Sokszor néztük, gyerekként az egész eseményt.”

Dömötörfy János Nagy másik alkalommal, amikor a falu kútjairól beszélt lakodalommal kapcsolatban:

„A menyasszony lekísérése a kúthoz. Hat zászlóval kísérték le, oszt ott a kútnál rúgatták fel vele a sajtárt (a vízzel). Erős asszony úgy felrúgta, hogy még a füle is le-tört.”¹⁰⁹

Kétségtelen, hogy ez az utolsó közlés lehetett az eredeti hagyományos megoldás. A késői visszaemlékezések, már kihagyják a kutat, pedig az lényeges eleme a szertartásnak. A kút a falu életének egyik központja. A zászlós kivonulás az esemény kiemelkedő fontosságát hangsúlyozza, a faluközösség tu-

domására hozva a nyilvános, törvényes esemény ünnepélyes megerősítését.

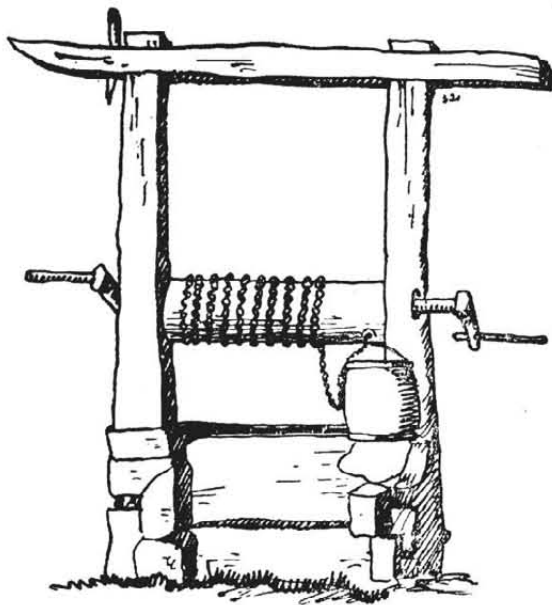
A szerző ettől az időszaktól kezdve tanulmányozni kezdte a görög emlékeket, s jutott el Kerényi Károly *Halhatatlanság és Apollon vallás* 1984-ben megjelent tanulmányaihoz. Ebben a témával kapcsolatos *Protogonosz Koré* tanulmány meghatározó ismereteket nyújtott, melyből a legfontosabb részleteket szükségszerűen be is mutattuk.

Nem kisebb felismerésről van szó, mint a halál és

a lakodalom (nász) azonoságáról, melyet az 1920-as években Viski Károly ilyen módon írt le: *Néphit szerint a halál lakodalom*. E feljegyzés a csak a Magyar Néprajz 2. kötet Tárgyi Néprajz 351–352. oldalán található meg, melyet ő írt és szerkesztett, adta közre, de a magyar néprajztudomány a mai napig nem tudott vele mit kezdeni. Ez annyit is jelent, hogy Viskinek erre a felismerésére még nem találtunk hivatkozást. Pedig az ókortörténész Kerényi Károly kutatásaiban e téma értelmezése szintén központi törek-

vés volt. (Viski kifejtett gondolatait a lakodalmi és a temetés szertartásának tárgyalása előtt teljes egészében mutatjuk be ebben a fejezetben.)

A bemutatott szokáshagyomány őseurópai gondolkodást és emlékeket idéz. Ne feledkezzünk el Kerényiről, aki a Déméter kultuszt „északról” eredezteti, s az eleusiai misztériumokat a késői görögök néhány család támogatásával csak felújították. A most előjött magyar emlékek újból valamiféle közös őseurópai emlékek maradványai lehetnek, melyek a magyarság szokásrendszerében ilyen sokáig életben maradtak. Mindenesetre ezek az emlékek határozottan szertartáshoz kapcsolódó emlékek. *A magyarság őseurópai műveltségében, hagyományaiiban, kétségtelenül az első példák között tarthatók számon, melynek előzményei az ókor emlékeiben is felfedezhetők.*

A Dunántúlon gyakori kerekeskút

¹⁰⁹ A faluban két évtizeden át végzett népzenei és a szertartásokkal kapcsolatos ismereteim alapján falumonográfia megírására gondoltam. Támogatást kérő bejelentésem az MTA Néprajzi Intézete, a Nagykanizsai Múzeum igazgatója és a Hagyományok Háza főigazgatója tudomásul vette. A Nagykanizsai Múzeumban áttekintettem a megjelent publikációkat és egyéb kéziratos anyagokat. Meglepve találtam meg Hófer Tamás és Fél Edit 1951-ben gyűjtött jelentős anyagát. Hófer Tamás érdeklődő levelemre baráti módon közölte velem, hogy használhatom a gyűjtött anyagot feldolgozás céljából. Ez a rövid közlés az első, ebből az anyagból. Hófer Tamásnak ezúton is köszönöm a lehetőséget. A bemutatott szokáshagyomány kétségtelen nagy jelentősége kiterjesztésében még további kutatásokat szükséges végezni. Az erdélyi román példa kapcsolódása is erre utal.

Magna Mater és bikakultusz

Európa ősi kultúrájában a Magna Mater, a Földanya-képzet egykor vitathatatlanul nagy területen, sokféle nyelvű nép közös kozmikus elképzeléséhez tartozott. A Nagy Istennő szerepköre és tulajdonsága tízezer év alatt óriási változásokon ment keresztül. Az első nagy szakaszban a természet istennőjeként kétségtelenül androgyn (egynemű)

szerepkör és tulajdonság tartozott hozzá. Ez annyit jelent, hogy tudatilag hím nélküli teremtető erővel rendelkezhetett. Az anatóliai Catal Hüyükből ismerjük fel szerepkörének és tulajdonságának azt a kései (Kr. e. 7000, egészében 9-10000 év) alakját, ami már bikát szülő istennőt mutat. Ez annyit jelent, hogy a természet nagy tavaszi

megújítása értelmezésében felismerték a női teremtető erőben a hím erő jelenlétét s vele annak szükségét, de ugyanakkor még nem igazán értékelték a hím-kapcsolat értékrendjét. A nemzetközi tudományosság, a régészet, főleg a henger-képeken tudta a folyamat jellegét elemezni. A vizuális képen először apró férfiak jelennek meg a Nagy Istennő mellett. Ez annyit jelent, hogy a női mindenhatósághoz képest, az eseménynek, hogy a nő teremtető erejével a magától eltérő hím gyermek számára életet ad, a korai időkben nem tulajdonítottak nagy jelentőséget. Ezt a megállapítást csak hosszú idő elmúlása után cserélték föl a bika határtalan ereje és jelentősége felismerésével. A tudati folyamat emlékei hangsúlyosan Babilóniában, Krétán, Cipruson, Máltán a mykénei kultúra vizuális kifejezéseiben és csillagászati emlékekben maradtak fenn.

A túlvilág ábrázolása a Nesztor gyűrűn

A tauroboliumok, (bikaáldozatok) a történelem előtti időkben akkor erősödhetek föl, amikor az IK-REK állatövi jegye után, a Bika, majd a Kos jegye jó 2200-2200 éves időszaka következett. Ezek a tavaszi évkezdő áldozatok az egész világ különböző korai kultúráiban mindenütt emberáldozatokkal jártak. A

krétai Knosszosz palota nyugati oldalán ma is áll a kettős szarvú bika nagy kőszobra. A napkorong erőt sugárzó eltűnése a szarvak között napjainkban is meglepő esemény, csodálatos élmény. A krétai művészetben az sajátos, hogy gondolatvilága nincs elválasztva a szertartástól, sem a rítus a láthatatlan dimenziótól, ami minden életet tájékoztat.

A Peloponnézoszi Phylos méhkas sírjában, egy falusi találta meg a „Nesztor gyűrű”-nek nevezett gyönyörű arany tárgyat. Az alvilágot és a felvilágot megjelenítő rajzolatán az újjászületés istennője az életfa négy részre osztott környezetében jelenik meg. A henger-kép közepén bütykös, csomókat mutató életfa törzs két nagy ága, négy részre osztja a rajzolat terét. Az Életfa, az orosz-lán, pillangó, a madár, a kutya, a griff megteremti az átváltozás érdekes drámáját. Ez az aranygyűrű a minoszi és a kora-mykénei élet utáni másvilági élet egyik legékebben szóló hasonlatát ábrázolja. A képen a bütykös és csomókkal teli életfa, amely dombból emelkedik ki, tele friss hajtásokkal a közepén, két vízszintes ágával szétosztja a teret az alvilágba lent és a halál utáni részben felül.

Bikaszarvak, mint a csillagos ég megfigyelésének eszközei

A téma indító képe a négy tér közül a bal alsó kompozíció, melyen a balról váratlanul megje-

nő belépt a madárfejű papnő visszafordulva nem engedte be, valószínűleg nem történt meg a beavatása. A papnő előtt menő fiatal párt, kezüket feltartva egy másik madárfejű istennő hívja át, az életfatörzs jobboldali terébe. Más úton szemben, tisztelettel felemelt karjukkal madárfejű alakok jönnek a bevallás gesztusában a trónon ülő griffel szemben. Mellette istennő áll, külön magában. Karja a griff számára lefelé int és balkarja fölfelé a felső színre, végső soron a mozgás erejéből következő, az alvilágból föl, az élet utánra.

A szín, a fő ágak mellett emlékeztet az egyiptomi igazságtétel házára. Az egyiptomi szertartásban Thoth isten, aki íbiszként hosszúcsőrű madár alakjában, mutatja az igazságtétel kedvező eredményét, Maat istenanya igazságának hasonló tollsúlyával szemben van a megméretés kockázata eldöntve. Itt a kísérők közelednek a mérés-eredményt előállító griffhez aki az igazság trónján ül és madárfeje van. A griff mögött áll az istennő, éppen úgy, mint ahogy Isis istennő áll, az ülő Ozirisz isten mögött.

A fa gyökerénél látható kutya az életfa őrkutyája lehet, de emlékeztet az egyiptomi Anubiszra is, a halott, lélek-vezetőjére. Előre meglátja a Cerberus kutyát, a görög mitológiában Hecatéhez tartozik, az Alvilág istennőjéhez. A fa gyökerei között kis hoszsúkás alakok jelzik előkészületben a növényeket, az új életre. Ha a pár megelégedett a szfinkszról kapott bírói ítélettel, mehet a felső szintre. Itt összetalálkoznak az istennő megindító erejével, amit az aránytalanul nagy oroszlán ölelése jelent. Az oroszlán szintjét egyébként két női alak tartja meg. Éberen őrködve ez vigyázza az istennő misztériumait. Közel az oroszlánhoz növényborostyán -spirál emelkedik a fatörzs mellett. Spirálja folyondár, levelei a halhatatlan élet bizonyítékai.

A „másvilágon „élő” pár, már a felső rész látványában vesz részt. A rítus folyamatában az „előre jövő” az oroszlán testén keresztül vezet és a női gesztus kiáradása. Az ő átváltozott állapotukban az öregséghez hasonlítást érhetnek el. Az ágon ülve, nem messze tőlük van a minoszi istennő és két másik alak, akikkel ő jelenik meg tulajdonul, mialatt a

fejük fölött két pillangó repked. Valójában a valóságos újjászületés állapotának képi átváltozását nem igazán remélhetjük. Ez még magyarázatban sem egyszerű. (Baring – Cashford írópáros megkísérelte az ábrázolás magyarázatát, melyet most a szerző foglalt össze.) Mindenesetre belepillanthattunk ezredévekkel ezelőtt, hogyan is gondolkoztak képszerűen erről az újjászületési álomról.¹¹⁰ (Baring – Cashford 1993:127)

Sikeresebb, izgalmasabb főleg tanulságosabb téma a széleskörűen ismert labirintus történet mélyebb, más szinteken mozgó tartalmának megismerése, mely mögött valószínűleg Kerényi Károly munkásságát is sejthetjük.

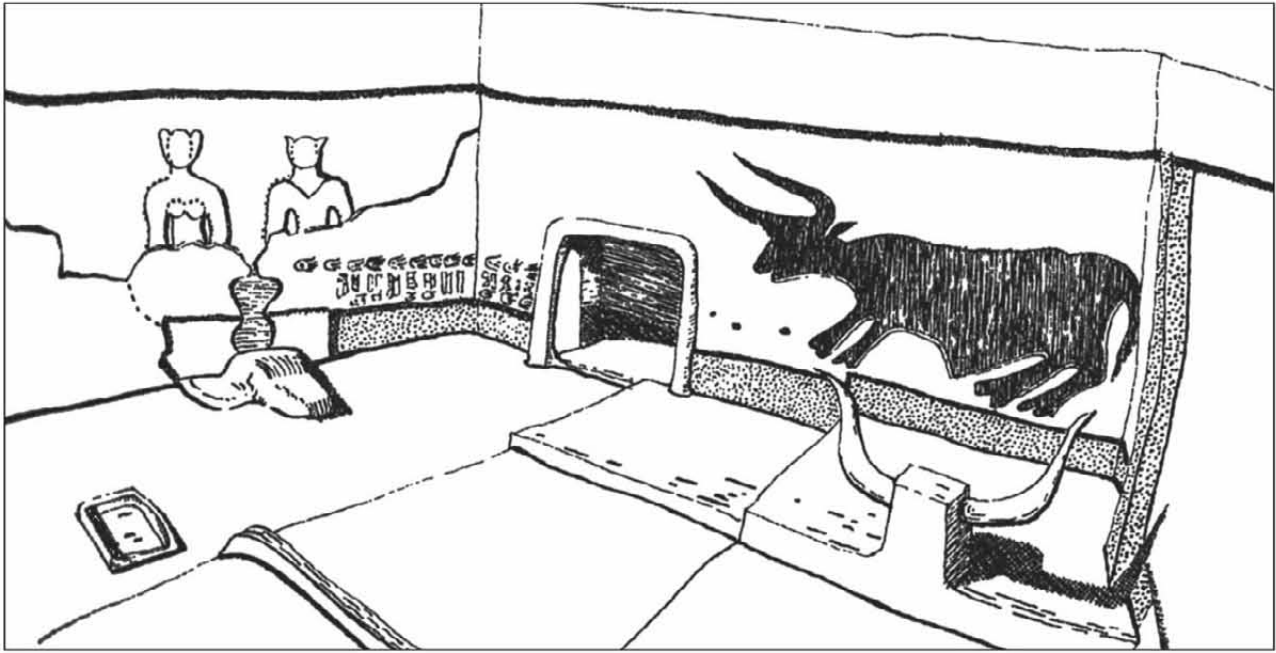
A MINOTAUROSZ (A MINOSZI BIKÁ) LEGENDÁJA

„A híres legenda: a hős Theseus görög mítosza, az első történet, ami biztosan Krétáról származik. Maga a történet lejegyzése legalább ezer évvel későbbi. Már tartalmazza a kultúra jövőjét, bár sokat változott az eredeti történet megjelenése után. Mutatja: elkerülhetetlen emlékezni, újrateremteti a korábbi egyet, az új, saját nézőpontunkból. A történetet magát a vázakepek is megőrkítették már Kr. e. a VIII. századtól kezdve. Homérosz, Hesiodos, Thukidides, Pindar, Plutarchos és mások foglalkoztak vele, többek között Ovidius is a Metamorphosisában. (Átváltozások).

A történet szerint, Zeus egy nap meglátta a tengerparton virágot szedő gyönyörű Európát és magát bikának változtatta át. Az Úrnő nem vett észre semmit. Nem gyanakodott, felmászott a bika hátára, amikor a bika hirtelen beleugrott a tengerbe és ment a hullámokon át Krétára. Ebből az esetből egy fiú született, akit Minosznak neveztek. Európa, aki phöníciai hercegnő volt, férjhez ment Aszterioszhoz, Kréta királyához, aki ebben a megillető helyzetben két kurzusban is Minosz király lett.

A fiú Minosz, a fordulóban elvette a Napisten, Héliosz leányát, Pasiphaet és a nympa Perseuszt és a Knosszoszi palotában éltek a gyermekeikkel. Minosz rendben vitát szervezett a testvéreivel, majd imádkozott Poszeidonhoz, a tenger istenéhez, hogy küldjön neki egy bikát, mint jelet, hogy a trón csak az övé lesz. Megígérte, hogy azonnal áldoz ne-

¹¹⁰ Baring A.–Cashford J. 1993: *The Myth of the Goddess*
Arkana Penguin Group

Bikaszentély Catal Hüyükben Kr. e. 7000-es évekből

ki egy állatot. A tengeristen Poszeidon, meglepetésére egy csodálatos fehér bikát küldött neki a tengerből. Amikor Minosz meglátta ezt a bikát, nem tudott lemondani róla, így az áldozati helyen egy másikat áldozott föl, azt híván, hogy az isten nem tudja észrevenni a különbséget, s ezt nem fogja észrevenni, amit ő elrendezett.

Poszeidon olyan mérges lett, hogy felgyült benne a szenvedély. A királynővel, Minosz feleségével nagy szórakozást tervezett. Megtudta, hogy a királynő megkérte az iparosát Daedalos mestert, csináljon tehén modellt és elrejtette magát benne. Remélte, hogy a bika nem látja meg a különbséget, melyet nem ő készített. Poseidontól Pasiphaenek, e játék után fia született: ember testével, bikafejjel és farokkal. Daedalosz akkor óriási labirintust készített, mélyen a föld alatt, így ők a Minotaurust elrejtették.

Minosz király, aki uralta a tengereket, az Athéni királytól kemény sarcot kért, évente hét fiút és leányt (mások szerint nyolc évenként, ami Vénusz ciklus!¹¹¹), akiket oda kellett adni a labirintusban a Minotaurusznak.

Theseus, az athéni király fia, a 14 küldött között átjött Krétára, hogy szolgálja a Minotaurust és tegye szabaddá országát. Minosz király és Pasiphae királynő lánya Ariadné szerelembe esett Theseusszal és felajánlotta, hogy segít neki. Ariadné így megkér-

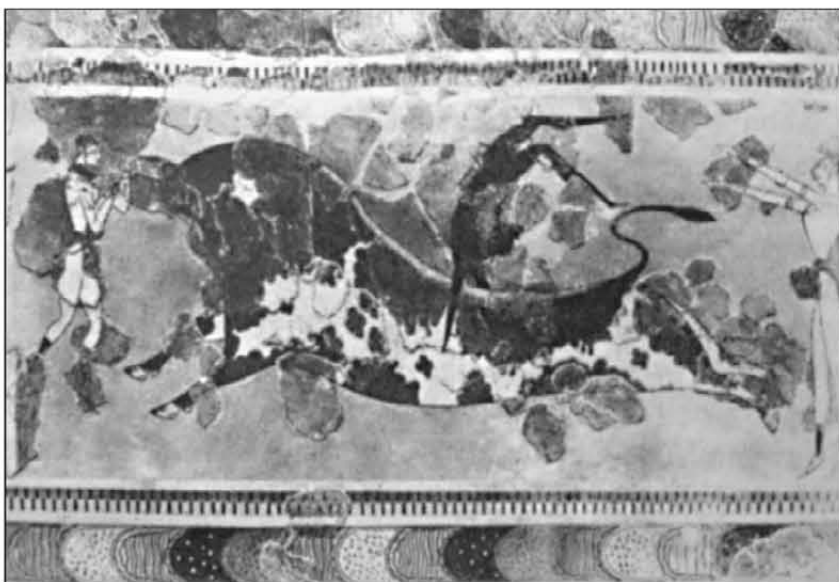
dezte Daedaloszt, hogyan lehet biztonsággal kikerülni a labirintusból? Kérésére Daedalosz selyem fonalat adott neki, melyet átadott Theseusnak, aki egyik végét a bejáráshoz kötötte. Befelé menet a gombolyagot eresztette, amint mélyebbre és mélyebbre ment, s végül képes volt elérni a labirintus szívére. Ott megölte a Minotaurust és kifelé menet felgombolyította a selymet, a kanyargós ösvényen megtalálta a visszafelé utat a világosságra.

Theseus ekkor elmenekült Krétáról és mivel megígérte, magával vitte Ariadné. Az úton Athén felé Naxosz szigetén álltak meg. Ariadné elaludt a parton, Theseus pedig ezalatt elvitorlázott és ott hagyta őt. Akkor Dionysos, a bikaisten a parton meglátta Ariadné aludni, szerelembe esett vele, összeházasodtak és három fiúk született.

Ha nem tudunk semmit Krétáról, akkor egyszerűen vesszük ezt a történetet, mint a hősök meséjét, aki legyőzte a szörnyet és megszabadította apja országát a borzasztó elnyomástól.

A minoszi rítus ismerete esetén azonban világos, hogy másik történet is van ott, sokkal régibb és sokkal teljesebb: nem más, mint a szent házas-

¹¹¹ A Vénusz bolygó nyolc fordulatot tesz a nap körül, mielőtt a föld csak öt fordulatot, miután távolabb van a naptól. Ezeket a fordulat-számokat más nagy kultúrákban is számon tartották.

Ugrásra készülő istennő szertartásos öltözetben (balra) és az ugróversenyt ábrázoló falikép (jobbra)

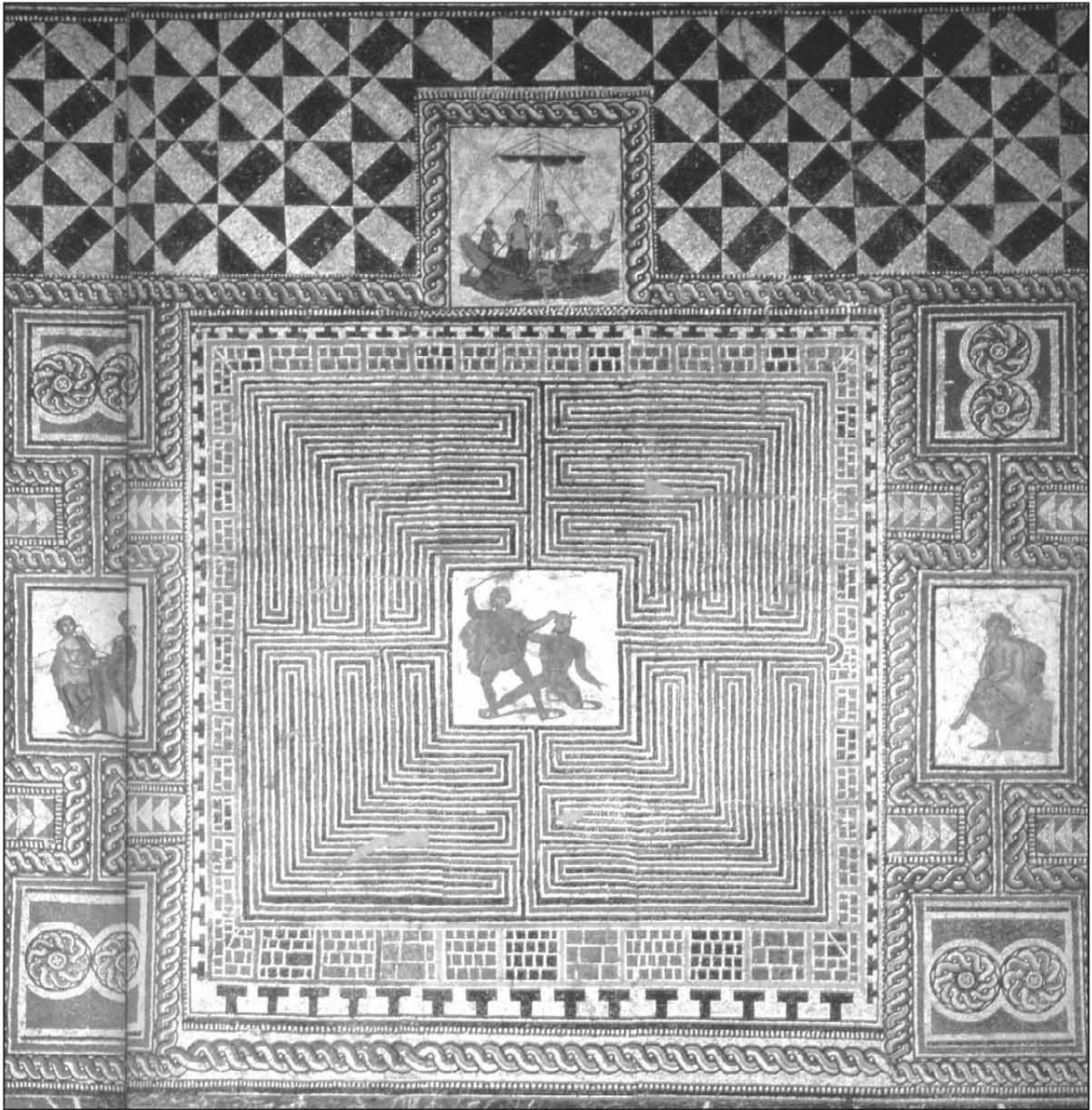
ság knoszoszi szertartása, amelyet a papistennő királynő, „aki a papkirállyal házasodott” – ő istennővé, a király pedig fiúszerepűvé vált – a tehén és a bika, akik szarvas maszkokat viselnek, s ezen az egyesülésen keresztül a föld megújult. A papkirály és a papkirálynő, a házasság földjének Vénusznak a hasonlata volt a mennyben, amikor a Vénusz és a Föld nyolc lefutott év után visszatért ugyanahhoz a menyasszonyi szobához, ahol ők először találkoztak. (A nyolcéves Vénusz ciklusról van szó, mely a kereszténységben is később jelentős szerepet kapott.) A bikát szokás volt kapcsolatba hozni a Holdistennő alakjával, az újhold sarlóján (szarvain) keresztül. Most ez úgy látszik, mintha a termékenyítő elv megtestesült volna a bikában, jobban, mint a Hold éjszakai termékenyítő nedvessége lett volna a korai időkben. A bika a Napot személyesíti meg, sokkal inkább, mint a Hold, ami visszatükrözi a növekedést, az egyetlen androgyn istennő fogantató erejének a függetlenségére. A fogantató erő először, mint szarvas állat hasonult, és akkor, mint az istennőnek a fia, most találkozott vele, mint a szeretőjével.

A közöttük lévő megszentelt házasság után, a természet sikeres újjászületéséhez a szeretőt fel kellett áldozni, tőle, mint az istennő fiát a folyamatosan megújuló hasonmásában (búzamag-hasonlat!). Ezt az áldozatot mindenütt megvalósították, mint a Hold, Nap és Év szertartásos megölését, ami meg-

erősíti a Nap fényének visszatérését és a Föld termékenységet.

A knoszoszi hengerképek és freskók sugalmazták, hogy a bikaölés szertartása előtt segítségül hívták a fiatal férfihez és asszonyhoz a bika mágikus erejét. „beboltozták őket” a bika hátára. (rárakták és lefedték őket a bika hátán, ehhez a bikát és az emberpárt is el kellett erőltetni). A halál kockázatából semmit nem lehetett látni a körülöttük kialakult tánc öröméhez képest, amit az támasztott alá, hogy az áldozatok a pap és a papnő voltak, akik

A Minotaurusz legyőzésének történetét bemutató falikép a szereplők és a híres krétai labirintus ábrázolásával.

Az előző oldalon: Theseus diadalmaskodik Minotaurusz fölött.

az istennő szolgálatában beavatási rítuson mentek át, aki elnökölte az egész szertartást. Az asszony a freskón fehér színű, a férfi vörös, így készítik az egyiptomi freskókat is. Az egyik asszony a bika ugrása körül a két kezét megfeszíti, megfogja a bika bal szarvát, mialatt egy másik fogadni várja a férfi ugró testét, aki közben félig teljesítette a „halandó ugrását.” (levegőben van).

Az egyetlen elefántcsont és arany alak (kb. 17,5 cm magas) az istennőt mutatja vagy magas papnőjét, aki szertartásosan öltözött, mint a bika ugrója. Kifejezése elragadtatott koncentráció, bár nyugodtan várja az akrobatikus ugrás végrehajtását a bika szarvai fölött. Nagyon valószínű, hogy a rítus utolsó, kiemelkedő eseménye a szent házasság volt. (52. F9.) és az alatta fekvő jelentés, – a nevek szim-

A bika alakjában megjelenő Krisna elől a lányok a fatörzsekhez menekülnek

bólumán keresztül – magában egyező a Minotaurusz történetével.

Mi történik a mitológiai Theseus legendában? A szent házasság egy ciklusa: a Nap, mint bika, és a Hold, mint hercegnő, vagy papnő.

A történet mind az öt házasságot tartalmazza:

1. Zeus, a bika Európával,
2. Minosz fia, a bika, Pasiphaeával,
3. Theseus, Poseidon fia, bika Ariadnéval,
- 4., és az utolsó, 5. Dionysos a bika, szintén Ariadnéval, szimbolizálja a Nap és a Hold végtelen ciklusát.

Éppen akkor jelenik meg ez a ciklus félbeszakítva, amikor Theseus otthagyja Naxoson Ariadnét, Dionysos és a bika elfoglalja helyét, és teljes a rítus. (négyes marad!)

A női nevek a mesében mind a Hold, – a férfi nevek mind a Nap második értelmezését jelentik. Európa nem azt jelenti, hogy ő a „nagyszerű,” vagy Argiopé, a „fehér arcú; Phönix király volt az apja, ami a Nap vörös színét jelenti. – Kerényi magyarázza: „más szóval” mind a két anya és a két leánya Hold volt.

Krétán Európát ASTÉRIOS király vette el, akinek a neve: „csillagok királya” jelentésű. A Minosz név érdekes, mert MENES király Egyiptom első dinasztiájának királya (2850 Kr. e.) és MIN is a termékenység és növekedés egyiptomi istene, akit a Poseidon-küldöttség fehér bikával ajándékozott meg. Ez a bika megelőzi az isten itiphallikus mását. MIN cséphadarót visz, (királyi jelvény! a már mezőgazdasági kultúrában, szemben a pásztorbottal), aminek ütése segít a tokot és a búzamatot széjjelválasztani, amint ezt Ozirisz végzi, akinek a hasonlósága emlékeztet az egyiptomi fáraódinasztia nevére: MINOS-MENES,

akire a halott tetteinek értékelése van bízva. Az lehetséges, hogy MINOS volt a dinasztia neve, unokáját IDOMENEUSnak hívták, ami Minosz hasonló gyökerére vezet vissza. A MIN név jelenthet termékenységet hozó isten után követhető a fáraók egyiptomi szokása, akik az istenek nevét saját maguknak adták, mint például Tut-ank Amun (Amun egyiptomi főisten). Minos feleségének Pasiphaenek is van neve, ami azt jelenti „ő, aki mindenkinek fénylik”. Ő pedig a Nap: Hélios leánya és Persiszeszé, ami a Holdistennő egyik neve Hesiodosz Genealógiájában (nemzedéki összeállítás), aki

Hecate alvilági istennő anyjának a neve, és aki Persephonénak adta a nevét (Déméter anyaistennő leányának a neve).

A Theseus mese néhány változatában a Minotaurust Asteriosnak, Kréta királyának hívták (star/csilag) Európa hercegnő férjének a neve: Ariadné, eredetileg Ariagne, amely „szent és tiszta” jelentésű. Ez a legfelsőbb alakja a Hagne szónak, amely Persephoné elnevezése volt az Alvilág királynője szerepében, amelyből mi a „hag” szót kapjuk. Ariadné másik neve Aridela volt „távolról látó”, a név, amit úgy neveznek, az ő átváltozása „a csillagok koszorúja a menyinyekben, a férje Dionysos a bika mögött.”

A mese szimbolizmusában, mint a történetek egyikét kapjuk; a hím- és nőnem- „létezés mód” közötti lényeges kapcsolatot, ami valaminek talán a legalapvetőbb nézete. Nem más, mint a létezés fogalmát fedezzük föl az istennők és istentörténetek között. Visszatérve a történeti állapothoz, amelyben ez az őstípus-dráma él, azt mondhatjuk: Theseus heroikus cselekedete engedi a bikaisten utolsó újjászületését a Hold Ariadnéja mögött, miatt ő tehermentesen és gyorsan elvitorlázik a szabadság országába, nem tudva, hogy a Holdselyem vele megy.

Mivel Athénban ott fogja találni Athéna istennőt és a pajzson a kígyót, az állatok Artemiszét és az arany búza Déméterét. Szintén ott lesz Prosepina, Déméter leánya, aki az Alvilág fátylóját tartja, Aphroditét, aki libán és hattyún lovagol a helyszínre, Hérát, a tehénszeműt Zeusz férjével, a bikával. És végül Gaiát, a Földistennőt, aki megszülte mind ezeket.

(Arról a kapcsolatról is elgondolkozhatunk, ami a Föld Nap körüli keringésében öt év alatt a Vénusz számára a Nap körül „nyolc” fordulatot jelent. Ezalatt a Hold hajnalban együtt áll a fogyó-hold sarlójával tízszer, a Vénuszt együtt látva a hajnali hold-

sarlóval, és ugyanígy tízszer, a telő Hold sarlójával esthajnalcsillagként).

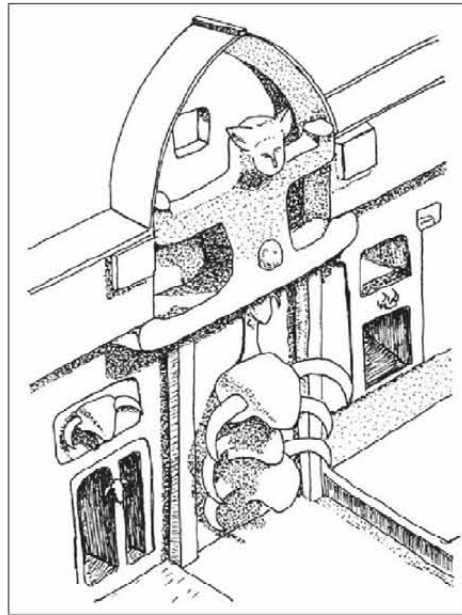
Kréta az élet sajátos víziójával hagyott hátra bennünket, mint egy élő létezés celebrációját (megünneplését). E csodának életét élték az öröm belélegzésében, ahol, mint gyermekkorban, a pillanat megszületésében a természet, és az emberi létezés isteni alapja egy.

Összetételalkozás is lehet itt. A krétai nép a természet ritmusában kifejezve, évezredek át harmóniában élt és békében, mint egy nagy istennő. Az istennő mítosza ennek a létezésnek a tetőpontjára itt emelkedhetett, mielőtt a Közel-Kelet Bronzkultúrájában megkezdődött fokozatos leépülése és a Vaskorban közel teljesen kioltódott. Mivel Kréta a megmaradt neolitikus vízióknak közeli örököse, viszonylagosan elvesztette sok évezred óta állhatatosan megtartott zavartalanságát. A földön és a minoszi és mykéni civilizáció végéig sajátos éles-elmélyültsége ebben maradt meg. Fölmerül bennünk, miféle emberi tudatosság volna képes e csoda folytatását megújítani?!

A szigeten belül az látszik világosan, hogy az emberi természet alapvetően nem harcos természetű. A világ más részében, más nézetben a támadás és védekezés válik természetessé. Nomád törzsek, akik törzsi viharisteneket imádtak, szél, villám és vulkán-tűz isteneket, a harc tüzelte őket a maga útján, más népek országában, a mezőgazdasági és vallási élet finom harmóniájának minden érzése nélkül, lerombolva azt.

Most az Isten és az ő isteni megjelenése a földön és a harcos királyok kezdik a színpad közepét elfoglalni. Nem csoda, hogy sok századdal később a klasszikus görögség Krétára néz vissza, mint elveszett arany korszakára és ott keresi az istennők és az istenek sugalmazását.¹¹² (Baring-Cashford után 1993: 137-144)

¹¹² Baring-Cashford 1993. 137-144. Ford.: Falvay K.

Részlet a Catal-Hüüki bikaszentélyből
(rekonstrukció a Kr. e. 7000 körüli évekből)

Lagasi szépasszony (feltehetően Gudea felesége)
Girszu-tell, Kr. e. 2200-ból. Ma Párizsban a Louvre-ban látható.

SUMER IRODALMI EMLÉKEK

A magyar ókortudomány szerencséje, hogy Kerényi Károly után, az ókortörténet terén, jelenleg is van magas fokon felkészült kutató, méghozzá az ókori kultúra egyik meghatározó központjának, a sumer kultúrának. A Nagy Istennő és fiú-szerető férjének irodalmi színvonalú kapcsolatából kapunk ízelítőt Komoróczy Géza professzor két kiadásban is megjelent friss költői témájú fordításai-
ból:

[INNIN TITKOS TALÁLKÁJA]

Midőn az elmúlt éjszaka én, az úrnő felragyogtam,

Midőn az elmúlt éjszaka én, az úrnő felragyogtam,

Midőn felragyogtam, midőn körtáncot jártam,

Midőn a múlt homályban felragyogtam:

reám talált ő, reám talált ő,

reám talált az úr, Kuli Anna,

karjaimba simult az úr,

karját nyakamba fonta Usumgalanna.

*„Eressz bikám, engedj el, sietnem kell haza,
anyámnak ámtásul mit mondanék?*

Anyámnak Gasangalnak, ámtásul mit mondanék?”

Majd én kioktatlak erre, majd én kioktatlak erre,

Innin, te ámtó az asszonyok között,

majd én kioktatlak erre!

(Mondd ezt.) „Barátnőmmel találkoztam az utcán,

énekszóban, táncban gyönyörködünk,

hallgattuk a dal édes dallamát,

édes örömmünkben elrepült a nap!”

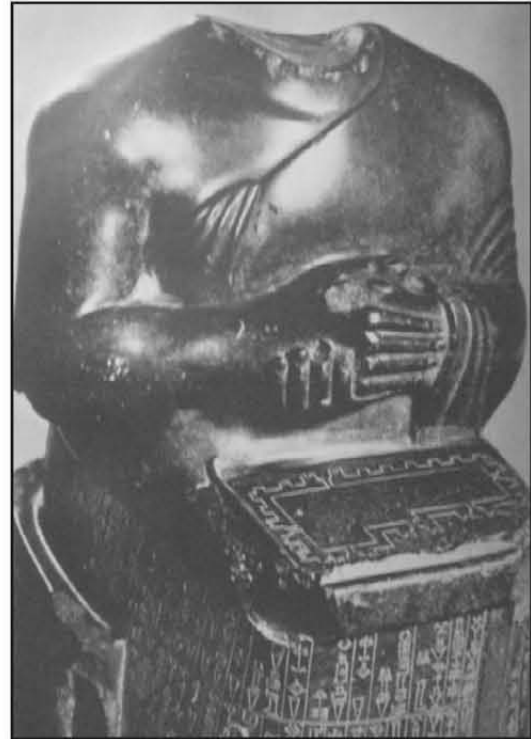
„szülőanyádnak ámtásul ezzel állj elő,

s gyere: látod holdfény van, töltsük kedvünk!

Ágyat vetek neked, fénylőt, édeset, fejedelmet:

Édes lesz a nap, ha boldogságra virrad!”

Ez a hosszú húros rész.

Gudea a város vezetője, Ningurszu isten templomának
építője, ölében a templom tervrajzának táblájával.

Diorit szobor töredék. Girszu-tell. Kr. e. 2200-ból.

Ma Londonban, a British Múzeumban látható.

Megérkeztem anyám kapujához,
 Boldogsággal telve járok én
 megérkeztem hát Gasangál kapujához
 boldogsággal telve járok én.
 Anyám előtt ő fog beszélni,
 Ciprus olajat hint a földre;
 Anyám Gasangál előtt ő fog beszélni,
 Ciprus olajat hint a földre:
 ő, az illatozó lakású,
 ő, a boldogító szavú,
 ő, Dumuzi, az úr, a fénylő öltre méltó
 ő, az én uram, a fénylő öltre méltó.
 ő, Ama'usumgalanna, Szu'en veje,
 Ó, uram, édes a sarjad,
 A mezőkön füveid ízesek;
 Ó, Ama'usumgalanna, édes a sarjad,
 A mezőkön füveid ízesek!

Ez a leszorított híros rész,
 Innin éneke lantra.¹¹³

Sumer férfi és nő egymás kezét fogva.
 Gipszkő szobor, Nippur (Nuffar) Kr. e. 2700-ból.
 Bagdadban az Iraki Múzeumban látható

[INNIN ÉS DUMUZI AZ ÉLET HÁZÁBAN...]

...Innin marasztalva dicséri ölet, éneken dicséri:

„Ölem édes örömet kínál!
 Hossza mint a rúd a nagy szekéren,
 Öble mint az égi bárka, melyet kötél tart,
 gyönyörűsége, mint az újhold sugara!
 De ölem ugar a mezőkben
 Ludak rétje, a ludak járák –,
 domború föld, a Bikámat várja:
 ölem mint domb domborul
 ki szánt a szűzi halmon, halmomon?
 Ölem öntözött föld, Bikámat várja:
 Ki hajt reá bikát az úrnőnek, nekem?
 Istennő, a király szántja fel neked:
 Dumuzi király szántja fel neked!”
 „Szánts ölembe, szívem szerette férfi”
 Fénylő ölet Innin vízzel mossa,
 A fénylő Ninegal vízben mosakszik...

...A király ágyékán cédrus mered,
 egyik oldalán len hullámszik,
 másik oldalán gabona hullámszik,
 mellén pompázó buja kert virul.
 Az élet házában, a király házában
 Gyönyörben lakozik hitvese;
 A királyt kérve kéri:
 „Kínálj engem sárga tejjel:
 mátkám, együtt igyunk sárga tejből;
 Bikám, Dumuzi, kínálj meg sárga tejjel:
 Mátkám, együtt igyunk a sárga tejből;
 Bikám, Dumuzi, kínálj meg sárga tejjel:
 Mátkám, együtt igyunk a sárga tejből!
 Nekem fejjék aklodban a juhot,
 nekem teljék sűrű tejjel a fénylő köpű;
 Dumuzi, nekem fejjék aklodban a juhot,
 nekem teljék sűrű tejjel a fénylő köpű!
 Írója jobb a sörnél, együtt igyunk belőle,
 Uram, Dumuzi, együtt igyunk belőle,
 Uram Dumuzi együtt igyunk a sárga tejből!

Mátkám, a javak tárházát, az aklot
 én óvom majd neked, Innin, én!
 Az élet házáat, a királyi háza én óvom majd neked!
 A tündöklő helyet, az Ország sugarát,

¹¹³ Komoróczy Géza 1983:324 p. Európa Kiadó, Budapest

*Minden országok sors-szabó házát,
ahonnan a nép az életet nyeri,
én óvom majd neked, Ninegala, én!
Az élet házát, a királyi háza én óvom majd neked!
Az élet házát, a hosszú élet tárházát,
Én óvom majd neked, Innin én,
Az élet házát, királyi háza,
én óvom majd neked!*¹¹⁴

Ezek az irodalmi emlékek a Kr. e. II. évezred végéről valók. A legrégebbi időkben Kr. e. 7000 körül az istennőt és fiú-szeretőjét az Új Év ünnepeiben az óév bikájával együtt feláldozták. A mezőgazdasági kultúra gondolatvilágának fejlődésével együtt az egész korai kultúra termékenységet fokozó szertartásaiban az emberáldozat része volt a természet és az ember átváltozási törekvéseinek. Ebben jelentős szerepet kapott a hím erő megújító jelentőségének felismerése, melyhez elsősorban az állat-erő: bika, kos, majd később az oroszán bevonása az Őseurópában folyamatos tudati változást indított el. Ehhez az átváltozási szertartáshoz az állaterő igénybevétele mellett jelent meg az évenként cserélődő emberáldozat is, mely a végén egyszerű papi-papnői közreműködéssé szelődött.

Tájékoztatóul ezt a folyamatot a régészeti emlékekből, a képzőművészet emlékeinek bemutatásával kíséreljük meg felidézni.

A bemutatott irodalmi párhuzamok meglepő módon jelennek meg régi gyermekdalainkban és a népdalok szövegeiben, melyeknek természeti képei ugyancsak az élet folytatásának szerelmi világával foglalkoznak, csak ma már ennek magas szintű

költői megközelítése alig nyújt párhuzamot a mai magyar nyelv használatával.

A bika alakja ismert a magyar regös kultuszokban és a táltosok túlvilági vetélkedésében. Sebestyén Gyulának, a magyar néprajz egyik kiválóságának az 1900-as századfordulón nemcsak a legrégebbi regös emlékek megmentését köszönhetjük, de ezek szellemi tartalmának kozmikus gondolkodású első megközelítését is. (Mai napig nem aratott osztatlan sikert a tudományos életben)¹¹⁵. Mára ez az emlékanagy és annak szellemi tartalma jelentős régészeti feltárással bővült, ami hagyományaink számos nyelvi és tárgyi emlékét új megközelítésben, értelmezésben hitelesíti.

A TEMESVÁR MELLETTI PARÁCFALUBAN (ROMÁN PARȚA) FELTÁRT BIKASZENTÉLY

Kétségtelen, hogy a bikakultusz legrégebbi ismert emlékei a Kr. e. 7000–9000 körüli időből a jelenlegi Törökország déli részében, az anatóliai Catal Hüyük nevű település körzetében¹¹⁶, valamint a Földközi tenger szigetein: Cipruson, Krétán, Máltán találhatók. Kárpát-medencei első előfordulását 1985-ben Temesvár közelében, Parța (román Párca) területén tárta föl Gh. Lazarovici, a Bánát Múzeum régésze.¹¹⁷ (A lelet helye 1930-as évekből ismert volt.) A magyar tudományosság **1989(!)-ben** ismerkedhetett meg a feltárás *német nyelvű* beszámolójával¹¹⁸, melyet utóbb a Kolozsvári Egyetem Csillagászati Intézet munkatársai csillagászati vizsgálatokkal kiegészítettek, hitelesítettek.

A régész ásója ezúttal 12×7 méteres alapterületű, sövényfalú, középen sárral betapasztott elválasztó fallal, gerendavázasosan kialakított és lefedett bikaszentélyt tárt föl a Kr. e. 4200-as időből. A szentély, melyet bizonyíthatóan őriztek is, mintegy 40 lakóház telepének közepén épült, kelet nyugati irányban zavartalan megközelítéssel. A keleti oldalon volt a szentély, a kiégetett agyagból készült, talapzaton álló, feketére festett (égetett?) és vonalas díszítéssel ellátott kiégetett bikafejjel. Előtte a földön korsószerű edény állt, az áldozat céljára (ebben helyezték el az áldozatra szolgáló magvakat). A szentélyben a nagy bikafej melletti állványon, a szobor két oldalán két kisebb bikafej is állt. A nyugati oldal az áldozók és égő áldozatok elvégzésére szolgáló

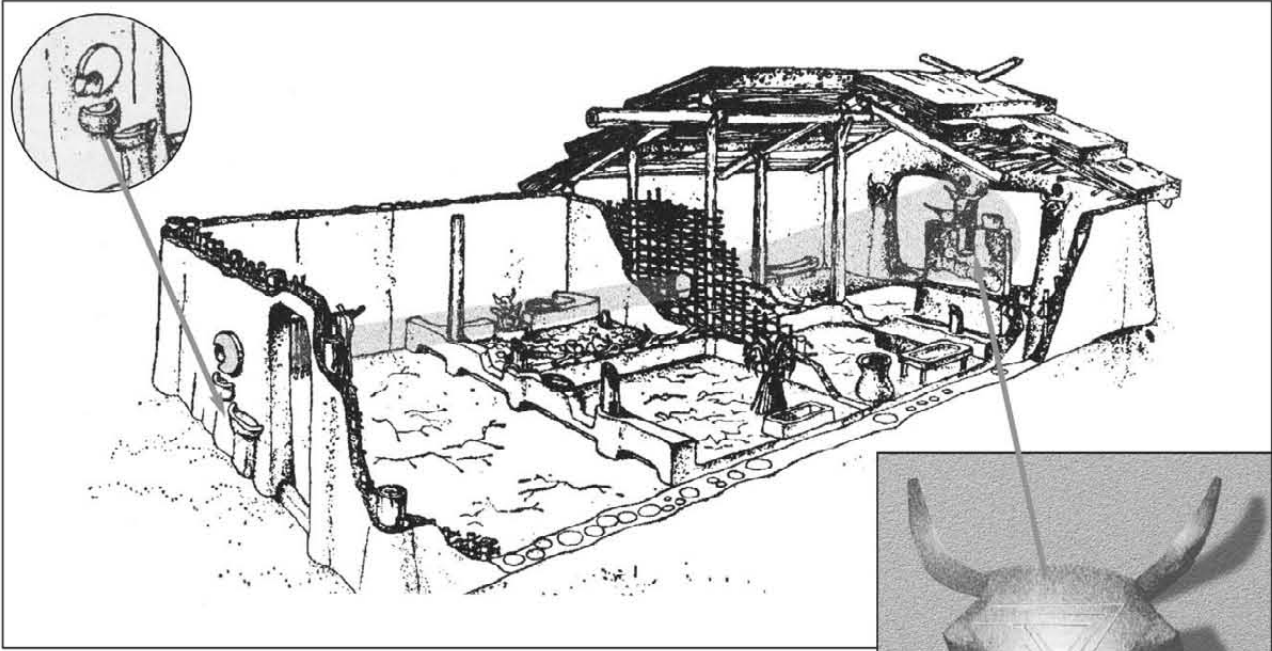
¹¹⁴ Komoróczy Géza i. m.: 326 p.

¹¹⁵ A régészeti feltárás a település igen kis részét érintette, a folytatástól további ismereteket remélnek.

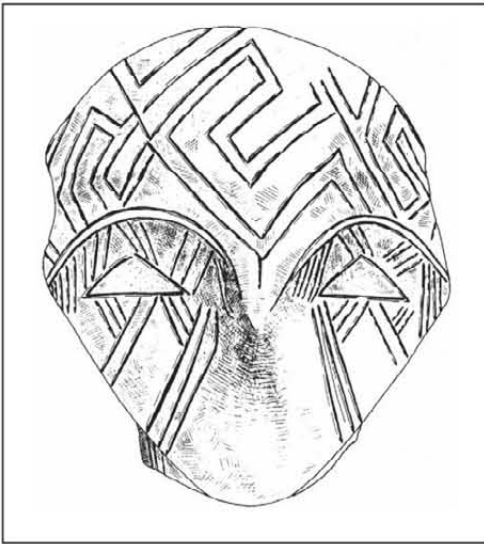
¹¹⁶ Sebestyén Gyula 1902. Az 1950-es évek végén Diószegi Vilmos kezdeményezésére 360-nál több új regös szöveg gyűlt össze, mely a Néprajzi Értesítőben megjelent. Sajnos ezek tervezett vizsgálatára és értelmezésére – azaz Sebestyén eredményeinek hitelesítésére és esetleges félreértéseinek tisztázására – egy évszázada nem volt vállalkozó.

¹¹⁷ Lazarovici, Gh.: *Probleme de restaurare, conservare si reconstruirea Sanctuarului neolitic de la Parța*. Jud. Timis, 1985, Revista Muzeelor si Monumentelor, 36–41. p.

¹¹⁸ Lazarovici, Gh.: *Das neolithische Heiligtum von Parța*. Varia Archeologica Hungarica II. k. 1989. 149–174. p.

FENT: Bikaszentély rekonstrukciós rajza Parácról (Parta, Temesvár mellett Romániában). A feltáró régész, Gh. Lazarovici rajza. A fény útjának ábrázolása és a grafikai kiemelés utólag a tördelés alkalmával történt.

JOBBRA: Bikafej a nyugatra néző szentélyből. E szobor mellett további két, keletre néző bikafej nagyon rossz állapotban lévő maradványait is megtalálták.

LENT BALRA: Csőrös maszkfej Versecről (Vrsec, Szerbia) Vinča kultúra, Kr. e. 5000 körül

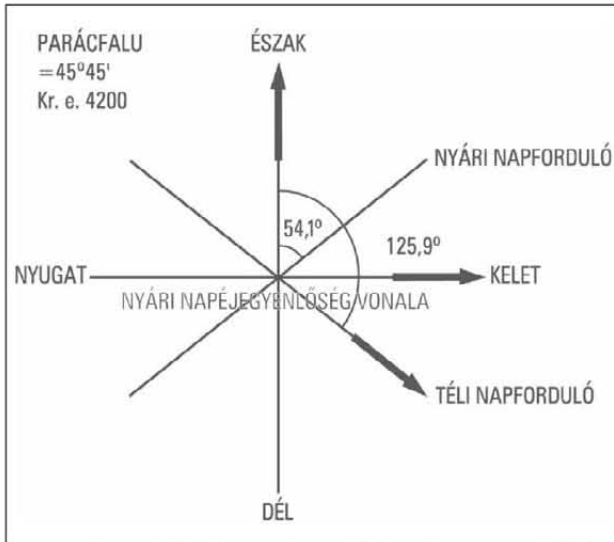

tér volt, melynek egyik sarkában meglepő módon szövőszéket találtak.

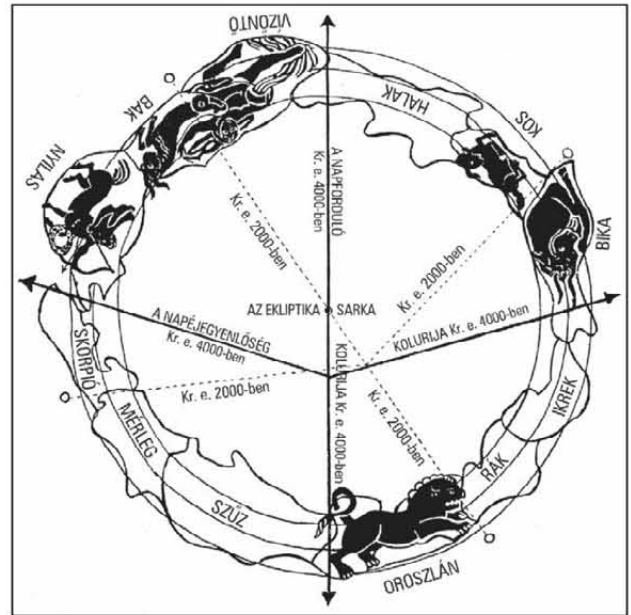
Az igazi meglepetést a nyugati falon és a szentélyt belül elválasztó falon talált kör alakú nyílások okozták, melyekből csillagászati összefüggést sejtettek. Feltételezhető volt: a szobrok és az áldozatot magába foglaló edény az év valamelyik időpontjában ezeken keresztül megvilágítást kaphatott. Ezt a feltételezést a Kolozsvári Egyetem Csillagászati Intézetének munkatársai mind a helyszínen, mind modellkísérletek formájában bebizonyították. A régész azonban a nyugati falon talált mintegy 35 cm

átmérőjű, kör alakú nyílásban még a Holdsarló formájú betétet is megtalálta. Véleményünk szerint feltételezhető: ez a Holdsarló darab a Nap-Hold formájú nyílásban a Nap és Hold egyesülését, sötétség és világosság a föld és az ég nászát, a földi termékenységet mágikusan segíti elő. Hasonlóan indokolt helyen van a szövőszék, és a szentélyen belüli égő áldozatra szolgáló hely.

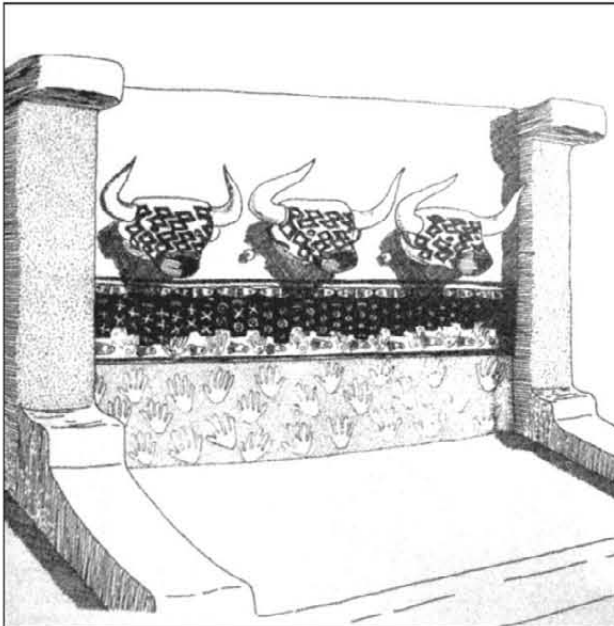
A nyugati falon lévő nyílás, a téli-nyári napfordulók alkalmával ezeket a helyeket világítja meg és a jelenlévőkből ez az áldozati esemény megélését hívja elő, miután mind a két helyen munkák meg-

BALRA: A Kr. e. 4200. évi napéjegyenlőség helyzete a parácsi bikaszentélyben és JOBBRA: a Kr. e. 4000–2000-ben az Állatövön.

kezdéséről van szó és mindezek esetében bikaerőre, azaz földöntúli női erőre van szükség. (Csak a nőnek van földöntúli kapcsolata!) S itt gondolkodhatunk el arról a nagyobb bikafejről, amely ráadásul az ugyanazon a helyen épült korábbi, leégett szentélyben állt és az új építményben, újra felállították, kibővült két kisebb bikafejjel. Figyelmünket a sötétre égetett színe és vonaldíszes rajza kelti föl,

Hármas bikafej a Catal-Hüyük szentélyből.
Kr. e. 7500 (Anatólia)

melynek V alakból összerakott női ölet formázó rajzát már a korábbiakból ismerjük. (ez a WWW magyar női ruhadíszként mai napig közismerten „farkasfog”.) Párját megtaláltuk a Vinča kultúra sajátosságait mutató Versec (Vrsac, Szerbia) Ptporabj nevű településén feltárt koponya rajzán is.

A bikakultusz és a Magna Mater, a Nagy Istenanya, a magyar Nagyboldogasszony fogalma azonos töről fakadt. A Kárpát-medencében a parácfalvi bikaszentély léte a magyar nyelvterületen világosan utal a közös őseurópai kultúra térbeli és időbeli jelenlétére.

NAGYBOLDOGASSZONY FOGALMUNK TÉRBELI ÉS IDŐBELI GYÖKEREI

Az első fejezetben áttekintettük azokat a női fogalmakat, melyek alapján megfogalmazhatjuk a nőiség „isteni,” azaz mennyei és földi tulajdonságait. Az „isteni” csak „mindenhatóságában és mindentudóságában” térhet el a földi szerepkörtől és tulajdonságoktól. A női östípus sajátosságainak áttekintésével a szerepkör sajátosságainak tulajdonságaihoz, értelmezéséhez kaptunk fontos szempontokat. A földi ember mennyei kapcsolat nélkül nem tudna kapcsolatot teremteni az istenséggel. Ezért beszél a Biblia is arról, hogy „Isten az embert a saját maga hasonlatosságára teremtette,” amit napjainkban, mintha elfelejtettünk volna. Ezek után nem

tévedhetünk, ha a Boldoganya, Boldogasszony kifejezéseinkben „istenanya szerepkört és tulajdonságokat, támogató, segítő, valamint rontó erőket, s egyben mindenható és mindentudó szerepkört tételezünk föl. (A baba szerepköre ezért volt különösen veszélyes, mágikus, rontó szerepkör.)

A rokon kultúrájú szkíták emlékanyagából az első anyaistennő ábrázolást már a 1930-as évek közepén a magyar nyilvánosság elé tárta Alföldi András történészünk. A már korábban idézett

Szkíta és trák istennő illetve menyasszony. (részletek) A trónszékek hasonlósága figyelemre méltó.

bolgár régész írópár a nomád magyar hagyományokkal sok hasonlóságot mutató trákok esetében így beszél erről a párhuzamos lehetőségről: „Azt a kérdést is felvethetjük, hogy a thrákok¹¹⁹ a Napisztemben vagy helyette egy félistenben, azaz anthropodaimonban, a Nagy istenanya fiában – azaz a hősben (hérosz) hittek-e? Az „eltűnő” isten nagyon emlékeztet egy kisázsiai mitológémára, az elrejtőző vagy meghaló istenre. Korai prototípusát a Telepinusról szóló hettita mítoszban találjuk. Telepinus eltűnése aszályt és éhséget okozott a földön. Ugyanilyen jellegű a fríg Adonisz-Attisz is, aki évente meghal és feltámad. A hőrosznak a Nagy Istenanya fiaként a gonosz erők ellen kellett küzdenie, s védelmezve az élet fáját, (a Nagy Istenanyát), fenn tartotta a világ rendjét. A Nagy Istenanya és a hőrosz – az előbbi fia és szeretője – voltak a thrák valóságos képzetvilág fő alakjai. A trák, ellentétben a göröggel, nem volt elmélkedő hajlamú nép. A vallási eszmékben és a mondákban nem a múltat, hanem saját jelenét látta. Számára a mítosz nem volt történelem-a hősök változatlanul végrehajtották vitézi tetteiket, talán más térben, de nem más időben. Általában nem ismerték a lineáris (történeti) időszemléletet. Ezt az archaikus elképzelésüket gondolkodásuk sajátos, különösen fontos jellemző vo-

nása tartotta életben: a halhatatlanságba vetett hit.”¹²⁰

A másik szkíta ábrázolás az istenanyát négy lábú trónszéken ülve mutatja.¹²¹ Maga a trónszék is figyelemre méltó. Szinte mindenben azonos a thrák menyasszony trónszékével.

A hatvanas évek első felében egy szovjet régész Halcsanajában, a Szurhandarja folyó jobb partján két halom megbontásakor jelentős kultikus központra bukkant. Az egyik épületbelső, vélhetően királyi trónterem, falán olyan ábrázolások voltak, amelyek a Kr. utáni első évszázad végéről a szkítákat követő kusánok királyi palotájából származnak. A több részből álló kompozíció témánkat különösen érinti. A jogart tartó kusán királytól balra ül a felesége (?). A kompozíció másik része az igazán figyelemre méltó. Itt kizárólag fegyveres emberek között fiatal vezér áll fegyvertelenül. A tőle jobbra álló két fegyveres alak mellett feléjük jövő ló vontatta harci szekér látszik, amelyen istennő áll sugárzó

¹¹⁹ A thrákoknak nevezett, az Aldunától főleg délre élő és nomadizáló nép a Kr. e. XIII., és az Kr. u. VI–VIII. századig képviselt történelmi szerepet.

¹²⁰ Fol, A.–Marazov, I. i. m. 69.

¹²¹ Brasinszkij, I. B.: *Szkíta kincsek nyomában* (Ford.: Kovanecz Ilona) Nauka Budapest Helikon Kiadó.

A fényhozó istennő a szkítákat követő kusánok királyi palotájából Halcsanajában, Szovjetunió 1960-as évek

fénykoszorúval. A kocsin álló istenasszony kétségtelenül fénythozó. A kocsin álló istennőt vontató lovat szinte repülő ugrásban ábrázolták, mintha a földre érkezett volna. A fényt hozó istennő a földi gazdagság kétségtelen letéteményese.

Hérodotosz és más antik írók egyformán megerősítették, hogy a szkíták istenasszonya leginkább a görög Hesztianak felelt meg, *aki a családi tűzhely istennője volt*. Hesztia a Kronos család, a „harmadik istennemzedék” gyermeke. Egyike azoknak a gyermekeknek, akit Kronos a születése után lenyelt, majd kiokádott, akik így kétszer látták meg a napvilágot. Hesztia ezek között volt a az első, a legidősebb és a legfiatalabb egyszerre. Dicső szűz, kinek kezéért Poszeidon és Apolló versenyeztek, de ő Zeusz fejére téve a kezét megesküdött erős esküvel, hogy örökké leány marad. A rómaiaknál ő a Vesta szűz. Hesztia az első az istenek között. Zeusz atya szép ajándékot nyújtott át neki a házasság helyett: a házak közepén jelölte ki a helyét, ő lett a tűzhely istennője. A mosolygó Afrodité sohasem képes legyőzni őt.

Az elmúlt évszázad magyar lakodalmi szertartásaiban az új asszony és a tűzhely kapcsolata mindenütt elsőrendű és kiemelkedő jelentőségű. Sokat segíthetne a további kutatásokban, ha utódaink megfogadnák László Gyula tanácsát, aki az orosz V. A. Gorodcov megfigyelései alapján kimutatta, hogy az orosz népi hímzéseken, varrottasokon az egész szkíta mitológia életben van.¹²² Ezt a megfigyelést a

magunk kaukázusi tapasztalataival egészíthetjük ki. A kaukázusi vajnahok (orosz elnevezéssel: csecse-nek és ingusok) hiedelemvilágában a múlt században még élő volt Tusoli istenasszony, akinek templomát a 20-as években tárták fel. Közelebbi megismerése számunkra nagyon sok új ismeretet hozhatna felszínre e kétségtelenül török nyelvű nép magyarsággal közös hagyományaiból. Az emléktanyag régiesebb alakját és szellemiségét a ma már igen kis lélekszámú (talán 2–300 000 fő) „ingusok” képviselik, akik a természeti jellegű hitvilágukat csak a múlt század utolsó harmadában cserélték föl a mohamedán vallással.¹²³

Ezer év óta önmagunkat keressük. Kik vagyunk és honnan jöttünk? Jöttünk-e egyáltalán? Vagy honfoglalóink csak visszajöttek? Nyelvünk itt alakult ki a Kárpát-medencében? Olyan kérdések, melyek nem hagynak bennünket nyugodni.

Válaszokat kívánnak!

Száz évvel ezelőtt jött valaki és kétségbe vonta egykori istenasszonyaink létét is, akik pedig az egy nyelvet beszélő nép számára addig egyfajta önazonosítást is nyújtottak! Nagy szerencsénk volt, hogy királyaink Szent István után is képesek voltak megőrizni ezt az istennői azonosságot, s nem engedtek az akkor Európa fényét meghatározó Rómának. Felmérhetetlen Szent László királyunk bölcsessége és erkölcsi ereje, amivel elhárította Szent Péter házához tartozó függőségünket. Ebben a Szűz Máriára váltott pogány Nagyboldogasszony volt segítségére. Megmaradásunkban fényesen csillog ez a történelmi esemény, melyben az is szerencsésen játszott közre, hogy az erőszakosan követelődő VII. Gergely pápa hirtelen meghalt.

¹²² László Gyula é. n.: 124. *A népvándorlások művészete Magyarországon*. Budapest, Corvina Kiadó.

¹²³ Szemenov 1957. Ő tárta fel Tusoli istenasszony kultuszhelyét

Az esemény figyelmeztető számunkra, mert újabb történelmi kihívások előtt állunk. Ez a kihívás ugyanakkor megdöbbentően egyezik az egész emberiség előtti kihívással. A férfi szerepkör hatalmi eltorzulásában rendezni szükséges a női szerepkör emberi és természeti tartalmát, melyet nagy vallásaink évszázadok óta megoldatlanul maguk előtt görgetnek.

A nemzetközi tudományos kutatás a legutóbbi évtizedben eljutott oda, hogy megkereste az emberi fejlődés kibicsaklásának időszakát és eredőit. Ez az időszak a Vaskorban, Kr. e. 1200 körül, a szkíták közel-keleti visszavonulása után indult meg, s a 600-as években keményedett meg. Ekkor Izrael népe Kr. e. 623-ban népgyűlésen hagyta jóvá Józsué királyuk törvényjavaslatait. (Lényegében a megalakult zsidó közösség Urával és Istenével szembeni magatartási kötelességeit, a Tórát.)

Jahweh isteni központúságával kapcsolatos egyistenhit ekkor és először szilárdult meg vallássá, mely uralkodóvá tette a korábbi képzetektől eltérően a kizárólag patriarchális, azaz férfiközpontú nézeteket.¹²⁴

„Miért volt ez az elhatározás akkora jelentőségű? Mert elfordította az embert a korábbi természeti környezettel való együttélés fontosságának érzetétől, azaz a Naturától, s vele a nőiség egyenrangú fontosságától. A magyarság hagyományos természet-közeli kultúrája a bizonyíték, hogy a fentiekől eltérő környezetben élt, akár a Kárpát medencében, akár az Urál vagy a Kaukázus és a Fekete-tenger északi előterében.

A Krisztusi időszámítás előtti évezred szkíta-thrák-kultúra egyensúlyt biztosító sajátosságai nyújtják a bizonyítékot, melyek Hérodotosz, Strabon és mások munkáiban még mindenütt feltűnően jelen vannak. Ahhoz, hogy az útvesztőből kijuthassunk az előzmények ismerete nélkülözhetetlen. Az európai kultúra ezzel szemben a görögség emlékeire teszi a hangsúlyt, pedig rájuk két nagy kultúra hatott: a sumer-babiloni és az egyiptomi. Ezek mellett még voltak mások is, például Anatóliában,

Inanna mint a Menny és a Föld királynője. Akkád pecséthenger Kr. e. 2339–2154

de a hangsúlyokat ez a két kultúra adta. Ezen alkalommal annyira van lehetőségünk, hogy a régi kultúrák főbb istenasszony (Istenanya) fogalmaival, központi mítoszaikkal itt röviden megismerkedjünk. Még mielőtt ebbe belekezdénénk ismételtlen emlékezünk arra, hogy Mezopotámiában és Babilonban fennmaradt a királynő címe, megszólítása: a Menny és a Föld királynője, melyhez olyan emléki fennmaradt, amikor Ur-Nammu király a saját aláírását a menny és a föld királynőjének szolgáljaként erősíti meg.

Miért hangsúlyoztam a „törvényes” szót, miféle törvényről lehet itt szó? A szertartás folyamata ugyanis szó szerint követi a női szerepkör és a természeti évkör kozmikus változásának párhuzamát.

A Kárpát-medencei és a honfoglaló magyarságnak a legközvetlenebb kapcsolata a Fekete tenger északi partján lakó görögséggel és a thrákokkal volt. A görögöknél teljesen világosan találkozunk az Anya/Leánya kettősséggel, mely a Déméter és Koré (Persephoné) magyar istenasszony-kettősség kapcsolatára utalhat. A görög mítosznak azonban jóval korábbi előzményei vannak. Ezek az előzmények világosan a sumer-babiloni kultúrából származnak. Olyan időkbe megy vissza, amikor a női test magával a Nagy Természettel illetve a Hold sajátosságával azonosult. Az istennő a mindenre ki-

¹²⁴ A nemzetközi tudományosság részletesen föltárta Jahweh istennő-kapcsolatait; a tudósok közül nem egy magyar származású, például Patai, Raphael: *The Hebrew Goddess Third Enlarged Edition* Wayne State University Press 1990.

terjedő teremtmény erőit fogalmazta meg. Egymaga volt az életnek és a halálnak a teremtmény képviselője.”

Oxfordban jelent meg *The Myths of the Goddesses (Az istennők mítoszai)* című kötet, mely összefoglalja az ókor nagy és ismert istennőit kifejezve a magyar Nagyboldogasszony és leánya, a Kiszasszony istenasszonyainkat.

A sumer Inannát és az egyiptomi Íziszt mint a Mennyet, majd, mint a Földet mutatja be, mert címében is ők volt az elsők, akiket a Menny és a Föld királynőjeként tiszteltek.

A továbbiakban az oxfordi kiadványban szereplő szöveg fordítását, mint változatot mutatjuk be:

„Innana volt az istennő, aki elhatározta, meglátogatja az Alvilágban nővérét Ereshkigalt és saját maga tapasztalja meg a Halál ízét, állapotát.¹²⁵ Előtte még senki nem tett ilyen próbát, tehát megbízta istentársát Ninshubart, ha bajt tapasztal a földi életben, forduljon segítségért ENKIhez, a nagy istenhez.

Koronásan, teljes királynői pompában indult az istennő a veszélyes útra, mint a Menny és a Föld királynéja. (Ez a cím fennmaradt a legrégebb ismert sumer király címében: „ÚR-NAMMU, a Menny és Föld királynőjének »szolgája«, ami nekünk különösen figyelemre méltó.

Az Alvilág sötétségében érkezik el az első kapuhoz. Minden kapunál őt áll, aki mindig elvesz tőle valamit, s a végén meztelenül, leánytestvére ijesztő csontváz teste és koponyája előtt találja magát, aki nagyon nehezen ismeri fel őt. Ereshkigal közli vele: »meg kell halnia«, amit az istennő tudomásul vesz. Elcsuklik, elérzékeltelenedik, borzalmas hang szakad ki a torkából. Ereshkigal azonnal megmozdult, felemelte az élettelen testet és a falból kiálló tuskére akasztotta. Majd visszaült a trónjára és elképedten bámult a sötétségbe. Fenn, a Földön Ninshubar észrevette,

hogyan megállt az élet, a Nap számára a Föld érzéketlenné vált. A kosok kerültek a jéréket, nincs semmi széllelés a Földön, hogy gyermekek szülessenek. Azonnal arra gondolt: Inanna meghalt! A földi élet folytatására van szükség. Ninshubar a helyi istenségekkel ENKIhez, a különösen erős isten-

hez fordult segítségért, aki teremtett két kis démont és megtanította őket a halálból való viszszaérés művészetére. Adott nekik két kancsóval az élet vizéből, és elküldte őket láthatatlanul az Alvilág hét kapuján át, Ereshkigal trónszobájába, ahol Inanna férgekkel teli, élettelen teste függött. Ereshkigal a halott hűga miatt reszketve és fájdalommal ült a trónján. Meglátva a démonokat hívta őket, segítsenek. Azok leemelték Inannát a tuskérről és bespriccelték az élet vizével. Ereshkigal erre megparancsolta, vigyék vissza az istennőt a földre, de miután innen senki sem távozhat, valakit küldenie kell maga helyett. A démonok, felérve a felső világra, megfürdették az istennőt, megkenték szent olajjal és megmasszírozták. Figyelmeztették, találnia kell valakit, aki betölti helyét az Alvilágban.

A nevében épült templomhoz közel, fiútestvérét látta meg, aki az Ő, a Menny királynőjének halálán szomorkodva, sírva közeledett. »Nyisd ki a szemedet testvérem,« mondta az istennő. »A Nap ismét süt, a mezők ismét zöldellnek.« Az istennőt megérintette testvérenek bánata. Arra gondolt, ki töltsen be helyét az Alvilágban. Amint belépett a trónterembe, ott látta férjét, Dumuzit, lábánál egy papnóval. Az ő trónján ültek, s nevetgéltek.

A mosoly azonnal lehervadt az arcáról. »Te vagy ez, Dumuzi?!« Szólt meg Inanna fagyos hangon. De a mosoly lehervadt az arcáról. »Te, akinek gondosságát megbecsültem, akinek az ágyéka telített engem? Te leszel, aki az Alvilágban betöltöd a helyemet! Meg fogsz halni és el fogsz bomlani! Dumuzi hátra dőlt és Inanna ott hagyta a trón körül egy-

Sumer szerelmesek a Kr. e. 2000 körüli időkből

¹²⁵ Lemming, D.: *The Goddess Myth of the Female Divine* Oxford University Press, Oxford–New York 1994:1-189 p.

begyűlteket. A teremben ekkor megjelenő Gesth-inanna, Dumuzi nővére vállalta, hogy fiútestvére számára felajánlja magát száműzetésként Ereshkigal birodalmába. Végül is lehetővé vált, hogy Dumuzi az év egyik felét és nővére a másik felét töltsse el a Halottak birodalmában. Beteljesült a Világ Rendje. A magok a sötétben csíráztak és az év második felében a föld kivirágzott.

Inanna a Menny és a Föld királynője, újjászülte magát méltóságos ringatózásában. A Föld melle pulzált és a napfényes égen, futó felhők húztak át.”

A mítosz a Kr. e. II. évezred közepének ismeretét közvetíti az asszurbanipáli könyvtár emlékgaból. A törzsanyag sokkal korábbi lehet, a görög emlékek legalább ezer évvel későbbiek.¹²⁶ (Baring-Cashford 1991:176, Leeming-Page 1994: 62–68)

Számunkra ez a mítosz a *menny* fogalmunk nőiségével közvetlenebb kapcsolatot mutat az ismert görög emlék párhuzamainál. A magyar *menyaszonny* az éjszakai szertartásban ezt a kettős *meny* és *földi* szerepkört képviseli, éli meg. A kifejezés maga: „az éjszaka királynője” értelmű, ami egyaránt tartalmazza a mennyei időtlenséget és a földi tér időhöz kötöttségét, méghozzá a másik, ellentett értelmű (ég és föld) egységében is. Ezeknek a sajátos metaforáknak a használata és lehetőségei az európai nyelvek egyikében sem ismertek. Ez utóbbira az egyetlen példát mutat a sumér szerelmi líra, ami az istennő és a sumér nép által ajánlott és általa elfogadott „pásztorkirály” ünnepség együttlétét fogalmazza meg:

DUMUZI ÖLELÉSE]

Midőn reám talált szemem szerelme

Midőn magához vont a férfi, szerelmem:

Érezte gyönyöröm, egyek voltunk a boldogságban.

Fivérem a házába vitt, mézédessé ágyára fektetett,

az én erős Bikám combom közé fekiadt,

eggyé tettük a nyelvünk, eggyé.

Fivérem, a drága arcú, ötvenszer tette meg velem!

Elgyengülve, erőtlennül kelek fel,

Öleléséből, a földről remegve állok talpra,

Fivérem még utánam nyúl mohón,

S az én erős Bikám ismét eltelt velem.

„Eressz nővérem, engedj el:

gyere, nővérem, szerelmem, menjünk a palotába,

apám színe elé: legyél a kislánya!...¹²⁷

TAVASZÜNNEP, A BIKAEŐ FONTOSSÁGÁNAK MEGJELÉNÉSE

Ezeknek a költői emlékeknek az Új Évvél összefüggő kozmikus ünnepek álma, tartalma jelenik meg a magyar Boldogasszony ünnepekben és az év első hónapjának 800 éven keresztül használt Boldogasszony hava elnevezésében. (Legújabban az Új Év első napját a II. Vatikáni zsinat Mária egyik fő ünnepének szentelte.)

Bár tény, hogy a Kárpát-medence népei között kétségtelenül jelen voltak iráni kultúrával kapcsolatba került néptörzsek is, de mélyebb tudományos ismeretekkel ezek háttéréről jelenleg nem rendelkezünk. Így a sumer-magyar kulturális kapcsolatokra vonatkozóan jelenleg még nincs elegendő tudományosan elfogadható bizonyíték. Térben és időben mutatkozhatnak kapcsolatokra utaló jegek, itt vannak a tatroszi vagy a legutóbb feltárt parácsi bikaistennő szentély tárgyi bizonyítékai, vagy a most bemutatott korai beavatási szertartással kapcsolatos, ilyen irányokba mutató ismeretek. A feltárások azonban minden vonalon előrehaladást mutatnak, s a kulturális kapcsolat lehetősége semmilyen módon nem zárható ki. Talán helytelen a kapcsolat-fogalom kifejezés is. Valószínűleg azonos időben kialakult óseurópai ismeretekről van szó, melyek az akkor élő különböző népek kultúrájában is nyelvtől függetlenül elterjedtek.

Lássuk ezek után röviden az óseurópai kultúránk korai előzményeit megfogalmazó főbb egyiptomi mítoszokat is.

Isis istennő Egyiptomban és a Mediterráneumban a legnagyobb istennő volt, akit Innana illetve Innin után 3000 éven keresztül imádtak a predinasztikus időktől kezdve egészen Kr. u. a II.–III. századig. (Gondoljunk a Szombathelyen, Dunapentelel és másutt kiásott Isis szentélyre!) Ettől kezdve kultusza és hasonmása lassan átment Szűz Mária alakjába. Isis alakján keresztül központosult az érze-

¹²⁶ Baring, A.-Cashford, J.: The Myth of the Goddess Evolution of An Image ARKANA Penguin Books 1993, Leeming -Page : Myth of the Female Divine Goddess Oxford University Press 1994.

¹²⁷ Komoróczy Géza: *Fénylő Ölednek Édes Örömeiben A sumér irodalom kistükre* Európa Könyvkiadó 1983:328. Első kiadása 1973-ban.

lem és gondolkodás kiteljesedése. Ő volt változatában a tejet adó tehénistennő: Hathor, az ősvizek istennője, Sirius csillagistennő, aki a Nílus áradását hozta; ő volt a termékeny disznóistennő, madár-istennő, óriási sasként is ábrázolták. Ő az Alvilág istennője, aki a halhatatlanság élmét és vizét nyújtja; az erő szavainak istennője; az érzékeny Hórusznak, fiának védőanyja; a trónnak istennője, aminek uralkodói ölében a király ült és ül, a csecsemő gyermek, minden emberség hasonmása. Megtestesülve négy különböző istennőben láthatjuk: Hathorként, mint tehén, Nut, mint a Menny, Isis, mint a Föld, és Ma-át, mint az Alvilág istennője.

Isis, a Nut és Geb istenpárostól született negyedikként. Első na-

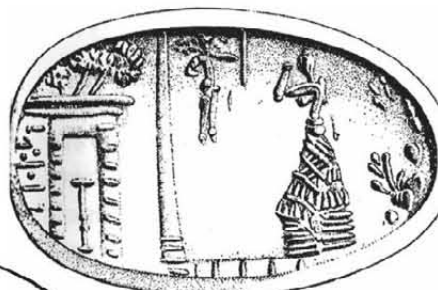

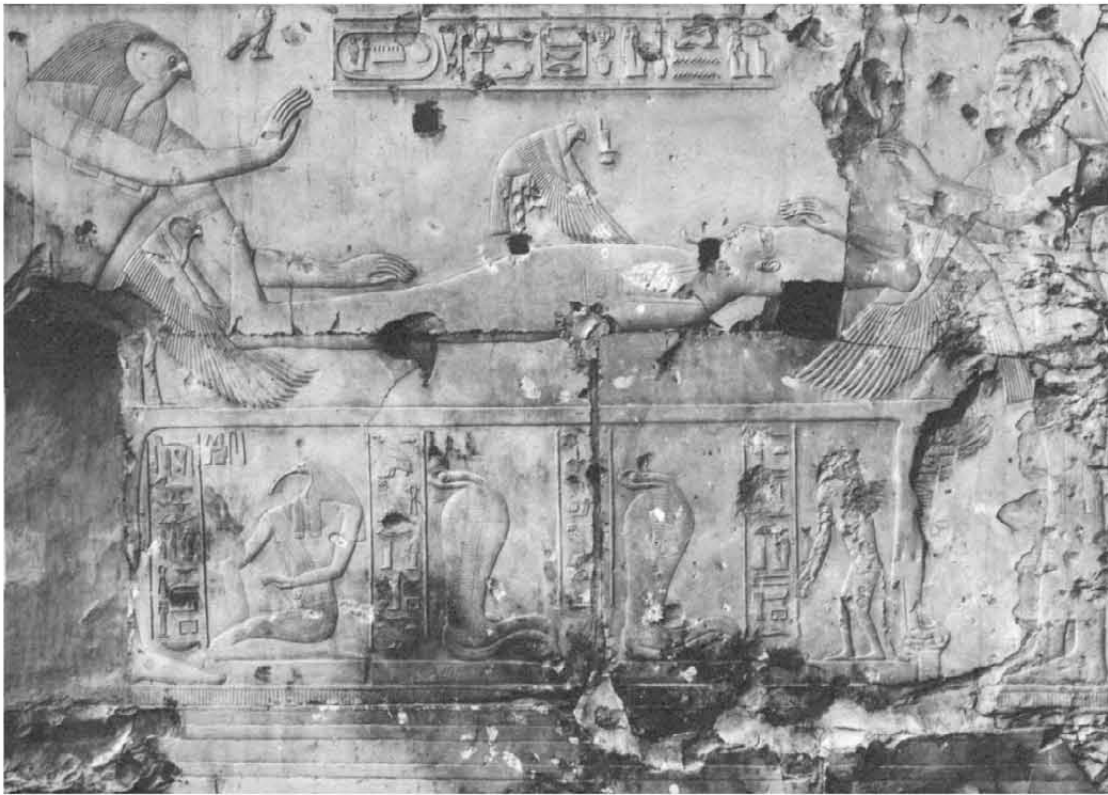
FENT: a menny bikája
sumér hárfá díszítménye

pon született testvére és férje Ozirisz, a sumer-babiloni világban az istennő fiú-szeretője, a király, második napon Armerisz, (az idősebb Hórusz), a harmadik napon Séth, de nem a rendes időben és módon. Anyja oldalát áttörte és úgy ugrott ki onnan. A negyedik napon született Isisz. Az ötödik napon pedig nőtestvére Nephtisz. Szüleikkel és nagyszüleikkel alkották a kilenc tagú Nagy Enneadot. Séthet sértette Ozirisz emberbaráti és hősie működése, elhatározta, hogy megöli. A palotában történő ünnepségre játékos versenyt eszelt ki. Olyan dobozt készíttetett, mely pontosan megfelelt Ozirisz alakjának és egy tréfát ígért, aminek pontosan megfelel. A jelenlévők egymás után próbálgatták,

LENT: Anya és fiú
mezopotámiai pecsétengereken

Ízisz a levegőben termékenyül meg a halott Ozirisz phalloszától

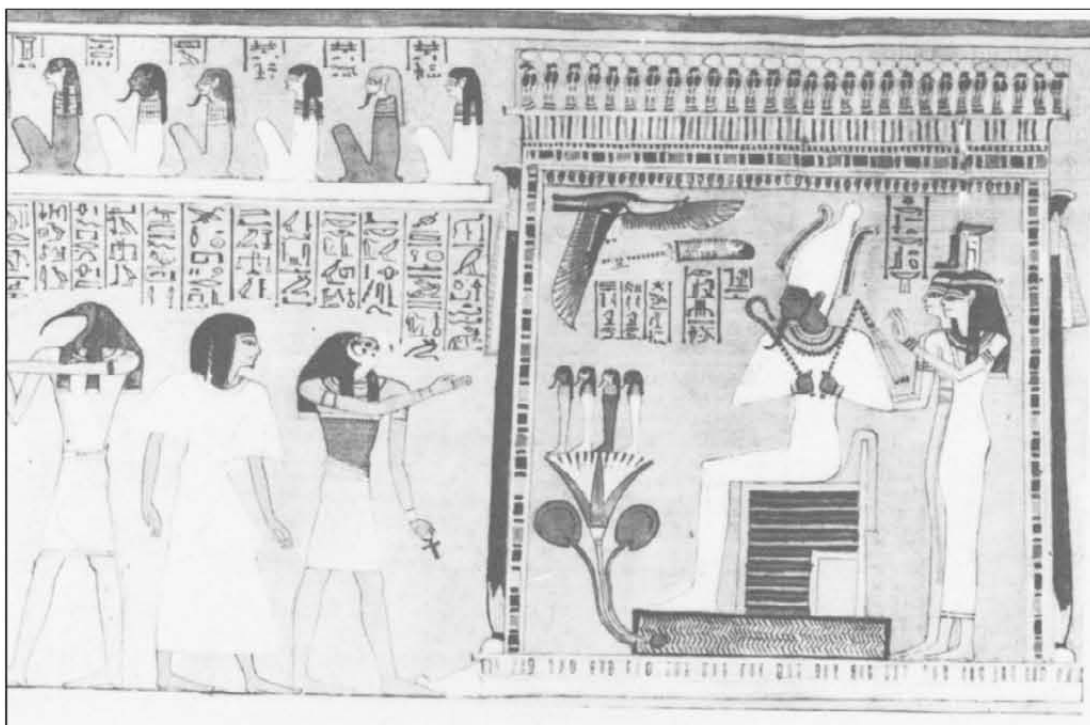
s amikor Ozirisz belefeküdt a 72 összeesküvő odaugrott, rácsapták a tetőt és azonnal kitolták a Nílusra, s röviddel ezután eltűnt a folyó habjaiban, s az bevitte a tengerbe.

Iszisz, amikor tudomást szerzett a történetekről, fájdalomba merülve levágta a haját, gyászruhát öltött és fel-alá kereste a Níluson, mindenkit kérdezett, látták-e a koporsót? Valami gyerekek a folyóban játszva azt látták, hogy a Nílus torkolata felé ment, ki a tengerbe. Iszisz felismerte, hogy a tenger hullámain Byblosz, Fönícia, a mai Libanon felé mehetett. Ott egy fa ágaiban a koporsó megállt és a fa körbenőtte, titokban elrejtette. Kellemes és illatos fa volt. A helyi király és királynő kivágatták a fát, mert a palota átépítésénél oszlopra volt szükségük.

Iszisz éppen Bybloszba jött és a város forrásához ment. Gyászban, lefátyolozottan ült, amikor a királynő valamelyik lánya jött a forráshoz és kedvesen üdvözölte őt. Kellemes illatú szalagot kötött a leány hajába, a leány meghívással viszonzta és a királynő, gyermeke szolgáló lányává tette.

Iszisz a fa illatáról megérezte, hogy az oszlop Ozirisz koporsóját rejt. A nagy istennő a melle mellett,

az ujját adta a gyermeknek szopni, majd a tűz lángjaiba emelte a gyermeket, hogy halhatatlan legyen. És akkor fecskének változtatta át magát és elkezdte körülrepülni az oszlopot, s közben siratót énekelt. És akkor történt, hogy az egyik éjszaka Astarte királynő meglátta a gyermekét a lángokban feküdni és borzalmast sikoltott abban a pillanatban. A gyerek örökre elvesztette a halhatatlanság kincsét. Iszisz pedig fel kellett tárja igaz valóját. Kérte, hogy adják neki az oszlopot, ami természetesen megtörtént. Amint Iszisz belevágott a fába mindjárt meglátta a koporsót. Maga mellé vette a király idősebb fiát és a koporsóval vitorlásra ültek. A tengeren Iszisz lecsillapította a hullámokat, így érkeztek a Nílus deltájába, egy pusztaságra. Itt Iszisz felnyitotta a koporsót, és arcát többször bátyja arcához érintette, megcsókolt és sírt. Itt a történetek több változatát is ismernek. Egyik változatban, amikor az oszlopot fecskének körülrepkedte, már akkor elképzelte magának az Ozirisztől születő fiát Hóruszt. Más változatban sasként a fekvő Ozirisz fölérepült, s az élő magjával megtermékenyítette őt stb. Ez utóbbi jelenetet számos domborművön megörökítették. (A madáris-

Ozirisz megítéli a halottat

tennők a korai neolitikumból még sokáig élők maradtak, Emese és a Turul történetét mindannyian ismerjük). Isis itt a Nílus deltájának ingoványaiban elrejtette a koporsót mert Butóba kellett menjen, hogy fiát Hóruszt megszülhessen.

Ugyanebben az időben Séth a telihold fényében vadászon volt. Vaddisznókra vadászott. A telihold fényében ráakadt a nádak között Ozirisz koporsójára. 14 darabra törte szét Ozirisz testét és szétszórta őket az egész Felső-, és Alsó-Egyiptomban. Mindeniket különböző helyen. Ozirisz phalloszát pedig bedobta a Nílusba.

Amikor Isis ezt megtudta, újra kutatni kezdett férje után, vitorlázva a nádból készült hajóval, a mocsarakon keresztül. Ekkor Nephtys, a gonosz Séth felesége segítette őt, ugyanígy Anubisz, a félelmetes, aki sakálfejű volt. A sólyomfejű kis Hórusz már elég idős volt, hogy szintén segítsen neki. Ezek Thothhoz, a Holdistenhez csatlakoztak, akinek íbiszfeje volt és tudott majomfejű is lenni.¹⁷ Ezek együtt összeszedték Oziris minden darabját, kivéve a phalloszát, mert azt, amikor Séth bedobta a Nílusba egy hal bekapta.

Isis a megtalált Oziris testének egy darabját a szertartás követelményeinek megfelelően eltemet-

te. Elkészítette a phallosz másolatát is és nagy szertartással beszentelve, a helyére tette. Mindennek a törvényes szertartásos folyamatát Anubisz a balzsamozó pap szerepkörében el tudta végezni, mert összeállította azokat, mint egy műmiát, átváltoztató mágiával szorosan bepólyázva, vászon szalagokba. Ekkor Ozirisz kezdett feléledni az ÖRÖKKÉVALÓSÁG, az ÖRÖK IDŐTLENSÉG szereplőjének.

Ő most az Alvilágban lakik, minden erejével és méltóságával a Két Igazság Házában, ahol megítéli a halott lelkeit, melyet egyensúlyba tesznek Ma-át istennő igazságának a tollával. (Az Igazság szó itt a Valóságot jelenti), aki ezzel óvja a világ rendjét.

Oziris! Elmentél, de visszatértél.

Alszol, de fel kell keljél,

Meghaltál, de ismét élsz!

A történetnek még nincs vége. Séth, Ozirisz fia Hóruszsal való ellentéte a történet folytatása. Kettejük harca következtében Hórusz elvesztette a fél szemét, Séth pedig a heréjét. Harcuk három napon és három éjszakán át, tartott, mint a Hold elsötétülésének az ideje, ami minden kultúrában az élet és a halál egyensúlyát mutatja. Séth szemét Thoth gyógyította meg. Hórusz végül is megláncolva vitte őt anyjához Isishez, hogy végezzen vele.

Izisz azonban kiszabadította őt. Hórusz feldühödött anyja tette és levágta annak fejét. Thoth mentette meg a helyzetet, visszahelyezte egy tehén-fejfel.

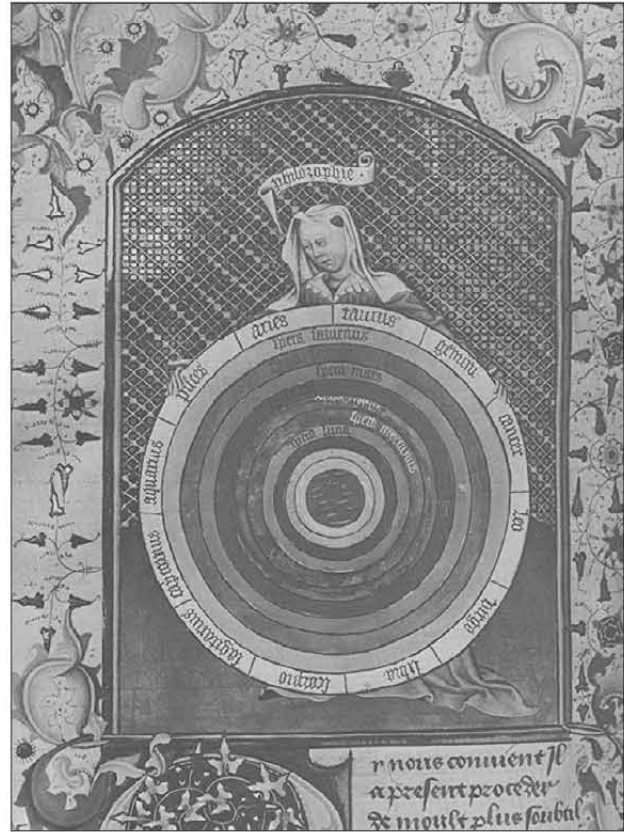
Séth, a mitikus dimenzió családi vitájában Hórusz születési törvénytelenységének vádjával állt elő. Megváltozott közöttük a leszármazás rendje! (Szent István–Koppány párhuzam!) A trónvitában Séth volt az örökös. Korábban az anyai leszármazási rend volt a törvényes rend. Ezzel a korábbi rend most megfordult. A papok tanácsa új szabályozást, új törvényt alkotott, az apai származás vált törvényes renddé.

Ezzel Hórusz lett az igazi örökös, Hóruszt koronázták meg, mint az új királyt. A zavaros állapotok után Séth az új rendet szolgálta. Tudomásul vette, hogy a világegyetem szabályozatlan erői lettek az urak. A mozgásba jött új renddel a létezés követelményeiből eredően segítette fönntartani azt. Az Oziris fesztiválok után Séth volt a hajón a kapitány, amely vitte Oziris képmását végig a Níluson. Vitte a Napot, az éjszaka vizes mélységein keresztül.

Időnként Hórusz az Alvilágba utazott, hogy beszámoljon Ozirisnek, felébressze és mozgásban tartsa a lelkét. Hórusz a szemekkel jelenítette meg őt, melyek kiszakadtak a Séth-tel való küzdelemben és melyeket Oziris rendbe hozott az örök életre. Ezek, mint Wedjat szem váltak ismertté, amit a teljes Egynek hívtak, mint az Örökkévalóság szemét, amely megvéd minden bajtól. Amint Oziris újra ébredt, az élet és a növekedés szellem felkelt, és az Új Év vette kezdetét.

E két nagy mítoszon kívül még számos más ismeretre is szükség lenne a múlt megértéséhez, hogy biztonságosan induljunk a jövőbe. Egyáltalán ez a rövidre fogott két mítosz történet mi újat mondott nekünk? Ha jól megfigyeltük, az elsőben a férfi szereplőkről alig hallottunk valamit. Az egész történet az istennő körül forog. Ennek az a jelentősége, hogy a korai időszakban az életet és a halált kizárólag a női erő kiáramlásának tartották, az emberek még teljesen együtt éltek a természet újjáéledő környezetének jelenségeivel.

Az egyiptomi történetben minden lényeges változást mutat. Ami számunkra feltűnő: Isis szerepköre, tulajdonságai meglepő hasonlatosságot mutatnak a Nagyboldogasszonnyal és a keresztény Szűz Máriával. A magyarság megtérítésében régi Isten-

Sophia Philosophia

nőink és Szűz Mária összekapcsolása rendkívül fellazíthatta a természetesen fellángoló feszültséget, melyet István királynak minden bizonnyal a női oldal megértése segítségével sikerült csak lecsendesíteni. Fettich Nándor, majd Erdélyi Zsuzsanna és mások közreműködésével feltárt apokrif (varázs) imáink megerősítik ezt a felismerésünket. *Tény, hogy a korai Szűz Mária „Bölcsesség”, azaz Szófia képzele és a női fél negatív jelenségei az egészséges női szerepkör és tulajdonságok megfogalmazásában jelenleg hiányoznak.* A cél reális eléréséhez, a női szerepkör és tulajdonságok korszerű, mitikus tartalmú megfogalmazásához még sok tennivaló van. E kötet összefoglalt ismeret-halmaza szerény törekvés a feladat megoldásának előre vitelében.

APHRODITÉ, A SZERELEM ISTENNŐJE

Aphrodité szerepköre és tulajdonságai a legősibb mítoszokra utalnak. Szerepkörét és tulajdonságait sok ezer évvel későbbben és már más kultúrában élő emberek maguknak találták ki. Olyan valaki, aki

évezredekkel előtte Eurünomé, a Mindenség istennője volt, mint ahogy korábban bemutattuk. Jelenleg jóval másabb kultúrában élünk. A változás mértékét képtelenek vagyunk meghatározni. A meglévő agyunkkal kell a mában gondolkozva a holnapokba látni. Akkor sem volt másképpen. Példaként ismerjük meg a régi európai emberek évezredekkel előbb, maguknak szóló új női szerepkörét és tulajdonságait.

Kerényi Károly írja: Aphrodité a Menny és a Tenger leánya. „Nagy szerelemistennőnk soha nem volt csak a miénk (görögöké). Ugyanaz az istenség ő, akit keleti szomszédaink is „örög” szellemiséggel idéztek meg sokkal későbbi korokban, mert Mezopotámiából származott. Földistennőként a termékenység nézetében gyűjti a Menny erőit a földre, hogy essen az eső. A Menny istennőjeként lovagolja át a levegőt hatyúk és libák vontakocsán vagy hátán és ül a hatyúk trónján. Aphrodité a mezopotámiai Inanna, Istár és mások késői megtestesülése volt, s Vénuszként a római mitológiában jelent meg és párhuzamosan mint égítést tündökölt a csillagos égbolton.

Távoli párhuzamot mutat az első nagy istennőkkel. Aphroditének nevezik, mert a tenger habjából született. Felidézte magában a születés jogát, első egyesülésének emlékezetét, melyet állítólag még a tengerben élt át. Aphrodité nem igazán a Nagy Ősanya, de teljesen annak emlékét idézi meg, a dolgok eredetét, így a kezdet gyermeke. Alakja az első, az eredeti csodálatos istennő mása. Aphrodité ebben az érzésben születik, amikor már az emberek örömmel emlékeznek. Ezért olyan, mint egy külön megszentelt valóság. Elveszett kapcsolatokat köt össze, ügyel az ember és a természet működésére, ami minden teremtés összekapcsolásának a víziója. Sumériában a Menny és a Föld női egyesülését, mint tényleges fizikai kapcsolatot érezték. Ez a ketősség Aphrodité tulajdona volt.

Aeschilus írja:

*A nagy és szerelmes ég a földre fordult,
Aphrodité feküdt azon, mint tiszta szerelmes
Az erő, a nedves áradat ömlött le az égből
Emberekre, állatokra egyformán,
Vastagon és erősen, csíráztatva a gabonát
A felfúvódott barázdákban,
Bőven termő sárral és előrehozza
a rügyeket a gyümölcsösökben.*

*És én, aki képes voltam ezeket
Nyirkosan támogatni
Én, a Nagy Aphrodité!*

Aphrodité a szertartásos tavaszi fürdésekkal újíttotta meg szüzességét. A Hórak, akik először öltöztették fel a Gráciák segítségével, a tavaszi évszak istennőjeként, ezt minden év tavaszán megtették.

Maga az Aphrodité szó a szerelmi gyönyör jelentés-hordozója lett, ami a magyar menny fogalom tartozéka. A tenger habjából született. „A folytatást a himnusz meséli el: hogyan fogadták és öltöztették föl a Hórak Aphroditét Kypros szigetén. A Hórak anyja Thémisz, (Phoibe testvére) a nemek természet rendje szerinti törvényének istennője. Az istennő meztelenségének a megpillantása – ez volt a fel fogás a régebbi időkben, csak a dóroknál nem – Thémisz ellen való lett volna. Csupán felöltözve, kószorúsan és felékesítve lehetett bevezetni Aphroditét az istenek közé. Mind megcsókolták, amikor megpillantották, kezét szorongatták és feleségül kívánták otthonukba. Nászairól történetek szólnak. Aphroditének három istennő: Athéné, Artemisz és Hesztia fölött nem volt hatalma. Zeusz akaratából Aphroditének is bele kellett szeretnie egy halandóba, Ankhizész pásztorba. Ő az Ida hegység bércein legeltette marháit, és szép volt, mint a halhatatlanok. Aphrodité megpillantotta őt és hatalmába kerítette a szerelem. Kyproszra sietett, Paphoszi templomába. Magára zárta a templom ajtaját, a Khariszok megfürdették, s bekenték a nagy istennőt a halhatatlan olajjal, melynek illata körülengi az örök istene ket. Szép köntösben, arannyal ékesen tért vissza Trójába sietve, a vadak-anyja Ida bérceire. Aphrodité belépett a pásztorok szállására, s egyedül találta Ankhizészt. Föl-alá járt és kitaráján játszott. Aphrodité egy szép, finom testalkatú, halandó szűz képében állt meg előtte. Ankhizész megpillantotta, megakadt rajta a tekintete, s elámult szépségén, sudár természetén és pompás öltözetén. Köntösének vörös színe vakítóbb volt a tűznél, keble csodálatosan ragyogott, mintha a hold sugara ömlene el rajta. Ankhizész szerelemre gyulladt, s megszólította az istennőt: «Ha halandó leány vagy, s arra rendeltetted, hogy a feleségem légy, akkor sem isten, sem ember nem tarthat távol tőled, még ha Apollón el is találna nyomban utána nyilával, akkor is most rögtön akar-

lak szeretni, s meghalni utána!» Így szólt a pásztor, s megragadta Aphrodité kezét. Az istennő minden pillanatban hátra pillantgatott, mintha vissza akarna fordulni, úgy követte szép szemét lesütve, fekhelyére. A lány takarón medvék és oroszlánok bőre hevert, Ankhizész vadászsákmánya volt mind. A pásztor levette róla csillogó ékszereit, megoldotta övét és lefejtette öltözetét. Az istenek akaratóból a halandó istennővel hált anélkül, hogy tudta volna. Csupán abban az órában, amikor a többi pásztornak haza kellett térnie, keltette fel Aphrodité, alvó kedvesét, s mutatta meg magát neki igazi alakjában és szépségében. Ankhizész megijedt, amikor az istennő szép szemét meglátta. Elfordult, eltakarta arcát, s irgalomért esdekelt Aphroditéhez. Mert egy halandó férfi sem marad épségben további életében, ha istennővel hált.

Első férje a hadisten Árész volt, majd később a sánta kovácsmester, Héphaisztosz felesége lett, akinek tudomására jutott további kapcsolata Árészszal. Héphaisztosz mérgében és megalázottságában finomművű dróthálót készített és a szerelmes párt megfogta a hálóval, majd bosszúból meghívta az isteneket és istennőket, hogy nézzék meg mi történt. Csak az istenek jöttek el, az istennők szemérmesen otthon maradtak. Megálltak az istenek az ajtóban, s felharsant a boldogok kiolthatatlan nevetése, amikor a ravasz Héphaisztosz fortélyos művét megpillantották. Apollón megkérdezte Hermészt: „Szívesen feküdnél ilyen bilincsből az arany Aphroditével?» S ő így vágott vissza: «Ó, ha ez részemül juthatna, akár háromszor ilyen erős bilincs, akkor is szívesen feküd-

nék az arany Aphroditével!» A halhataatlanok ismét nevettek, csak Poszeidon nem. Megkérte a mestert, oldozza fel Árész bilincseit, s vállalta a kezességet az összes istenek előtt, hogy a férj megkapja a bírságot, ami jár. Nagy nehezen engedett csak Héphaisztosz, s feloldozta a párt. Fölpattantak nyomban. Árész a trákok földjére sietett. Aphrodité Kyproszra, paphoszi szentélyébe. Mindjárt fürdővel fogadták a kháriszok. Megkenték a halhatatlan olajjal, melynek illata mindenfelé körül lengi az isteneket. S ismét csodaszép, bűbajos köntösbe öltöztették.” (Kerényi 1977:50–53)

Aphrodité istennő későbbi korszakok isteni gyermeke. Szerepköre és tulajdonságai ugyanakkor a legrégebbi nagy istennők sajátosságait idézik. Nála a menny és a föld egysége megújulva kap kiemelkedő szerepet. Aphroditében a menny és a föld kettőssége fizikai tapasztalásban újul meg, amely a magyar nyelvű kifejezésünkben a kezdetektől fogva jelen van. Innen a menny kifejezés széles szóbokra a magyar nyelvben, mely teljesen ismeretlen az indoeurópai nyelvekben. (fiatal nő, a rokonsági meny, menyecske becéző alak, menyasszony, mennyegző, menyét és menyhal, boldogasszony hal).

A keresztény menny kifejezésben a keresztény gondolkodás a halott másvilági örömet fogalmazza meg az Atyaisten környezetében.

Az antikvitásban Aphrodité hozza a földön az élet mennyei mézét mindenki számára. Ő adja a személyiséget, az okot, a fényt, a fehéren izzót. Ő adja a kettősség egységét, az időtlenség mennyei örömet, amit senki más nem adhat.

A Knidoszi Aphrodité, Praxiteles szobra.
Kr. e. 340 körül. Közel 50 hivatalos
márvány másolata létezik.
Ez a példány a Vatikánban található.

A mennyei Boldogasszony

A mennyei Boldogasszony szerepköre magába foglalja a mindentudó és mindenható tulajdonságokat. Ennek megfelelően egyformán felléphet segítő, támogató, rontó, bajkeverő szerepkörben. Ez utóbbi esetben a neve: *Szép asszony, cifra asszony, tündér, boszorkány*.

A SEGÍTŐ BOLDOGASSZONY

A Boldogasszony-képzet kettős tulajdonsága (segítő és rontó) az ősi istenanyák, istenasszonyok természetes tulajdonsága. Az isteni mindenhatóságra és mindentudóságra kiemelkedően fontos időszakokban van szükség a természeti környezet emberre veszélyes változásai alkalmával, szüléssel kapcsolatos és halálos veszélyek elhárításakor: mindkét esetben az élet sikeres megújításához. Mindezek a változásesemények a nőiséggel, az asszonyi léttel a legszorosabb kapcsolatban vannak, ami indokolja az asszonyok és az istenasszony közvetlen viszonyát. „Tudással” rendelkező (jós és szerencsecsináló) asszonyok segítséget nyújtó közreműködése szükséges az egész közösség védelme érdekében. Ilyenek például az esővarázslások nagy szárazságok esetén, pusztító szélviharok, földrengések, árvízkarok, férgek elhárítása, ami bizonyos időszakokban emberek tömeges pusztulásával, károsodásával fenyeget. (Ha nem tudták a veszélyelhárító feladatokat sikerrel elvégezni, egyes esetekben megölték, megégették őket.)¹²⁸ A „változni/változtatni tudás” kíváncsi feladatot nem egy esetben férfi látta és látja el ma is. Ehhez azonban változtatási képességének fokozásához női ruhát ölt és éjszakában sámánkodik

BOLDOGANYA

A magyar néprajzi irodalom ismeri a ház középoszlopának szakrális szerepét. Ma már széleskörű-

en ismert a ház egészének női szimbóluma is, a föld olyan köldöke, ami a legkisebb emberi közösség élet-tere. A magyar hagyományokban az ehhez tartozó életfa: a bódoganya, a ház mestergerendájának támasztó oszlopa.

A Néprajzi Lexikon hozzátartozó szócikke szerint „A palóc Felföldön ezt a támaszt boldoganyának, boldogasszonyfájának nevezik, erősen másodlagosan hozzá kapcsolódó kultikus hagyományai miatt. Az archaikus kultúrájú szlovéniai magyar falvakban idegágas a neve. Egykor főleg a Kis- és Nagyalföld területén volt ismert.”¹²⁹

Gunda Béla, Erdődi régebbi vizsgálataira is támaszkodik, az obi-ugor népek istennő alakjára, akik gyakran az *anya* címet kapták. Ezt a vélekedését nyelvészeti háttérrel támogatja meg: a *boldog* fogalmunk eredetileg „gazdag” kifejezésével, valamint az az adattal, miszerint erre az oszlopra a nők aggatták ünneplő ruháikat. Gyakran istállóba, magtárakba, esetleg présházakba is beépítették. Központi szerepéből adódóan igényes, faragott díszítésekkel látták el. Elnevezése így fontos kultikus és vallási szerepére utal. A Boldogasszony a házat, lakóit, illetve a melléképületekben tartott jószágokat és terményeket a gonosz, ártó hatalmaktól védi.

A Szent Házról szóló Leopold Schmidt tanulmányban a tetőzetet tartó oszlop „Nagy Istenanya” elnevezése a neves osztrák néprajzkutató, egyetemi tanár szerint a Tigris és Eufrátesz körül kialakult mezopotámiai kultúra környezetébe visz bennünket. A kapcsolat számunkra nem meglepő. Egyre több tudományos kutatás bizonyítja, hogy a Fekete tenger és a Káspi tó körül élt népek kultúrája tele volt iráni elemekkel, amiből a ma ural-altájinak nevezett kultúrkör épült föl.¹³⁰

BOLDOGASSZONY HAVA, AZ ÉV KEZDŐ HÓNAPJA

Az évkezdő hónap az európai kultúrában mai napig nem egységes. A zsidó vallás újév kezdete például az őszi napéjegyenlőséget követő újhold megjelenésére esik, ami ennek megfelelően változó

¹²⁸ Maspero H.: Az ókori Kína 1976 Gondolat Budapest

¹²⁹ Magyar Néprajzi Lexikon 1977:2, 506 (főszerk.: Ortutay Gy.) «ház középoszlopa» szócikk Budapest, Akadémiai Kiadó

¹³⁰ Gunda Béla in: Ethnografia

nap. A keleti kereszténység liturgikus éve ugyanezt az időpontot, a téli napforduló induló napját követő napra rögzítette, ami december 26-ának felelt meg. A nyugati kereszténységben a liturgikus év a december 25. előtti négy héttel (azaz egy holdhónapi idővel) kezdődik. A kereszténység által is elismert polgári évben ugyanakkor a keltáktól átvett képzeteknek megfelelően a Római Birodalom vallásában ismert Janus férfiisten tisztelete hagyományozódott tovább a kereszténység időszámítás gyakorlatában. Innen a január évkezdő hónap neve, aminek szógyöke megfelel az alexandriai Berosz szosz feljegyzése szerint a mezopotámiai Oannész (Joannész, Jahveh, János stb.) istennévnek.¹³¹

Mind a kettő találkozik a Johannes/Johanna nevekben. (Innen a szláv Jován/Iván is.) A Földanya és Ceres istennők korábbi őseurópai latin képzelet is megőrződött a jóakarukat kiérdemlő áldozatokban. „Amikor a rómaiak elkezdtek gondolkodni az istenek sajátosságairól, azok még akkor meglehetősen homályos személyiségéről, az (év) első napján a Földanyának, a másodikon Ceresnek, a növények istennőjének mutattak be áldozatot. Ez az áldozat vemhes disznóból és búzakenyérből állt.”¹³²

A magyarság a kereszténységre történő áttéréskor államvezetési gyakorlatában szükségszerűen a keresztény időszámítási (római, már napközpontú) gyakorlatot honosította meg. Ennek ellenére a nép és a magyar egyház is egészen a múlt századig széleskörűen fenntartotta a korábbi világképéből származó Boldogasszony hava kifejezést – 800 éven keresztül! – a január hava kifejezés helyett. A magyar elnevezés korábbi természeti képzetekből származik, amit az újra született Nap útjának kezdete és az újhoid sarlójának látványa együttesen határozott meg az ezt követő fényviszonyok emelkedésével, majd az év második felétől csökkenésével. (A holdváltozás jelölte ki a hónapokat, melyeknek időtartamát rendszeresen javították a napfordulókhoz és napéjegyenlőségekhez viszonyítva.) A magyar gondolkodásban a Boldogasszony hava az év megszületésének első holdidőszakát jelölte (holdnapját/hónapját).

Az év első holdhónapjának 8 évszázadon keresztül szokásban volt elnevezéséről Bod Péter az ün-

nepek előzményeinek ismertetésénél a következőket írta:

„I. *Januarius*nak hívták az első Hónapját az esztendőnek a' régi Rómaiak a' *Numa* Római Király rendelkezéséből *Jánus*ról, a' ki Itáliának volt legelső Királya. Kezdték pedig ez idő tájban a' magok esztendejeket azért; mivel a' nap is a' tájban tér meg az égnek abrónsán 's hosszabbodik, a' világosság nevelkedik, a' setétség pedig kissebbedik; hogy így egy pontról kezdődjék a' nap és az esztendő *Ovidius*nak ama verse szerint:

*Bruma novi prima est; veterisque novissima Solis;
Principium capiunt Phoebeus Annus idem.*¹³³

II. *Miért nevezték a keresztények Boldogasszony Havának?* Nyilván ennek oka nem egyéb, hanem ez a Pogányoknál ez a Hónap volt szenteltetve a' *Júnó* istenasszonynak; a' kit ők tartottak a' házasság, vagy Lakodalmazás Isten Asszonyának és Pátrónájának: a' honnan Athénásbéliek [a görögök] *Gáméliónnak*, a lakodalmazó Hónapnak. A' Keresztyének inkább akarták, hogy *Júnó* helyett a' Boldogságos Szűz forogjon emlékezetben, és a' mint *Spondánus* írja a' viasz gyertyákról, melyek a Pogányoknak Isteni tiszteletekben szokásban valának. Kegyessegből az Isten Annjának tisztességére fordították. Követték ebben a' nagy Gergely püspök tanácsát, aki így ír: A' Pogányoknak Innepeiket lassan-lassan a Keresztyének Innepeiké kell változtatni, és némely dolgokat az ő szokások szerint tselekedni, mint a' fáknak ágait 's vendégségeket, pompás tzeremóniákat tsinálván. Erre pedig az i kényszerítette a' Keresztyéneket, hogy a' Pogányok Innepeikből Keresztyén Innepeket tsináljanak, mivel a Pogány Vallásból többnyire idős állapotjokban tértek a Keresztyén Vallásra 's az ott megszokott tzeremóniás rend-tartásokat nehezen hagyhatták el: azért azokhoz hasonlókat kellett fel-venni keresztényi módra és jó végre.”¹³⁴

¹³¹ Jobes, G.: *Dictionary of Mythology Folklore and Symbols*. 1-2. New York, 1962, Scarcrow Press.

¹³² Scullard 1981 16. p.

¹³³ „Téli napálláskor búcsúzik az ó, s jön az új nap: így nyeri újultát Phoebeus az évvel együtt.” Gaál László fordítása.

¹³⁴ Bod Péter 1786. 33. p.

NAGYBOLDOGASSZONY KEDDJÉ,
„KEDD ASSZONYA” ÜNNEP

Kálmány Lajos a keddi asszonyáról a következőket írja: „A hét napjai közül a *keddet* tartják a *Nagyboldogasszony*, másként a Szent Anna napjának. Lásuk a bizonyító adatokat!

Szőreg és Ószentiván Mária-társulat tagjai újhöld első keddjén, illetőleg szombatján misét szoktak mondani. Kérdéssel: „Mint van az, hogy noha Szőregen van templom, mégsem a szőregiek mondatják szombaton, Mária napján a misét, hanem az ószentivániak?! egészen megleptem őket. Csodálkoztak azután, hogy még azt sem tudtam, hogy «kedd is a boldogasszony napja, a Nagyboldogasszonyé, Mária anyjé» [...] Tehát nem Máriáéi, hanem Nagyboldogasszonyéi esnek keddre, mit bizonyítanak babonáink és hiedelmeink is.¹³⁵

Kálmány, amikor ezeket a sorokat leírta, számos, ehhez kapcsolódó, mágikus hiedelemről már tudott: „Szeged népe hagyományai szerint a Kisasszony a Nagyboldogasszonynak mindvégig szűzen maradt leánya, kinek soha, semmiféle gyermeke sem volt. Ha azt kérdezem a kereszténységben kevésbé jártastól: Ki az a Kisasszony? Elmondja, hogy a Nagyboldogasszonynak a leánya, hogy mindvégig szűz maradt. [...] *Mária tehát nem Kisasszony*, mert a Kisasszonynak még szűzen született gyermeke sem volt, nemzetünk mégis annak nevezte el. Erre okot adhatott, hogy a kereszténység terjesztői Máriának egyéb erényei fölött főképp a szüzességét hangsúlyozták kíváncsian, mit hallva nemzetünk, nem akarva is a Nagyboldogasszonynak mindvégig szűzen maradt leányára, a Kisasszonyra kellett gondolnia. [...] Szeged népe lejegyzett hagyományaiban Máriát Szent Gellért intése után 8 századdal sem találjuk Nagyboldogasszonynak, vagy «ez világnak Nagyasszonyának» hívni még a kereszténységben elég szép jártassággal bíró asszonyoktól sem.”¹³⁶

A gyűjtő lényeges megfigyeléseit megismétljük:
– Az újhöld utáni keddi nap a nép szerint Nagyboldogasszony ünnepe, nem Máriáé.

– Szűz Mária ünnepe a nép szerint nem keddre esik, hanem szombatra.

– Szűz Mária a nép szerint nem Kisasszony, mert a Nagyboldogasszony leánya örökké szűz maradt, nem volt gyermeke.

– A katolikus papság szerint a Nagyboldogasszony Szent Annával azonos és ezt az azonosítást a nép is ismeri, de a keddet ennek ellenére Nagyboldogasszony napjának tartja.

Az Ethnographiában *Nagyboldogasszony ünnepei* címmel (1912) olvashatunk hozzászólást Borbély Károlytól, mely napjainkig elkerülte a kutatók figyelmét.¹³⁷

„A kedd a Nagyboldogasszony napja és az újhöld keddjé az ő ünnepe. [...] A katolikus magyaroknál az Alföldön kivált a jobb módú községekben megülik az *Újhöld szombatját*, a boldogságos Szűz Mária, *Újhöld péntekjét*, újabban *Jézus szent szíve tiszteletére*. Újhöld vasárnapján, hogy e vasárnapot megkülönböztessék más vasárnaptól, mint különbet, szentség kitétel van az énekes, vagy magyarul mondván, nagymise. Szőregen, s a honnan Karcsey beküldte sorait, mint látni fogjuk, megülték *Újhöld keddjét* is, a Nagyboldogasszony ünnepét. A kedd különben is a Nagyboldogasszony napja, mint azt Kálmány idézett értekezéséből látjuk; de csak napja, nem ünnepe. hogy ünnepe legyen, szükséges, hogy annak is tartsák. szükséges, hogy kötelező legyen a szentmise hallgatás, a nagyobb dolgoktól való tartózkodás, a szebb ruhába való öltözködés. Mindezt meg is teszik az Újhöld-féle ünnepeken – akik t. i. megtartják –, de ma csak délelőtt, vagy míg a templomban vannak, s pletykáztatva hazaérnek; azután levetik ruhájukat és ezzel be is fejezték az ő ünnepüket. Úgy hánynak össze pénzt, vagy mint mondják *áldoznak* – ki többet, ki kevesebbet amint a módja bírja – és a pappal miséztetnek. Ezt az ünnepet ők csinálják magukra nézve kötelezővé. Most még meg kell azt is jegyeznem, hogy a pap, ha lehet, azon a napon tartozik a kívánt misét elmondani, s ha a misevégzést elfogadja, köteles azt a misét végezni, a melyet kértek. Ismétlem: ha csak lehetséges. Ha tehát valaki Szent Anna tiszteletére akar miséztetni, arra fog misézni.

¹³⁵ Kálmány 1971 325 p.

¹³⁶ Kálmány 1971. 322–323. p. Kálmány oldalakon keresztül sorolja a Nagyboldogasszonnyal összefüggő babonás hiedelmeket, melyek nem tartozhatnak Szent Annához.)

¹³⁷ A közlés mind Róheim Géza, mind Diószegi Vilmos, mind mások figyelmét elkerülte.

Még valamit! Tartsuk szem előtt, hogy a *Boldogságos Szűznek szombat* a napja, és hogy az egyház szerint nincsenek Boldogasszonyok, mint különböző lények, mert mind azonos a *Boldogságos Szűz Máriával*. Ha bemegyek a paphoz, akár azt mondom: Fogadjon a Nagyboldogasszony tiszteletére egy misemondást, akár Sárkány Boldogasszonyára és a többi Boldogasszony akármelyikére, miután az egyház szerint minden Boldogasszony egyet jelent (a Boldogságos Szűz Máriát), nem fog más tiszteletére s más misét végezni, mint a Boldogságos Szűz tiszteletére.¹³⁸

Ezek után mi az, ami Kálmány és Borbély magyarázatából és bizonyítandójából még kimaradt, vagy téves megállapítást eredményezett?

Miért olyan fontos az *Újhold* időszaka? Miért pihenőnap ez a nap a nők számára?

Erről a kérdéssel a következőképpen emlékeznek: „Egyiptomban és Mezopotámiában, valamint a régi Izraelben is, az Újhold napja, mint egyfajta ünnep, valaminek a *kezdet*e volt.”¹³⁹

A zsidó újév ma is az őszi napéjegyenlőség utáni újhold sárkányának megjelenésekor kezdődik. A próféták az Újhold napját a szombattal kapcsolatban munkatiltó napként tartották számon. Ugyanakkor a szombat és az Újhold napjára eső búcsújáró napok kettős ünnepek, amit számos áldozattal ülték meg. Midrás hagyománya szerint az asszonyok vonakodhattak, hogy Áron az ékszereiket elszállítsa az Aranyborjúhoz. Isten a szilárd hitükért azzal jutalmazta meg őket, hogy az eljövő világon Újhold napját, mint ünnepet ültetik meg. Így, mint az újhold ők is minden új hónapban megfiatalodnak.¹⁴⁰

Miért éppen kedd a Nagyboldogasszony napja?

Az újholdat követő vasárnap utáni harmadik nap *feria tertia* jelenik meg a „kedd asszonya” régi megnevezésben. Az Újholdat követő vasárnap utáni keddről van szó. Ez feltételezi az újhold megjelenése előtt elsötétülő hold három napját a szombati éjszaka előtt, valamint az ezt követő három pihenőnapot (vasárnap, hétfő, kedd), amiből a kedd kifejezetten női dologtolt nap.¹⁴¹

Ez a harmadik napot, a teremtésben a földi élet megindulását óhatatlanul idézi. „Az Ótestamentumban ezzel a páragomollyal a «ruah» forr össze a mindenségben működő Sophia, aki az apokrif Jézus, Sirák fia könyve és Salamon példabeszédei sze-

rint Isten segítőtársa és a teremtés «kézművesnöje» volt:

„Én a fölségesnek a szájából születtem,
S ködként borítottam be az egész földet.
Fönt a magasságban volt a lakóhelyem
És a trónusom felhőoszlopon állt
Bejártam egymagam az égi köröket,
Megjártam a szakadék mélységét,
Ősidőktől fogva a kezdet kezdetén teremtett,
És nem pusztulok el soha, mindörökre.”

(Jézusnak, Sirák fiának könyve 24,3-5,9.
továbbá a Pédabeszédek Könyve 8,22-31)¹⁴²

A magyar hagyományban a keddi nap a kezdet tartalmát fejezi ki, és megfigyelésünk szerint a kedd, mint a teremtéssel (fogantatással) összefüggő lakodalomkezdő nap régi szokáshagyománya.

Miért örökké szűz a Boldogasszony?

Nagyboldogasszony lányának, a Kisasszonynak születése a Szűz holdhónap (szeptember) első dekádja esik. A „Szűz”, a kezdet első emberi alakja, az életet adó nő megjelenése.¹⁴³

Nagyboldogasszony és Szent Anna kapcsolatát a következő fejezetben tárgyaljuk.

¹³⁸ Borbély 1912. 290. p.

¹³⁹ „Mondá pedig néki Jónathán: Holnap vagy az új hold első napjának innepe: annakoáért emlékeztetben lésszesz, mert üres léssen a te helyed.” Sámuel I.20 Károli Gáspár fordítása.

¹⁴⁰ Ehrlich, E. L. *Die Kultsymbolik im Alten Testament und in nachbiblischen Judentum*. Stuttgart, 1959. Hiersemann Verlag 82. p. A zsidóságnál az asszony és a hold közötti összefüggés fontos szerepet kap. A hold szó szerint a zsidó ember felesége.

¹⁴¹ A Hold elsötétedése (s vele a menstruáció megindulása) a számításba vett vasárnap előtt mintegy három nappal megkezdődik, de a vasárnap előtti elsötétülés visszafelé még a további három éjszaka valamelyikén is bekövetkezhet. Ez arra utalhat, hogy a mai értelemben vett Újhold sárkányának megjelenését követő vasárnap utáni kedd foglalta magába a szexuális kapcsolatok kezdetét.

¹⁴² Fraenger, W.: Hieronymus Bosch. 1982. Budapest, Corvina Kiadó 23–25. p. Fraenger a Bosch-kép teremtéstörténetet megfogalmazó témája miatt szükségszerűen foglalkozott a Teremtés Harmadik Napja témakörrel, a Triptichon indító, kezdetet megfogalmazó képe. Idézete túllépi lehetőségeinket.

¹⁴³ A népek teremtéstörténeteiben a magyar nem az egyetlen nép, ahol a nő megjelenésével kezdődik az ember földi élete.

BOLDOGASSZONY TELEPÜLÉSEK

A Boldogasszony nevét a település elnevezéseként választó és viselő emberi közösségek az istenasszony magatartását a természetből származó emberi élettér (környezet) kedvező, földi boldogságot jelentő segítő, támaszt adó tulajdonságaival azonosították. Azért választhatták az ő nevét, mert segítőkészségének emberi hite miatt a létezésükben ezzel nagyobb, erősebb bizalmat, biztonságot éreztek. A keresztény eszmeiség elterjedésével a korábbiakból örökölt magyar gondolkodás szerint ugyanez a képzet már az Isten fogalommal azonosult. (Pl. a moldvai „Istensegíts” falu elnevezése).

BOLDOGASSZONY (Frauenkirchen, jelenleg Ausztriához tartozik). Korábban a Moson vármegyéhez tartozó Fertőszögben. A monda szerint II. Endre idejében a Fertő-tó annyira megduzzadt, hogy három falut elöntött. A megmaradt lakosok építették a falut 1240-ben.

BOLDOGASSZONYFA kisközség a szigetvári járásban (Somogy vm. 1911.)

Boldogfa községek: **POZSONYBOLDOGFA** és **ZALABOLDOGFA**. (1911).

BOLDOGASSZONYFALVA.

Ezt a „helyiséget öt bukovinai csángó család alapította Sao Paulótól 80 km-re az őserdőben 1924-ben. A század '70-es éveiben szűnt meg, az utódok elszármaztak a nagy városokba.

BOLDOGASSZONYFA kisközség Somogy vm. Szigetvári j. 1911.

A fentiek bemutatása után talán nem tévedünk, ha ezt az istenasszony megjelölést mi is magával a létezés meghatározó Nagy Természettel azonosítjuk. A magyar kifejezés azonban jóval érzékletesebb. Szerepel benne a létezés érzésének emberi öröme, ami a nőiség lényegével azonosul. Megnyilvánul ez abban is, hogy képzelt térbeli és időbeli különbözőségben látja a nőiség mennyei és földi sajátosságait.

BOLDOG „A falu említése 1395-ben történik a «Boldogasszony hothouna» alakban, amikor Zsigmond király birtokába kerül, aki 1424-ben Borbála királynőnek ajándékozza. Ő az 1425-ben már Bódogfalva néven említett települést Berzevici Pohárnok István javára köti le. 1439-ben Báthori István nádoré Boldogfalva, a XVI–XVII. században Boldogfalva néven említik.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Cs. Schwann Edit: *Boldog, tájház*. 1990, Budapest, Cartographia.

Boldogasszony növények

A növények közül az erdők fái az elsődlegesek. Részben, mint (életadók) élelemadók, részben, mint tüzelő és építőeszközök. A fák rendkívüli szerepére már *Frazer* is felfigyelt a századfordulón Az Aranyág c. híres munkájában. A fák imádása fejezetben írja: „A finnugor nyelvcsaládhoz tartozó európai törzseknél a pogány istentiszteletet legtöbbször szent ligetekben tartották, amelyeket mindig kerítéssel (keremet) vették körül. Egy-egy ilyen szentély sokszor csak tisztás volt, ahol elszórtan néhány fa állott; a régi időkben ezekre akasztották az állatok bőrét. (Emlékezzünk a medve és más állat áldozatoknál mondottakra.) A liget központját, legalábbis a volgai törzseknél, a szent fa jelentette, amely mellett minden fa jelentéktelennek számított. Ez előtt gyűltek össze a hívők, a pap (sámán) itt mondta el imáit, a szent fa gyökerei fölött mutatták be az áldozatot, s ágait néha szószékként használták. A ligetben nem volt szabad fát kivágni vagy ágat letörni, s nőnek általában tilos volt ide belépnie.”¹⁴⁵ Frazer másra is felfigyelt: „...őseink a vegetációs erőket férfi és női lényekként fogták fel és megkísérelték, hogy meggyorsítsák a fák, valamint a növények fejlődését a homeopátiás vagy utánozó mágia elvének megfelelően. Az erdei istenek házasságát a Május Király és Királynő, Pünkösdi vőlegény és menyasszony személyében ábrázolták. Ezek az előadások tehát nem egyszerűen szimbolikus vagy allegorikus drámák, pásztori játékok azzal a céllal, hogy a paraszti közösséget szórakoztassák, vagy oktassák, hanem varázslatok, avégből, hogy kizöldüljenek az erdők, frissen sarjadjon a fű, szárra szökkenjen a gabona és bimbózzanak a virágok.”¹⁴⁶

A fa ősi mitológiájáról legutóbb *Jankovics Marcell* írt átfogó ismertetést.¹⁴⁷ Miután könyve könnyen elérhető, inkább kevésbé ismert, személyes emlékünket idézzük meg a kaukázusi ingusoktól. Nagyobb ünnepséghez tűzrevalóul *tölgyfát* vágta,

amelyet nem daraboltak szét, hanem csak az ágait vágta le, s vékonyabb részét behúzták a tűzre. Így a fa hosszában fokozatosan égett le. Amikor már be tudták húzni az ajtón, akkor „mindenki készült Mahmudhoz az ünnepségre. „A tűz őrzője a ház asszonya volt. A feleség neve *t'cinán*, ami a tűz anyját jelenti. Ha a tűz elalszik a házban, a gazda otthagyja a házat, mert „ott megszűnt a boldogság”. A tűznek ez a képze a fán keresztül összefügg annak életet adó, életet jelentő fogalmával, s ennek következtében a tűznek állandóan égni kellett a család, az ember életterét jelentő házban.

A tölgyfa a frigei Kybelé istenasszony szent fája volt. Az ingusoknál Kybelé pontos megfelelője *Tusoli* istenasszony. A természetet szimbolizálta, amelyet a nap erői tavasszal újra ébresztenek.¹⁴⁸

Boldogasszonyaink összegyűjtött növényi sajátosságai hármas tulajdonságúak:

1. Szépségükkel azonosulók,
2. Gyógyító erejűek, s ezzel segítséget, támogatást nyújtanak a rászorulóknak,
3. Rontó, bajt, veszélyt hozó erejűek. Ez utóbbiakat főleg a fekete mágiaiban használták.¹⁴⁹ (Ez alkalommal először szedtük csokorba ezeket a sajátos növényeket. A kötet terjedelme nem engedi

Liliom ábrázoló metszet

¹⁴⁵ Frazer J. G. 1965:68 Az Aranyág. Gondolat Kiadó, Budapest

¹⁴⁶ Frazer i. m.: 77.

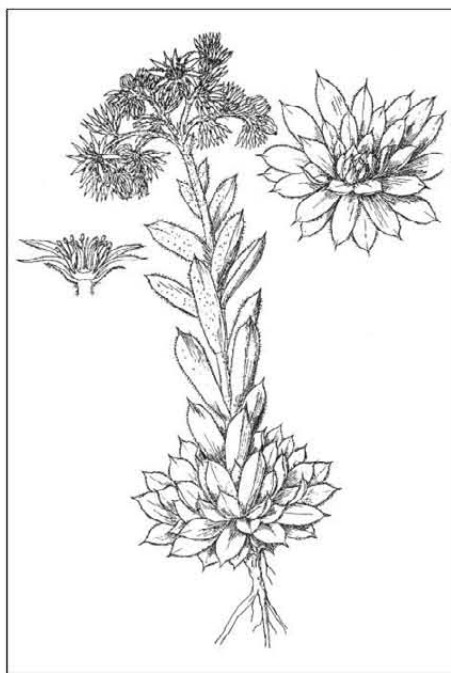
¹⁴⁷ Jankovics Marcell: *A fa mitológiája*. Debrecen, Csokonai Kiadó 1991.

¹⁴⁸ Falvy Károly 1991:154 *Adalékok a vajnahok (csecsenek és ingusok) szokáshagyományaihoz*. In: Népi Kultúra Népi Társadalom Akadémiai Kiadó, Budapest

¹⁴⁹ Van Istenfa elnevezésű kerti növényünk is, ami minden bizonnyal régebbi eredetre is visszamehet. „A seprős sutát hívják a mieink istenfának” – magyarázza Kovács Aladár. „Évelő illatos növény s néhány esztendő alatt olyan bokrossá gyarapszik, mint a levendula, rozsmaring vagy a

Boldogasszony rózsája
Péchy Lukács szerint

Boldogasszony rózsája
mai elnevezése: fülfű

Boldogasszony
csepegtette fű

meg, hogy felhasználásuk természetgyógyászati vagy egyéb mágikus sajátosságaikról áttekintő ismereteket adjunk. Remélhetőleg ilyen feldolgozás elkészítésére is lesz vállalkozó.)

1. SZÉPSÉGÜKKEL AZONOSULÓ

Boldogasszony rózsája (Lychnis coronaria).

A rózsza a nőiség szimbóluma, mint keleten a lótusz. Sokak szerint e rózsza az ókor hagyatéka. Ez a virágzó növény azonban a mai természetes rendszer szerint nem a rózsák közé tartozik. A Földközi tenger mellékén honos, de felhatolt hazánk északi területeire is. Mélius nagyon elrejtve az ökörfarkról

szóló fejezetben említi, mert levele molyhos, mint az ökörfarkkóróé: „olyan, mint a vadmák, veres a virága, mint a máknak, pipacsnak, de a levele, mint az ökörfarknak. Lucas Martini Koszorújának magyarra fordítója Péchy Lukács: Boldogasszony rózsája (lásd kép/rajz) néven jelölte. Lippay is ezen a néven és mennyei rózsza néven említi.” Szenczy Molnár Albert átkeresztelte kassai rózsának, amiből Pápai Páriz sárga rózsát, Benkő József „kassai sárga rózsát (Tagetes erecta), majd éjjeli violát (Hesperis Tristis) csinált. Az Alföldön ma is a bűdöskét meg a hozzá hasonló katonarózsát (Zinnia) nevezi így. Végül Diószegi és Fazekas Magyar Fűvészkönyvében a Linné rendszer szerint rózsás konkoly lett belőle...¹⁵⁰

149 folytatása

zsálya. Régebben megvolt minden kiskertben, ma a temetőben tenyésztik, közvetlenül a fejfá mögött vagy mellette. Hajdan, ha meghalt valaki a háznál, a kiskertből ástak ki egy bokrot az elhantolás után és azt ültették a sírhalom tetejére. Hogy a házban is ott lóg a szárított istenfű? Úgy tudom a XVIII. Száz évben, egy pestisjárvány után adták ki az országos rendeletet, hogy minden házban tartsanak illatos növényt, «s ha idegen lép be, jó illatot gerjessenek». De a mieink aligha rendeletre választották az istenfűt. Az anyák itt, bizonyos alkalmakkor, ma is ezt

adogatják titkos talizmánul gyermekeiknek. A öcsényiek, a decsiek és a többi Sárköz reformátussága is, hathatós bűvszernek tartják a félelem ellen. Az öreg-szüle istenfű ágacskát teszen a menyasszony kebelére, mielőtt templomba indulnak; ilyen ágacskát rejtenek szívük fölé törvénybe menéskor, ilyen van az iskolában a gyermek mellén. De titkolják és azt se vallják meg, a temetőből szedik vagy egyebünnen? Az «istenfűdat!» káromkodásnak is nyilván ebben rejlik magyarázata.” In: Malonyay Dezső 1912:IV:74

¹⁵⁰ Rapaics Rajmund 1932/1986:88

Boldogasszony fű,
Boldogasszony tenyere

Boldogasszony csipkése,
egy málnaféle

Boldogasszony ága,
egy citrusféle

Mégis mi az a sajátosság, ami egykor a rózsával azonosította? Feltehetően a szíromlevelek száma. Ennek a „rózsának” is öt szíromlevele van, melyek a középkori gondolkodásban az élet kialakulásával, a létezéssel összefüggő ötös számnak vagy az ötágú csillagnak felelnek meg. Ez a sajátosság azonosította a két növényt és vele virágját.

Boldogasszony-lapu (Torda, Gyergyóvidék). Szagos levelű növény. MTSZ.

Boldogasszony csepegtette fű. Az érdeslevelűek (Boraginaceae) családjába tartozó parlagokon, szántókon, száraz gyomtársulásokban előforduló, citromsárgás virágú szeplőlapu (*Cerithe minor*) Heves vármegyében elterjedt népies neve. A ma is élő név eredete a XVII. századig vezethető vissza. Gyógynövényként nem ismeretes.

2. GYÓGYÍTÓ EREJŰEIK:

Boldogasszony-fű, Boldogasszony tenyere (*Chrysanthemum balsamita*.) MTSZ.

(Erdőd, Érendréd, Érkőrös, Zilah) Más néven: Boldogasszony tenyere, Margit-virág, Aranyvirág.

Ez a tulajdonképpeni székfűvirág, melynek főzete gyulladást gátló. Sokféle módon használják.¹⁵¹

Boldogasszony-fűve. (*Calendula officinalis*) MTSZ (Tiszahát, Ung vm.) lapos menta, más néven: körömvirág. Sáfrány, narancssárga színű, gyógynövényként használják fel, főzetét krémmel keverik.¹⁵²

Boldogasszony-level

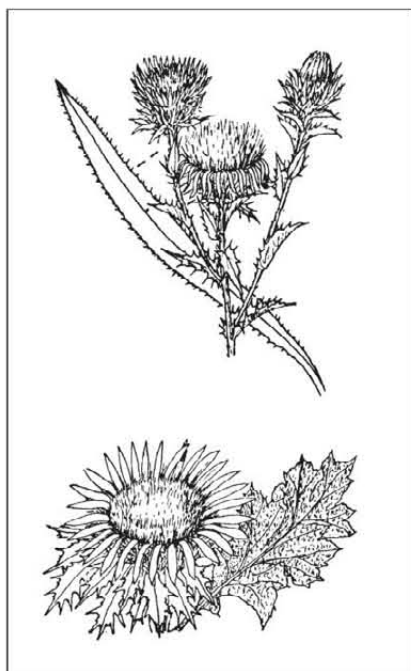
(Őrség, Kercaszomor). a. Fodormenta, erős illatú növény; seb gyógyítására használt apró fekete bogójú mezei növény.) MTSZ

Boldogasszony-menta. (*Menta Hortensis quarta*) (Kiskunhalas 1694). Kerti növényfajta MTSZ

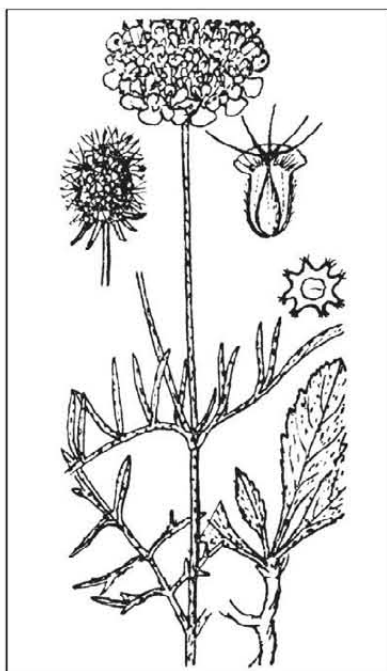
Boldogasszony szilva (*Bódi szilva*) Eredeti magyar fajta. Főleg Miskolc, Nagykőrös, Tiszakécske, Tunyogmatolcs, Jászberény, Abasár, Bodony környékén termesztik rendszeresen. Mint korai szilva a hazai piacokon keresett. Igénytelen és edzettfajtáját a Duna-Tisza közén kajsziarack alanynak használ-

¹⁵¹ Jávorka 1937:308

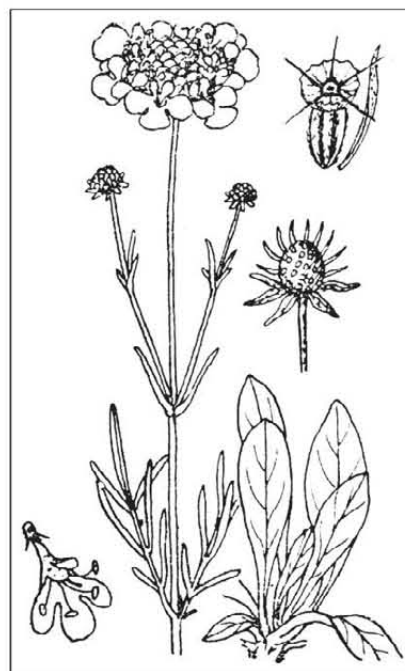
¹⁵² Jávorka i. m.: 315

Boldogasszony hábakalács
külön rajzon fent a növény lent a virág

Kisasszony reszkető tüje,
másnéven bíboros ördögzem

ják. A természetők tapasztalata szerint a ráójtott kaj-szit nem üti meg a guta. Gömbölyű, leves, pálinka-főzésre alkalmas szilvafajta. Más néven bódi-szilva. MTSZ

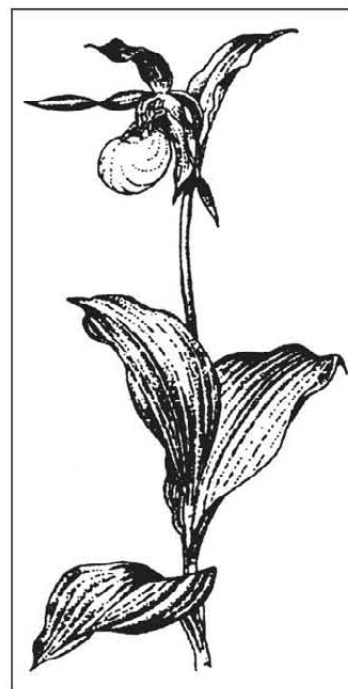
Boldogasszony-szőlő

Korai, Nagyboldogasszony napjára érő régi szőlőfajta, ami mára kiveszett. SZSz.

Boldogasszony tenyere Kövi-lapu, vagy köviróza. Másutt¹⁵³ A fészkesek (Asteraceae) családjába tartozó fehér virágú, az ókortól ismert gyógy- és dísznövény magyar neve. (Tanacetum balsamita). A legkorábbi latin Duioszkoridész fordításokban a herba venerea elnevezésből Vénusz kapcsolatra következtethetünk, mely idővel Mária jelképpé alakult. Magyarországon még elterjedt a Boldogasszony mentája névhasználat is; ennek középkori latin gyökerei sok helyen kimutathatók: menta romana, menta sarracenica, menta nigra, menta veneraria formában. (Chrisantemum balsamita, Lupinus angustifolius (kék csillagfűrt) MTSZ.

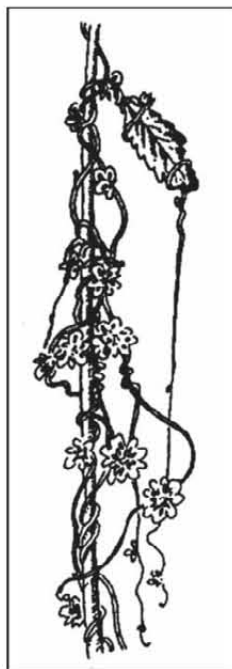
Boldogasszony papucs. (Cypripedium Calceolus. Orchidaceae).

Kosborféle (Sátorhegy, Bükk, Naszály, Pilis-Budai hegyek, Vértess, Bakony, Keszthelyi h., Sopron, Kőszeg, Szombathely). Nagyon megritkult, v. kiveszett. Bükkösökben, mészkevelő tölgyesekben, cserjésekben, irtásréteken, friss, laza, humuszos agyagtalajon inkább csak szálanként. Mészkevelő hegyvidéki fajta. Május, júniusban virágzik. Dísznövényül ajánlható, de kultúrája nehéz). Egyéb népi nevei is Máriához kapcsolódnak: Mária cipellője, Mária

Boldogasszony papucs,
egy kosborféle dísznövény

¹⁵³ Diós i. m.: 897

Boldogasszony
haja, rontó erejű

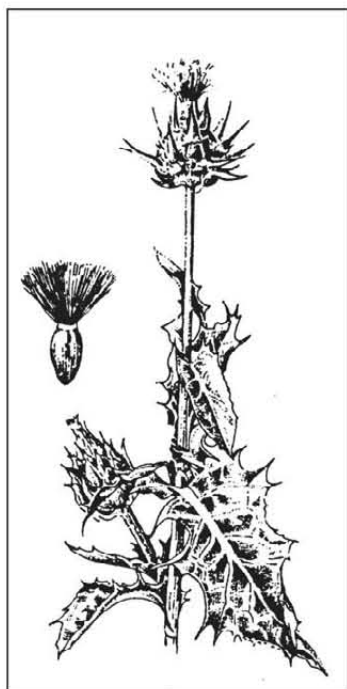

Boldogasszony palástja,
ismert Mária jelkép, közönséges palástfű

Koszorúfonás

cipője, Kisasszony papucs. Használatos még a papucskosbor elnevezés is. A növény szigorúan védett. SzSz.

Boldogasszony káposztája,
Mária tövis néven is ismert

Boldogasszony-rágó (Boldogasszony-takony). A glédicsfa szentjánoskenyérhez hasonlatos termése, amelyet a gyerekek rágni szoktak. SzSz.

Boldog asszony ága (Középkori nevén: Juniperus sabina). A ciprusfélék (Cupressaceae) családjába tartozik, elterülő ágú, nehézszagú boróka. A solymári temető öreg sírjainak díszé.

Magyarországon először 1656; Kájoni János: Hasznos

orvosi könyvében fordult elő. – Kezdetben (mint általában az örökzöldek) Krisztus feltámadásának és az örökéletnek volt a jelképe, később Szűz Mária szimbóluma lett. A VIII. század végén királyi rendelet (Capitulare de villis) írta elő, hogy a kertekben Boldogasszony ágat kell ültetni. A St-Gallen-i ideális kolostorkert tervrajzon a Boldogasszony ága a kolostor kerengőjének keresztengely metszésében szerepel, – mint Sabina – a keresztre feszített Megváltó jelképeként. A középkor óta széles körben használt gyógynövény; bogyóját elsősorban légúti megbetegedések gyógyítására használják. A régi magyarok is ismerték, Veszelszki azt mondja: „a nép között Boldogasszony ága”^{154, 155}

Boldogasszony csipkéje. A rózsafélék (Rosaceae) családjába tartozó málnának (Rubus idaeus) a Dunántúl egyes részein elterjedt népies neve.

Boldogasszony káposztája. A fészkesek (Asteraceae) családjába tartozó, bogáncssal közeli rendszertani rokonságban levő Mária-tövis (Sylibum

¹⁵⁴ Rapaics i. m.: 38

¹⁵⁵ Diós i. m. 1993:894

marianum) egyik népi elnevezése. Egykor természet- és gyógyászati célra széles körben alkalmazták. Meliusz Péter Herbáriumában (1578) Boldogasszony tövise néven elsősorban étvágygerjesztő, hasfájást enyhítő, görcsoldó szerként szerepelt, de ezt hosszú időre elfeledték. Napjainkban virágzatából és magjaiból a járványos májgyulladást gyógyító szert állítanak elő. Hatóanyaga a szilimarin flavon-származék, mely a gyilkos galócában lévő májmérgeket is képes ellensúlyozni, amennyiben a mérreg fölszívódása még nem nagyon előrehaladt. A növény neve alapján is a korai középkortól ismert Mária jelképek közé tartozik. Ma is élő népi nevei: máriabogáncs, pápafű, Szűz Mária teje, Szűz Mária tövise, tarkabogáncs.

Boldogasszony palástja. A rózsafélék családjába tartozó közönséges palástfű (*Alchemilla vulgaris*) népi elnevezése, mely Vas, Zala, Somogy-Veszprém megyében ma is él. A név eredetét bizonyára a kora középkorban kell keresni. Korai írásos előfordulása sanctae Mariae pallium formában Johannes Bauhin svájci orvos szinonima szótárában (1591) található meg. A középkori latin szóhasználatban a Boldogasszony palástja leggyakoribb és általános nevei az oroszánhoz kapcsolódnak: pes leonis, bracha leonis, leontopodium. Egyéb gyakori elnevezései: arcontilla, attonsilus, cintilla, apiata, heliodosium, psiadium, sponsa solis. A változatos névadás alapján föltehető, hogy a szűkszavú források ellenére szélesebb körű gyógyászati fölhasználása lehetett. A Boldogasszony palástja név valószínűleg a növény leveleinek kiterített palást formájára utal.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Diós i.m.: 896

Az Állat-istenanyák

Most már nemcsak a középkori istenasszonyunkról tudunk többet. Az előmagyarság a Boldoganya/Boldogasszony fogalmat megelőző korai istenanya képzeteiben számos állat kiemelkedő szerepével találkozunk. Ezek jobb megismeréséhez más tudományágak, pl.

a néprajz, régészet, nyelvészet és az állatbiológia is hozzájárult. Ez korántsem jelenti, hogy az állat valamiféle imádás tárgya lett volna. A nálánál hatalmasabb erejű vagy külön-

Áldozat Inannának, gyász alkalmából. Az istennő az oroszlános trónon ül, előtte is oroszlán és az égő áldozat oltára. Felette a holdsarló és a Vénusz kettős női jele. Az istennő papja vezeti fel az áldozókat, akik a kecske élő áldozatát mutatják majd be. Valakinek a halála alkalmából tisztelgő állatáldozat készül. Életfa van az egyik áldozónál és vezető pap keze a Vénusz (Hajnalcsillag) felé mutat. (pecséthenger rajza, Kr. e. 1750.)

leges képességű állat tisztelete és nagyrabecsülése volt ez az ember részéről. Egyes állatok azért is megkapták ezt a tiszteletet, mert az ember számára élelmeként kínálták fel a saját életüket, mint ahogy ez a tisztelet a medvekultusz és más állatok áldozattal felérő szertartásaiban ránk maradt.

Ma mindezt időben legfeljebb a megszemélyesített magyar istenanya képzetünk a Boldogasszony előképeinek tekinthetjük. Az ember/állat azonosságot sok írott emlékünkből egyébként megtaláljuk. Miután ez a képzet ma már rendkívül idegen a mai olvasó előtt, a sok erre vonatkozó emlék közül példaként az 1580 körül keletkezett keresztény esküvő magyar szövegére utalunk: „...a férfiú és az asszony-állat között holtig való elválaszthatatlan társaság az házasság.” (A későbbiekben részletesen idézzük az esküszöveget). Nem meglepő tehát, hogy az ember/állat istenek és istenanyák közötti azonosság tudata jelen van honfoglalás kori emlékeinkben és a ránk maradt mesevilágunkban is. A történelem előtti régészet a különböző állat istenanyák szentélyeinek számtalan tárgyi emlékét tárta föl.¹⁵⁷

Az ember/állat azonosság nem magyar különle-

gesség. A századforduló Franciaországában élt magyar ügyvéd, Oszter Salamon Pál előadást tartott a Magyar Néprajzi Társaságban a Nyugat-Európában általános törvényszéki gyakorlatról, ami állatok által elkövetett „bűnök” megtorlásával foglalkozott.¹⁵⁸

(A témát a Függelékben is szerepeltetjük.) Állatok és emberek cselekedeteinek megítélése az iszlám szent könyvében a Koránban is azonosan történik.

Más, fontos tényező is szól az állatok és

növények életet fenntartó és megőrző képessége mellett, ami valójában az ember számára azonosságot jelentő fontosságot tulajdonít nekik. S ez nem más, mint az étellel magával szorosan összefüggő élelem, és gyógyító vagy rontó erő. Élelem nélkül az élet nem értelmezhető. Az az állat, amelyik életét adja az ember életének fenntartásához, a korai ember számára „földön túli” erővel, a mai „Isten” fogalommal azonosult. (A Miatyánk... imádságunkban is benne van: „Mindennapi «kenyerünket» add meg nekünk...”). Egyiknek, másiknak az ereje váltotta ki ezt az emberi tiszteletet, másoknak az a képességük, amivel az ember nem, vagy amivel az ember is rendelkezett. Az amerikai vallástörténész J. Campbell ezért mondhatta, hogy az ember nagyon sokat tanult az állatoktól.¹⁵⁹ A magyar hagyományok emlékeit ilyen megközelítésben tekintjük át.

¹⁵⁷ Gimbutas, Marija: *The language of the Goddess* 1989. San Francisco, Harper et Row

¹⁵⁸ Oszter Salamon 1908:321

¹⁵⁹ Campbell J. J.: *The Power of the Myth* oldalszám stb második sor

A MADÁR-ISTENANYÁK

A madár istenanyák az őseurópai kultúrában igen széleskörűen megtalálhatók. Az életadó vízzel összefüggő költöző madarak párhuzama, ennek a képzetnek a kialakulásában fontos szerepet kap. A természeti környezet újjáéledését és elhalásának bekövetkeztét jelző költöző madarak megjelenése és eltávózkodása a korai emberben párhuzamos gondolatot indított el, az emberi élet megjelenésével és eltávózkodásával. Úgy gondolhatta, hogy az emberből eltávózó lélekmadár e madarak útján hasonlóan eltávozik valahová délre, a ragyogó nap és élő természet honába, fenntartva a földi élet szépségét és reménységét a tavaszi újjászületés visszatérésével. Más madárfajták az éjszakában élnek, mint a baglyok és így ők a halottak szellemeinek istenasszony párhuzamos képzetek lettek, akik egyben az újjászületésben is segítkezők. A madár számos életvitelben vált az emberi magatartás modelljévé. A hím állat védő és ragadozó, rabló szerepkörben, míg a nőstény igazi családanyaként, aki maga építi házát, családi fészket, táplálja és neveli fiókáit élete párjával együtt.

Nem becsülhetjük le a madarak emberi élelem szerepét. A madár tojásainak gyűjtése, elejtése egyike a legegyszerűbben elérhető emberi és állati élelemszerzés. Ezzel együtt kellett megtanulja az ember, hogy *csak a nőstény állatok húsa ehető*. A hím

állatok húsának szaga és rágóssága alkalmatlan a rendszeres emberi táplálkozásra. Az állatok az emberek istennőivé és isteneivé váltak. Később alakultak ki a kőkorszak végén az emberi istenképzetek első női, életadó, életet teremtő alakjai. Ezek egyike a mezopotámiai a madárszárnyas Inanna (más né-

ven Lilith) a baglyokkal, a másika az egyiptomi Ízisz (Nekhbit) volt sasmadár (sólyom) képében. A miénk a magyar turul, aki Emesét megtermékenyítette. Ez utóbbi esetben nem istenanyáról, hanem hím totemátlatról van szó. A hiedelmek elmé-

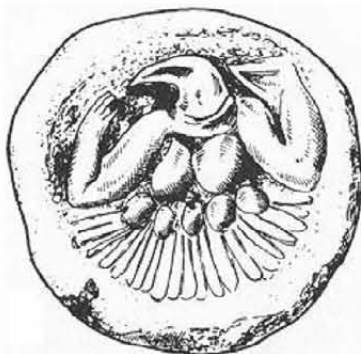
lyülésének fejlődésével ugyanis a közösségek egyre inkább saját istenanyákat, majd isteneket választottak.

A TURUL – MONDA

Kálti Márk Képes Krónikájában olvassuk: „26. Az Úr megtestesülésétől számított hatszázhetvenhetedik évben, száznégyszázötvenötödik évben, száznegy esztendővel Attila magyar király halála után, III.

Konstantin császár és Zakariás pápa idejében – miképpen meg van írva a rómaiak krónikájában – a magyarok másodízben jöttek ki Szittyaszágból illetéknéppen:

Ögyek fia Előd Szittyaföldön Őnedbeli lánytól fiat nemzett, kinek neve lőn Álmos, annak okáért, mert anyjának álmában keselyű-forma madár jelent meg, rászállott és ettől teherbe esett; méhéből rohanó víz fakadt, meggyarapodott, de nem a maga földjén: ebből azt jósolták, hogy ágyékából dicső királyok származnak.”¹⁶⁰ A krónikás elbeszélésben sem az időszámítási félreértésekkel, sem az Attila kapcsolódással nem foglalkozhatunk. Bennünket az úgynevezett tu-

BALRA: krétai madáristennő a Kr. e. 1500 körüli időkből JOBBRA: séi madár-
istennő Gimbutas madárfej rekonstrukciójával. Kr. e. 5000 körül
(Sé kisközség Vas megyében, Szombathely mellett) LENT: László Gyula rajzá-
nak érembe foglalása Sebek Miklós szorásművész reliefje

¹⁶⁰Képes Krónika 1959:74.

mul monda érdekel, aminek alapjaihoz és hitelességéhez nem férhet kétség. A krónika 1959-es Magyar Helikon hasonmás kiadású kötetének fordítását és jegyzeteit író Geréb László a turulmondához a következő megjegyzést tette: „E helyen fennmaradt az ősi monda a népnek a totemállattól való származásáról,

Az értelmezési kísérletek kizárólag a rakamazi koronggal kapcsolatosak, s egyáltalán nem vették figyelembe az ettől szimbolikusan lényegesen eltérő zempléni fejedelmi sírból származó korongot, mely nem nőstény, hanem *hím-madár* rajzát tartalmazza.

BALRA ÉS KÖZÉPEN: Rakamazon fellelt, honfoglaláskori aranyozott ezüst korongpár, csőrében virágot tartó nőstény turulmadárral

Hím turulmadár ábrázolása ezüstkorongról zempléni fejedelmi sírból Fetting

még ha a keresztény író a történetet álomként adja is elő”.

A „turulmadár” (kerecsensólyom-szerű vadászmadár) kiemelkedő jelentősége nemcsak krónikás emlékeinkben szerepel, hanem megtaláljuk legszebb ötvös-emlékeink között is.¹⁶¹ A régész-történész Dienes István számos értelmezési kísérletről számol be. Voltak, akik nemzetségi címerképet láttak benne, mások a sas vízimadarak feletti győzelmét, ismét mások az obi-ugor teremtésmondából ismert búvárkacsát. Igaza van abban, hogy ezek a megfigyelt kísérletek csak egy tárgy vagy mintaelem értelmére kerestek választ, noha bizonyos, hogy ha ennek a művészetnek mondanivalója van, a hasonló elemek azonos képzetekből, regékből nyertek indítást.

Madár istennő ábrázolása két madárral az ókori Görögország területéről
BALRA: Boiotiai Kr. e. a 700-as évekből

A krónikás előadásban és a meséink változataiban egyformán találkozunk nőstény-, és hím-madárral. Szerepkörük különbözőségének magyará-

JOBBRA: Rhodosz szigetéről

¹⁶¹ Ma már fontos kutatásoknak is tanúi lehetünk a turul/sólyom azonosság megerősítésével. A madár életének és egykori szerepkörének világosabbá tétele elősegítheti új gondolatok megjelenését.

zatával sem a régészet, sem a néprajztudomány nem foglalkozott. Holott a nagyon tisztelt állatok szimbolikusan mindig emberi tulajdonságokat fejeznek ki. Az „istenség” személyessége sem különbözhet az „emberség” személyességétől. Ha ilyen hasonlóságok nem lennének, abban az esetben semmiféle kapcsolat nem tételezhető fel állat és ember, ember és isten között.

A kaukázusi Fehérlófia típusú ingus mesében hím és nőstény sasmadár együtt szerepel, mindkető igen jellemző emberi szerepkörben. A hímsas rabló szerepköre a mese indító témája. Természetesen leányokat rabol. A fejedelem legkisebb fia kalandos körülmények között indul megmentésükre, de a harmadik alsó világba kerül, ahonnan csak egy anya sas tudja megmenti és ezzel a leányok is révbe kerülnek. A hím és az anya sas a természetes emberi szerepkörök szerint teszi a dolgát. Nem lehet vitás, hogy a rakamazi korongon lévő sas anya sas. Virág van a szájában, ami az ő jellemző szimbóluma. A karmai között lévő fiatal sas fiókák mentésével foglalkozik. Olyan asszony foncsíkját díszíthette a korongpár, akit ura családanyai minőségében tisztelhetett meg e gyönyörű díszekkel, szemben a zempléni sír asszonyával, aki a sasos korongot a halott rangos férfit szerepköre férfiasságáért, küzdőképességéért becsülve kaphatta urától. A Boldogasszornynak mindkettő legjellemzőbb tulajdonsága. Egyik esetben anyaként segít a bajban, a veszélyhelyzetben, másik esetben Szófiaként bölcsen elfogadja ura férfihoz méltó küzdő szerepkörét. Kevesen gondolnak ugyanis arra, hogy a párvalasztáskor, – a leány elvitelekor, minden férfi kirabolja a leány családját. Sohasem tudja ugyanis megfizetni azt az áldozatot, amit a szülőknek érzelemben és törődésben a leány felnevelése jelentett, aki ezzel örökre kiszakad a családból. A leány megszerzéséért a legény egykor még külsőleg is rabló vadászként jelent meg. A magyar gyermekjáték-szövegben is így láthatjuk, amint megszólal: „Felköttem kardomat, add nekem a lányodat!”

Más nézetből pl. a leány oldaláról ez a vadászat nem megvetendő, sőt megkívánt esemény. Jankó János a századforduló kitűnő néprajzosa uráli ro-

konnépeinknél olyan falut talált, ahol minden asszonyt rablással szereztek a férfiak. (Úgy tartották ugyanis, hogy csak az ilyen lányok tisztességesek). Ezeknél a népeknél még azonos szóval fejezik ki a leányszerzést és a háborút.¹⁶²

Fentiek ismeretében elmondhatjuk, hogy amikor Emesét hím turul termékenyíti meg álmában, ez a történet korábbi képzetekből emelkedhetett az Árpád-ház megszületésének szimbólumává. Vizsgálódásainkban ehhez hasonló madáristen történetet nem ismerünk. A honfoglalási körülmények miatt úgy tűnik, az adott esetben a férfiszerep hangsúlyát jelentheti, s az álom szimbolikus tartalmán keresztül valóban az Árpád-ház feladatát fogalmazhatja meg. Jövendölést tartalmazhat: nem lesz küzdelem nélkül való a megmaradásunk a Kárpát medencében! Ennek tudata sohasem halványulhat el ifjainkban és férfainkban, mert a küzdelem a férfiak szerepköre.

Elfogadható ez a történet akkor is, ha csak Anonymus fantáziájában született volna meg. Akkor is a magyar képzetek férfi szerepkörének szellemisége van benne. Megtalálható ez a képzet-világ mai napig az egész hagyományos gyermek és ifjúkori játékdünyében. Fiú és legényjátékaink kizárólag küzdőjátékok (nem versenyjátékok!), leányjátékaink pedig erős érzelmi életre, szeretetre felkészítő énekes játékok, melyek az anyaság, a családszeretet példáit sugározzák. E játékokban a fiúk nem vesznek részt, csak ha táncos játékok kisegítő szerepköréről van szó. (Nincs is énekes fiújátékunk).

Ezt a nemi szerep-kettősséget túlzott lenne a korai társadalom matriarchalis vagy patriarchális sajátosságaira vonatkoztatni. A magyar feleség képzetősi (fél) sajátossága is tiltakozik ilyen feltételezés ellen. Ugyanakkor természetes a közösség férfi-irányítású szervezettsége támadásban és védelemben; ezzel szemben a családi, vagy a szertartások vezetésében a női oldal részvétele hangsúlyozott, ami ismert a magyar nagycsalád és Nagyasszony rendszerben szinte egészen a II. világháborúig. Közvetlen emlékei más kultúrákból is ismertek. Mindez azt bizonyítja, hogy a magyar hagyományos életvitelében élt és máig nem szűnt meg a kettéosztott félig: szeretetre-(női szerepkör), félig: küzdelemre (férfi szerepkör) rendelt” emberi szerepkör egységtudata.

¹⁶² Falvay 1996:44.54

Az Ős-Európában ez az istenasszonyképzet egyébként sem volt ismeretlen.¹⁶³ A görög Boiotiából származó példáját az Kr. e. 700-ból a mellékelt ábránk mutatja. Az ábrán sokfelől ismert és egyeztethető szimbólumok találhatók, melyek közül néhányat a mai hazai fazekasműhelyek, – ha már nem is tudatosan –, csak dekoratív elemként, de évszázadok óta használnak. Ilyen pl. a háló-motívum, ami a vízzel és az éjszakával kapcsolatos, a forgó ábrák, amik az élet energiáit ábrázolják, a vízi madarak, (pl. a gólya), az Istennő jelképei (attributumai), amelyek életadóként, más madarak esetében élelem-adóként kapnak szerepet, szájukban a kígyó-motívumokkal, az élet folytatásának feledhetetlen ismeretével. A két madár különbségében a fiú-leány emberi párhuzamot is feltalálhatjuk. (szárnyas és nem szárnyas ábrázolás).

Az ábra tökéletesen megfelel Boldogasszony képzetünknek is a rakamazi hajkorong-ábrázoláson található anyamadar és két fiókája párhuzamaként, a Nagyboldogasszony leány és fiúgyermekéeként.

Számos más emlék a krétai madáristenőökkel rokon. Miért? Hogyan? Erre itt csak annyiban felelhetünk, hogy az a kultúrkör, amiben a magyarok, szkíták, kazárok éltek a Fekete tenger északi partján a legszorosabb kapcsolatot tartotta fenn a kisázsiai oldallal, akik pedig a tőlük délre lakókkal. Így a szellemi ismeretek előzményeit vagy párhuzamait ezeknél ma már nem ősbűn keresni.

AZ EURÁZSIAI MEDVEKULTUSZ

Közismert: az életkörülmények és kultuszok minden nyelvben erős nyomokat hagynak. Nincs ez másképpen a magyar hagyományokkal szorosan összefüggő kultúrákban sem. A következőkben további, sajátos előzményekkel ismerkedünk.

Az 1930-as években kiváló történészünk Alföldi András foglalta össze J. J. Bachofen, és E. Kornemann alapján a témánkat is érintő legfontosabb tudnivalókat. (Utóbbi szerző -) „Értékes áttekintéséből hiányzik még az eurázsiai erdő-steppe-öv társadalomformáinak ismerete. A szkíták, szarmaták, tocharok, indusok stb. őstörténete sokszorosan összefonódott az uráli török meg mongol népekével, s így nem csoda, hogy fejlődésükben közös műveltségi réteg maradványait fedezhetjük fel.”

A Magyar Nemzeti Múzeumban látható római kori olomöntvény. Három medvebőrt ábrázolnak, melyekre esküjüket tették a szerződő felek.

Alföldi közösségi-, mai elnevezésben „társadalmi” méretű kapcsolatokat keresett. Felvázolta a fejlődési folyamat három szakaszát. Az első szakasz theriomorph szemléletén alakult ki a bennünket érdeklő második szakasz, a fejlettebb fok. A következőket írja: „A családanya tekintélyét ebben már ki tudta fejezni antropomorph vallási képzetekben, és magasabb rendű szervezetek központjába helyezte a nagy úrasszonyokat. Eurázsia ősi vadászai magasabbra értékelték a vadállatok nagy testi erejét és kifinomult ösztöneit, mint az emberi jó tulajdonságokat. Vallási felfogásuk is állatformában – az általuk ismert leghatalmasabb állat képében – rögzítette a Mindenek Urának fogalmát is. De nem közömbös az sem, hogy míg mi az állatok királyáról beszélünk, addig e régi vadásznemzetségek a „vadak úrnőjét” látták a legerősebb fenevadban. Az eurázsiai földség északi övében a medve a Pothnia Théron, (Nagy Istenanya), a Földközi-tenger mellékén pedig az oroszán tölti be ezt a szerepet: ezért az északi gyökér és a déli hatás kettős bélyegét kell megpillantanunk abban a tényben, hogy Artemis és Magna Mater kultuszában e két állatnak egyaránt szerepe van. Ugyanúgy, akárcsak a szkíta állatstílus-

¹⁶³ Gimbutas i. m.: 86

JOBBRA FENT: Artio, kelta medveistennő római kocsidíszén. A mai Bern szomszédságában élő helyétek imádták.

ALATTA BALRA: Etruszk bronzedény fedőlapja, melyen medvecsali színjáték plasztikája látható.

ÉRDEKESSÉGEK A „MEDVEVILÁGBÓL”

Az Arthur név Arthur király neve korábban kelta istennév volt. A VI. században erről beszél az ardehe vagy arthe (latinizálva mint „artio”), akinek St. Pé-d'Ardet (keresztényítve Saint Pére Arde a mi szent atyánk ardehe, akit a Pireneusokban találhatunk meg Vallée d'Orse (Medve-völgy) nem messze Lourdes csodálatos vizeitől. Anglia legkorábbi, legendás hősének neve az angolszász irodalomban is medve jelentésű. Beowulf (Mézfarkas), akit azért hívnak így, mert nagyon szereti a vadmézet. Vajon mi nem szeretjük?

Ez a két égi medve a Nagy és a Kismedve csillagképként forog az Északi Sarkcsillag, a mennybolt világtengelye körül. Tovább folytatva: nemcsak Bern, hanem Verona, Bajorország (Bavaria) neve is a germán medve (Bar) szóból ered.

A középkori Dietrich von Berne legendái Teodorik a nagy Verona osztrigót királya, aki Itáliát Bernből kormányozta (493–526). Nem lehet tehát véletlen: Dietrich = Teodorik = Teddy = Teddybear az 5 és 10 év közötti kislányok kedvenc játékmackója.

(J Campbell: *Historical Atlas of World volume I. The way of the animal powers* Harper et Row é. n.)

LENT: Ainu medvevadászat és medveál-dozeri szertartás képei

ban, amelynek körében a medve ábrázolását az előáziai műveltségek későbbi hatása folytán az oroszlan s a déli fantázia szörnyállatai kezdték kiszorítani.”

Aki Bachofen az anyajoggal kapcsolatos, – már másfél évszázados – írásait ismeri, nem lepődik meg, hogy már ő is felfedezte a görög és utána a latin nyelvben is feltűnő: nőnemű «arktoi», majd «ursa» medve kifejezést, amit a görög Artemisz nevének «ar(k)t» gyöke erősít meg, valamint a „vadál-

Medveadászat a kisbényi oszlopfőn (1200-as évek)

Medveadászat, falkép a csíkrákosi Cserey-kúriából (1600-as évek)

latok úrnője” megnevezése és a hozzátartozó kultuszok. Az attikai szüzeket az Artemisz kultusz ünnepeén évente „medvékké” avatták, s ehhez sárgásbarna (medveszínű) ruhát öltöttek. Egyebekben a görög vidékek Arkadia (Medveország) elnevezése is a medve fogalmon keresztül őrzi a nagy Artemisz, s vele a „vadállatok úrnője”, a Nagy Istenanya képzetét.

Mindehhez hozzá tartozik: az egész erdő-steppe övben el volt terjedve a medvebőrre való esküvés. A korai ember szerint az életerő a halál után is benne rejtőzik az állat bőrében, csontjaiban. Ezért tették a sírokba a bőrökbe rakott lócsontokat, s ezért öltött a sámán is állatbőr női ruhát. A mitikus hősöknek és hősnőknek rendszerint több ilyen állatruhájuk van, amelyeket küzdelmeik folyamán egy-

más után öltönek fel: ez a képzet is közös tulajdona az európai és ázsiai nomád népeknek.

Feltűnik a bőrök hármas csoportosítása; a koreai sírokban pedig három medveszoborcskát találtak együtt. „Nem lehet véletlen”, – írja Alföldi András, „hogy a vogul medveceremóniák régi leírásai szerint is három medvebőr előtt mentek végbe ezek a szertartások, amint észak ázsiai török törzsek mitikus elbeszéléseiben s a sámánmitológiában is visszatér a három medve. Mintha erre emlékeztetne a Nemzeti Múzeumban őrzött magyarországi lelőhelyű császárkori ólomlemez, melyen felakasztva lógó, feltehetően vallásos értelmű állatbőröket ábrázolnak.

A medvekultusz sajátos jellemzőjeként ismert, hogy nem engedi meg az állat nevének kiejtését. A néprajzkutatók széleskörűen lejegyezték a medve számos megszólítását, köztük az „idegen embert.” Talán ennek a következménye is, „hogy sokszor megfigyelhetjük még élő példákön az észak ázsiai népességeknél, hogy

a patriarchális gondolkodás befolyása alatt az isteni állatanyából apaállat lesz; átmeneti ingadozásokat is gyakran figyelhetünk meg.”

Alföldi különböző korai kultúrákból hoz példákat a matróna-hármasságokra. Megemlíti „Hogy (a hármasságoknak) mily nagy volt a jelentőségük a germán népeknél, az angolok nagy szentje: Beda Venerabilis adata igazolhatja (a Kr. u. VII. sz.), aki szerint a régi angolok az évkezdét Mondranechtre, id est matrum noctem tették. (A Újhold éjszakára vagy anyáéjszakára.)

Itt Alföldi figyelmét elkerülte, hogy a magyar gyakorlat ugyanezt a képzetet korán ismerte és nemcsak Szent István koronázása napjának jelölte ki, hanem Beda után több, mint 1300 évvel is fenntartotta az évkezdő Boldogasszony hava hónap újhold

kapcsolatában! – Így folytatja: „Együttal kitűnik itt e nornaszerű hármasság tiszteletének és a holdkultusznak a viszonya, amit a három matres kultusza és a három holdfázis egyébként is összefügg egymással: elég erre nézve a háromtestű holdistennőre Hekatéra emlékeztetni;” – erről Bachofen valóban részletesen ír.¹⁶⁴

A SZARVAS, MINT TOTEMÁLLAT (CSODASZARVAS).

„...a csodaszarvasmondában Kézai szerint a magyarság magát eredetileg (szarvas) ünőtől eredeztette,” – írja Kristó Gyula, „amely utóbb Ené formában személynevesült, s Paizs Dezső óvatos megfogalmazása szerint „az szintén jelenthet valamit, hogy az őszanya nevévé lett közszo török jövevény”. Tudjuk, hogy a steppei népek közül pl. a hunok nőstényszarvastól, (ünőtől), a törkök nőstényfarkastól származtatták magukat”. Idézzük a krónikást: „A magyarok elterjedésének kezdete

Szittyország keleti részén. 5. Történt azután egy napon, hogy vadászat okából kiszálltak; a kietlenben szarvasünő bukkant elébük; ezt a Meotisz ingoványaiiba üldözték; futott előlük, ott azonban teljességgel eltűnt; sokáig keresték, de semmiképpen fel nem lelheték. Bebolyongták azután ezt a mocsárvidéket, és úgy találták, hogy alkalmas a nyájak legeltetésére; visszatértek hát atyjukhoz és tőle engedelmet kapván, minden jószágukkal bementek a meotiszi mocsarakba, ott is maradtak, és legeltették nyájait. Meotisz vidéke pedig Perzsaországgal határos; egyetlen gázló kivételével mindenfelől tenger övezi; folyóvizekben, növényekben, erdőkben, halban, vadban, madarakban bővelkedik; ki-bejárni ott bajos dolog.

Elérkezvén tehát a meotiszi mocsarakba, nyug-

ton megültek ott öt évig; a hatodik esztendőben pedig kimentek; a pusztaságban a sátrak alatt a Bereka-fiak feleségeire és gyermekeire bukkantak, amint férjeik nélkül a kürt ünnepét ülték és történetesen éppen zene hangjai mellett táncot jártak; jószágostul gyorsan elragadták őket a Meotisz ingoványaiiba. A vízőzön után ez volt az első rablás. Úgy esett, hogy ama csatában a leányok között Dul alán fejedelemnek két leányát is elragadták; egyiket Hunor, másikat Magor vette feleségül: ezektől az aszszonyoktól erednek mind a hunok, mind a magyarok. Történt ezután, hogy a meotiszi ingoványok közt lakásukban igen erős nemzetséggé kezdtek gyarapodni s ama föld már be sem fogadhatta, nem is táplálhatta őket”.¹⁶⁵

Ne törődjünk most a magyar történettudomány következetességével, amikor a magyar-hun kapcsolat valódiságát megmosolyogja. (még ha e mögött Hóman Bálint nagyságát is felemlítetik). Számunkra az idézet két témája lé-

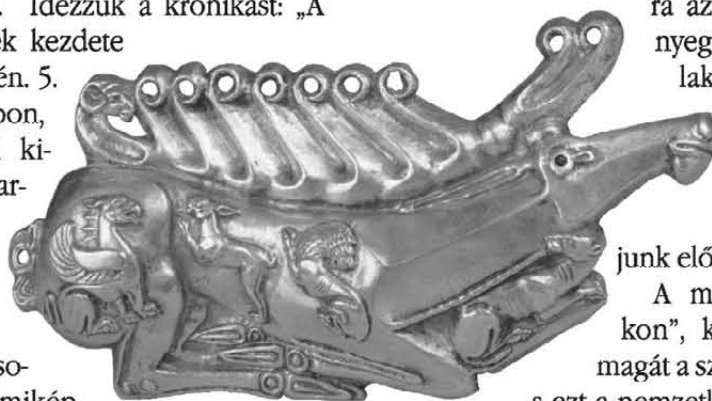
nyeges: a szarvasünő és a lakodalom, amiben

Dul(a) alán fejedelem leányai szerepelnek. S ebben a pillanatban marad-

junk először az utóbbinál.

A magyar jászokkal „rokon”, kaukázusi, oszét nép magát a szkíták utódainak tartja, s ezt a nemzetközi filológiai és történettudományok megerősítik.¹⁶⁶ A krónikás történet pedig „szittya országban” játszódik. Ez annyit jelent, hogy

kétségeink jogosak lehetnek a magyar történettudomány megállapításaival szemben. Így van ez még akkor is, ha a különbséget jelző okok között szerepel az alánok indoeurópai nyelve. E megállapítás bizonyosságának ereje azonban nem valami erős alapon nyugszik, hiszen a szkíták nagyon korlátozott mennyiségű írásos emléket hagytak maguk után. Ezekről Wszevolod Miller is csak annyit tudott felmutatni, hogy a századfordulón végig kutatott Fekete tenger környéki temetőikben talált fejfa-nevekből lehet valamit az alánok nyelvéről visszakövetkeztetni.¹⁶⁷ Egyébként megnyugtató és nagyobb terjedelmű írásos szkíta nyelvi emlék eddigi ismeretek sze-

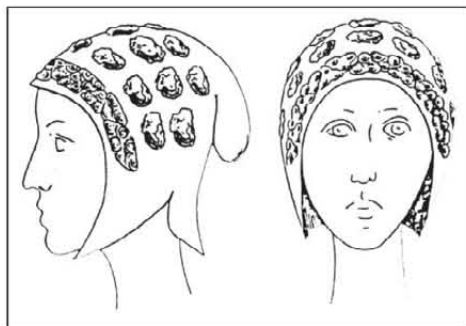
Szkíta araszarvas-pajzsdísz
9 pár szarvval a Kul-Oba kurgánból

¹⁶⁴ Bachofen i. m.: 147.

¹⁶⁵ Kristó i. m.: 109.

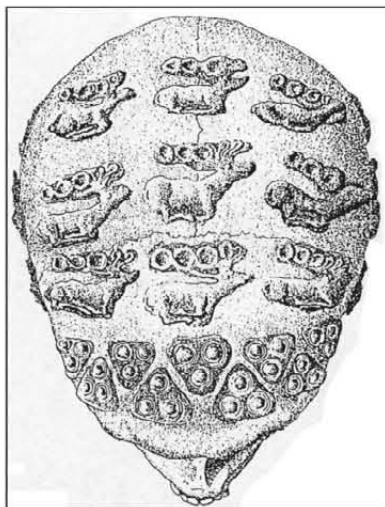
¹⁶⁶ Képes Krónika i. m.: 56.

¹⁶⁷ Miller 1884

BAIRA: Szkíta szarvasos kendő színjarkai és a bobvicai kurgánból

JOBB SZÉLEN: A halott védelmét szolgáló szasszanida, szarvasos arctakaró Assanából.
(Benkő Mihály publikációjából)

rint sehol nem maradt. Vérségi és nyelvi alapon a rokonság kérdéséről így tudományos szinten valóban nem beszélhetünk.¹⁶⁸

A kulturális, a világról alkotott nézetek azonban legalább olyan fontosak, – ha nem fontosabbak –, mint a rokonsági alapúak. Nyelvi különbséggel ugyanis lehet egymás mellett biztonságban élni, de hosszútávon alapvető világnézeti különbségekkel és zavartalanul sohasem. Azok mindkét fél kapcsolatában mindig veszélyekkel járnak, még ha olykor nem is ez a látszat. (A most lezajlott balkáni háborúk ismételt templompusztításai a legfrissebb bizonyítékok). A magyar hagyományokban a szkíták és alánok magyarok „rokonsága” csak úgy maradhatott meg évezredekken keresztül, ha azonos világról szóló képzetekkel rendelkeztek. S bennünket most az ebből származó szellemi és tárgyi emlékek és nem a nyelvbéli rokonság érdekel.

A csodaszarvas monda, melyet Arany János is hasonló szellemben dolgozott föl, határozottan szarvasünőt, azaz nőstény szarvast említ. Kétségen kívül biztosan mitikus vadásatról van szó, ami ünő, azaz nőstény állat ellenére szimbolikusan szarvasbikára, azaz jelentős erőre utal. A mitikus esemény ábrázolása ugyanis élelem-adásra utal, ami az életadással azonos képzet volt. Ennek következtében minden olyan megjelenítés, ami e mondával kapcsolatosan nőstény szarvast ábrázol: elfogadhatatlan. Kimondhatjuk: olyan szimbolikus vadászat, ami szarvasünőre irányul nem létezik. Az egész vadász-inger, mint érzelmi feszültség szimbolikusság nélkül is mindig szarvasbika elejtésére irányul. (Zeusz fehér bika ké-

pében rabolta el Titüosz leányát Európét, aki számára bika varázserővel rendelkezett. Ezért kellett Zeusznak is bikaként megjelenni!).

„A csodaszarvas titkát sok tudós igyekezett megfejteni.” – írja Dömötör Tekla. „Annyi bizonyos, hogy a szarvas sok európai, (lapp, vogul), ázsiai, sőt észak-amerikai indián népnél is a csillagos ég, főként a téli égbolt jelképe (Göncöl szekér / szarvas). Ez az ének mitikus képben a téli napfordulóra, s az évszakok megújulására utal:

*Szerencsés jó estét adjon Isten ! Regösök vagyunk.
Amoda is keletkezik egy sebes patak,
Legeltetem juhaimat, csodaszarvas.
Csodaféle szarvasnak
Ezer ága-boga,
Ezer ága-bogán
Ezer misegyertya
Gyulladván gyulladjék.
Hej regő rejtem, Regő-regő-regő-rejtem!*¹⁶⁹

A múlt századból vagy a századunk első harmadából ismert pásztor jegyajándékok között, melyek a választott leány számára készültek, az agancsos szarvas ábrázolás igen kedvelt. Ezek is kivétel nélkül szarvasbikák. A nőstény is lehet bika képzet, akár szarvasról, akár más állatról van szó, például sasról, vagy bölényről.

¹⁶⁸ Abaev, i. m.: 1976/12:48

¹⁶⁹ Dömötör 1972/1983:21

László Gyula A *Népvándorlaskor művészete* c. összefoglaló művében széleskörű példákkal bizonyítja a fenti megállapításokat. Íme ezek közül a perzsa mese:

„Ruszvánsád herceg, a kínai császár fia az erdőben, vadászat közben egy csodálatos szarvast pillant meg: szőre kék volt, szeme, mint a rubin, patája csillogott, mintha színarany lett volna. Ez a szarvas mindig tovaszökölt előtte, elejteni sohasem tudta. Végre egy kis tó közepébe ugrott s ott eltűnt vadásza elől. Az elalvó Ruszvánsádot vidám zeneszó, gyöngyöző nevetés ébresztette föl. A hangokat követve csodás márványpalotába jutott, s ott tucatnyi szép leány gyűrűjében, trónszékén ülve tündöklő szépségű fiatal leányt pillantott meg. Kérdésére: ki lenne ő, azt felelte: Csak szelíd gímszarvas vagyok, nevem Sehrisztáni, Tündérország királynője vagyok.”

Próbátételek után egymáséi lesznek, majd még újabb kalandok várnak reájuk.

„Nem pusztán ez az egy mese”, – folytatja a régész, „de a mesék sorozata bizonyítja, hogy csodaszarvas mondánk szarvasalakja leány volt, később népének ősanja lett belőle.”

Nemrégiben – részben Alföldi András megállapításának továbbszövésével – sikerült kimutatni, hogy a szakrális ábrázolásokon az agancsos szarvas – nőstény szarvas –, amely agancsos maszkot visel. Ezt onnan tudjuk, hogy vannak olyan emlékeink az időszámításunk előtti I. évezredből, amelyeken agancsos szarvas szoptatja gidáját. Ugyanezt a jelenetet megtaláljuk a még korábbi lurisztáni mű-

vészetben is. Ennél egyértelműbb bizonyíték nem szükséges¹⁷⁰.

Azzal egészíthetjük ki László Gyula megállapításait, hogy az állatküzdelmes jelenetek mögött is kereshetünk párvalasztással kapcsolatos rablás-küzdelmet.

FENT: Oroszlán a somogyi tükrös felső oldalán, az ajándékozó völegény szimbólumaként.
LENT: Szarvasbika az előbbi tükrös alsó (rejtett) oldalán a menyasszony szimbólumaként.

M. Gimbutas már említett nagy kötetében külön fejezetet szentelt a szarvas témakörnek, mint őseredeti istenanyának: A szarvas, az életadó istennő megszentelt állata címmel. Ebből idézzük:

„Az Életadó Istennő jávorszarvasba változását a történeti források és a népi emlékezet bizonyítja. Az arkádiai Despoina templomában Pauzaniáshoz kapcsolódóan Artemisz szobra szarvasbőrbe volt öltöztetve. Artemisz és taygetoszi társasága a szarvas formáját öltötték magukra. Ő az Elephaia a „Vörös Szarvas” és Elephebolia, „aki üti vágja a Vörös Szarvast”; aki

egy attikai fesztiválon ezen a néven fogadja a szarvas áldozatot és a szarvas formájú mézes süteményeket. A születést adó sumer Istennő szintén szarvas.” El-Juhoban, a cantabriai Spanyolországban Altamirától keletre friss ásatások bizonyítják a barlang oldalának magdaléniai korú szintjén a szarvas kultusz széleskörű nyomait, melyet a régészet 14 000 évvel Kr. e.-re határozott meg. A sűrű iszapban Vörös Szarvas maradványok fekszenek, mintegy 3 mé-

ter hosszú és jó két méter széles mélyedésben egy méter mélyen, telve üledékekkel, ami lerakódott a tószzerű vízben. A tó tartalmában elporladt vörös okker, az ibolyának és a cinóber-, majd narancs-vörösnek és a szürke agyagnak nagy pástétomjai (kitűnő színező anyagok), majd négy részből faragott

¹⁷⁰ László é. n.: 93–97.

szarvas-agancsok, a cseppkő kimélyített darabjából készült nagy lámpa és széles csiszolókorong fekküdt. A cantabriai terület másik barlangjában a régészek a szarvas-kultusz szülést adó erővel felruházott tárgyait találták zoomorf istenségekkel együtt. Ebben a barlangban ugyanis művészi szerkezetet fedeztek föl, ami megnyújtott lyuk volt, amit széles kő fedett. A lyuk alapján antropomorf szobrot faragtak ki szarvas-agancsból, ami körül homokkő plakettek csoportosultak. Ezekre a plakettek gravírozott szarvasokat, rénszarvasokat, bölényeket és lovakat véstek.¹⁷¹

Az ősi szarvas téma Bartók Béla: *Cantata profana* c. művével és a román kolinda átköltésében a XX. században emelkedett a modern műköltészet nemzetközi rangjára. A szarvassá vált fiúkat az eredeti kolindában (Lükő Gábor ford.) az édesapjuk így hívja haza:

*Kedves fiacskáim,
Nosza gyertek haza
Édesanyátokhoz,
Ugyan vár benneteket
Terített asztallal,
Meggyújtott fáklyákkal,
Megtöltött pohárral.*¹⁷¹

Magyar vonatkozásban a dozmati regősének csodafiúszarvasa ismert. Tehát mindkét hagyományos emlék szarvasbikáról beszél anyai kapcsolatban. A magyar regős énekben az anyát az éjszaka fogalmazza meg, amiben a csodafiúszarvas megjelenik. Mind a két szarvasbika fogalom mögött szarvasünő húzódik meg.

A Vörös Szarvas feltehetően a Jégkorszak európai visszahúzódásakor került át Afrika északi részéből Európába, az akkor bevándorló afrikai származású fehér emberekkel együtt (Kr. e. mintegy 30-40.000 év), ami egybeesett az ún. „neandervölgyi” típusu emberfajta európai kihalásával.

„Szarvas ábrázolások vagy ülő asszony szobrai szarvas agancsokkal az egész Bronz-korban találha-

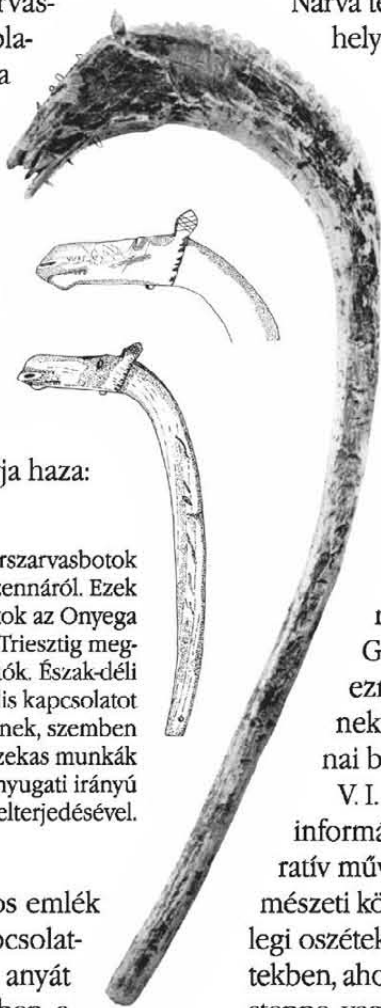
tók.” – folytatja M. Gimbutas. – „Észak-Európában Sventoji-ban fedeztek fel agancsból készült kultuszbotokat figyelemre méltóan részletezett őz-suta fejekkel a Balti tengerhez közeli Nerva oldalon Litvániában. Hasonló botokat találtak az Onyega tóban lévő Jávorszarvas sziget temetőjének sírjaiban Észak-Nyugat Oroszországban. Agancsból, csontból, borostyánból faragott jávorszarvas/őzsuta fejek a Narva telepeken Litván és Lettországban számos helyen ismertek.

A jávorszarvas/őz-suta kultusz nem korlátozódott Észak-Európára. Hasonló szobrok agancsból faragva ismertek Dél-Európából is. A sventoji jávorszarvas/őz-sutához szoros analógiát mutat a Trentó melletti Gabon neolitikus barlangjában talált bot is.¹⁷³

Ez a különleges kultusz-bot Magyarországon is feltűnt a Somogy megyei Szennán. Az 1970-es években. Együd Árpád néprajzos-muzeológus vőfély-botként találta meg kuszori néven, amit manapság is használnak. Lőfejes „sámánbot”-nak képzelte, nem gondolva jávorszarvas analógiára. A Gimbutas kötet 183. ábrája az Kr. e. IV. évezredben állapítja meg a bot keletkezésének idejét, ami mindenben megfelel a szennai bot fényképének.¹⁷⁴

V. I. Abaev osztét filológus fontos szimbolikus információt közöl a szkíta szarvasról, ami dekoratív művészetük egyik fő eleme. „Semmilyen természeti környezet nem mutat hasonlóságot a jelenlegi osztetek hegyi körülményeivel azokban a részletekben, ahol a nartok epikája kitárulkozik. Vagy a tág steppe, vagy a széles sík tenger az a színhely, ahol a nartok kalandjai történnek. A végtelen legelőkön átrohanó szél járja át ezeket az elbeszéléseket. Érezzük a szkíták mezőinek végtelenségét, halljuk a lovaik dobogását, amint a szarvasnyáj feltűnik, üldözve a fáradhatatlan vadászoktól.

Jávorszarvasbotok Szennáról. Ezek a botok az Onyega tótól Triesztig megtalálhatók. Észak-déli kultúrális kapcsolatot jeleznek, szemben a fazekas munkák kelet-nyugati irányú elterjedésével.

¹⁷¹ Gimbutas, i. m.: 113.

¹⁷² Lükő 1990:10

¹⁷³ Gimbutas i. m.: 113.

¹⁷⁴ Együd 1975:69

A nartoknak és a szkítáknak a megkülönböztetett tiszteletű állata a szarvas volt. Az a szarvas gyakran jelenik meg, mint „astassion” (18 ágú szarvas). Kuriozitásnak is elég, hogy a szkíta állatstílus ábrázolásaiban a híres aranyszarvasoknak pontosan 18 szarva van.¹⁷⁵

(A 18-as szám egyértelműen utal a Meton görög matematikus-csillagász által először kiszámolt Hold-ciklusra. Ez a ciklusidő egészen pontosan 18.6 év. Emiatt az antikvitásban a Holdciklus 18 és későbbi 19-es változóan használt száma – pl. az utóbbi az 1488-ban Velencében kiadott Salamon táblán – egyformán előfordul.¹⁷⁶ Figyelemre méltó, hogy ezt a Holdidő ciklust Szent István koronázásánál is figyelembe vették. Koronázása az augusztusi Telehold idején történt.¹⁷⁷ Ez az adat is megerősítheti egyebek mellett a szkíta-magyar együttélés vagy kulturális kapcsolat tényét).

A KÍGYÓ „ŐSANYÁK”, TERMÉSZETFELETTI TOTEMANYÁK

„Az ősi anyaistennő” kapcsán László Gyula is utal az avarok és a magyarok közé vezető mitológiai „áthallások”-ra. A lurisztáni és az ó-görög bronzok (főleg a Potnia théron) átvizsgálása után állapítja meg:

„E két felfogás egyesítését találjuk meg a szkíták számára készült görög munkákban, Ukrajnában. A kalathoszos fejdíszű nő szoknyája alól alsótteste helyett csodalények és kígyók göngyölődnek ki. Ez az aranylemez ló homlokdisze volt, s pontosan tudjuk, hogy ez esetben a görög mesternek az utasítást a témát illetőleg a szkíta megrendelők adták, méghozzá eredetmondájukat akarták ábrázoltatni. A szkíták mondái közül kettő is beszél egy félig kígyó testű ősanáról. Az első szerint Héraklész kalandjai során elkerül Hülaia földjére, s ott egy félig kígyó-testű szűztől Agathürszoszt, Gelonoszt és Szküthészt nemzette. Ez a monda Diodorus Siculus feljegyzésében úgy hangzik, hogy maga Zeusz volt az, aki egy szkítaföldi, övön felül asszonyi, azon alul kígyótestű nőtől nemzette Szküthészt, a szkíták őseit.

¹⁷⁵ Abaev 1976. dec.

¹⁷⁶ Lamy 1978:79

¹⁷⁷ Kállay

Gyerőmonostori madárlány két kígyóval.
A jobboldali, szárnyakkal jelzett a hím.
A szobor egy fülkében, a torony felső részén található.

Bagolyfej és csontok
kígyó vagy bagoly-
szemekkel.

Mindkettő
mágikus
pillantású.

A görög mester ezt az eredetmondát mintázta meg a maga módján. Ám kétségtelen, hogy ez az ábrázolás nem valami tartalom nélküli ismétlése a lurisztáni és görög előzményeknek, hanem a görög és a nomád fogalmazás ötvözete. A szkítákról egyébként is tudjuk, hogy összes isteneik közül a legjobban Hestiát, szkíta nevén Tabitit tisztelték, tehát a női princípium uralkodott náluk. Nyilvánvaló, hogy amikor a szkírek germán népe az időszámításunk előtti II. században a szkíták utódai és a szarmaták közé telepedett, megvolt még az őszanya tisztelete, hiszen a korai szarmata társadalomban igen erős anyajogú vonások uralkodtak...Amiként a germánoknál például Krisztus alakjának ábrázolásába ment át sok minden a pogány múltból, akként a korai magyarság kereszténységében megtalálható mély Boldogasszony-tisztelet sok mindent átmentett az ősi istenanya hitéből. () Ezek után csodálni való lenne, ha éppen orosz földön, a szláv néphitben nem találunk nyomát az ott élt szkíta-szarmata népek istenasszony-hitének. Nos, V. A. Gorodcov már századunk első évtizedeiben kimutatta, hogy az orosz népi hímzéseken, varrottasokon az egész szkíta mitológia életben van. A Bereginja, a Föld megszemélyesítője. Őt a varrottasokon gyakran az életfa helyettesíti, mint ahogy erre példát már az általunk tárgyalt anyagban is láttunk. Gorodcov eredményeit B. A. Rübakov még tovább fűzi, kimutatván a totemisztikus maradványokat és a Magna Mater kultuszt, valamint egy szakállas férfi-istenét, akit éppen a paszterszojei fibulákon talált meg (ilyen van a Cosoveni de jos-i fibulán is!). Az ősi istenasszony tisztelete tehát messze átlépi az egyes nyelvterületek szűk határait.¹⁷⁸

M. Gimbutas az előbbieken említett boeotiai ábrához számos kígyóistenővel kapcsolatos analógiát is bemutatott. Ezekkel a gyerőmonostori (az erdélyi Kőrös-fő környéke) kígyós madáristennő szellemisége tarthat kapcsolatot. E szoborkompozí-

Tabiti, kígyó altestű szkíta anyaistennő. Lőfej aranydísz az orr részén.

ció eredetét, vagy készítési idejét, származási helyét senki nem ismeri.¹⁷⁹

„A kígyó – írja. M. Gimbutas – „a földön az életerő szimbóluma, az életben való hit lényege. Nem a kígyó testét tekintették „megszenteltnek”, hanem a benne rejlő energiát, a csigavonalú és felcsavarodó mozgása miatt, ami földi jelenségek párhuzamaiban jelenik meg és az ember tapasztalataiban mintegy befolyásolja a környező világot. Ugyanez az energia látható a spirálokban, a szőlőindákban, a növekvő fákban, a phallosokban, a cseppkövekben, de mintha mindez a kígyóban összpontosulna, (pl. az indiai kundalini kígyó), ami miatt ez a legerősebb. A kígyó valami miatt a legősibb és a legmisztikusabb is volt. A vizek mélyéről jött, ahol az élet is kezdődött. Az évszakos megújulása a levetett bőr lucskosságában és álmoságában az élet folytatódásának és az alvilággal való kapcsolatának a szimbólumát hívta életre. A kígyót tehát szimbólumok veszik körül és az antropomorf istenők ugyanazok, mint akik kapcsolatban vannak a vízi madarakkal és a madáristennőkkel.”¹⁸⁰ (Pl. Athéné és Héra).

Kezdetben a kígyó jóakarató teremtményként található meg mind az őseurópai, mind a magyar emlékekben. Egyetlen kivétel van, amikor halál-kapcsolatban jelenik meg. Ez érdekes módon az éjszaka madara, a bagoly lényében. Ábrázolása során annak jellegzetes szemeiben, szemkiképzésében is központosul. (A kígyó egyébként nézésével, mintegy hipnotizálja áldozatát).

„A kígyó a népi művészetben széles körben alkalmazott motívum,” – foglalja össze a szaktudomány. „Magyarországon az egyik leggyakoribb állatábrázolás. Legáltalánosabb a dunántúli domború faragású

¹⁷⁸ László. é. n: 119–124

¹⁷⁹ Az ábrának egyetlen Münchenből származó rajz párhuzama ismert.

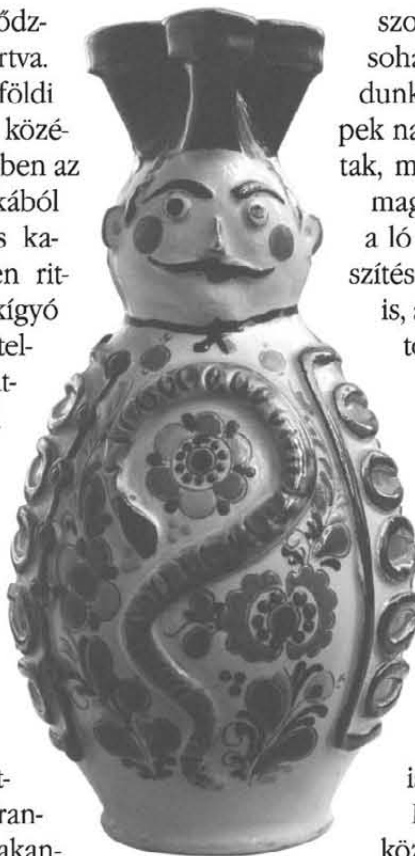
¹⁸⁰ Gimbutas, i. m.: 121.

pásztorbotokon, a bot szára tekerődve, sok esetben a szájában békát tartva. Jellemző velejárója a kígyó az alföldi miskakancsónak is, többnyire elől, közepén elhelyezve. Hajdú-Bihar megyében az utcai kiskapuk ormát díszíti deszkából kifűrészelt alakban. Ezeket kígyós kapuknak hívják. Sík díszítményeken ritkább a kígyó, néhol azonban a kígyó alakban futó indát is kígyónak értelmezik, és esetleg kígyófejjel is ellátják. Szép példái találhatók torockói hímezéseken. Korai példája Károlyi Kata 1595. évi hozományleltárában a „kígyós hímmel varrott” recebetéses lepedő. – A kígyóábrázolások nagyrészt az Eurázsia-ban általános kígyótiszteletre vezethetők vissza; a kapun, esetleg a berendezési tárgyakon levő kígyó eredetileg a szerencsét hozó házikígyó megjelenítése lehet. A botra tekerődő kígyó, mely egészen Franciaországig ismert, és talán a miskakancsón lévő is a kígyó gyógyerejében való hittel magyarázható (kedvező változást képes megvalósítani).¹⁸¹

Ez a változtatás képesség az, ami előhívja a „teremtő” fogalmat, ami segítségadásra is képes. Ez a képzet pedig az emberiség történetében egészen a bronzkorig élt motívum, melyet a korai ember az istenasszony, a Nagy Istenanya, nálunk az istenasszony személyiségű Boldogasszony szerepkörébe utalt.

A LÓ, MINT „ŐSANYA”(?)

A ló istenasszonyként nem maradt meg a hagyományokban, azonban kétségtelenül áldozati állat volt. Arra a kérdésre, hogy az áldozat milyen istenség tiszteletére történhetett, jelenleg nem tudunk vála-

Miskakancsó kígyóval.
(Aki sok bort iszik, mindig
megújul és olyan sokáig él
mint a kígyó)

szolni, mert ezt a kérdést a tudomány soha fel nem tette. Arról viszont tudunk, hogy a magyarral rokon török népek nagy ünnepeihez lóversenyek tartoztak, melyek szorosan összekapcsolódtak magával az emberrel. Ebben benne van a ló és versenyzője testi-szellemi felkészítése és az ünnep szellemi irányultsága is, ami mindig az emberi élet nagy változásaihoz kapcsolódott.¹⁸²

Az áldozati állat rendkívüli esetekben fehér színű ló, természetesen hibátlan állat kellett legyen. Mint korábban bemutattuk, az ilyen áldozat a feljegyzések szerint az ég istene tiszteletére történt, aki csak férfi lehetett.¹⁸³ Miután az áldozatot a résztvevők elfogyasztották, az állat csak nőnemű lehetett, s egyben szüzeséget is feltételez, ami fiatal állatot is jelent.

Más oldalról nézve ezt a kérdést, a közösség ünnepén fehér lovon ülő férfi is közismerten kiemelkedő „királyi” személyiség. A király és a fehér ló együtt olyan teljességet határoz meg, ami a fehér lovat istenasszonyi szerepkörben mutatja fel, mindenek fölé emelve a király szerepét.

A magyar hagyományokban női istenségre, ősanýára? vonatkozó egyetlen (?) emlék a Fehérlófia mese lehet, ami kancát, s így nöstény lovat jelent. Ha ez a feltételezésünk megerősíthető lenne, akkor annak emlékeit a Holdkultusszal összefüggésben kereshetjük. Ilyen emlék lehetne az Árpádok piros és ezüst-sávos zászlója, az ezüstös páncél, amiben Szent László küzd a kunnal és más, eddig fel nem tárt emlék?

A Holdkultusszal kétségtelenül összefügg az istenanya tisztelete, s annak elsősége is a napkultusszal szemben. Ez utóbbira már másutt is találunk adatokat az antik szerzők írásaiban. „Amikor a bithüniaiaknak fontos kérdésekben kellett döntenük, leültek szemben a nappal, hogy az megjósolhassa sorsukat; a napot mindent látó és halló istenségnek tartották. Az ókorban a fehér lovat az isten

¹⁸¹ Ortutay főszerk.: 1980:194.

¹⁸² Tagán Galimdzsán 1937.

¹⁸³ Itt vannak a problémák és a zavarok, hogy a feljegyzéseket készítők vagy orosz anyanyelvűek voltak, akik a menny fogalmát nem ismerik, vagy tolmácsként ezt adták tovább.

Lóálozat, melyet stankevich nevű festő örökölt meg 1889-ben készített festményén. A fehér mént az égnek áldozzák föl. A szertartást a közösség sámánja vezeti

Szkíta táltos ló. Pegazus, a görög Poszeidón tengeristen fiának, bellerophontesznak híres lova volt. Később csillagkép lett. A rárgy a Kul-Oba kurgánból származik.

szent állataként tisztelték. Homerosz beszél Részosz „hónál fehérebb paripáiról”. Egy ősi hiedelem szerint a nap maga is ló. Szophoklész erre gondolhatott, amikor azt írta: Ó Héliosz, a lókedvelő thrákok között te vagy a legnagyobb tiszteletnek örvendő égitest”.¹⁸⁴

A ló „paraszt evő” táltos szerepkörben, meséinkben és sírjainkban már inkább ismert, ami valószínűsítheti azt a feltételezésünket, hogy a ló képes volt az istenasszonyhoz közbenjáró szerepet betölteni. Az ismert szkíta ábrázoláson láthatjuk az istenanya mellett a karón függő lókoponya vagy medvekoponya? ábrázolását;¹⁸⁵ a temetkezések ló és lókoponya tartozékai erre is utalhatnak? A segítség kérésében akkor fordulnak az emberek a karóra állított lókoponya megjelenítéséhez, ha más módon nem tudnak a rontó erőkre hatni.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Fol, A.–Marazov, I. i. m. 65.

¹⁸⁵ Fol, A.–Marazov, I. i. m.

¹⁸⁶ Brasinszkij 1979:94

Rontó boldogasszonyok

„Boldogasszonyunk, ha kell, büntetni is tud.” – írja Kálmány Lajos. „Ily adatot többet hozhatunk fel.: „A Boldogasszony azt hatta, hogy amölik asszony azt mőkcsináli, hogy gyeröke ne lögyön, a’ mögöleti a gyer’ököt. A fejit mög nem öheti, a gyer’ök fejit a kötőjibe hordi.” Az elbeszélőt siettem figyelmeztetni, hogy aki a gyermeket elcsinálja, az nem eszi meg, mit meg is engedett, de azért állítása mellett maradt, mert így hallotta az anyjától. Halljuk tovább! „Egy (asszony) szaladgált éccaka, tizenegy gyer’ököt mög-övött, a fő’ d nem vötte be, szaladgált, a tizenegy fej a kötőjibe vót. Mindég szaladgálni köllött néki, mék csak egy asszonnyal nem találkozott. Oszt’ az az asszony az’ mondta neki: M’ é nem ötted mög a fejit is? Akkó etemethették.”¹⁸⁷

Mintha csak valamely baladát hallana az ember, oly szaggatott, oly homályos, pedig az elbeszélő különben szépen tud beszélni. Az értelme ez: A Boldogasszony az említett bűnösöket megbünteti: haláluk után nem veszi be őket a föld, gyermekeik fejét kötőjükben kell hordaniok és szaladgálniok kell, míg csak egy asszonnyal, hihetőleg Boldogasszonnyal nem találkoznak.

Medúza–Gorgó. Kubán melléki szkíta kurgánban talált bronzvért részlete Kr. e. V–VI. század

A Boldogasszony, mint a gyermekek őrzője, megbünteti azokat, kik a gyermeköket életüktől megfosztják. Valószínű hogy a Boldogasszony bünteti meg azt a viselőst is, ki ezt az állapotát eltagadja; büntetése abból áll, hogy a gyermek sokáig nem tud beszélni.¹⁸⁸

A Boldogságos, hagyományaink szerint, nemcsak a gyermekágyasok őrzője, hanem úgy is feltűnik, mint a nőnemnek pártfogója, védője, de ha kell büntetője is.

Vigyáz a nőnemre s bünteti is: „Aki gyűrűt szokott az újjába’ viselni – tartja a hiedelem oszt’ elhagyí, tőle is elfordul a Boldogságos Szűz.” Még jobban megharagszik a nőre, aki fűtyül, mert az ilyen, mint Klárafalván hallottam, az ördögöt hívja.”¹⁸⁹

Kálmány a rokonnépeknél is körülnézett hasonlatosságot keresve. A (mordvin) Niskende-Tewtar, Ange-Pátyáj leánya, Boldogasszony, a nálunk Ange-Pátyáinak megfelelő Nagyboldogasszonyé. Mikor az ember születik, Ange-Pátyáj az újszülött „sorsa intézését” Niskende-Tewtarra bízva, mint nálunk a Nagyboldogasszony a Boldogasszonyra. Niskende-Tewtarnak csakúgy vannak alárendeltjei, mint Boldogasszonynak az angyalok. Niskende-Tewtarnak van egy fia. A Boldogasszonyunkkal helyettesített Máriának is van. Íme, amit eddig tudunk Niskende-Tewtarról, azokat a tisztségeket feltaláljuk a mi Boldogasszonyunkéi között is...¹⁹⁰

A Boldogasszony rontást előidéző sötét oldaláról A Magyar Mythológiában. Ipolyi Arnold így ír: „...a tündérek egyik neme, különösen a jós végzetnői vonással, nálunk is hasonlóan a szülésnél megje-

¹⁸⁷ Daczó 1991:17.

¹⁸⁸ Vajkay A. 1939 n. é.

¹⁸⁹ Sebestyén Gyula 1906:548 Dunántúli gyűjtés Budapest, Athaeneum Rt. Kiadása. Jegyzetben: „Mivel a lucázó gyermekeket a szájukba nem illő durva mondókák miatt újabban már nemcsak a tanítók, hanem még a csendőrök is üldözik, arra törekedtünk, hogy a Magyar Nyelvőr és Ethnographia közleményeit a ma még gazdagnak mondható dunántúli hagyományból bőségesen kiegészítsük.”

¹⁹⁰ Kálmány 1885/1971:337-338

lenő, a szülést elősegítő, a gyermek keresztanyjaként kinálkozó st. nőként jelentkezik...ha nem hívatik, megrontja a gyermeket és az anyját.¹⁹¹ Hasonlóan nevezik magukat a népiesebb komaasszony mellett szép asszonyoknak. A következő szavak (a boszorkányperekben) vádként felhozva: „Ennek szép asszonyok! vigyék el ti az én fiamnak sírását, rívását, hozzátok meg ti az eő édes álmát” (arra a gyermek, úgy mondják meggyógyult azonnal, s olyan lett, mintha sírást sem tudna); a második (u. o.), egy más boszorkánysággal vádolt nőnek mondata ismét a beteg gyermekre, kinek gyógyítására hívatik: „az szép asszony tálában hág-tál; kérdezte az fatens: micsoda szép asszonyok tálában, arra azt felelte: mi úgy szoktuk azt mondani, nem merjük mondani, hogy rontás”.

Legelő tehát bírjuk azt, mint tündéri elnevezést, mely mint látni, teljesen megfelel sajátos tündéreknek, kik így mint szép asszonyok jellemezvők, s mint boldog asszonyok, bizonyos regés nyomaikban még nevezvők is. A szépasszony elnevezés azonban kimúlt,¹⁹² mint maga a boldogasszony is¹⁹³ csak mellékesen van fenntartva, hasonlóan a Sellő s másokhoz. „Hontban, Ipolykeszinél s Balog helység szőlőji közt cifraasszony nevű kísértet jár, igen szépen énekel s gyönyörűen öltözött, látására és hallására elámul az ember, „a boldogasszony, szépasszony, cifra asszony mesés, boszorkányi, kísérteti nevek ekkép nyilván a tündérekhez tartandók.

(Ipolyi meglátta a növénynevekben fennmaradt istenasszonyi tulajdonságokat is. Ebben az erdélyi Benkőt idézi): „szépasszonyok fűvéhez állíthatók növényneveink:

boszorkány kása=*festuca fluitans* L. (Endlicher flora poson. Így és a harmatkása is),

kisasszony reszkető tűje=*scabiosa atropurpurea*,

boldogasszony csipkéje=*cubus idaeus*,

boldogasszony rózsája=*sempervivum tectorum*,

boldogasszony haja=*cuscuta europea*.¹⁹⁴

boldogasszony mentaya=*mentha graeca* – Beythenél. Endlichernél:

bába kalács=*carlina acaulis*, és bába féső¹⁹⁵

Ipolyi után Kálmány Lajos foglalkozott részletesen, jórészen saját gyűjtései alapján a Boldogasz-

szonyokkal összefüggő Szépasszonyokkal. Itt is mindjárt a Szépasszonyok száma érdekelte. Megfigyelte, hogy Erdélyben több Szépasszonyt ismernek, míg Szeged környékén csak egyet. Számukon kívül eltéréseket talált szerepkörükben és tulajdonságaikban is. Felteszi a kérdést, micsodák tehát a szépasszonyok? E kérdésre ezúttal csak így felelünk: A Szépasszonyok a ma már különböző ágú magyar népeknél különféle lényekké fejlődtek; egyiknél, mint a Háromszékieknél a boszorkányfélek, máshol meg, mint Kőröspatak táján a Feekhez és a szláv Villákhöz hasonló tündéreket jelentenek. Ha azonban a Szeged népe ajkán élő hagyományokat veszem alapul, azt kell állítanom, hogy a Szépasszonyok nem vehetők sem boszorkányoknak, sem tündéreknél. Boszorkányoknak nevezhetők ugyan, amennyiben a török bosurkan, melyből a magyar boszorkány ered, bosszantót fejez ki, mivel a Szépasszonyok jobbra az emberek kárára törek-szenek; így a gyermeket, felnőtteket megrontani iparkodnak, s mint ilyenek valóban bosszantók; de ha azt vesszük, hogy a boszorkány az emberen kívül állatot és növényt is ront, mit nem tesz a Szépasszony; hogy a boszorkány különféle teremtményekké, tárgyakká változik; meg lehet a boszorkányt fogni, el lehet verni, testét csonkítani, mindennek nincs kitéve a Szépasszony; és végre mellőzve egyéb eltéréseket, ha csak arra tekintünk, hogy a boszorkány úgy sajátítja el a bűbájosságot, vagyis nem veleszületett; ellenben a Szépasszony –

¹⁹¹ Franz von 1992:25 Az őseurópai mesekincs Csipkerózsika meséje erről szól. A „tudós” asszonyok közül (ezek a bábák) egy asszony nem kap meghívást a születésnap ünnepségre, mert a királyi párnak csak 12 arany tálya van és ők 13-an vannak. A 13-uk sértetten megjelenik az ünnepségen és megátkozza a született kislányt, hogy 15 éves korában haljon meg! Mindenki megdöbben, de a 12-ik tudós asszony menti a helyzetet azzal, hogy ne haljon meg, csak 100 évig aludjon... Így lesz belőle Csipkerózsika...

¹⁹² Daczó 1991. Kostelegen (Gyimesközéplek mellett) és Fogarásban 1991-ben, 140 évvel később feljegyezte, még korántsem múlt ki.

¹⁹³ Daczó 1992. Mint a 15. Függelékben olvashatjuk, Ipolyi megállapításával szemben, – hogy ezek már régen kimúltak –, mai napig megtalálható a gyakorlatban élő emlékek.

¹⁹⁴ Az Aranka nevű kúszónövény, folyondár, amelyik ellepi a környező növényzetet, elszedi előle a fényt és a nedvességet, megöli a növényzetét.

¹⁹⁵ Ipolyi 1929:203–204

mint a Vördögös vén asszony leánya (Majdán, Szőreg) első percétől fogva búvájos: akkor Szeged népe Szépasszonyát boszorkánynak nem vehetik.

E megjegyzések után lássuk, milyennek hiszi Szeged népe az ő Szépasszonyát. Szépasszonyunk átka az emberiségnek; még meg sem születik a gyermek, már is „a Szépasszony a ház körül olá'kodik, mikor az asszony le akar betegönni, de ha bír mönni, bemén a házba is oszt' az ablakon adja ki a gyer'ököt a boszorkányoknak.” (Szőreg). „Csak tizenegy' tizenkét óra közt mén a Szépasszony éccak a bort inni, héccör iszik belüle; ami mögmarad, az ablakon kiönti a ház végire, mert több szomjas Boszorkány kísérői vannak” (Szeged). Csoportosan járó, gyermekrabló felsőbb lényt kell tehát keresnünk, akit az angyalok elszertettek, ilyen a zsidó Lilith. Lilith cifra, szép asszony, minő a mienk, a gyermekek és felnőttek után leskelődik, miként a mi Szépasszonyunk, s a mellé el is szerették az angyalok. Lilith ugyanis Ádámnak az első felesége volt a zsidók szerint, s miután vele gonosz szellemeket nemzett, faképnél hagyta Ádámot, összeadta magát Sámáelvel s azóta csoportosan jár, 480 főből álló seregnek a feje. Lilithről hallottuk, ilyen hagyomány a szegedi, melyben a Szépasszony miért, miértnem, hűtlen lett férjéhez, az úgynevezett Sánta kúduzhoz és a Sánta koldus azóta utána megy.

Az eddig mondottakat összegezve, ily képet alkothatunk magunknak: Szépasszonyunk az Ördögös vénasszony leánya, ki férjéhez, a Sánta koldushoz hűtlen lett, mert a rossza angyalokkal adta össze magát és elhagyta párját. Mint rossz lény, a Boszorkányok feje, seregével csoportosan jár-kele, az emberiség megrontására, anélkül, hogy neki ártani lehetne, vagy hogy átváltoznia kellene. Az Ördögös vénasszonyról tudnunk kell, hogy a rosszak legrosszabbika, a főgonosz, ki veszedelmesebb és hatalmasabb az ördögnél is, mert ahol az ördögnek kevés a tudománya, ott az Ördögös vénasszony áll helyt, amiért az ördög is fél tőle. Nem kevésbé félelmes főképpen a gyermekágyasokra a Szépasszony seregével, miről a következő hiedelmek meggyőznek bennünket: Egyházaskéren hiszik, hogy a Szépasszony és vele menő boszorkányok: „a gyerökágyast is levöszik az ágyrú, oszt' éjjel fölkoncolik”; Klárafalván: „A boszorkányok az asszonyt a

gyerekágybú kivötték, oszt' a teknyőbe tötték”. Főtörekvésök, hogy kivihessék a szerencsétlent, ott könnyebben elbánnak vele: „a pajtasomat (mesélte egy asszony) a gyerökágybú csalták ki, oszt' ek is ölik, ha az ura észre nem vözi (Szeged–Madarásztó). Megrontják az anyát: „mikor bemönnék a Boszorkányok a gyerökágyashon, akkó az asszonnak megszopik a csöcsit éccaka, akkó annak az asszonnak a teje elmén” (Szőreg). Meg is tesznek mindent, amit csak tudnak ez ellen a félelmetes sereg ellen; kést, villát találunk a Boldogasszony ágyában; az ajtóba meg az ablakokba Szent György nap előtt gombostűt szurkálnak, hogy a boszorkányok meg ne kísérjék őket. (Szőreg). A fürdőbe kés', villát tősznek, abba fürösztik a kisgyereket... (Szeged-Rókus.)

Bármint őrizkedik is a nép a Szépasszonytól és társaitól, mégis megtörténik, hogy elrabolják a gyermeket, az ilyenről mondják azután, hogy a Szépasszony ágyában született. Szépasszonyunk ágya semmi egyéb, mint a gyermekágy, melyben az anya szülés után fekszik; de csak akkor, ha a Szépasszony és társai bajt hoznak az anyára, vagy gyermekélre, ellenkező esetben Boldogasszony ágyának nevezi a nép a gyermekágyat. Nagy harc folyik a gyermekágyért a Szépasszony és a Nagyboldogasszony között, mind a kettő ott van már eleve a lebetegendő körül azzal a különbséggel, hogy a Nagyboldogasszonyt, mint jót, a szobába helyezi a néphiedelem, addig a Szépasszony az ablak körül olá'kodik, de ha egyszer be bír menni el is éri a célját. Ha sorát ejtheti a Szépasszony a társaival, a gyermeket felváltja, vagyis a boszorkányok az anya gyermeke helyébe a magukét teszik, az anyáét pedig elrabolják. Az ily gyermek neve: Váltott. A hiedelem azt tartja, ha a váltottat sütőlapáton tüzes kemence szája elé viszik, a boszorkányok a magukét elviszik és az anyáét teszik helyébe.

Ha tovább vizsgáljuk a Szépasszonyra vonatkozó adatainkat, azt is észrevesszük, hogy a Szépasszony a Boldogasszony ellenesének van festve, mindazt amit a Boldogasszonyok véghezvisznek az emberiség boldogítására, megteszi a Szépasszony a rontásra. Hogy a szülés órájában jelen van a Szépasszony és a Boldogasszony, láttuk, mind a kettő arra törekszik, hogy a gyermeket ágyában születettnek tekintesse: mind a kettőnek van kötője, pohara, csak-

hogy míg a Boldogasszony áldás az emberiségre, a Szépasszony átok. A Boldogasszony őrizi, emez rabolni akarja a gyermeket, a Szépasszony bajba hozza, a Boldogasszony gyógyítja; a Boldogasszonynak ma angyalok állnak rendelkezésére, a Szépasszonynak boszorzányok és így folytathatjuk tovább, minden elleneseknek fogjuk találni őket.¹⁹⁶

Amikor már azt hittük, hogy ez az évszázados hi edelemvilág a második évezred küszöbén régen elporlott, meglepő személyes ismereteket szerezhettünk a már idézett ferences szerzetes Lukács pater, (polgári nevén: Daczó Árpád) személyes plébánosi tapasztalataiból. (1992). Valahogy így adott magyarázatot tulajdonságairól: „A Szépasszonyok menynevei tulajdonságának kifejezője a nép tapasztalata szerint a rendkívüli munkaszeretetük. A környezetük terében akkor kezdenek rontásba, ha nincs munkájuk. Velük az időbeli kapcsolatfelvétel csak az éjszakába és a hajnalba változaskor lehetséges. Rontási eredményüket ugyanis csak a nappali világosság megjelenése után lehet érzékelni. A rontásuk elhárítása általában férfi és nappali munka, miután ez küzdelem kérdése. Ehhez ismerni kell tevékenységük sajátosságait. Az ellenük történő első védekezés a térben megfelelő tennivaló kihelyezése a rontás környékére. Ez általában fonnivaló szösz és abba fordítva beszárt orsó. Másik hatásos védekezés a szépséget bizonyító tükör vagy tükrök elhelyezése. Ha nincs munkájuk a tükörben szívesen nézegetik magukat. Ugyanezért kíváncsiak a lehetséges működési terük fokhagymával történő bedörzsölése, mert annak a szagát nem szeretik, elkerülik az ilyen helyet. A rontásuk, bajkeverésük elhárításában ezek az eszközök kapnak. Ha ezek nem használnak, akkor a veszélyeztetett térben nagy erejű ellenszerként póznára tett lókoponyát vagy lókoponyákat használnak.” Le is írt egy ilyen esetet: „Kostelekről való eljövetelem után két évvel, egy szép nyári napon visszalátogattam oda. Természetesen első utam a templomra kívül, Miklós bácsihoz vezetett.

– Hogy van drága apám és hogyan telik az élet? – köszöntöttem mosolygós örömmel.

Beszélgetésünk közben aztán rátértem az állataira is. A kosteleki ember gazdasági életének ez a kulcspontja.

– Hát plébános úr, – kezdte mondókáját az öreg, a télen nagy baj volt velük. Különösen az egyik bor-

júmmal. Majdnem elpusztult. Egy olyan erős Szépasszony kezdte járni, hogy semmi sem haszált ellene, sem fokhagyma, sem tükör, sem guzsaj. Mondtam is az asszonynak, hogy ide valami nagyobb erőre van szükség.

– A múlt ősszel idefenn a Szellő alatt megdőglött egy ló. Kerestünk egy legényt, napszámot fizettem neki, hogy menjen el, keresse meg a ló csontjait és hozza el a koponyáját. Mert a lókoponyától még a legerősebb Szépasszony is fél. A legény el is hozta a lókoponyát. Odaakasztottam a jászol fölé. Azóta nem is járnak a Szépasszonyok az istállóba egyáltalán. A borjú is olyan szépen megjött aztán, hogy öröm volt ránézni.

– Ez nagyon érdekes Miklós bácsi! – feleltem. – A lókoponyáról még hallottam, de hogy ilyen ereje legyen, azt igazán nem tudtam.

– Tudja plébános úr, a mai fiatalok már nem hisznek az ilyesmiben. A régi öregek azonban tudták mit csinálnak. Oda is akasztották a lókoponyát a kerítésre, hogy védje az életet. De még legjobb volt, ha hosszú karóra tűzték, mert úgy az egész életet belátta!

Ez volt hát az öreg Gerczuly Miklós hitvilága. És ilyen az egész Kosteleken a patriarkális hitvilág. Hiszik szentírásként amit az Egyház a papjai által tanít, de hiszik rendületlenül azt is, amit hagyományosan az ősöktől örökölték, nemzedékről nemzedékre.¹⁹²

Körülnéztünk a rokon kultúrájú kaukázusi népek hitvilágában is. „Az oszét nart eposz (ősök) hagyományaiban különös szerepet játszik egy rendkívül népszerű női alak: Satana, „Satana hercegnő, vagy egyszerűen „hercegnő” miként a mesélők szívesen mondják, – írja Georges Dumezil francia mítosz kutató. (Emlékezzünk a mi Hunor Magor történetünkre, amikor az alán (jász) kán táncoló leányait a kürt ünnepén meglepték, elrabolták és feleségeik lettek.)

Az eposz szerint „Satana olyan szép, olyan okos, hogy láttára a sötét éjszaka fényes nappallá változik, szavai élesebbek a kard pengéjénél és a nyílnál biztosabban célba talál. Járatos a varázslásban.

¹⁹⁶ Kálmány 1885/1971:340–351

¹⁹⁷ Lukács pater (Daczó Árpád O.F.M. 1997:17 *Népünk hitvilága* P. Lukács kiadása.)

Száz nárt hősosznak az anyja volt. Hírneve túlszárnyalta a férfiakét. A meztelenül fürdőző asszonyból olyan fényesség áradt, mint a napból. A pásztorok megbabonázva szemlélték őt, s ezalatt a nyáj széjelfutott, alig tudták összeszedni. Ideje legnagyobb részét otthon töltötte. Okosan és nagy buzgalommal irányította kiterjedt háztartását. Keze nem pihent sem délben sem este. Legfőbb vonása, hogy a testvéreinek a felesége és ez számos bonyodalom, jó és rontó tulajdonság forrása. A történetben, amit függelékben közlünk nincs gyermeke.¹⁹⁸

Az oszét Satana kifejezés a magyar *sátán* fogalomnak felelhet meg. A szinoníma szótár szerint:

sátán ördög, démon, gonosz lélek, rossz lélek, Lucifer, Belzebúb, | *kísértő, csábító; sátáni* gonosz, kegyetlen, embertelen, ördögi, démoni alvilági, pokoli jóságos, emberséges, égi.¹⁹⁹

Az éles kettősség, a magyar *sátán*, *sátáni* kifejezéseinkben tökéletesen visszatükrözi a rokon kultúrában megjelenő oszét Satana szerepkörét és tulajdonságait. Ez a megállapítás felveti annak a lehetőségét, hogy a magyar kifejezés ősvallási képzeteinkben is szerepelhetett és csak a kereszténység alatt alakult át ördögivé, Luciferré, Belzebubbá, azaz hímnemű szerepkörre. Más oldalról maga a Lucifer kifejezés is, mint említettük – fényt hozó fogalom, akit asszony szül meg. Innen a keresztény hímnemű szavak kettős értelme. Ugyanis az asszony szüli meg a fényt, a gyereket, tehát ő a fényt hozó, ahogy például Dianát fákllyával ábrázolják. De a megszületett gyerek: a fény, ezt a megjelölést szintén megkaphatja, mint Hórusz. (a felkelő Nap, – a kettő között mégis van különbség).

Az istenasszony rontó tulajdonságaiban a *növények* mellett megjelennek az *állatok* is: a *Boldogasszonyhal* és a *menyét* az éjszakai étellel, *ragadozó*, *rontó* működéssel is összefüggésben. (bemutásuk az első fejezetben).

EGYÉB BOLDOGASSZONY KIFEJEZÉSEK

Boldogasszony napja

Feltehetően Nagyboldogasszony napjáról van szó.

Boldogasszony keze

Aki kedden mos, az forró vízbe teszi a Boldogasszony-kezét. (A közmondásszerű kijelentés az előbbieken említett dologtöltő nap kötelezettségeire figyelmeztet.) (Szegedi Szótár)

Boldogasszony-marka

Boldogasszony markába esött – olyan gyerek, aki leesik, de nem történik baja. A magyar nyelvi sajátosságot mutató képszerű megjelölés „örangyal” szerepkörében a mindig jelenlévő istenasszony-képzet segítőkészségére utal. (Szegedi Szótár)

Boldogasszony-könnye

Ha a gyermek szemébe valami beleesik, szempil-láját rázza és háromszor mondja: Ess ki, ess ki galuska! Boldogasszony könnye mossa ki belülről! (Szegedi Szótár). Szóregen a gyöngyvirágot nevezték Boldogasszony könnyének. (Szegedi Szótár).

Boldogasszony jege, -üvegje

A nép a jégről érzékelte a természetben, hogy az átengedi a világosságot. (Miután nem tudatosan, de képszerű szimbólum rendszerben élt, számára kö-zérthető volt, hogy az asszonnyá vált leány kapuján a világossággal (Nap-szimbólum) azonosuló férfi „áthatol” a sötétségbe. A magyar nyelvben már a keresztény gondolkodás előtt ismert volt a fiúgyermekkel azonosuló megújuló, újjászülető nap fénye. Természetesnek érezte, hogy mindaz, ami a fényt, a világosságot átengedi, az a boldogasszony vagy más néven: „Mária üvegje”. Az üveg ismerete viszonylag későn, a XII.–XIII. században terjedhetett el a székesegyházak megjelenésével a nép szélesebb körében. (Ablakot a házban csak nagyon későn használtak, mint ahogy néhány XVII–XVIII. századból megmaradt lakóépület tanúsítja; csak szellő-zőnyílás volt a házakon. (A négyszögletes házakon kialakított „ablakok” nyílásait elsősorban állati hó-lyagfélékkel zárták el.)

¹⁹⁸ Dumézil, Georges 1986:380

¹⁹⁹ Kiss P. 1999:754

BOLDOGASSZONY PÁNTLIKÁJA, KÖTŐJE, ÖVE

A régi női övek a viselettel és magatartással összefüggő jelentősége van. Olyan női ruhadarab, aminek a megoldása a nőiség „testi felfedésével” azonosul (ez fogja össze elől a kaftánszerű, végig nyitott ruhát, ami alatt a korai időkben nem hordtak alsóruhát. Ma kevesen tudnak arról is, – mint említettem –, hogy 50 évvel ezelőtt falun még sok helyen a bugyi is ismeretlen volt.). Így az „öv megoldása” kiemelkedő jelentőségű szerepet kap. (v. ö. később: megszentelt formájával a bizánci szertartásban találkozhatunk).

Az öv kifejezés a magánhangzó kiejtésbeli különbségével időkört, az év kifejezésünket is tartalmazza. Ugyanakkor a férfi elv vonatkozásában szintén szerepet kap a felövezés szertartása, amire kardot köt, a férfivá válás közösségi elismerésének szimbólumát. „Felkötöttem kardomat, add nekem a lányodat” hangzik a gyermekjátékszövegeinkben a leánykérés.²⁰⁰ A felövezés szertartása is erre utal, ami rendszerint a folyóba állás közben történik. A hagyomány szerint István, első királyunk felövezése is a Garam folyóban történt.²⁰¹ A szertartás folyamán azért állnak a vízbe, mert a folyó víz elviszi a kijelentés megváltoztathatatlan igazságát.

Az öv/év fogalom a pszichologus Neumann Nagy Istenanya c. könyvében a Nagy Kör fogalmat képviseli (külön fejezet szól erről), mint „női elv”, hiszen a ciklikusan változó idő fogalomhoz a legszorosabban kapcsolódik.

Ez a ruhadarab Mária köpenyeként lett ismert. Nem egy esetben a megemelt köpeny képi ábrázolása²⁰² alatt védelmezőn összegyűjti a segítségét kérő asszonyokat. A köpenyt az isztanbuli Blachernen templomban őrizték, ahová a IV. században két nemes ember hozta el Jeruzsálemből. Főleg az orosz ortodoxiában kapott az Istenanya köpenye kiemelkedő politikai szerepet, amikor az új főváros

Boldogasszony öve
Matteo di Giovanni festményének részlete XV. század

Moszkva alapításának megerősítéséhez átvitték Kijevből a zarándokokat vonzó híres Köpenyes Mária ábrázolást. Számos hazai templomunkból, főleg a nyugati határszélen a magyar középkor végén, pl. Velemén, Kőszegen és másutt rendkívül kedvelt.

²⁰⁰ Kiss i. m.: 380

²⁰¹ Ciorte 1978/79: V. 3. A román kaluserek a pünkösdi kultusz megkezdésének fogadalmi szertartását szintén folyóvízben végzik.

²⁰² Onasch 1981:309 A piros színű női ruha fölött Mária köpenye mindig sötétbe hajló kék színű, ami a magyar világképben kutatásunk szerint mennyei kapcsolattal képi kifejezés.

A földi Boldogasszony

A Boldogasszony képzet kettős tulajdonsága (segítő és rontó) az ősi istenanyák, istenasszonyok természetes szerepköre és sajátossága. Az isteni mindenhatóság és mindentudóságban megjelenő segítőkészség kiemelkedően fontos közreműködést kívánó időszakokban jelentkezik mind természeti, mind emberi viszonylatban. Előbbiben a természeti környezet emberre veszélyes változásának kedvező befolyásolása vágyában, utóbbiban a szüléssel és az elmúlással, elhalálozással kapcsolatos változási veszélyek elhárításában. Mindkét esetben az élet sikeres megújításában, megjavításában. Mindezek a változás-események a nőiséggel, az asszonyi léttel a legszorosabb kapcsolatban vannak, ami indokolja az asszonyok és az istenasszony fokozott kapcsolatát, közvetlen viszonyát. Az emberi élet egyéni változásain kívül, a természet termékenységet (növények és állatok) elősegítő mágiák szertartásos ismeretében és végrehajtásában is tudással rendelkező (jós és „szerencsecsináló”) asszonyok segítséget nyújtó közreműködése szükséges az egész közösség védelme érdekében. Pl. ilyenek az esővarázslások előidézése nagy szárazságok esetén, pusztító szélviharok, földrengések, árvízjárok, férgek megjelenésének elhárításakor, ami bizonyos időszakokban emberek tömeges elpusztulásával, károsodásával fenyegethet. (Ha nem tudták a veszélyelhárító feladatokat sikerrel elvégezni, egyes esetekben megölték, megégették őket).²⁰³ A „változni/változtatni tudást” kívánó feladatot nem egy esetben férfilátta és látja el ma is. Ehhez azonban változtatási képességének fokozásához női ruhát ölt és az éjszakában sámánkodik.²⁰⁴

²⁰³ Maspero 1978:198. „Ha nem jött meg az eső és a szárazság folytatódott... Olykor varázslókat és varázslónőket táncoltattak a napon, vagy kitették őket a napra, amíg meg nem haltak; vagy elevenen elégették őket napvilágnál. Néha a varázslók és varázslónők helyett púposokat vagy nyomorékokat kínoztak meg; ezeket a módszereket azonban a dinasztia uralmának a vége felé a felvilágosult szellemek elvetették.”

²⁰⁴ Falvy 1993. Angol nyelvű előadás a Nemzetközi Sámán-konferencián Budapesten 1993 júniusában.

A hittérítés előtti Boldogasszony-képzetünk feltárását célkitűzésünknek megfelelően az általunk összegyűjtött, rendelkezésünkre álló nyelvi kifejezések értelmezésével indítjuk.

A menny-föld egységből magától értetődően következik a térben és időben a mennyei és a földi asszony-képzet valamilyen szintű azonossága. Ebbe a csoportba az eredeti képzetek szerint a gyermeket váró fiatal asszonyok tartoznak, a mennyei istenasszony: a Nagyboldogasszony mennyei leánya, a Boldogasszony földi „megtestesülései.”

„Boldogasszony, Boldogasszony! Mit kerülöd az én házam tájékát?” – szól a leánykérő szöveg a gyermekjátékokban. Ez a megszólítás arra utal, hogy a leánykérő asszony, aki a legtöbb esetben a fiú anyja volt, Boldogasszony fogalmat is képviselt. A matyók kapcsán említettük azt a szoros kapcsolatot, ami anya és fia között fennállt a magyar hagyományokban. Más oldalról ez a kifejezés az „áldott” állapotban lévő, azaz (fiú)gyermeket váró fiatal nő megnevezése, aki a boldogasszony ágyát fogja feküdni, vagy fekszi. Ez a kifejezés-formula mára teljesen elveszett a nyelvünkől; már csak a vele kapcsolatos fogalmakból tudunk e korábbi megnevezésre következtetni.

MENYASSZONY

A menyasszony – mint az első fejezetben említettük – szó szerint az „Éjszaka Királynője.” Boldogasszonnyá válását a szertartásos ünnepség törvényesíti, ezért hagyományozódott viszonylag változatlanul évszázadokon keresztül. (A „törvény” megsértése a mágikus szertartás folyamatát „törvényteleníti.”) A fiatal nő a szertartás következtében lesz „földi” boldogasszony, tehát a Kis-boldogasszony „földi megtestesülése,” az istenasszony földi jelenséget mutató párhuzama: akinek királynői, istennői megjelenése a lakodalmi szertartáson igényként a mai napig érzékelhetően jelen van (ugyanaz az éjszakai szertartás alatt csak virtuálisan vonatkozik a vőlegényre, mert ő Napszimbólum, s emiatt érdemi nyilvános szerepe nincs, valójában virtuálisan, azaz

rejtetten van jelen. Érdemi szerepe Mars-i jellegű, akitől nyilvánosan a menyasszonyt távol tartják lövöldözéssel, kardforgatással, mert „elrontja” a leányságot. (Erről később.)

**Boldogasszony ágya,
boldogasszony ágyat feküdni**

E kifejezések a fiatal nő gyermek születésével (fiúvárásával) kapcsolatosak. Az esemény szertartásosan elkészített „sátoros” ágyat kíván. Főbb jellemzője volt a rudakra rakott lepedőkből készült „baldachinosan” (mennyezeten) elkészített ágy, a szülésben segédkező bába vagy jelenléte és az eseményhez tartozó démonűző, rontás-megelőző mágikus kellékek. Férfi sohasem lehetett jelen a szülésnél.

Bába asszony, (babba?) asszony

A bába a Boldogasszony képviselője volt a szülésnél. Ő készítette el a hagyományosan mágikus védelmi körülményeket, ismerte az eseményhez tartozó titkokat. Jelen volt életnél és halálnál. Ismerte az eseménnyel összefüggő varázslatok készítését és megvalósítását. Ennek következtében egyformán képes volt bajelhárító és rontó szerepkörben megjelenni, azaz bizonyos értelemben istenasszonyi szerepkörben volt jelen. (A csángóknál ismert Babba-Mária – segítő Mária – kifejezés párhuzamát sejtjük benne).

Boldogasszony árja

Női betegség (fehérfolyás?). Az a nő, aki Boldogasszony napján a lábát mossa, elkapja a Boldogasszony árját.

Boldogasszony teje

„Gyógyító erejű” tej (főleg szemfájás ellen), amit kifejezően a gyermeket szült asszony a melléből. Ennek néhány cseppjét, mielőtt a gyermeket szoptatni kezdené, áldozatként (a megszabadulásért) a földre szokták a mellből kicseppenteni. Számos esetben szerepel a varázsszövegekben, apokrif imákban.

Boldogasszony papucs

„Az a papucs, amit a gyermekágyas visel”. A gyermekágyas asszonynak nem szabad mezítláb járnia, mert rontásba léphet.²⁰⁵ Ezért papucsának, melynek ilyenkor Boldogasszony papucs a neve, állandóan ott kell lenni az ágya mellett.

Boldogasszony pohár

Ez a fogalom a hagyományosan fordul elő a magyar keresztelő, lakodalom, temetés szertartása vonatkozásában. „A keresztelésnél különösebb ok a mulatságra, ha fiú születik, vagy ha a családban az első szülöttet hozza a gólyamadár... a gyermekágyból felkelő anya, az első út: a templomba-menés után, a közeli asszony-ismerősei vagy rokonainak egy szerényebb igényű kávé-ozsonna keretében felajánlja a Boldogasszony poharát (az asszonynépnek tudvalevőleg Mária a védszentje, – ezért is imádkoznak állandóan hozzá).”²⁰⁶ Lakodalomban ugyanez az ünnepség a befejező esemény, amikor az újasszony a tisztségviselőket hívja meg, amikor egyben meg is ajándékozza őket. Temetés alkalmával a tor befejezősekor hasonló áldomást isznak és tartanak.

Feltehetően mind a lakodalmi vacsora, mint a temetési tor a mennyi istenasszony számára történt áldozat emléke.

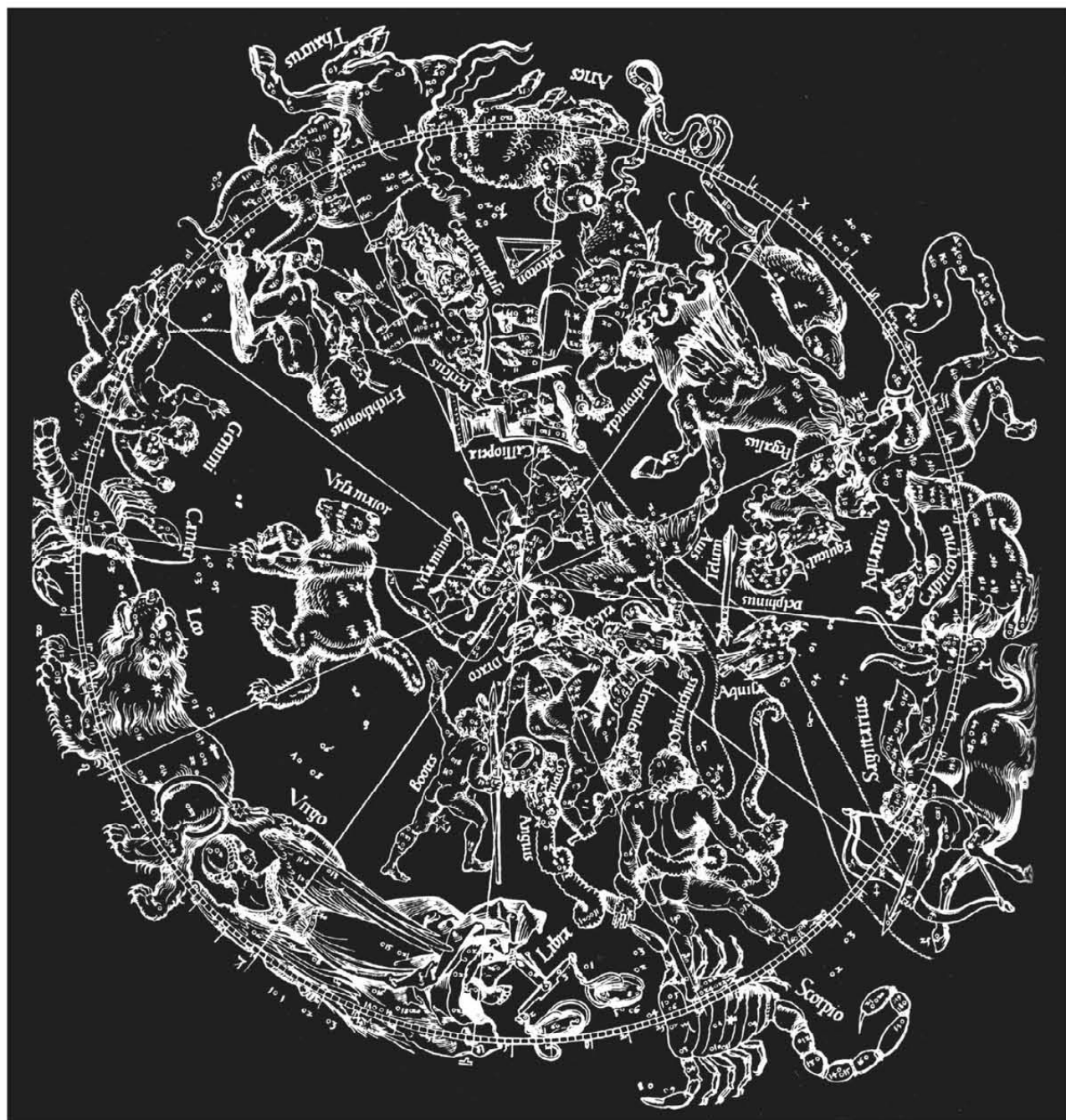
²⁰⁵ Ha a lábának nyomát „felveszik” (kiöntik), akkor a tudós asszonyok a kemencében megsütve képesek mágikus rontást végezni ellene. Adatközlő: Dömötörffy József 65 é., Pátró, Somogy vm. 1978. Gyűjtő: Falvay, Nubiában az asszonyok a homokos talajon ezért viselnek olyan hosszú szoknyát, ami mögöttük elsőpri a lábnyomot. (szerző adatgyűjtése Kairóban 1964).

²⁰⁶ Cserzy 1911

Nagyboldogasszony és szertartásaink

Lakodalmi, és temetési szertartásainkban a Boldogasszony istenasszony képzeete kiemelkedő szerepet kap. A lakodalom párhuzamában menyasszony, a Menny királynőjeként, a szülésben földi

Boldogasszonyként, a temetési szertartásban Nagyboldogasszonyként, Földédesanyaként. A lakodalom és a temetés esetében a virágos, örökzöld, vagy párta alakú, fonott koszorú-dísszel, ami

Az északi féltékről látható csillagos égbolt a Tejútal és az állaoí jegyekkel

A nyugati vagy mediterrán állatégöv

A héber zodiákus a Dura Europos zsinagógából

kifejezetten boldogasszony szimbólum, még ha ma nem is nevezik annak.²⁰⁷ Amíg a házasság és a temetés a kettősség egységesülésének szertartása, addig a születés ennek éppen az ellenkezője: az egység kettővé válása, ami kizárólag a női teremtés-tulajdonság-része.

A magyar lakodalmi szertartás szellemi képzeit már az 1980-as évek fordulóján megfogalmaztuk. Első publikációjára 1983-ban, összefüggéseinek nyilvános bemutatására 1990-ben nyílt lehetőség.²⁰⁸ E több évtizedes kutatási programunk munkálatai alatt tárult fel a menyasszony szerepkör szellemiségének teljes körvonala, értelmezhetőségének lehetősége. A képzetek széleskörű megismerése segítette elő.

Viski Károly először tárta a tudományos nyilvánosság elé: „Néphit szerint a halál lakodalom és a temetés szimbolikája versben, énekben, tárgyi szükségletekben e szerint alakul.”²⁰⁹ Ez vezetett tovább végül is mindkét szertartásban a Boldogasszony fogalom kettősségének megértéséhez. Mindezekben a vizsgálódásokban nem voltak nélkülözhetők az elmúlt évtizedek legújabb nemzetközi néprajzi, régészeti, vallástörténeti, pszichológiai, csillagászati eredményei.

Ezekhez sorolható a katolikus egyház II. Vatikáni zsinatának határozata. Az Amerikában megjelent 15 kötetes angol nyelvű New Catholic Encyclopedia-

ban a bennünket annyira érintő fogalom meghatározásában a teológiai megfogalmazás mellett megjelent a kozmikus értelmezés lehetősége is. Korábban ezt a lehetőséget a katolikus egyház tudománytalannak ítélte, s ez a magatartás lehetetlenítette annak tudományos használatát is. Mára ez a magatartás mindkét szinten megszűnt. Akik fenntartják, saját, megtanult emlékeikre hivatkoznak, nem ismerik az új, korszerű gondolkodás kívánalmait. Még ezen az oldalon olvashatjuk E. Pritchard neves angol antropologus hasonló véleményét.

Az esztendő, akárcsak egy nap változása időben meghatározott csillagászati esemény. A nap fénye és melege változása szoros kapcsolatot mutat az európai kultúrkörben a csillagjegyek: egy természeti év 12 holdváltozásával. Hold(hó)nap elnevezéseink innen származnak. Mintegy kétezer évvel Krisztus születése előtt alakult ki a máig használatos állatövi csillagkép-, majd csillagjegy rendszer, amikor minden holdhónapi idővel összefüggő csillagkép és napfelkelte változást a vonatkozó időszak sajátosságait megfogalmazó állati tulajdonsággal jelölték meg. A Mediterraneumban mindez lassan las-

²⁰⁷ Artamanov 1970. 271 Ez a szimbólum a szkíta, még korábban az iráni eredetű sumer kultúrában is ismert.

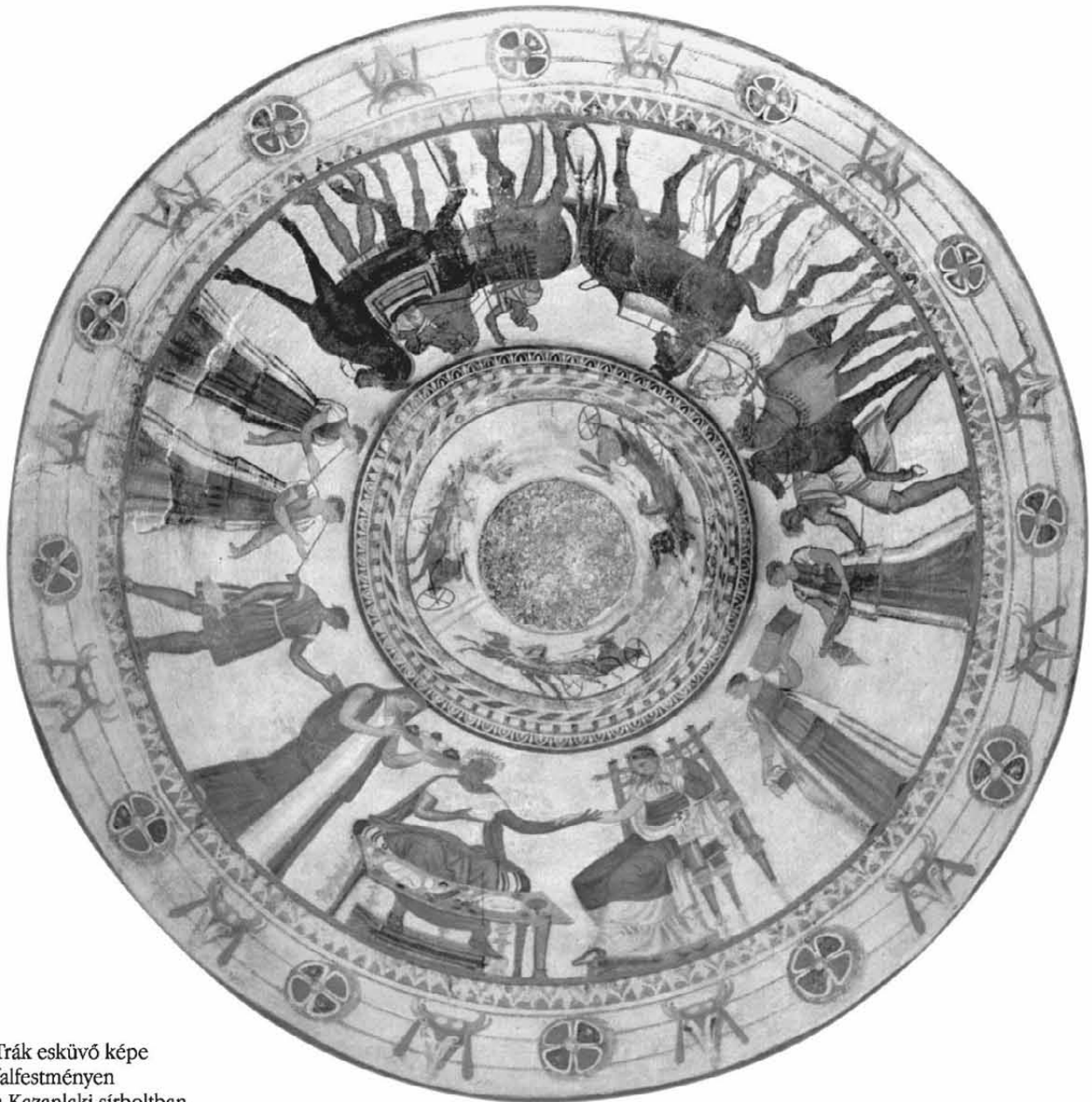
²⁰⁸ Falvay 1982/83:163-205, 1990/94:194-204

²⁰⁹ Bátty-Visky Györfly i. m. é. n.: II. 351

san széleskörűen ismertté vált. Hazánkban erről az indiakutatóként ismert Baktay Ervin írt kiváló tankönyvet, amit az érdekelt szaktudományok mai napig mellőznek.²¹⁰

Fél évszázaddal később, 1992-ben jelent meg David Maybory Lewis, a Harvard egyetem vezető ant-

ropológus tanárának Millennium című hatalmas kötete *A törzsi bölcsesség és a modern világ* alcímmel. Ebben példákkal mutat rá a modern élet és az asztrológiai gyakorlat szoros összefüggéseire. „Ewans Pritchard, a neves angol antropológus figyelmeztetett, hogy az nem volt valószínűtlen, ha a ter-

Trák esküvő képe
falfestményen
a Kazanlaki sírboltban

²¹⁰ Baktay Ervin: *A csillagfejtés könyve* 1942/ Reprint 1989. A szerző kiadása. A Reprint a Szépirodalmi kiadó Kentaur sorozatában jelent meg. A szerző az asztrológiai ismer-

etek mellett alapos csillagászati ismereteket fogalmaz meg, melyek sok mindenben megelőzték a nemzetközi tudományosság mára széleskörűen elismert megállapításait.

mészetben élő népek hittek a mágiában és a boszorkányságban, csak ez egyszerűen nem volt tudományos magatartás. Amikor az azandák között élt és gondolkodásukat tanulmányozta, elhatározta, hogy megvizsgálja a mi kedvezőnek tartott oknyomozó nyugati munkamódszerünk sajátosságait. Azanda jó-sokkal és istenekkel tanácskozott és a tanácsaik alapján szervezték meg az ő elhatározott tevékenységét. Felfedezte (s ezen nincs semmi meglepő) hogy a két terv között nincs semmi lényeges különbség. Természetesen a szkeptikusok azonnal ellene vetették, hogy az nem egyértelmű, amit egy antropológus ezen a területen tapasztal, s ez egészen biztosan okoz kisebb különbségeket ezen vagy azon a módon, ma vagy holnap, vagy amikor mindezt csinálja. Mégis az üzleti életben a modern közösségeink nagyon logikusan gondolkozó milliói, mai, mindennapi világukban is természetesnek tartják, hogy horoszkópok és szerencsecsinálók vezessék őket. Ronald Reagan, amikor az Egyesült Államok elnöke lett szintén engedélyezte, hogy a Fehér Ház programja asztrológus támogatásával legyen megfelelően kialakítva. Senki nem volt képes különbséget látni.”²¹¹

Nagyon vékony az a felület, ahol a következőkben a szertartások modellje érinti az asztrológiai gondolkodást. A szereplők nem másak, mint a hét napjai, akik tulajdonságait persze ismernünk kellene, mint ahogy eleink ismerték a hozzájuk tartozó tiltó és ünnepi napokat. Csak egy-két példa: pénteken ezért soha, sehol nem tartottak lakodalmat, mert tudták, hogy az Vénusz napja, aki soha nem ment (hivatalosan) férjhez. Tudták, hogy a csütörtök az Úr napja. Még sokan ismerik a Pünkösdt követő hét Úrnapja ünnepét, ami nagy ünnepnap volt, az utcákon szent sátrak álltak, s még a szerző is szórta a rózsát a sajóörösi körmenetben. Már csak nagyon kevesen emlékeznek arra, hogy ez Jupiter napja volt és az egyház a később pogánnyá lett Mithrász kultusz híveivel együtt ünnepelte Jupitert, mint atyai fogalmat évszázadokon keresztül. Sőt egykor az Áldozó csütörtök is az Úr napja volt, (számos gyermekjátékszövegünk őrzi, mint veszélyes időszakot), s a pünkösdi dologtiltó időszak a 16. Század közepéig három hétig tartott! Így minden nap sajátosságai nyomot hagytak hiedelemvilágunkban, mert egy-egy antik („bolygó”) isten személyéhez és tulajdonságaihoz kapcsolódtak. Nincs

tehát semmi különös abban, hogy eleink nem tudományosan gondolkozva, hanem természeti ismereteik és megérzéseik szerint alakították ki szertartásaikat. Így a lakodalmi és temetési szertartások szereplőiben is a természeti időszakok egymásra következő állati tulajdonságainak jellemző működését ismerhetjük föl.

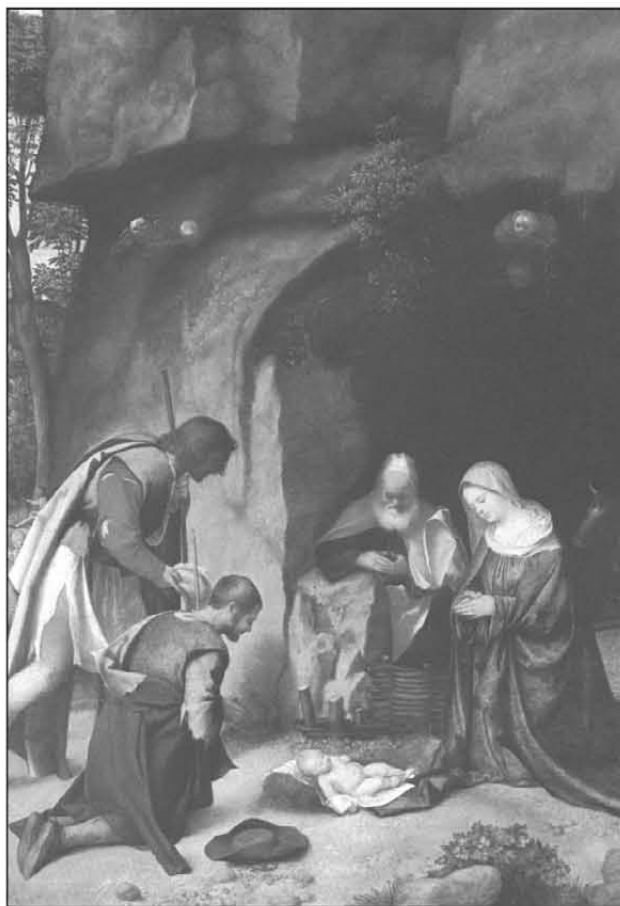
A szertartás „nagy változást”, születést, létezést, és halált, azaz kétszeres földi átváltozást megfogalmazó drámai folyamata a szertartások modelljének 12 drámai eseményét fogalmazza meg. Ezek összefüggnek a Nap felfényesedő és elsötétülő fényének fél-fél évet, illetve fél-fél napot kitevő időszakával, valamint az év 12 időszakának egymástól elkülönülő természeti eseményeivel.

Mind a két szertartásunkban a természet átváltozásának megfelelően a Női Elv kap központi szerepet. A lakodalomban gyönyört adó mennyei istenasszonyként –, életadóan földi istenasszonyként, a temetésen élet-elvevőként, halál-angyalként, magába visszafogadó és újjászülő Föld-édesanyaként, Nagyboldogasszonyként. Innen a Viski által feljegyzett népi kiszólás: „A halál lakodalmom”, ahol a Nagy Istenanya jelenik meg. (Emlékezzünk a kazanlaki trák sír lakodalmom jelenetére!)

Jelen feladatunkban a születéssel összefüggő szertartás értelemezésére nem vállalkozhattunk. Ez a szertartás gyökeresen ellenkezik a ma általános teremtés fogalom férfi-szüléssel összefüggő bibliai képzeteivel. Így az erre vonatkozó eredeti emlékeket az elsők között kellett kiirtani. Emlékeik pótolhatatlanul elvesztek, vagy bizonytalanul értelmezhetők.

A természetes női fogadás kettősségéből a két oldalról származó elemi részek kétszer kettőződésének egységesülése következik be, ami a biológiai láncreakció (sejtszaporodás) elindulását jelzi, a nőiség földi teremtő jelensége, ami a megfelelő biológiai időben létrehozza az életképes teremtményt. A lakodalmi és temetési szertartások emiatt is követik párhuzamosan a Női Elvhez kapcsolt kozmikus fo-

²¹¹ Lewis, David Maybury 1992:176–177. Millennium A törzsi bölcsesség és a modern világ New York Penguin Group Co. A szerzőnek ez a könyve a PBS amerikai TV számára készített előadássorozatának forgatókönyve. A szerző a nemzetközi tekintélyű CULTURAL SURVIVAL Társaság elnöke.

Gyermek születések a barlangból BALRA: Giorgone JOBBRA: Sandro Boticelli festményének részlete

lyamat egységes természeti analógiáját. Ezt a képet erősítik meg az élők által a Földanya újjászületést adó hasára: a sírdombra helyezett koszorúk, ami a létezés folyamatának kezdetekor a menyasszonyon is megjelenik (menyasszonyi koszorú), mint szimbólum vele azonosul. (a nászesemény bekövetkezése előtt leveszik, levágják a fejéről, azaz ketté vágják, (hold) sarlóra vagy kardra akasztják).²¹²

Lakodalom, temetés tehát egyaránt *egyesítést/egyesülést* megvalósító szertartásos esemény, csak tartalmi irányultságuk különböző. Mindkét szertartás célja a természet kettőssége egységének helyreállítása, ami hagyományos emlékeinkben még értelmezhető és követhető.

²¹² Kovács 1883: Idézi IV. Béla király Kunigunda nevű leányának prágai esküvőjét a cseh krónikástól, aki ezt az eseményt magyar szokásként említi.

²¹³ Ezt a kifejezést „édes anyaföld” a magyar nyelven kívül tudomásunk szerint egyedül Krétán ismerik.

A lakodalomban a leány földi mennyként, a vőlegény égi erőként, (s így csak „rejtetten”), a sötétségben jelenhetnek meg és egyesülnek az élet fennmaradása és a természet egysége örök érzetében. (a férfi az éjszakai nász szertartásában magként a nap-pali Ég szimbolikus mennyei tartozéka, mint később a halott is. Emlékezzünk a fektető nóták közismert szövegeire: „Mikor a menyasszonyt fektetni viszik, akkor a vőlegényt pokolra, ágy alá stb. – a sötétségbe – lökik.”).

A születésnél az új élet a „föld mélyében”, a „barlang” sötétségében születik meg a létezés érzetének a világosságára, a női kettőződés egységekre változásakor.

A temetésnél az „ember” és „amiből vétetett” viszonylatok anyagi, materiális, maternális, azaz anyai, anyagi egyesüléséről van szó, (a halott porként, földként, „anyag”-ként „mag”-ként, örökké élő „lélek”-ként egyesül, tér vissza a mennybe, és az „édesanya-földbe”²¹³).

A sírok kiképzése egykor emiatt formázta magát a női testet is.²¹⁴

Mind a két szertartás tehát az emberi létezés, valamint a természet és az ember egységének ünneplés, az életfolyamat, az emberi létezés fenntartása szükségének hite. Ez volt az oka annak is, hogy a felnőtté vált (beavatott) ifjak és leányok temetését is emberi jogon lakodalmi szertartásként ünnepelték meg.

A magyar lakodalmi ünnepségen, – annak éjszakai jellege miatt – a vőlegény a szimbolikus (Nap) jelenléte következtében helyetteseivel (megbízottakkal) van jelen, az atyaságot képviselő násznaggyal és a szertartást vezető vőfény-nyel, aki jelzetten viseli a vőlegény fény-kapcsolatát. Sok helyen a vőfény megjelölés helyett vőfényt mondanak, ami nyilvánvaló torzulása az eredeti, funkciójában helyes megjelölésnek.

A mai tudatosságon alapuló ismereteinkben és ezzel összefüggő magatartásunkban meglepődünk, amikor az archaikusabb magyarok vidékein (pl. Erdélyben vagy a Felvidéken) a templomi ülésrend éles elkülönülést mutat a nemek között. A férfiak a bejáratától jobbra, a templom déli, napos oldalán (ülnek), ahol az ablakok is vannak (u.n. „keletelt” templomok esetében!), ahonnan fény árasztja el a templombelsőt. A bejáratától balra lévő padsorban, az északi (éjszakai) fal mellett az eredetileg ablaktalan oldalon helyezkednek el a nők. Ez a templom északi fala a földi élet színtere. „Ezért használják föl a templomnak ezt a falát a földi élet tanulásához szükséges gondolatok, jeleneik közlésére. (Nő tehát sohasem ülhetett férfiak közé és fordítva sem; még akkor sem, ha a házastársával jött be a templomba.”²¹⁵)

Gönczi Ferenc, Göcsej és a Muravidék nevezetes etnográfusa jegyezte fel 1891-ben: „A kézfogás a szoba közepén történik; néhol, mint Bottornya környékén, köténnyel betakart kézzel”²¹⁶. (Hús a hússal ugyanis nem érintkezhetett. Ebből eredően alakultak ki a husszú ujjú női és férfi ingek.)

A lakodalom szertartás-modelljének kidolgozásakor megdöbbenve láttuk a menyasszonyt a Bika jegyében megjelenni a szertartásos ünnepsége első, a megajándékozása szertartásának aktusában. Emlékezve azonban arra a következetesen előforduló megfigyelésre, miszerint a templomi esküvő

„bemutatkozása” alkalmával minden résztvevő első sorban a menyasszonyra kíváncsi, valahogy megnyugodtunk. Campbell hasonló buddhista képzetet említ a nő mindenekfeletti varázserejéről.²¹⁷ Ezek a megfigyelések alátámasztják a krétai bikakultusz ábrázolásokban is megjelenő női akrobaták és hím bikák ilyen értelmezését is.²¹⁸ Végül soron – más nézetből – a bikaviadalokon is erről a szertartásról van szó a torreádor és a bika között. A torreádor kecsesen ügyes „női” (bika) ereje áll szembe a feldühödött bikával.

E képzet megértésével J. Campbell is foglalkozott a halála előtt elkészült és ötször egy-egy órában sugárzott PBS filmsorozatban Elbeszélésének az alapja nem a krétai bikakultusz, hanem az észak-amerikai indiánok állat-képzele. A beszélgetés a medvekultusszal, a medve áldozattal indul, s „erre azért van szükség”, – mondja Campbell, „mert ha az állatot nem engesztelnék ki, akkor az állatok a vadászatkor nem kerülnének elő, (a „gazda / vagy vezér-állat” máshová vinné őket), az emberek pedig a téli időben éhen halnának. Ez nem más, mint az élelmet adó állat erejének a hatalma. Tehát amikor leülünk az asztalhoz, akkor meg köszönjük az Istennek, hogy élelmet adott nekünk. Az ősi ember ezért az ismeretlen erő képviselő állat életének élelem-adásáért mondott köszönetet, ami az első kifejezése az imádságnak. („...a mindennapi kenyérünket add meg nekünk ma...”). Nemcsak köszönetet mondott. Amikor az állat rítus-adóként szerepel, tanácsot is kérnek az állattól, mit tegyenek? Az állat így válik modellé, megmutatja: hogyan kell az életet élni. „Az embernek ez a magatartása arra utal, hogy nálánál nagyobb erővel került szembe, akinek a jóakarata nélkül nem maradhatott volna életben. Ez a korai magatartás teljesen ellentétes mai képzeletünkkel, ahol mi vagyunk a „felsőbbrendű” lény és az állat az alsóbbrendű” – mondja Campbell. „Ezt a ko-

²¹⁴ Gimbutas i. m.: 152–154

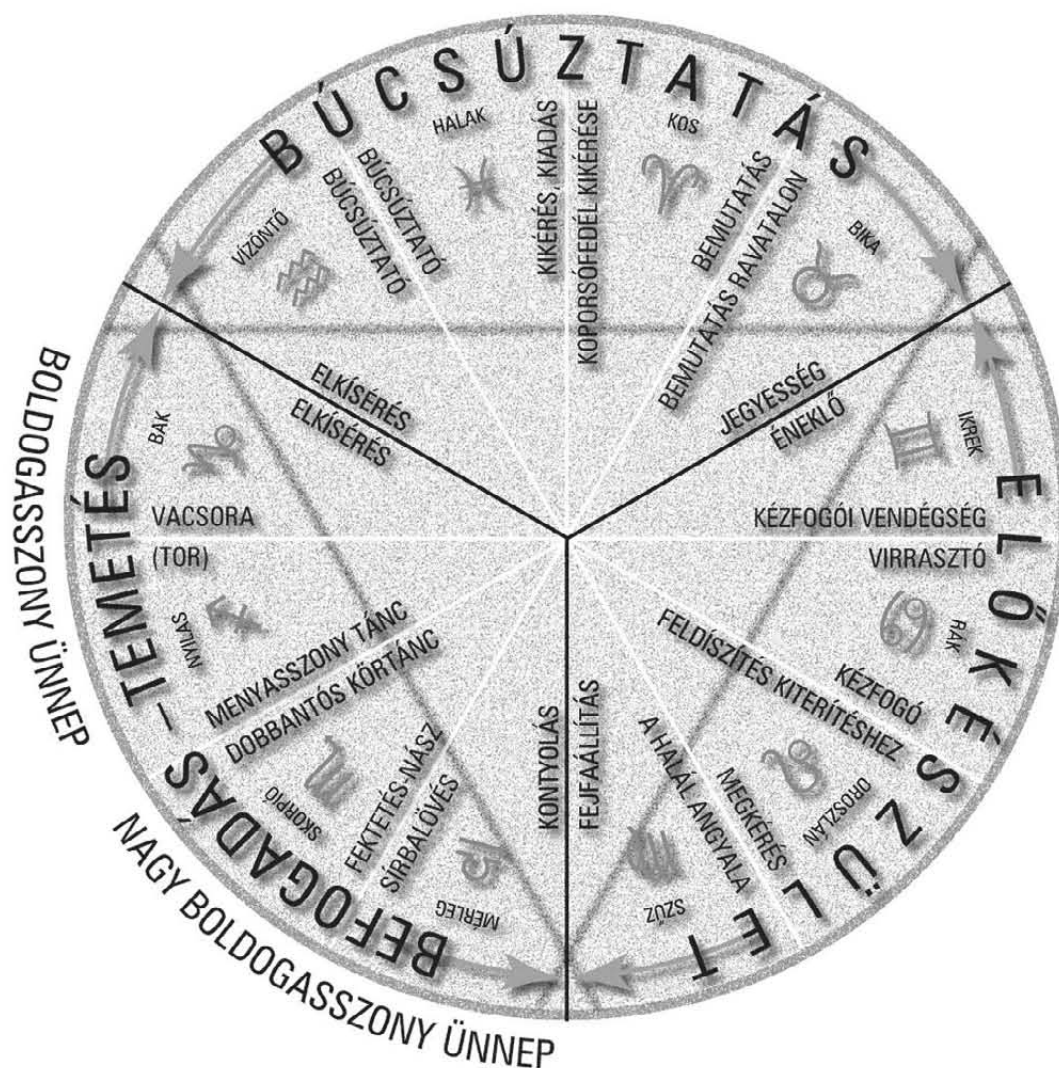
²¹⁵ Bosnyák 1977 A bukovinai magyarok hitvilága Folklore Archivum 6., A moldvai magyarok hitvilága 1980 Folklore Archivum 12. (Szerző személyes gyermekkori emlékei: Sajóörös 1930–36.)

²¹⁶ Gönczi 1890: I. 313–331

²¹⁷ Campbell i. m.

²¹⁸ Gimbutas 1989:265

LAKODALOM és TEMETÉS TERMÉSZETI KÉPE A MENYASSZONY és A HALOTT ÁTVÁLTOZÁS ÜNNEPE

LAKODALOM: ÉJJEL
A MENYASSZONY LEÁNY: vénusz-ból ASSZONY-nyá
váltzik át.

TEMETÉS: NAPPAL
A HALOTT ÉLŐ-ből HALOTT-á

HIVATÁSOS TISZTSÉGVISELŐK:
jupiterNÁSZNAGY
merkurVŐFÉLY
marsVŐLEGÉNY (aki elrontja a lányságot)
saturnusREJTETTEN: A HALÁL (főzőasszony)
napVIRTUÁLISAN: VŐLEGÉNY

PAP
EGYEBEK
A HIVATALOS (PROFÁN) TISZTEK

Az éjszaka szent világának megfelelően.

A nappal (profán) világának megfelelően.

rai emberi magatartást az okozta, hogy az állat olyasmire volt képes, amire az ember nem”²¹⁹

Az Állatöv mitológiai alakjai ezt a korai képzetet rögzítik, mert tulajdonságaik igencsak meghatározták az emberek magatartását. Ha belegondolunk, mekkorák voltak létszámban a törzsek, beláthatjuk, nagyon sok hús kellett a téli ellátásukhoz. A hús biztosításának az ideje a hidegre fordult időben volt (v. ö. disznóölés). A vadászat leghatékonyabb módja az volt, ha a bölénycsordát (Szibériában a szarvascsordát) már kialakult gyakorlat szerint szakadékhoz üzték.

Campbell szerint ezen a rítuson keresztül az indiánok azzal a dimenzióval érintkeznek, ami áthidalja és átváltoztatja az időt és a létezés valóságát azzal a dimenzióval, amiből az élet származik. Ahová az élet végén visszatér a halál, temetés, újjászületés ciklikusságában. Ez a ciklikusság náluk nemcsak az emberre, hanem az állatra is érvényesül. Az indián történetekben a bölény az emberi feleségével megerősíti az állat szentségét (v. ö. a görög Zeusz istent, aki bika alakjában rabolta el feleségének Hérának nagy ellenlábását, a szép Európát.)²²⁰

E felismerések a két nagy szertartásos témakör (lakodalom, temetés) szükségszerűen szélesebb körű, világos áttekintését kívánják.

Viski Károly egyetemi tanár, a magyar néprajzudomány egyik első mestere előtt tisztelgünk, amikor a házassági szertartást követő másik nagy szertartás a Temetés. Összefoglalójából idézünk:

„Az idős halottat »halóruhája«ba, »halálrahalója«ba öltöztetik; asszonyt rendszerint menyasszonyi ruhájába, amit erre a végső felöltözésre egész életében »tartogat«. Férfit hasonlóképpen jegyruhája. Régi szokás szerint a halálrahaló színe fehér. A »nyújtópad, nyútópad, »nyútóztató«) gyakrabban székekre, hordókra tett szekéroltal, bakkra tett pár szál deszka, vagy erre alkalmas pad. A koporsót régebben a molnár, a falubeli barkácsoló faragta. De készült nádból is. A hódmezővásárhelyi koporsónak nincs feneke, csak néhány keresztfája; erre nádból vetnek aljat. Másutt szalma, vagy forgács a »hidegágy« alja. A ravatal leterítésére kegyelettel örzött díszes lepedőket használnak. Palóc asszony koporsója alá csipkés »sátorlepedőjét«, gyereké alá gyolcslepedőt, keresztanyai korozsmát tesznek. A koporsó színe nem és kor szerint kék, piros, zöld,

fekete. A holtak útravalóul sokféle holmit adnak (koporsójába); még pipát, dohányt, gyereknek játékszert is.

Néphit szerint a halál lakodalom s a temetés szimbolikája versben, énekben, tárgyi szükségletekben e szerint alakul. A kereszt: jegygyűrű, a harangszó: muzsika, a sír: a menyasszonyi ágy stb. A temetésen is szerepe van tehát a rozmaringnak, vőfélybokrétnak, koszorúvágó kardnak, citromnak, almának, gyertyának és egyéb lakodalmi kellékeknek.

Néhol két rúdon, »vivőfán viszik a testet,« máshol a »szentmihály lova« nevű, fából való, kétkézfogantyús, négy lábú, négyszögű farámán. A »gyász kocsi (halálkocsi) rendszerint az elhunyt családjának kocsija, szekere; utolsó útjára a maga, a család állatai viszik. Arany »vén gulyását« harminchat ökör vitte. Helyenkint alkalmilag készült, »halottas« lobogókat is visznek, ami részben a korábbi lobogós »kopjás temetés« maradványa. A »temetői kopjafa« a lobogós kopja tartására való szépen faragott fa; később egyszerűen fűtől való fa, kopja nélkül. Itt-ott lábtól való fát is állítanak, vagy legalább leszúrnak a »vivőfákat«.

Temetés után régen mindenütt megülték vagy ellakták a halott torát, muzsikával, táncsal, vígassággal; részben a sírnál, részben otthon. Hiszen a halál lakodalom. Terítettek a halottnak is, s ha házasulót, eladó sorból költözött a jobbvilágba, meg is személyesítették.

A gyász színe hagyomány szerint: fehér, de a népköltészet sok más színt is emleget. A középkorban a ravatalra való »bakacsín« is fehér volt.” (Viski é. n.: 351.)

A fentiek ismeretében talán érzékletesebben tudjuk bemutatni a magyar hagyomány lakodalmi, és temetési szertartásának szellemiségét, melyhez kétszáznál több korai lakodalom-lejegyzést, saját

²¹⁹ Campbell–Moyser 1988:93–97. *The Power of Myth* címmel az Anchor Books sorozatban. Az amerikai PBS TV-ben sugárzott adásokhoz 20 óra anyagot vettek föl Campbell és Moyers beszélgetéséről. Ebből készítették az az 5×1 órás felvételsorozatot. A beszélgetés fordítása Horváth Viktória és Falvy Károly közös munkája az eredeti szöveg szabad fordításában.

²²⁰ Campbell i. m., és Oszter 1908:321. A Nyugat-európai törvényszéki gyakorlatban – különösen az 1500–1850-es között – nem volt ismeretlen, az állatokkal szemben is törvényes emberi ítélkezés szabályos bírósági eljárásokkal, kivégzésekkel.

gyűjtést, személyes tapasztalatokat, a születési és a temetési szertartások folyamatának tanulmányozását végeztük el, s néhány már korszerűbben, az elmúlt évtizedekben készültet is felhasználtunk.

Az olvasó a következőkben nem egy szűkebb etnikai terület magyar közösségeinek egymáshoz nagyon hasonló valamelyik szertartás-változatát kapja, hanem azt a szellemiséget igyekeztünk kimunkálni, ami – ha változatokban is – de világképként lényegében minden magyar lakodalomban jelen van. Igen jelentős mennyiségű részlet-leírást dolgoztunk fel a történelmi Magyarország, sőt más európai népek hasonló szertartásának lejegyzéseiből is, ami lehetővé teszi, hogy a sajátunk szellemiségét azoktól elkülöníthessük, vagy éppen azonosságait megfigyeljük (A feldolgozás táblázatos bemutatása a Függelékben). A Természet, a Nagy Kör (az évkör) és a női szerepkör azonossága a mi szertartásainkban elvitathatatlan.

E törekvés megoldásában a legnagyobb segítséget gyermekjátékaink szövegeinek és azok játékos megoldásainak a feljegyzései nyújtották, melyhez elsősorban a Kiss Áron gyűjteményt használtuk, – a

Bartók-Kodály féle megjelent gyűjtemények mellett. (Ezek is a Kiss Áron gyűjteményen alapulnak). A játékokat gyermekleányok nemzedékei őrizték meg napjainkig. Hasonló célkitűzés megvalósítására a tudományos gyakorlatban megjelent előzményeink után először teszünk összefoglaló kísérletet.

A munka közben ismerkedtünk meg a nemzetközi irodalomban ismert Gail Kligman, amerikai, de erdélyi román származású néprajzi kutató: A halott lakodalma c. kötetével, amit a régi Máramaros megye területén élő avasi románság körében gyűjtött és dolgozott föl.²²¹ (A magyar néprajzi irodalom tudomásom szerint még nem foglalkozott a bennünket is komolyan érintő kötet kritikájával.) Feldolgozása teljesen eltér jelen munkától. Elsősorban Van Gennep és Lewi Strauss strukturális feldolgozási módszerét követi, ami ad valamilyen sztereotip felvilágosítást az egyén közösségi szerepkörének változásairól, de semmit nem mond a szertartás folyamatát meghatározó kozmikus világképi, szellemi háttér összefüggéseiről és annak funkcionális kapcsolatáról. Részletes kritikai értékelése nem célkitűzése ennek a munkának.²²²

²²¹ Kligman, Gail 1988 *The Wedding of the Dead*. Ritual, poetics, and popular culture in Transylvania. Berkeley Los Angeles London, University of California Press e.

²²² Erről feladatunktól függetlenül tervezünk külön tanulmányt.

Lakodalmi szertartásunk modellje

A magyar lakodalom, a leány „asszonnyá”, egészen pontosan menyasszonnyá, reménybeli Boldogasszonnyá átváltozásának szertartásos, azaz szakrális ünnepe, a két család által meghatározott közösségeseemény rendben történő „ellakása, megszentelt, íratlan természeti törvény szerint.”²²³

Már az előbbiekből ismerjük a menyasszony elnevezésének az Éjszaka Királynője értelmét. Ennek megfelelően a lakodalmi szertartás drámai folyamata a NAGY KÖR természeti évének (az Állatöv), csillagászati fordulatát (átváltozását) fogalmazhatja meg 12 szertartásos eseményben. A szertartásos folyamat nem tudatos, hanem kollektív tudat alatti emberi közreműködéssel alakulhatott ki, mint arra a pszichológus Neumann a korábbiakban is rámutatott.

²²³ Az átváltozás szóhasználat nem véletlen. A jelenlegi néprajzi gyakorlatban az átmeneti rítus fogalma rögződött meg. A magyar kifejezés a Van Gennep-féle 1908-ban keletkezett rítuselmélet francia nyelvű *Rites de passages* címének magyarítása. Az elmélet, – más elfogadható elmélet híján – 1960 körül újra bekerült a nemzetközi gyakorlatba s ennek következtében 1976-ban a magyar néprajztudományba. Az általunk kidolgozott néprajzi tapasztalatokat figyelembe vevő elmélet megfelel a legújabb pszichológiai és vallástörténeti ismereteknek is. Az MTA néprajzi kutató csoportja 1985-től ismeri, 1990-ben jelent meg első vázlatos ismertetése minden visszhang nélkül. Ellenvéleményünk alapja, hogy nemcsak egyik társadalmi szerepkörből a másik szerepkörbe való átlépésről van szó mind a lakodalom, mind a születés, mind a temetés vonatkozásában, hanem a főszereplő biológiai állapotváltozásáról, azaz átváltozásáról is, ami valójában kozmikus természetű átváltozás. A hozzá tartozó szertartás tehát csak természeti jellegű modell lehet. Amíg a kidolgozott szertartás-modellünk az ember és a természet egységén alapul, addig a Van Gennep féle elmélet tudományos fikció, ami semmilyen formában nem tart kapcsolatot a természeti valósággal.

²²⁴ A 12-es Holdbeosztást a szoláris évforduló-beosztás csak megörökölte. Ebből az ismeretbővülésből származó folyamatból alakultak ki a naptár-reformok, melyek mind a mai napig újabb és újabb megoldásokat vetnek föl.

²²⁵ Nasr, 1978:139

²²⁶ Ez a ciklikus szemlélet csak az egyenlítő és a sarkkör között középen élő népek kultúrájára jellemző. Az egyenlítő közelében a ciklikus érzet szinte megszűnik. Ott a csillagok mozgása erősen lineárisra válik. A kelés után „emelkednek” és utána „esni” kezdenek. Ennek megfelelően a mitológiai képzeteik is egészen átalakulnak.

²²⁷ Czirbusz 1885:279–295, Jankó János

Ez a 12 természeti párhuzamot mutató esemény a Hold (és nem a Nap) 12 változását, s az egymás után feltűnő csillagjegyekben felkelő Nap előrehaladásának szertartásos párhuzamát foglalja magába.²²⁴ (A Nap/Hold-járás összefüggéseinek legutolsó vizsgálatára 1582-ben került sor Gergely pápa rendeletére. Innen a mai napig érvényes naptárszámítás rendje.) Nem kerülheti el a figyelmünket, hogy a muzulmán vallás mind a mai napig a Holdat, mint szimbólumot az összes többi földön kívüli erő gyűjtő és földre tükröző központjának tartja.²²⁵ Erre utal legnagyobb ünnepük a Ramadán megkezdésének összefüggése is, érvényesen csak a láthatóan megjelenő Hold-sarló-val.²²⁶

A hagyományos lakodalmi, születési és temetési szertartásunk (ünnepek) cikluskezdő eseménye mindhárom esetben az Állatöv SZŰZ időszaka, befejező eseménye a MÉRLEG időszaka. Ezt követően az „Újasszonnyá válás” ünnepe még a lakodalmi szertartás része. Az előbbieket háromszor négy eseménye nyújtja meg az ünnepség nyolc részéből álló magvát, melyhez az Újasszony ünnepe (Új Hold! Új Király!) további négy eseménnyel kapcsolódik. Így a tulajdonképpeni általában három napos ünnep szintén 12 részből áll, a négy bevezető rész nélkül. (maga a lakodalmi ünnepség az új-asszony ünneppel együtt így szintén 12 eseményből áll.) Úgy látszik az ünnep, s így a szertartás teljesség-érzete ezt kívánta meg.

E szertartás-modell kialakulásának történetisége írásos bizonyítékokkal nem támasztható alá, következtetésekre kényszerülünk:

Nincs köze a keresztény kultúrához, nem alakulhatott ki a hittérítés után. Jankó János írja: „Tanulmány során Czirbusz Géza is észrevette, hogy a (magyar) lakodalmi szokásokban felekezeti különbségek nincsenek, – legalább nála annak veszem azt, hogy meg nem emlékezik róluk.”²²⁷ Ugyan akkor a *hagyományos szertartás* a keresztény esküvő törvényes bevezetése után (1567) még négy évszázadon át minden keresztény vallás mellett élő gyakorlatban megmaradt. Nem sokat tévedhetünk, ha feltételezzük, hogy még a keresztény hittérítés előtt alakult ki.

Magyar nemzeti szokás szerinti lakodalmi szertartást legkorábban 1264-ben jegyezték fel Prágában, Csehországban, Béla herceg és Brandenburgi Kunigunda nászünnepeiről.²²⁸ Jó összehasonlítást nyújt a véleményünkhöz a kazah Momisulin Baurdzsán lakodalmi leírása a századunk '20-as éveiből.²²⁹ Azon a lakodalmi szertartáson is nyomot hagytak a muszlim vallási szokások, mégis átütnek rajta a magyarral sok rokon vonást mutató kazah képzetek. Hasonló képzeteket találtunk a vajnah (oroszul: csecsen-ingus) kutatásaink során is a Kaukázusban.²³⁰ Mindez a korai Európa szimbolikus képzeiteinek széleskörű elterjedésére, szívós fennmaradására utal, a térség sok azonosságot mutató kultúrájának máig ható emlékeit idézi. Ezek ismerete nélkül a magyar hagyományok e kincsesbányái nem értelmezhetők meglehetősen teljességet mutató, kiemelkedő rangjukon és művelődési értékükön.

A következőkben a korábbi leírások gyakorlatától eltérően sorra vesszük először a szertartás szereplőit, majd a szertartás térbeli és időbeli folyamatát.

SZEREPLŐK

A szereplők az éjszakai szertartás következtében párhuzamok a „csillagos éjszaka”, a menny feltűnő mozgást és jelenségeket mutató hét szereplőjéhez, melyek a következők:

- ♀ a Vénusz, a leány, a menyasszony,
- ☾ a Hold, az újasszonnyá válik,
- ☼ a Nap, a vőlegény,
- ♂ a Mars, rejtetten a vőlegény, aki elrontja a leányságot
- ♃ a Jupiter, a násznagy,
- ☿ a Merkúr, a vőfény,
- ♄ a Szaturnusz, a főző asszony, rejtetten a halál.

Megjegyezzük, hogy a szaktudományok közül a nemzetközi pszichológia után a tudományosságban nálunk ma még csak a történettudomány ismerte fel másodikként, hogy *középkori ismeretek nélkül nem lehet középkori gondolkodást, emberi magatartást tanulmányozni.*²³¹

A néprajztudományban Mahler Ede, kiváló vallástörténészünk erre már 1935-ben figyelmeztetett: „Mindinkább bebizonyul az a fontos tény, hogy a régi népek vallásos felfogásának asztrális elemek képezték az alapját. Napban, holdban és a csillagokban annak az isteni lénynek megtestesítését látták, a mely mint az ősi erő, az ember szféráján kívül állva, mindazt létrehozta, a mire az embernek saját fenntartása érdekében szüksége van. Az isten eszméjének a megtestesítése a változatlan törvények szerint mozgó égitestekben magvát képezte az ókor vallásos felfogásának; a megtestesítésben gyökerezett az emberiség vallásos gondolkodása és érzülete, benne összpontosult minden, a mi vallásra és annak fejlődésére bármilyen befolyással volt. Az ember egész életét, minden tevékenységét, létét és lényegét az égitestektől vezetettnek és kormányozottnak gondolták és még halála után is alávetettnek vélték az isten eszméje megtestesítéseképpen tisztelt égitestek akaratának. Éppen ezért Debórah prófétaasszony is így kiált fel Sziszera megölése után rázendített dicshimnuszában: «Egekből harcoltak, a csillagok pályáikból harcoltak Sziszera ellen!»”

Hogy az emberi életet a csillagok járásának és különösen a Nap és a Hold mozgásainak igyekeztek alárendelni, az csak természetes. Hiszen alapjában véve, magas kulturális fejlettség sem kell annak észleletére, hogy ezek az égitestek járásukban hú képét alkotják az ember földi életének. Látták, hogy a Nap, amely reggel az ég peremén megjelenik, az-

²²⁸ Rószner Ervin báró 1887:32 A „Cosmas Chronicon Boemorum (Pertz: Scriptorum IX) egyik folytatója írja Béla hercegnek és brandenburgi Kunigunda nászünnepeiről 1264-ben, hogy Béla menyasszonyának fejére egy aranykoronát tett, de azt onnét egy lovag azonnal kardjával leütötte. A cseh író ezen szertartást, mint magyar nemzeti szokást említi, de egyéb adataink nincsenek, melyek e véleményt igazolnák; ezért mondja Horváth Mihály (Magyarország Történelme II. 73), hogy ezen szertartás valószínűleg csak a vezérek menyegzőjén volt dívatban s annak jelképezésére szolgált, hogy a korona öt királyi jegyese után csak akkor fogja megilletni, ha férje az örökösödési rendben trónra jut. Akár mi lett, legyen e szertartás értelme, annyi bizonyos, hogy a kardot már sokkal régebben is mint házasságkötési szimbólumot használták, mert már Tacitus (Germania c. 18) említi.” A cseh krónikás valószínűleg a koronát félreértelmezte, mert az gyöngyös pártá is lehetett. A magyar Horváth Mihály véleménye is ennek megfelelően téves. A kard házasságkötési szerepét viszont gyermekjáték szövegeinkben már idéztük.

²²⁹ Baurdzsán 1986:62. Köszönöm Sárkány Mihály szíves figyelmét.

²³⁰ Falvay i. m. 1991

²³¹ R. Várkonyi 1988 Rádióinterjú (Bartók Rádió)

tán magasabbra emelkedik és mindig több meleget küld a földre, a delelőn eléri legmagasabb állását, hogy onnan ismét a láthatár felé ereszkedjék, majd pedig nyugovóra térjen. Még szembetűnőbb az a tünet, hogy a Hold eleinte mint vékony sarló jelenik meg az ég boltozatján, azután félhold-dá lesz, hogy majdan, a konjunkció idején teljesen láthatatlanná váljék az emberi szem számára. Hasonlót vett észre az ember saját magán: először gyermek, azután ifjú, majd életének delén lévő férfi, azután agg és végül a halál martaléka. A Nap reggel és a téli forduló (solstitium) idején, valamint az újhold – párhuzamok a születésnek és gyermek-kornak felelnek meg; az első holdnegyed és a tavaszi napéjegyenlőség ideje pedig az ifjúkornak. A teli Hold, valamint a Nap délben, illetőleg a nyári forduló idején a teljes erejében lévő férfit jelképezik; a Nap az őszi napéjegyenlőség idején és az utolsó negyed Holdja az agykort ábrázolják jelképesen és végül a lenyugvó Nap, valamint a Hold a valódi konjunkció idején az életerő kialakulásának felel meg, illetőleg a megszűnő emberi élet jelképeként szerepelt.

Senki sem vonhatja kétségbe e párhuzamok jogosultságát.²³²

Mai gondolkodásunk Mahlerhez hasonló irányultsága szerint járunk el akkor, amikor a szertartások drámaiságának eredetét a természeti dráma éves ciklusának talaján vizsgáljuk. A természeti dráma jelenségei alapján készült „mennyei szereposztás” a következő:

♀ A Vénusz „istennő” szerepkörében: az éjszakai szertartásban szertartás főszereplője: a leány²³³,

☉ A Nap „isten” szerepkörében: a vőlegény, aki nappali (égi) szerepköre jellegének megfelelően az éjszakai szertartásban csak szimbolikusan van jelen, nincs nyilvános szerepköre.

♂ A Jupiter „atya-isten” szerepkörében: a szertartás násznagya. Ő a legény képviselője, az ünnepség fővédnöke, a legény megbízottja (tisztos férfi, rendszerint a legény keresztapja).

☿ A Merkúr „hírnök-isten” ♀ szerepkörében: a vőfény (másutt vőfély), az ünnepség lebonyolítója és

tréfamestere, a legény második megbízottja. Sok lakodalomban többszörösen is „kettőzöten”.

♂ A Mars „küzdelen-isten” szerepkörében: annak „rontó” és bajt hozó szerepe miatt, mint távol-tartandó szerepel. Emiatt, amikor a menyasszonyt a házból kiviszik, kardokkal felszerelt ifjak védelemzik, (lövöldöznek), vagy elrejtve őt, lefátyolozzák. A Mars rejtett formában a vőlegény szerepkörre, ami érdekes módon megjelenik a már említett fektető nőta szövegében. Ő az, aki „elrontja” a leányságot. A tréfás lakodalmi verbunk szövegében:

„Kiszállt egy új vitéz Marsnak mezejére,

Kard villog kezében,...”,

majd a következő strófában:

Bölcs Jupiter (a násznagy) ki a földet igazgatod,

...Mi az akaratom előre tudhatod,

Hogy min igyekszem, azt is sajdíthatod...”²³⁴

♂ A Szaturnusz „bajthozó-isten”: szintén távol-tartandó szerepkör. Halál alakjában, eltakart arccal jelenhet csak meg, tréfajellegű, elváltozott tartalmú szerepkörben. (Ezért általában a szakácsnő). Eredeti formájában őrizi a szertartás halálra utaló jellegét. (aki a nemzésből megfog, az meg is hal, vagy az étel elkészítése is halállal jár).

☾ A Hold isten-asszony (Déméter/Szeléné) a leány új-asszony szerepköre, melyhez a következőkben még a közösség szertartásos (avatással összefüggő) szentesítése szükséges.

A „szereplők”, mint láthattuk az éjszakában mozgó bolygókból és a Holdból tevődnek össze. Hozzájuk csatlakozik (szimbolikusan) a vőlegény, (rejtet-

²³² Mahler 1935:31 Mahler figyelmeztetése az Ethnographiában jelent meg. Figyelmeztetése elkerülte a néprajztudomány figyelmét. Ugyanakkor Marót Károly néhány évvel később megírt Szent Iván-napi kultusszal, azaz teljes csilgázati cseménnyel összefüggő tanulmánya – Marót szerint is – teljes csóddal járt. Ez sem volt elég figyelmeztetés a javasolt irányokba történő megoldások keresésére, évtizedek múlva, az újabb irányokba fordulásakor is felfedezésbe merült. Marót Károly 1937: Szent Iván napi kultusz In: Ethnographia

²³³ „Csillag Boris tudom a nevedet, érted vagyok halálosa beteg...” stb. Közismert gyermekdal.

²³⁴ Varga 1956:106

ten, mint Mars), virtuálisan, mint az éjszakai Nap, a világosság, a fényhozó szerepkör képviselője. Ez a szereplőgárda-összetétel maga is figyelemre méltó.

Az átváltozási szertartás 12 eseményből álló fordulata 3×4 önálló szakaszra bontható:

AZ ELSŐ SZAKASZ NÉGY ESEMÉNYE:

1. *megkérés,*
2. *kézfogó, (áldomás)*
3. *kézfogói vendégség és*
4. *jegyesség, mátkaság.*

Ez a négy esemény az ünnepség előkészítő szakasza, melynek végéig a közösség előtti kapcsolat még felbontható.

A MÁSODIK ÉS A HARMADIK SZAKASZ KÉTSZER NÉGY, AZAZ NYOLC ESEMÉNYE már maga az átváltozás szertartás tényleges ünnepe:

BÜCSÚZÁS A SZÜLŐI HÁZTÓL:

1. *menyasszony bemutatás és megajándékozás (áldozat?),*
2. *kikérés-kiadás,*
3. *búcsúztatás,*
4. *ágyvitel.*

BEFOGADÁS URA CSALÁDJÁBA:

5. *vacsora, (áldozat?)*
6. *menyasszonytánc,*
7. *nász,*
8. *kontyolás (tűzugratás, mosdás);*

A NEGYEDIK SZAKASZ AZ ÚJ ASSZONY AVATÁSA az előző nyolc esemény folytatása, amivel az ünnepség egésze 12 eseményre egészül ki és ezzel három napig tart:

1. *tyúkverő,*
2. *kárlátás (hérész),*
3. *újasszony-bemutatás,*
4. *újasszony-pohár (áldozat?).*

²³⁵ A 8-as szám pl. Ibn Sina számrendszerében az Állatöv és a benne működő hét szereplő száma, ami természetszerűen összefügg az idő változásával. (v. ö. prof. Nasr i. m.)

²³⁶ Bonfini, Antonio 1985: II. Harmadik könyv. 14–44 *Beszélgetés a szüzességről és a házasság tisztaságáról*. Az asztrológiai témájú beszélgetés megfogalmazását Bonfini a király és a királynő között írja le, bizonyosságát adva a kor széleskörű asztrológiai ismereteinek. Budapest, Szépirodalmi Kiadó

A 8-as szám²³⁵ 12-eshez hasonló, – de más nézetet mutató –, változással összefüggő kapcsolatát a korai kereszténység is megörökölte az antikvitás ismereteiből. A keresztség felvételével, az átváltozással összefüggő kereszteselési szertartások nyolcszögletű építmények vízmedencéiben történtek. (A sok hasonló közül kiemelkedő a firenzei Baptisztérium épülete a dóm mellett).

A szertartás folyamatának kiemelkedő sajátossága, hogy az, un. csillagászati praecesszióban, a napjárással (óramutató) ellentétes irányba történik, szimbólumában halál irányú. Az újasszony avatásának szertartása ugyanakkor ezzel ellentétes: nap-irányba, élet-irányba, az óramutató járásával megegyezően történik. Ez a megfigyelés pontosan a korábbi megállapításaink mellett bizonyít: a nemzésből következő születés-esemény halál-irányú, magáé az újasszonyé: életút-irányú.

A fentiek érzékletes bemutatásához, – a szertartás folyamatának megismeréséhez – áttekintjük annak rész-eseményeit. Ebben szemléletesen követhetjük előbbi megállapításainkat: az ellentétek egyesülésének kozmikus méretű drámáját:

A SZERTARTÁS FOLYAMATA

1. **Π A SZÜZ** képében történik *a leány megkérése*, az átváltozáshoz szükséges első esemény. A leány személyi (képi) azonosítása (VÉNUSZ) annak erkölcsi tartalmú szemléletével jár együtt, mely mind a népek erkölcsében, mind a különböző korokban eltéréseket mutat.²³⁶ A szüzesség a leány „virágját”, „virágoskert”-jét jelenti, mint korábbiakban bemutattuk, – melyet a hagyomány kör alakú fonott koszorúformára alakított. (A körforma végtelent mutat és két, vagy több szálból fonódik össze). Ez a koszorú fogalom jelenik meg a menyasszonyi és a temetői koszorúban, valamint a lányjátékok (karikázók) „koszorú-fogás”-aiban. Ugyanez a fogalom tér vissza kezdetben az un. torqueszekben (két, később több ágból fonott nyakperekce), a lakodalmas perekben, vagy a „Szent János”-okban (fonott kalácsokban) is. (A kalács azonosítása Szent Jánossal (János evangélistával) keresztény elnevezés. Ugyanakkor a kalács kétségtelenül női foga-

lom. (A keresztény elnevezést az indokolhatja, hogy János evangélista víziójában jelent meg a legnagyobb változás: az Utolsó Ítélet ígérete, ami a keresztény eszmeiség szerint az arra méltó hívek újjászületését biztosítja, amihez csak női fogalom tartozhat.)

A leány megkérése a szülőktől történik, a vőlegény általában ez alkalommal nincs jelen. A megkérési esemény valójában tudakozódás, bejelentés jellegű. Úgy is fogadják. Nagyon ritka eset, amikor azonnal választ adnak. Így van ez még akkor is, ha tudnak róla és várják a „kérő”-t. A kérés ideje meghatározott. A leányt napfelkelte előtt kellett megkérni, amikor a hajnalcsillag még nem olvadt bele a felkelő nap fényébe.²³⁷ Más időpont a kérés komolyságát veszélyeztette. A kérő valójában „követségbe” ment, s számítania kellett elutasításra is. Még ha kedvezőek voltak a „jelek”, az esemény kimenetele nyitott volt, mert gondolni kellett a szülő vagy a leány megváltozott álláspontjára. Ha a szülők hajlottak is a beleegyezésre, a végső szót mindig a leánynak volt joga kimondani. Miután nem volt jelen a beszélgetésen, érdemi válaszadásra behívták. Ekkor hangzott fel a neve: „Juli! Gyere be!” (Ezt a döntő pillanatot az egész család feszült figyelemmel kísérte.) Ez ünnepi alkalmon be kellett jöjjön, meg kellett mutassa magát („ki kellett forduljon”) és válaszolnia kellett a feltett kérdésre. „Igen” válasz esetén már megbeszélés tárgya volt a következő esemény: a „kézfogó” időpontja, de nem volt ritka, hogy a kérést még kétszer meg kellett ismételni. Ha nem akarták a leányt adni, akkor udvarias kifogásokat mondtak, nehogy harag legyen belőle. Arra is nagyon vigyáztak mindkét oldalon, hogy az érintett családok vagyonáról, emberi magatartásáról széleskörű ismereteket szerezzenek.

2. Ω Az OROSZLÁN képében került sor a második eseményre, a *kézfogóra*. A Nap az Állatövön az Oroszlán jegyében van „otthon”, így a vőlegénynek most kiemelkedő NAP szerepköre van (v. ö. az Állatöv ábráját, mely precesszióban a SZŰZ-et követi). Az eseményre rendszerint korán délután, a leány szüleinek a házában kerül sor. Legfontosabb eleme a „kendő” volt, melyet kölcsönösen kicseréltek.²³⁸

Ma ezt a szerepet már a gyűrű tölti be (a végtelenség szimbóluma), melyet a fiú vesz meg. Emellett még számos tárgy cseréje következett. A fiú piros almába szűrva arany, ezüst pénzt²³⁹ adott a lánynak ajándékként, valamint halas²⁴⁰, vagy gyöngyháznyelű²⁴¹ bicskát²⁴² és egy pár csizmát²⁴³. A leány ajándéka a saját maga által készített jegying és kendő²⁴⁴ volt. A palócoknál ezt az alkalmat még ma is megtartják és kendőlakásnak nevezik. A kézfogót szerényebb evés-ivás (áldomás) követte. Szélesebb körű vendégségben is megállapodtak, ahol majd az ünnep tisztviselőinek a kijelölése történik meg, az ünnepség időpontjának, a fiatalok vagyoni helyzetének a rendezésével együtt.

Bár az alkalom elnevezése kézfogó volt, ez nem jelentette azt, hogy az új pár kezét foghatott volna. Hagyományos helyeken ilyen esemény elképzeltetlenség volt egészen a II. világháborúig.

²³⁷ Gyűjtő: Falvy Időpont: 1981. Adatközlők: Dömötörfy Józsefné, Szakáll Miklósné. Nemespátró, Árpádkorabeli község, nemesi előjogokkal, melyeket a falu a török kivezése után képes volt VI. Károllyal, akkor Európa legnagyobb hatalmú császárával megerősíttetni. Innen származik Seemayer Vilmostól az egyik legjobb lakodalmi leírás, de erről az adatról nem emlékezik meg. Várady Ferenc: Baranya népei, Népszokások fejezetben Leánykérés, eljegyzés, lakodalom a magyaroknál – írja: „... (a vőlegény) rendszerint anyját, keresztanyját küldi el kérőbe. A kérés a késő esti, vagy kora reggeli órákban – sohasem kedden vagy pénteken szokott történni...” A falu határában került elő a híressé vált „páva”-dal.

²³⁸ A kendő a Krisztustörténetben „Veronika”-kendője néven ismert. Valójában „vera icona”: „igaz kép” jelentésű, mert az arc lenyomatát őrzi. Ezért a kendőt, ha valami miatt a másik fél visszalépett, meg szokták gyalázní: A fiú – volt példa rá, – haragjában kapcának vette fel a csizmába és úgy ment templomba, hogy mindenki lássa.

²³⁹ A pénz átváltozás eszköz, melyet a nők szerte a világon éppen ezért hordanak „szimbolikus díszként” magukon. Másik nézetben a „visszatérés” kelléke, ezért tesznek a halott szemére, szájába pénzt.

²⁴⁰ A hal már Kr. e. 2000-ben sírmelléklet Egyiptomban, Ukrajnában mai napig a lakodalmi asztal díszé. A Borsod megyei Szentistvánon hal-emblémás alumínium evőeszközzel terítnek a lakodalmi vacsorán. (Gyűjtő: Falvy K. 1985. Falumúzeum).

²⁴¹ A „gyöngy” a Hold szimbolikus anyaga, női dísz.

²⁴² Lehet, hogy ezt a szimbólumot a fiú saját maga személyiségeként adja?

²⁴³ A papucs a leányt megfogalmazó erotikus szimbólum (v. ö. kaukázusi csecsen ábrázolás).

²⁴⁴ A kendő-t talán az Új Szövetségben szereplő Veronika-kendő (vera ikona-igaz kép) terjesztette volna el?

A tényleges kézfogás a két családfő vagy a kérő és kiadó gazda között²⁴⁵ történt. (ha pl. a családfő nem élt).

3. ☞ A RÁK képében és jegyében szerveződik az előbbieken említett esemény, a *kézfogói vacsora*, másutt *kisvacsora*, *kisvendégség*) a menyasszonyos háznál.²⁴⁶ Ez a vendégeskedés már kisebb lakodalom, melyen mindkét család szűkebb rokonsága részt vesz, elsősorban a férfiak. Megismétlik a menyasszony „felkérdezését” (nem ritkán hétszer!) a szélesebb rokonság előtt. Arisztokrata esküvőknél, melyeket a legtöbb esetben népes násznép kísért, s egymástól is távol lakván ezt az alkalmat bővítették ki a teljes szertartásos folyamatra. (Manapság is erre a vendégeskedésre egyszerűsödött le a befogadás ceremóniája). Ekkor jelölték ki a korábbi folyamatban a tisztségviselőket, szakácsnőket stb. és a fiatalok vagyoni helyzetét írásban rögzítették. A vacsora főétke a csigatésztás leves volt, a rák jel képi modellje.

²⁴⁵ Szerző személyes megfigyelése.

²⁴⁶ Nemespátrón ennek „kisvendégség” a neve. Gyűjtő: Seemayer V. 1936, Falvai K. 1979.

²⁴⁷ Győrffy 1956:19

²⁴⁸ Együd Árpád: *Csodatévő szarvasnak ezer ága boga* 1975:69 Együd tévesen állapította meg a kuszori „ló-féjét”. A történelem előtti régészet kiválósága a litván származású M. Gimbutas: *The language of the Goddess* c. kötetében 1989:113 Harper et Row, – régészeti feltárásokból mutatja be a botok előfordulását Triesztől az Onyega tóig teljesen azonos faragásokkal, melyek jávorszarvast ábrázolnak. Kora 4. évezred i. e.!

²⁴⁹ Ez az ajándékozási ceremónia a régiségben a menny istenasszonyának, a Nagyboldogasszonynak (a menyasszonynak, a menny királynéjának) szóló „áldozat” földi formája is lehetett.

²⁵⁰ pl. Matyóföldön, Kalocsa környékén, Sopron és Győr között a Rábavidéken stb.

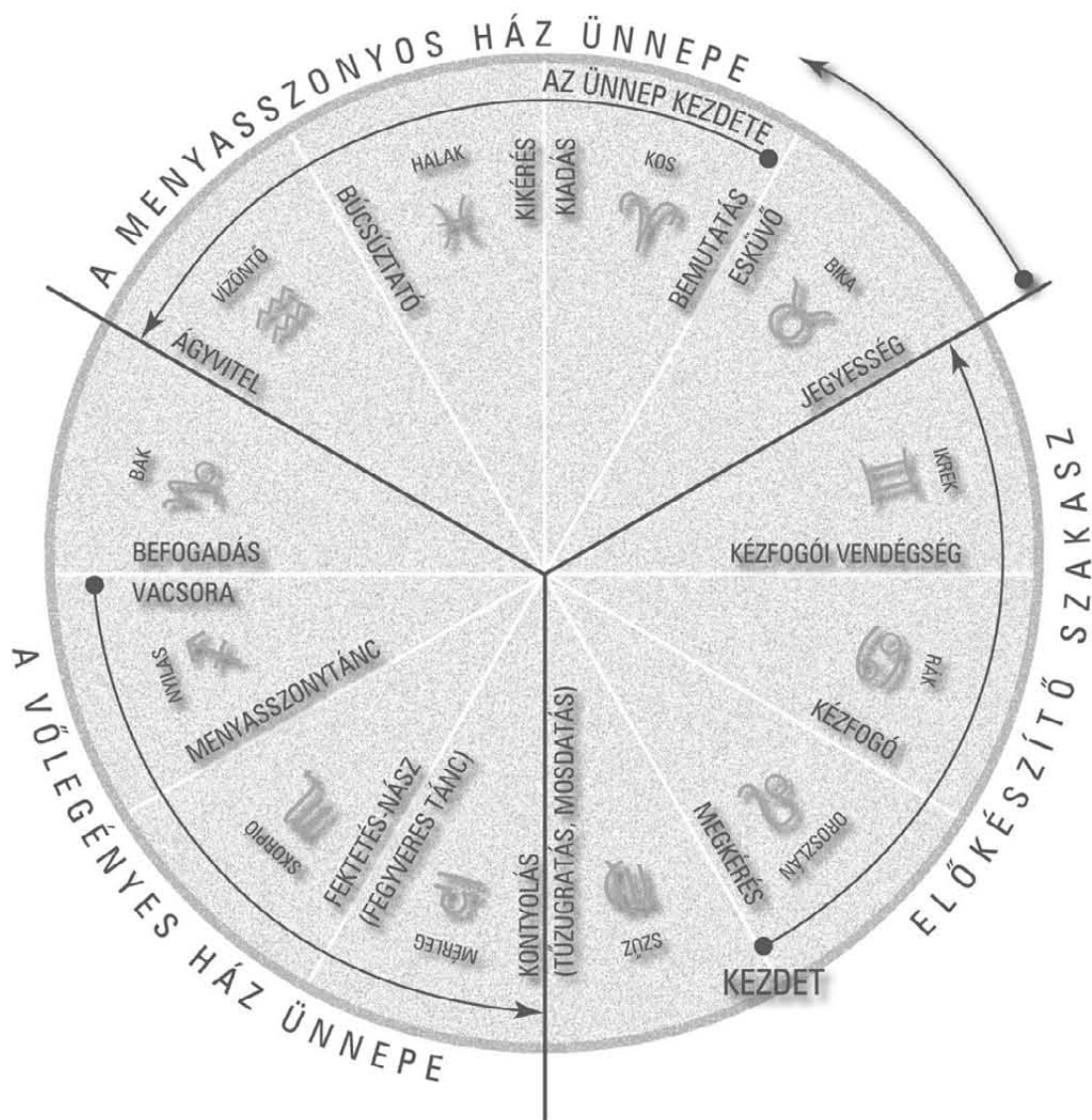
²⁵¹ Rószner i. m. 1887

²⁵² A koszorú a leány floratiojának, virágának, virágoskertjének, édenkertjének a szimbóluma, ezért nem szűz leány nem tehetett föl koszorút. A matyóknál a szüzességet a párta hangsúlyozza, amit rozsmaring vagy rózsaszálból körbeajlítva az esküvő alkalmával a foncsík közepére tűztek. Ezt a pártát matyóknál a kontyoláskor a menyecske fejdísz Holdat szimbolizáló kerek lapjának az alsó oldalára tűzték, és ott hordták. A lap felső, látható részére a vőlegény bokréta került. „Fölül a férfi, alul az asszony, ahogy az életben lenni kell”, jegyezte meg Gari Margit Simon Istvánné Mezőkövesden. Gyűjtő: Falvai K. 1981.

4. ☞ Az IKREK képében és jegyében a *jegyesség, mátkaság* az előkészületek negyedik, lezáró eseménye. A jegyesség időszakában megkezdődnek a tényleges szertartásos ünnepség előkészületei. A fiatalok egymással ismerkednek. Korábban nem egy esetben csak a „kézfogón” látták egymást először, az előzetes kapcsolatok kialakítását szülei irányították²⁴⁷, az egyházi (később állami) bejelentkezést, mellyel a kihirdetés, a közösség előtti kapcsolatuk hivatalos nyilvánosságra hozatala megtörténik. A jegyességet legény- és leánybúcsú zárja le, szűkebb körű mulatsággal. A kézfogói vendégségen megállapított ünnepi meghívottak személyes „hívogatását” a vőfény(ek) végzi(k), rendszerint egy héttel az ünnepség előtt. A részvétel elfogadásakor szalagot kötnek a vőfény botjára,²⁴⁸ amiből a résztvevők száma pontosan megállapítható. A meghívást közvetlenül az ünnep előtti napon megismétlik. Régen az ünnepség szokásos napjai is megvoltak: általában kedd/szerda/csütörtök napokon tartották a háromnapos ünnepnek megfelelően. Az első nap az *asszonnyá változás*, a másik két nap az *újasszony-avatás* eseményeit foglalta magába.

5. Az Ünnepség. ☞ A BIKÁ képében és jegyében a közösség előtt az első nagy esemény a *menyasszony bemutatása, megajándékozása*,²⁴⁹ melyen a menyasszony vőlegény nélkül és násznépe előtt teljes pompájában jelenik meg. Régen (és néhány archaikus közösségben ma is) ünnepi ruházatának színe (az éjszaka szimbolizmusában) fekete vagy sötét színű (ultramarin kék, bordó).²⁵⁰ Másik nézetében és a századforduló óta fehérben, ami a Vénusz bolygó („csillag”) szimbolikus színe. Koszorúját legrégebbi (pl. IV. Béla király menyé esetében 1260 körül) gyöngyös fémpánt, „párta” alkotta, melynek szép későbbi példányait a debreceni Déry Múzeum őrzi.²⁵¹ Falusi formájában hajdan puszpángból, örökzöldből, virágokból, a századforduló óta művirágokból készítik.²⁵² A menyasszony bemutatása családi környezetében történt. Az 1600-as évektől kötelezővé vált egyházi szertartás „esküvő” alakítása és nyilvánossága megerősítette az esemény hangsúlyát azzal is, hogy a templomba, a közösség papja és hívei elé tevődött át. Ide a menyassz-

A LAKODALOM TERMÉSZETI KÉPE A MENYASSZONY ÁTVÁLTOZÁSÁNAK ÜNNEPE

LAKODALOM: ÉJJEL

A MENYASSZONY LEÁNY: ♀-ból ASSZONY-nyá változik át.

HIVATÁSOS TISZTSÉGVISELŐK:

♂ NÁSZNAGY ♀ VÖFÉLY ♂ VÖLEGÉNY (aki elrontja a lányságot)
 ♀ REJTETTEN: A HALÁL (főzőasszony) ☉ VIRTUÁLISAN: VÖLEGÉNY

Az éjszaka szent világának megfelelően.

szonyt a vőfény (vőfély) kíséri be, a vőlegény külön megy be, rendszerint a sekrestyén keresztül, miután a két násznép külön úton érkezett. Az egyházi esketés előírt ideje korábban a reggeli órákban volt, de ezt ritkán tartották be és rendszerint déli 12 órakor tartották.²⁵³ Évszázadokon keresztül a templomi esküvő után mindkét násznép a saját családi környezetébe távozott. A hagyományos kikérés-kiadási szertartást az előzőek tudomásul vétele nélkül, a napnyugta felé tartó időben indították el, számos leírásban úgy, mintha mi sem történt volna.²⁵⁴

6. **Υ A KOS képében és jegyében a kikérés-kiadás** a szertartás következő eseménye. Ehhez a násznagy vagy vőfény vezetésével a vőlegényes násznép vonul fel a menyasszonyos ház elé. A szokáshagyomány szerint zárt kapukat, zárt ajtókat találtak. Az előkerülő háziak nem akartak semmiről tudni. A kérők rendszerint „eltévedt galambot” kerestek, az után tudakozódtak. A háziak mindenféle hárítással próbálkoznak; a menyasszony helyett tréfás alakokat hoznak ki, míg végül kinyitják a kapukat, a házat is és benne, – keresve

bár – de fölhalálják a menyasszonyt. (Sok kutató a rablás emlékét látja az eseményben). Régen ez a játék a nagy falunyilvánosság előtt zajlott le, s egyik legérdekesebb színfoltja volt az ünnepnek.²⁵⁵ Magatartásformái ezért kerültek bele a bújócska-, kapus-, hidas-, révész gyermekjátékokba is.

7. **Χ A HALAK képében és jegyében a menyasszony búcsúztatása** kezdődik meg. Az ünnepség meghatározó, megrázó eseménye. A menyasszony sorban elbúcsúzik leánybarátaitól, rokonától, s a végén a szüleitől. A búcsúzás szokása mindenben megfelelt a temetői halott-búcsúztatásoknak, a siratóknak. Mára nemcsak ez kopott el, hanem a szöveges formája is, amit általában a menyasszony helyett a vőfény olvas fel. Ebben a leány siratja el leányságát, (ugyanis meghal, mint leány) majd barátaitól, testvéreitől, rokonaitól és végül szüleitől búcsúzik. Sok helyen magát ezt az eseményt is siratónak nevezik. A hal a lakodalmában is helyet kap halas vagy gyöngyház nyelű bicska formájában, mint a vőlegény jegyajándéka. Mint asztaldísz ukrain lakodalmakban kedvelt. Nem meglepő tehát, hogy sírokban is találunk hasonlókkal, melyek a halál, a nagy átváltozás szimbolikus tárgyai.²⁵⁶ (Vö. korai egyiptomi sírleletekkel). Nem tudunk azonban arról, hogy ennek a magyarhoz hasonló nyelvi megjelenése (azonossága) az európai nyelvekben előfordulna. A leány átváltozási folyamata ebben a búcsúzási eseményben veszi kezdetét.

8. **ω A VÍZÖNTŐ képében és jegyében** következik a búcsúzás másik nézete: az *ágyvitel*, ami szintén a látványos események közé tartozik. A menyasszony szimbolikusan az *ágyával azonosul*, rendszerint a hozzávaló anyagot vagy magát az ágyat is viszik a szekéren a ruháit tartalmazó szökrönnyel, korábban ládával és ágyneművel együtt. Rendszerint ökrös szekérrel, ami szintén szimbolikus forma;²⁵⁷ később természetesen már a lovas-fogat lett a „divat”. Viszont a férfi kíséretet régen mindig lovasok látták el a vőlegényes házig. A menettel szemben sok akadályt állítottak és magához az induláshoz is sok mágikus esemény tartozott.

²⁵³ A „dél” nappal is, éjjel is a „változás” időszaka. Ismeretes az „álló dél” kifejezés is, ami egyben mágikus időt is jelent.

²⁵⁴ Csak lassan ismerte föl a nép az egyházi esküvő alakformájának a tartalmi súlyát. Ennek lényege, hogy a szertartás végző papi személy egymásra teszi a házastársak egyik kezét, s a megszentelt stórával letakarja. Megerősítve ezzel az egyesülést, az „eggyé” válás tényét. Ekkor a „hús a hússal” érintkezett, és ezt a tényt áldja meg alakilag is. Ezzel a szertartással lényegében fölöslegessé tette a hagyományos szertartást, ami ezek után „külsőséggé” slányodott és évszázadok alatt, mára pedig lényegében megszűnt. Az 1970-es években Gyerőmonostoron (Kolozs vm.) a református templomban történt esketés után a templomból kijövő menyecskék már erotikus réjjákat skandáltak. Nem valószínű, hogy tudatosan ismerték volna a szertartás szimbolikáját, de az esemény az átváltozás „befejezést” mutató jelentőségét érzékelték. Gyűjtő: Falvay megfigyelése 1970-es évek eleje. Gönczi feljegyzéséből tudjuk, hogy 1891-ben a Muraközben a menyasszony a konyhában lezajlott „kézfogón” még „köténybe csavart kézzel” fogott kezét. A II. világháborúig a család asszonyával falusi körülmények között nem is illett férfinak kezét fogni.

²⁵⁵ A tréfás esemény olykor tettelegességbe is fordult, nem egyszer véres verekedés támadt.

²⁵⁶ Breasted, 1936:288. ábra

²⁵⁷ Az ökör, tehén a keleti állatöv ábráin a Rák megfelelője.

Búcsúzik a menyasszony 1.

A tűz áldozat a lakodalom kezdő eseménye:
Pusztafalusi kézfogó (Göncyi Sándor felvétele, 1930-as évek)

Viszik a menyasszony ágyát a vőlegényes házhoz / A menyasszony esküvőre megy. A vőfény táncolva vezeti a menetet

A menyasszony kisvacsorája a vőlegény szüleinek házában
Lakodalmi vacsora

A menyasszony távozásával a menyasszonyos ház vendégsége számára hivatalosan véget ért a lakodalom. Még együtt maradtak és együtt mulattak, de már nem vettek részt az ünnepi események folytatásában. Erre csak az ünnepség második napjától, az új-asszony avatási ünnepsége kapcsán (kárjátás, hérész) került sor.

9. **Ⲗ** A BAK képében és jegyében kezdődik meg a *befogadás* igen gazdag szertartása a vőlegényes háznál, mely az ünnepség második szakaszát indítja el. A vőfénnyel érkező menyasszonyt a vőlegény édesanyja mézzel fogadja, búzával hintik meg, nagy kerek kenyér alatt lép be egyes helyeken új otthonába, ahol elsőként a tűzhelyhez viszik. Megérkezésekor a család őseire emlékezve szomorú nótákat énekelnek, melyet a vőfény rendel el.²⁵⁸

A vacsora a menyasszony befogadásának hivatalos eseménye. Régen erre az alkalomra marhát vágtak (nőstény állat, korábbi „áldozat” emléke is lehet), ebből készítették még az ünnepség világító eszközeit is. E munka közben végzett széles-

körü vizsgálódás alatt figyeltünk föl az „áldozati állat” nőstény voltára, s ennek ember (asszony) áldozat előzményeire.²⁵⁹ A magyar néprajzban e téma ilyen megközelítésben még nem merült föl. Elgondolkozhatunk a korábban említett mexikói és líbiai összefüggéseken, amikor a tavaszi termékenység ünnepen nőt áldoztak,²⁶⁰ a líbiai lakodalomban a menyasszony előtt nőstény birkát vágtak le.²⁶¹

A vacsora étrendje is érzékellhetően szertartásos volt. Ilyenkor hozták föl a nyoszolyóasszony által ajándékozott *lakodalmi dísz-kakast* és a *lakodalmi kalácsot*.

A díszkakas (sokhelyütt a lakodalmas poharak és tányérok díszé is) az egész lakodalmi esemény különleges, ünnepi szimbóluma, ami rendesen a nászasszony ajándéka az ünnepi asztalon. A kakas jelenti be az átváltozási esemény bekövetkezését, mint azt a hajnal folyamán is teszi. A világ minden kultúrájában azonos szimbólum. A keleti Állatövön a nyugati HALAK megfelelője. (A kakasról a korábbiakban részletesebben szoltunk.)

Az *örömkalács*, („kulcsos kalács”, „virágos kalács”, később lakodalmi „torta”) „...enélkül nincsen lakodalom. Azt mondják, ez a palócz házi cukrászat speciális remeke és büszkesége. Külön asszony süti s a terjedelme néhol oly nagy, hogy a kemenceszáját szét kell szedni, mikor berakják. De kell is hogy nagy legyen, mert aki nem eszik belőle az meghal abban az esztendőben A székel lakodalmakban is a menyasszony-kalács a főétel (egyes helyeken Szent Jánosnak hívják²⁶²). „...felteszik a menyasszonykalácsot, egy nagy cifra süteményt, melyből mindenki tetszése szerint vág le, s el is tesz az otthoniak számára.²⁶³ „...különös felügyelet fordítatik arra, hogy az örömkalácsban minden vendég, odaértve a zenészeket is, ha csak egy falatban is, részesüljön, különben kész a keserű neheztelés. A násznagy is úgy köteles gazdálkodni e kaláccsal, hogy az asztaloknál ülőkön kívül a felszolgálók, némelykor pedig a pap, tanító is megtiszteltessenek valamelyes részcsekéjével, s annak minden fölebb érintett vesszeje, rózsája, kukoricza szeme, diója, galambja nagy becsben áll.”²⁶⁴ A menyasszonykalács maga a menyasszony teste, aki „élelem-adó” szimbóluma is lesz a családjának és tágabb közösségé-

²⁵⁸ Falvy K. gyűjtése a Borsod megyei Szentistvánon, televíziós felvétel alkalmával 1985. Eddig ez az adat semmiféle leírásban nem szerepel. (Kérdésemre: Mit szoktak énekelni: „Ha kimegyek a temető mély árkába...” c. (műdalt) – volt a válasz. Feltehetően korábban nem ezt a műdalformát énekelhették. Ismert pl. a kalotaszegi Márton Kata dalának szövege: „A temető kapu végre ki van nyitva...” stb.”,

²⁵⁹ Felvethető, hogy a marha, s a mai disznóvágás korábbi áldozati esemény lehet, ami az ilyenkor szokásos tor része s ez annak a hagyománynak átalakult késői maradványa. Eddig ennek a megfigyelésnek a lehetősége sem merült föl. A nőstény áldozati állat (széleskörűen csak nőstény állat húsa ehető) a megfigyelések szerint a mágikus „termékenység” kívánás alaki része. A mexikói indián kultúrákban ehhez rendszeres női emberáldozatot is tartottak és vérvél a termékenység elősegítése érdekében meghintették a fákat és a földeket.

²⁶⁰ Neumann i. m. 194–195

²⁶¹ Mohamed Moftah El-Msallati: Az emberélet szokásai Líbiában Kandidátusi ért. MTA. Budapest 1997. ELTE. Könyvtár.

262 A János név a változással összefüggő férfi személyiség.
(névnapjuk június 24, december 26, Pl.: János úr készül
németül Bécsbe... – a gyermekjátékszövegek leánykérő
szerepkörében, valamint nyári és téli napforduló-sötét-
ség és világosság határain állnak. Ismét más, napéjgyen-
lőség nézetben, e két személy: Gábor: március 26 és
Mihály: szeptember 28. (arkangyalok).

²⁶³ Orbán 1868: VI. 150–52?

²⁶⁴ Réső 1866:6.

Lakodalmás torta Boldogon, 1930-as évek.

Indul a menyasszonytánc

Vajnah lakodalmás menyasszonkiséő

Menyasszonytánc vajnah lakodalomban

nek. Áldozatának (megevésének) szimbolikus párhuzama: e megiszteltetése.

Az ételeket külön-külön énekekkel vagy rigmusokkal szolgálták föl.²⁶¹ A vendégségen elsősorban a vőlegény családjának férfitagjai vettek részt, szűk női rokonsággal,²⁶⁶ s ehhez tartozott, hogy a vacsora végeztével ki-ki a közreműködő muzsikusként kedvenc nótáját kérhette, melyet a résztvevők vele együttesen daloltak el (az ország nyugati részén: „dussolás”).

10. ♀ A NYILAS „atyai” képében és jegyében állította meg a vőfény a vacsora után kialakult mulatságot és engedélyt kért a násznagytól a menyasszonytánc megkezdésére. Ez az esemény a vőlegény családjában vér szerint „idegennek” számító menyasszony szertartásos beiktatása (táncban történt szertartásos megfordítása) volt új családjába, „nemzetségébe”. Az a férfiak személy szerinti aktusa volt, melyet később sorba rendezve táncoltak. (ezt hívták egyes helyeken sortáncnak). A pénz (mint átváltozás-eszköz, v.ö. a halott szemére, koporsójába tett pénzt), szimbolikus ezt a célt szolgálta. Mára ez az esemény a szertartás értelmének elhalványulásával széleskörű és gátlástalan „ajándékozássá” fajult el.

11. ♀ A SKORPIÓ képében és jegyében a *menyasszony fektetésének szertartása* következik, melyre éjfél körül kerül sor. A századforduló első

harmadában még országosan gyakorlatban volt az első elhálás a padláson (mennyezeten).²⁶⁷ A nászágyat a nászasszony és idősebb asszonyok készítették elő, enni-innivalóval és világító eszközökkel együtt.²⁶⁸ A vőfény a násznagytól megkért engedéllyel kezdte meg a fektetés szertartását. Ujjai között gyertyákkal kezében vezette a menyasszonyt. A násznép velük együtt járta láncban összefogózva a fektető nótá lassú táncát, amivel körbejárták a házat kívülről belülről.²⁶⁹ A násznép a padlásra vezető létra feljárójáig, másutt csak a konyha ajtójáig kísérte a menyasszonyt. Itt levették koszorúját, s a vőfény kardjára, sarlóra²⁷⁰ helyezte, majd a násznéphez kijöve felmutatta, korábban ketté is vágta. Közben a menyasszony elbúcsúzott barátnőjétől (aki majd a következő férjhez menő lesz), megköszönte a nászasszony segítségét, majd egyedül ment föl a padlásra. (A tüzesetek miatt tiltották be ezt a szertartásos megoldást).

Számtalan lakodalmon kérdeztük meg a résztvevőket, főleg a szertartást jól ismerő asszonyokat a vőlegény szerepköréről, érdemi válasz helyett inkább zavartan kerestek semmitmondó válaszokat. A vőlegény már rendszerint a fektetés szertartásának megkezdése előtt, vagy a gyertyás tánc alatt titokban fölment. Ő ugyanis a képzetek szerint a világosság tagjaként nem léphet be a sötétséget képviselő menyasszony világába (csak rejtetten). A fektető nótákban emiatt énekelnek provokatívan (elítélően) a pokol, az ágyalja, a padalja, mint a sötétség tartományairól.²⁷¹

Említettük: a magyar vőlegény a nászesemény alkalmával (rejtetten) Mars szerepkörében van.²⁷² A hagyományos lakodalmakon a padláson tartott nászesemény alatt a házban a falu legkiválóbb leányai 12-en a násznagy vezetésével fegyveres táncot táncoltak a vőlegényt szimbolizáló násznagy atyai „elnöklete” és a vőfély vezetésével. Ez az esemény valójában mágikus megerősítése a rejtetten megvalósuló „fegyveres” eseménynek.²⁷³ Ebből a táncalkalomból fejlődhetett ki másodlagos felhasználással a katonatoborzásoknál kedvelt ún. „verbunkos” (fegyveres) táncunk, vagy az arisztokrata környezetben ilyenkor szokásos ágyúlövések. A későbbiekben, a tánc elhalványuló, tréfásra váltó formájához költött, az egész or-

²⁶⁵ Seemayer már idézett közismert leírásában és másutt.

²⁶⁶ Réső i. m. 1866:5 A násznép férfiakból áll... A vacsorát, mely, ha két nap tart a lakodalom, mint az ebéd, asszonyok nélkül megy véghez... az utáni (tánc)mulatságra behívták a leselkedő „hívatlanokat” (lányokat, asszonyokat).

²⁶⁷ Réső i. m. részleteit pl. lásd az előbb említett leírásban.

²⁶⁸ Miután olajmécsessel vagy gyertyával világítottak, ebből rengeteg tüzeset származott. Emiatt ezt az eseményt a múlt század végén törvényes úton betiltották. A matyóknál még a 30-as években is megmaradt.

²⁶⁹ Ez a lánc tánc ősidők óta a temetési szertartásban is szokásban volt. V. ö. festői görög példáit.

²⁷⁰ Kard, sarló szimbolikus vágó-eszközök, melyek a nászzal kapcsolatosak.

²⁷¹ Az egyiptomi Nut/Geb ábra egyikén talán éppen ezért(?) a phallikus férfialakot fektetve ábrázolják?

²⁷² Falvay 1990:196, 2k.1994

²⁷³ Igaz Mária 1956:15

szágban széleskörűen ismert (diákos ízű) lakodalmi verbunkos szövegben olvashatjuk:

*Kiszállt egy új vitéz Marsnak mezejére,
Kard villog kezében, legénykéik végére!
Segélj meg Jupiter, légy dolgom vezére,
Szálljon áldás tőled mindnyájunk fejére.*

*Bölcs Jupiter, ki a földet igazgatod,
Az ég abroncsát le és fel forgatod,
Mi az akaratom előre tudhatod
Hogy min igyekszem, azt is sajdíthatod*

*Jön már a hideg tél, fű már komor szele,
A török szultánnak most jött a levele.
Ezért lett most szükség a sok katonára,
Bizony háború is lesz nemsokára*²⁷⁴

A nászeseményből eredően talán ezúton nincs szükség a szöveg magyarázatára.

12. ♪ A MÉRLEG képében és jegyében hajnalban, napfelkelte előtt a nászasszony vagy idősebb asszony elkészítette az új-asszony jelképét: a kontyot (a fején lévő hajforgójára feltekerte az eddig leeresztve hordott foncsíkját, három-vagy öt-hat ágba fonott haját), feltette a kendője alá a kontytakarót, mely vidékenként ma is különböző formájú. Az újasszonnyal tüzet ugrattak, vagy pénzért meg kellett mosnia a vendégek lábát, arcát; vízért kellett menjen a kútra stb. Ehhez az időszakhoz is számos igen különböző szokás kapcsolódott.

A Mérleg témához jó példát szolgáltat a nemespátrói lakodalom leírásában Seemayer Vilmos: „Az új asszony első kötelessége volt a lakodalmi házat kisépíteni. Ezután behozták a kocsonyát a pozovics vezetése alatt. Később úgy tíz óra felé 3–4 legény törülköző-kendőt kerített, a vőlegényt hirtelen nagy lármával derékon kapták, a kendőt dereka köré csavarva felhúzták a mestergerendára, és addig tartották ott, amíg a felesége ki nem váltotta. Erre a násznagy vagy a vőlegény egy idősebb rokona a legények elé állt, megkérdezve a legényeket: „Mér akartátok fölkötni?” „Mör nagy bünt követett el! „Ugyan micsoda bünt?” „Föltörte ja kis ládát!” „Miféle kis ládát?” „A

menyasszony kis ládáját! Erre megkérdezte a menyecskét: „Igaz-e?” „Igaz hát, de nem baj! – volt a válasz...”²⁷⁰

A Mérleg-t kifejező kontyolás után ellentétes irányú szertartásos átmenet indul meg a Vízöntő ismételt bekapcsolódásával az újasszonnyá avatás megkezdéséhez. Ilyen esemény például, amikor a hajnalban elfogják és derekára láncot kötve a kútba engedik (Kalotaszeg), s az újasszonnyak kell kiváltania; vagy más, főleg délvidéki falvakban a menyasszony megmossa a vendégek arcát, csókot ad, amiért csókpénzt kap.

Teljesen új élete (asszonnyá születése) kezdődött meg ezen a hajnalon, átváltozását követően. Az új-asszonnyá avatás a második és a harmadik nap eseménye. A második nap, – olyan „köztes” nap az újasszonnyá avatáshoz, mintegy az első napi ünnep átvezetése, folytatása. Ez egyben a szertartás negyedik szakasza. Jellemzője az elkövetkező négy eseményben, hogy az ünnepség eddigi „halál” – iránya (óramutató járásával ellenkező) asztrológiailag most teljesen ellenkezőjére: „élet” – (Nap) Hold-irányra fordult.

A második nap hajnal felé a mulatságon résztvevők többsége hazamegy, hogy ellássa az állatokat és a szokásos tennivalóit a ház körül elvégezze. A mulatságon résztvevők így a délelőtt folyamán szállingóznak vissza. A lakodalom az *Újasszonyavatással* folytatódik.

²⁷⁴ Varga Gyula 1956:106, Falvay 1986/87:225 A vers a maga 12 versszakával az egész országban ismert. A néprajzi gyakorlat az ilyen verselést diákosnak tartván, különösebben nem értékeli. Pedig elszakíthatatlan része ez is azoknak az ismereteknek, amivel ugyanakkor a nép élt és tudása a hagyományában számtalan helyen megjelenik. László Gyula is megemlíti például in: *A Népvándorlások művészete Magyarországon* Corvina Kiadó é. n.: 110.: „a vogulban és az osztyákban a menyasszonyt futó vagy szökő nőnek nevezik. Az osztyák hősi énekekben pedig egy szó jelöli a lakodalmat és a háborút. Ugyanis a szoktatás üldözéssel, párviadalokkal vagy általános nemzeti háborúskodással járt igen-igen gyakran. A nálunk is ismert kazah író: Baurdzsán M.: A Nagy Család c. kisregényében ír le olyan «megrendezett» háborúskodást, amit az urától elválni akaró asszony miatt a két család között emiatt létrejött viszály rendezése, megegyezés alapján «csata» jellegű küzdelemben történő eldöntésként rendeztek meg.

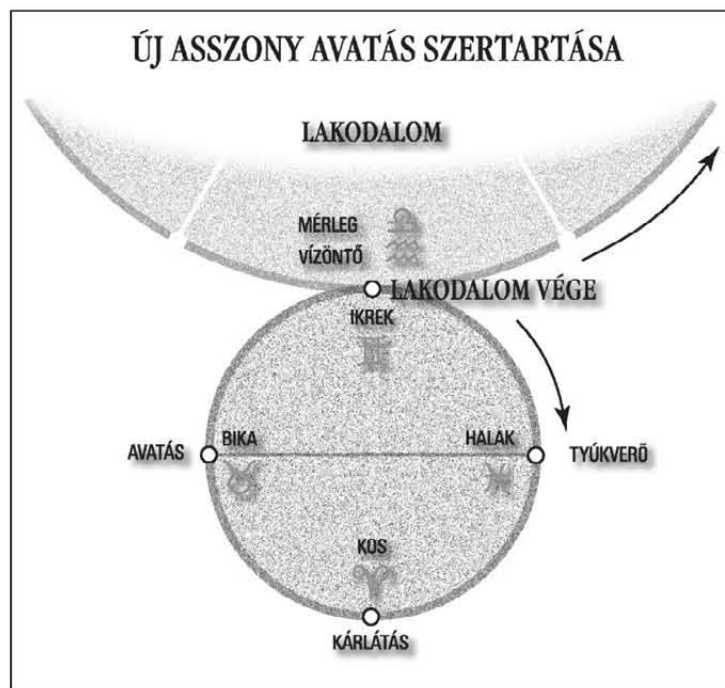
²⁷⁵ Seemayer 1936:72-90

ÚJASSZONNYÁ AVATÁS

1. A rövid időre $\approx$ VÍZÖNTŐRE fordult $\triangle$ Mérleg a X HALAK képére és jegyére vált át. A Halak-ra váltás az új-kezdet, az újjászületés törvényesítendő bekövetkeztenek előkészítésére utal. Talán ez okozza a tyúkok elromlását, amiket a fiatalok ilyenkor csoportba verődve igyekeznek különböző (inkább rokoni) udvarokról „összelopkodni”, hogy azokat elvigyék az új asszonynak, készítse meg belőlük a saját első főztjét, „ebédjét” most számukra. Ezért ezt a napot tyúkverőnek hívják. Ebéd után, – megszakítással – késő éjszakáig folytatódik ezután a mulatozás. (A tyúk, mint nőtényi madár, szintén lehet korábbi állatáldozat emléke is.)

Az Életképek folyóirat 1844-es egyik számában olvassuk a Szatmár megyei lakodalom leírásában: „Másnap korán a menyből lett – már menyecskét minden férfi megforgatja...”²⁷⁶

2. Y KOS képében és jegyében ugyanezen a napon estefelé megjönnek a kárlátók, vagy hérésszesek. Ez a csoportosulás a menyasszonyos ház násznépéből tevődik össze, akik az „újasszonyt eljönnek megnézni” a vőlegényes házhoz. A vőlegényes ház násznépének magatartása most megfordul, mert az egykori menyasszony most náluk van (innen van a német/magyar csere), tehát most ők a „magyarok”, az érkező menyasszonyos ház násznépe pedig a „német nép”. Az új asszonyt természetesen nem akarják megmutatni, most ők is a legkülönbözőbb játékokat találják ki a megmutatás kivédésére. A korábbi kapus-hidas játékokat tehát most a megfordult csoportok szerepkörében játsszák. A menyasszonyos háziak a gyermekjáték szövegben most így kérdezik. „Át-

mehetünk-e a lyukas hídon?”²⁷⁷ ilyen hangulatban, ezekkel a játékokkal szinte újraindul a mulatóság, és ameddig bírják, addig tart.

3. X BIKA képében és jegyében (ismételten!) a harmadik nap délelőttjén (újabbán a következő vasárnapon) az új asszony új jelképeivel és új rokonságával avatásra ment a templomba, ahol az egyházi körülmények között is „törvényesen” új-asszonnyá fogadták, a pap megáldotta. Ezzel elfoglalhatta új helyét a fiatal asszonyok közösségében. Ez alkalommal új otthonában ő ajándékozta meg a tisztségviselőket.
4. II IKREK képében és jegyében az *Újasszony*, vagy *Boldogasszony-pohár*-nak nevezett ünnepi ebéddel és áldomás-ivással fejeződött be (rendszerint a következő vasárnap) a háromnapos ünnepség, melyen a szűk családi hozzátartozók és a lakodalom volt tisztségviselői vettek részt.²⁷⁸ (násznagy, vőfény, nászasszony). A szertartás ezzel befejezést nyer, szétoszlás után a minden napok kezdődnek.

Az új asszony és rokonsága a lakodalmat követő időszakban áldott állapotára vár. A boldogasszony ágya fekvésére, amikor a magyar hagyományok sze-

²⁷⁶ Réső E. Sándor: Szatmármegyei vegyes szokások Pest, 1866:249 in: Életképek 1844. IX. füzet.

²⁷⁷ Kiss Áron i. m. már a korábbiakban bemutatott játék szövege.

²⁷⁸ A szertartás befejezését Erdélyben „ellakás”-nak is mondják. (A kifejezés evés-ivást jelent).

rint gyermeket (fiút) vár, mássága képességének kifejeződését. Az „Új Hold!” „Új király!” megjelölés ezt az óhajtást is kifejezi. Egyáltalán nem véletlen, hogy a fiúgyermeknek a hagyomány szerint díszes koronát készítettek még néhány évtizeddel ezelőtt is.

*

Tévesnek látszik az arab történetírók által a magyaroknál megfogalmazott kizárólagos „leányvétel szokása”, vagy az feltehetően a többnejűséggel volt kapcsolatban és az „ágyas” fogalomra vonatkozhat. Az „ágyas” fogalom társadalmi megléte sűrűn szerepel még az 1278-as, Fülöp fermói érsek vezette budai zsinat végzéseinek tilalmazásai között is. A „vétel” fogalom a „hitbér” megfogalmazásától ugyanis lényegesen különbözik. A törvény szövege az utóbbiban kifejezetten visszautal az „ősi szokásra”. (A hitbérről írt törvényekről, benne a királyné hitbérről a 91–93. oldalakon.)

BAIRA: Áldásosztáshoz kísérik... FENT: kontyolják az újasszonyt.

Vőfények az 1900-es évek elejéről

Temetési szertartásunk modellje

A halál és a lakodalom szertartásának azonossága a néprajztudós *Viski Károly* igazsága is, aki elsőként jegyezte le a nép ajkáról ezt a megállapítást, s adta annak régi tudatát újra közkézzre. Mindez valószínűleg ma még pontosan meg nem határozható európai területen kialakult nagy korszak népeinek közös hiedelmén alapul. A létezés és nemlétezés kérdéseire adott válasz midig közös meggyőződés összessége. Megfogalmazásukban ugyanakkor lehetnek és vannak is eltérő vonások, hangsúlyok. Ilyen történelmi fontosságú, ma már tudományos képzetek megismerését elősegítő, a magyar képzetekkel párhuzamos emlék a thrák monumentális sírkamra kupolafestménye, a bulgáriai Kazanlak község mellett. A sírban nemcsak a királyi lakodalmi ünnepség szertartásának központi eseményét csodálhatjuk meg, hanem a Nagy Istenanya jelentőségét és központi szerepét is (amint először nyújt ételt az új párnak, de a másik híres emléken a letnicai kincsen megdöbbentő módon ott van a hyeros gamos eseményénél is!). Szerepköre vitathatatlanul azonos a mi hiedelmeink Nagyboldogasszonyának központi alakjával.²⁷⁹

E témakör sajátosságát jelzi, hogy a temetési szertartásokról a rokon kultúrákból is csak nagyon kevés korai feljegyzés maradt meg.

A lakodalommal szemben, – ami az éjszaka tartozéka, *a temetés szertartása mindig nappal van*. A lakodalom ünnepsége az éjszakai sötétség valószínűtlen („tündéri-mennyei”) állapotából a valóság, a létezés állapotának gyönyörrel remélt folytatásába vezet (ezt mutatja fel a hajnali „kontyolás” világosságra ébresztő szertartása). *A temetés az élő a valóságos létezés tudati állapotából, a megrendítően ismeretlen és valószínűtlen, az „örök álm” sötétségének „tudatalatti állapotába vezet, változtatja vissza. A temetés szertartása ezért az emberek többsége számára katartikus, megrendítő tudati állapotot okoz.*

A lakodalom nászünnepeinek fogantatását követő földi Anyai-Egységből történt létezésbe változás (megszületés) most ugyanabba az anyai-, de *menyei környezetbe, az Egység másik nézetébe*, a föld sötétségébe fordul vissza. A halott a halálával befejezte a számára rendelt, lehetővé tett természeti létezés világos és tudatos folyamatát. Az élőknek az a kötelességük, hogy *a természet rendjét* a halott személyével szertartásos (törvényes) módon helyreállítsák. *A szertartásba fogalmazott rend ebben az esetben sem lehet más, mint annak természeti ciklikusan éves körforgás modellje.*

A hagyományos magyar temetési szertartás teljes folyamatának etnográfiai alapjait *Kunt Ernő*: „Utolso átváltozás” c. kötetének III. része: A magyar parasztság haldoklóval és halottal kapcsolatos szokásai alapján és a Viski-feljegyzés már ismertetett szellemében, s az általunk kidolgozott lakodalom szertartásának párhuzamában dolgoztuk föl.

SZEREPLŐK

A temetési szertartásban szereplők másságát a napali szertartás végrehajtása határozza meg. Emiatt a temetés a lakodalomtartás szakralitásával azonos törvényességgel, de teljesen eltérő, *profán tudati állapotban* megy végbe. A kozmikus esemény ezért olyan megrázó és katartikus élmény. A nász Egység-élményét még meg nem ért fiatalok esetében meg lehet világítani a különbséget:

A természet rendje szerint, aki megszületett, annak a természettől adódóan jár a négy tisztességtel: meg kell élnie mind életében, mind halálában, a földi létezés sajátságaiban az *Egység-érzését*, mert *ez része a földi létnek*, – emberi joga van ehhez.

Annak a fiatalnak, legyen leány, vagy fiú, akinek az Egység-érzet, a nászünnepek átélése nem adatott meg, annak a temetési szertartásával együtt biztosítják ennek a „tisztességét” is. Olykor ez a képzet számunkra végletesen „durvának”, embertelennek tűnik.²⁸⁰ Mégis (máig elnyúlóan) ez a kor volt az, amiből a természettel azonosuló (Aranykor) emberségünk körvonalai kialakultak.

²⁷⁹ Fol-Marazov 1984.73

²⁸⁰ Schrader, Otto 1907 Totenhochzeit In: Ethnographia

A szerepekre visszatérve: amíg a lakodalom éjszakai folyamatában találkozunk „mennyei” szereplőkkel, a nappali folyamatban ezek a rendes temetési szertartásban szükségszerűen „profán” jellegűvé alakulnak (a „főszereplő halott” az élők részére már csak kultikus tárgy). A profán tiszttségviselők végzik a végtisztesség lebonyolításának „hivatalos” emberi teendőit. A halott mennyei „Egység-érzetét” csak az élők tudják biztosítani azzal, hogy a halott a sírkamrában (vagy a sírban) lakodalmi külsőséggel jelenhet meg, (ahogy ez nálunk néhány évtizeddel ezelőtt is még szokásban volt: az eredeti-, erre a célra eltett lakodalmi ruhákban), vagy ezeket a külsőségeket felfestik olyan környezetben, mint az, a bemutatott bulgáriai trák Kazanlakon történt.

Az elhalálozáskor elszállt lélek továbbélése, a halál utáni létezésének különböző hiedelmeiről lehetőségeinken belül az első fejezetben emlékeztünk meg.

A SZERTARTÁS FOLYAMATA

Ahogy a lakodalom szertartásában egyetlen főszereplővel találkoztunk: a menyasszonnyal, aki a remény szerint maga is boldogasszonnyá, életadóvá válik (azaz gyermeket szül az élet folytatásához) ez itt is megismétlődik a temetés szertartásában. Az egyetlen főszereplő: a halott, – az életben maradtak tudatában, akit a szertartás a „mennysországba”, a Nagyboldogasszony Földanya szerepkörébe segít vissza, újjászületésének előkészületéhez. Nőként azonosul a Földanyával, mint Boldogasszonnyal, férfiként egyesül vele, ezért is *a férfit fegyveresen, kardosan, eredeti szerepkörének megfelelően temették el*.

Az újjászületéshez a sírba tétellel a temetés szertartása az egyetlen remény. (Ezért is van nagy jelentősége az eltemetés szertartásának.) Az eseményt ugyanis a szertartás törvényesíti, mely elősegíti nemcsak a halott újjászületésének reményét, hanem a halál által megrendült élők lelkiállapotának a változástól nyugalmi állapotba történő visszatérését is. Az elmúlt élet ugyanis csak a föld sötétségéből kelhet föl. Erről tanúskodnak az emberi korai törekvései, a sír szellemi képzetének megfogalmazása és az eltemetés szertartásos kultusza, – ha elhalványulva is –, de mind a mai napig élők.²⁸¹

A *sír*, mint földlyuk, a Földanya, a Nagyboldogasszony képzet *alaki* nézetének tartozéka. A sír domborzatának (a Földanya hasának) „virágos kertje” (amit a ráhelyezett koszorú szimbóluma) erősít meg, melynek mágiáját, (újjászületési kívánságát) a sok koszorú, örökzöld és virág csak felerősíti.

Ezeknek az alapvető gondolatoknak az ismeretében tekintsük át a temetési szertartás folyamatát.

1. **℣. A SZÜZ** képében és jegyében Szent Mihály arkangyal jelenik meg a halál angyalaként.²⁸² „Ha valaki meglátja a Halált, nem tudja megmondani hirtelen mit látott: egy időre eláll a szava, ha túléli is ezt a találkozást. A Halál éjszaka jár. A bukovinai csángók szerint oda viszi az embert, ahová érdemes: azaz a pokolba vagy a mennybe.”²⁸³
2. **Ω Az OROSLÁN** képében és jegyében ünnepi *ravatalra helyezik a halottat*. „A friss halottal kapcsolatos valamennyi intézkedés arra szolgál, hogy a hűlő test olyan állapotban meredjen meg, amelyet legrendezettebbnek, legszebbnek tartanak. Ez pedig a hanyattfekvő, zárt testhelyzet. Az állkötő kendőt és a lábrögzítőt akkor veszik le, amikor a halott test meghidegszik, felfagy... A kihűlt testet vagy annak egy részét megmosdatják, felferesztik, fésülik, beretválják... A mosdatás végeztével az arcot olykor borral is megtörlik, hogy színes legyen a képe... Megmosdatjuk, hogy tisztán menjen a másvilágra, ne azzal a szennnyel, ami rajta van. Ne mondják, hogy mocskosan megy a másvilágra... A megmosdatott halottat szépen állón, tisztességgel felöltöztetik – mindig ünneplőbe... A ravatalra fektetett halott nemcsak tiszteleti (kultusz) tárgy, rituális objektum, hanem látványosság is; a házban

²⁸¹ Közismert: a „földbe temetés” nem az egyetlen módja az újjászületés reményének. Másutt, más kultúrában a test elégetése, magas hegyeken, ahol sír ásása szinte lehetetlen, a sziklára, levegőre kitevés szokásos. Tenger mellett élő népeknél nem ismeretlen a vízbe temetés sem. Még is a sírba temetés szokása a legősibb emberi képzet. A régészet ezt bizonyítja a barlangi leletek gyakorlatával.

²⁸² A keresztény vallás patriarchális szellemisége az angyalt szükségszerűen férfi alakban jeleníti meg. A nagyon ősi hagyomány azonban az európai kultúrában megtartotta a halál-angyal nőiségét. Gondoljunk a nagy csataterek emlékműveinek kardos halál-angyalára, ami a magyar hagyományokra is jellemző.

²⁸³ Kunt Ernő 1987:120

zajló temetési színjáték kiemelt, központi helye, amely körül a cselekmény fő vonulata zajlik. Ennek megfelelően igyekeznek minél lenyűgözőbb hatású, minél szebb ravatalt készíteni, hogy egész grófilag láttassék az a holt.²⁸⁴

A halott ravatalozásának megkezdésével párhuzamosan megtörténik a közvetlen hozzátartozók értesítése, a halál hivatalos bejelentése.

3. ☉ **A RÁK** képében és jegyében közszemlére tesz a halottat: „...csak akkor jelentik be a harangozónak a halottat, amikor az már a ravatalon van, így a halott kiharangozása után a távolabbi szomszéd, utcabeli, ismerős asszonyok, nagylányok még nappal elmennek a gyászos házhoz halottnézni. Ennek célja a búcsúvétel a halottól – ezzel a megtiszteltetéssel mindenki tartozik neki, aki életében ismerte –, s egyúttal a hátramaradtak vigasztalása. (többnyire a déli harangszókor gyűlnek bé.) Általában nem jönnek üres kézzel a halottnézők. Holtmaroson például tányérban lisztet, azon tojást visznek, kendővel szépen letakarva. Magyarlapádon ki-ki egy-egy tyúkot visz. A Nyárad menti székelységben ki mit tud: tésztát, húst, szalonnát, lisztet, túrót. A háznál valamelyik keserves veszi át az ajándékokat. A halottas házhoz begyűlnek a szegények is imádkozni a halott körül. Őket illő megkínálni, amiért a halott nyugalmaért, üdvéért könyörögnek.

A siratás, a siratózás minden kultúrában a nők feladata, ez a körülmény is bizonyítja a nőiség és a „sötét tartomány” kapcsolatát. Ennek következtében a halottat nappal siratják, éjjel virrasztják... Az elhunytat általában a halála utáni harmadik napon temetik. Amíg a háznál van, mindkét éjjel virrasztják... A virrasztó első estéjén többnyire a szűkebb rokonság, szomszédság jelenik meg. A virrasztó második estéjén szabad mindenki számára a megjelenés. A virrasztó neve: éneklő.

4. ♀ **IKREK** képében és jegyében értelmeznünk kell a halott „ikrek” állapotát. „A kereszténység előtti magyarság a lélek legalább két minőségét,

összetevőjét különböztette meg: a lélegzetlelket (pára, lehelet), amelyet lényegében az életfunkcióval azonosított, s a képmáslelket (vagy árnyéklelket), amely inkább a személyes adottságokat, mentalitást és karakter határozta meg. Az utóbbi időlegesen – súlyos betegség, önkívület, álom állapotában elhagyhatta a testet, s oda visszatérhetett, míg, ha az előző távozott a testből, az egyet jelentett a halállal. Ezt a képzetet őrizték meg a szólások: kiadja a lelkét, kileheli a lelkét, kiejánlja a lelkét, kirepül belőle a lélek. S ezt fejezi ki a durva, de szemléletes kiszólás: kifingott a világ kéményén. A lélegzetlelkek az utolsó sóhajjal távozik. Ilyenkor – a hagyományok szerint – látni is lehet pára formájában, vagy galamb, lepke, méhecske alakjában.”²⁸⁵ „...láttam a száján, amikor ment ki egy kicsi kékes köd... levegő. Akkor szakadt ki belőle a lélek. Ilyen formába láttam. Szabad szemmel! Amíg az a kicsi kékes levegő, mint a köd, így elszállt. De nemcsak én láttam, még látták így. Beszélük, hogy így a lélek, s úgy a lélek, s a gyerekek is így lesznek, s úgy lesznek, hogy az öregeink formáját visszakapják... Csak egy pillanatilag láttam. Csak. Mások is látták. Közel voltunk. Aki mellettem volt, lökött meg könyökkel, hogy ne! Me, ugye, nem lehet beszélni akkor...”, „... úgy tudjuk, hogy a testet amíg kiviszik a temetőbe, addig a lélek es ott kering a házba és a ház körül. És még egy óráig hall a test. Hogy félünk-e az itt keringő lélektől? Nem – „Ha szeretted életedbe, akkor nincs mit féljél tőle” ... „A méhek bizony elmennek a halott gazdájuk után. Ez saját tapasztalatunk. Például a vejem bátyjának volt negyven család méhe az erdőn. Mind meghaltak a gazdájuk után... Még más állat es, nemcsak a méhek...”, A méheknek, hogyha valaki meghalt, akkor oda kell menni s bé kell szólni nekik, hogy «Tudjatok róla, hogy gazdátok meghalt!» Ha nem (szólnak nekik) mind megdöglönek. Egy kicsit megveregetjük csendesén a kaptárt, hogy ne ijedjenek meg, s beszélok s mondom nekik szóserint, hogy «Meghalt a gazdátok, Áron, tudjatok róla!»... akkor visszamaradnak a háznál”²⁸⁶

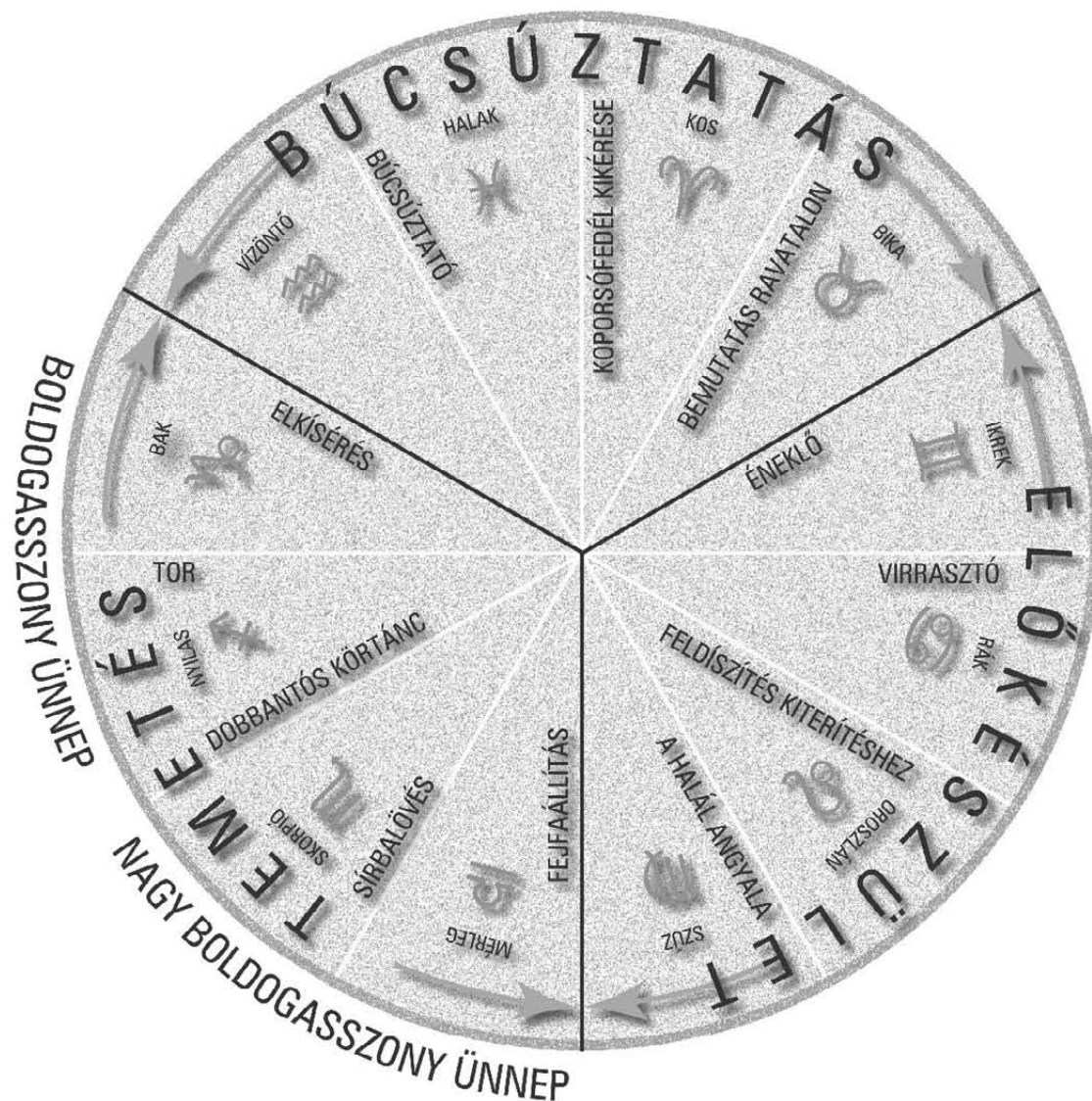
A halált követő két napon készítik el a koporsót, és a fejfát, az eltemetés fontos kellékeit. A közösségben mindig volt olyan valaki, aki mind a kettőhöz értett. A sír megásása is megkezdődik, de

²⁸⁴ Kunt Ernő i. m. 123–124.

²⁸⁵ Kunt i. m. 188.

²⁸⁶ Balázs 1995:222–230

A TEMETÉS TERMÉSZETI KÉPE A HALOTT ÁTVÁLTOZÁS ÜNNEPE

TEMETÉS: NAPPAL
A HALOTT ÉLŐ-ből HALOTT-á változik át.

Szertartás tisztségviselők:
PAP, EGYEBEK
A HIVATALOS (PROFÁN) TISZTEK

A nappal (profán) világának megfelelően.

vannak olyan helyek, ahol erre csak az eltemetés napján kerül sor. E kellékek etnográfiai feldolgozása igen részletesen megtörtént, idézésük meghaladja lehetőségeinket.

5. **♂ A BIKÁ** képében és jegyében: benn a házban, vagy a ház udvarán, a koporsóban történő felravatalozás kezdődik meg a végső ünnepi tiszteséghez. A koporsó leglényegesebb része a fa anyaga. Legrégibb ismert formája az egy fatörzsből kettévágott bődönkoporsó. (Ehhez a gyermek születésekor ültettek diófát, aminek kétrészes gyümölcse van). Kivitele, színezése hagyományosan az életkorral összefüggő, mint életben a viselet.

„A koporsóért maga a megrendelő ment el valamelyik rokonnal, szomszéddal... A halott portájára érkezvén a koporsóval, azt nem viszik be a házba, csak mikor sor kerül arra, hogy a halottat behelyezzék. Ezt általában koporsótételnek nevezik, s vagy a második nap délutánján, vagy a virrasztó második estéjén, éjfélen kerül rá sor. Sok helyen akkor helyezik a koporsóba a halottat, amikor a halottnak való esti harangozás felhangzik. Közben a jelenlévők imádkoznak, énekelnek. Katolikusok a koporsótétel alatt a halotti vecsernyét énekelik... A koporsóban a halottat hanyatt fekvő helyzetben fektetik; kezét, lábát, fejét gondosan úgy igazgatva, ahogy a ravatalon feküdt. Ezúttal azonban a kezében fogott olvasón, imádságoskönyvön, szentelt gyertyán kívül további tárgyakat helyeznek melléje, illetve vesznek le róla, például a drágább ékszereket. Ez utóbbit elsősorban azért, hogy a halottat senki ne háborgassa... Az ünneplő ruha mellé a leányok, legények koporsójába több rend ruhát tesznek, hadd legyen mit viselniük a másvilágon... A menyasszonynak öltöztetett lányok mellé még a kontyoló abroszt is odateszik, hogy legyen mivel terítenie a vőlegénynek. Eladósorban elhunyt lányok koporsójába virágot, művirágot tesznek. A legénynek a gomblyukába tűznek egy

mirtuszágat. Idős férfiak mellé odateszik a kalapjukat, botjukat, kedves pipájukat, sőt egy pakli kártyát is, hogy szerencsés legyen... A halottak markába, szemére, zsebébe gyakran tesznek fémpénzt. A pénzre a túlvilágra vezető hídon a vám megfizetésére, a Jordán vizén a révész kifizetésére lehet szüksége, vagy azért, hogy magát megváltsa, és bejuthasson a mennyországba...²⁸⁷. Megemlítjük, hogy a koporsót az un. kurgánokban (halomsírokban) nem az un. ravatalra, hanem a kereszténységben a „Szent Mihály lovának” nevezett hordozható állványra helyezték. A Krím környéki és ural altáji szkíta sírokban pl. a nagy Arzhan-i 120 méter átmérőjű gerendaszerkezetű kurgánban (Kr. e. VII. század) a törzsfő és vele eltemetett felesége lószőrrel bevont ilyen állványokon elhelyezett bődönkoporsóban feküdt.²⁸⁸

6. **♀ A KOS** képében és jegyében történik meg a koporsófedél, a szemfedél kikérése és kiadása, valamint a koporsó lezárása. „A házasulandó korban elhunyt legények, lányok temetését mintegy a halott lakodalmaként tüntetik fel a hagyományok.” Jól példázza ezt a koporsófedél, szemfedél kikérésének (és kiadásának) széki szokása. „A temetés napján a fiatalság délre gyülekezik össze a templom alatti téren. Idejönnek a zenész cigányok is. Déli harangszóra indulnak el a Felszegen lakó Szegedi János asztalosmesterhez, a hetvenes években még helyben készítette a székiek számára a koporsót. Az élen a gyászlobogót vívó legény halad, mellette társa, aki a lobogó hatalmas botját tartja kezében. Ő tulajdonképpen a vőlegény, akit elkísérnek a kikéréshez. Öltözete rendes utcai, miként a többieké. Csak épp nincsen bokréta, mert az a rendes vőlegénynek, a halottnak van a koporsójában. Utánuk két kérő pálcásan, énekelve, s a legények összeölelkezve, rendszerint dúdálva. Őket követi a cigánybanda, amely oda s visszahúzza a széki lakodalmak jellegzetes vőlegény-menyasszonykísérő dallamát. A menetet a lányok csapata zárja le. Közöttük az élen megy a négy pár nyűszőjány. Mindegyik pár egy-egy – régebben maga készítette – koszorút visz.

Az asztalos portájához érve az egyik kérő a ka-

²⁸⁷ Kunt i. m.: 147.

²⁸⁸ Grjaznov, 1976/12:38.

A halott felravatlozása BALRA: a házban a bódoganya oszlopos szobában, JOBBRA: az udvaron

Siratás a koporsónál BALRA: az udvaron JOBBRA: a ház előterében
BALRA: Vajnah (oroszul: csecsen) nők éjszakai, zárt helyen járt temetési körtánca JOBBRA: a férfiaké nappal

pun belül kerül, s röviden eljuttassák a lakodal-
makkor szokásos párbeszédet, amelyben a kint
maradt kérő elmondja, hogy kinek a számára s
mit akarnak kikérni. A koporsó fedele, két ke-
resztrúddal a hordozáshoz, ilyenkor már készen
áll, s azt a mestertől megkapják. Visszafelé a gyá-
szos ház felé haladva a menet így alakul át: elől a
lobogós legény megy, mellette a vőlegény. Mö-
göttük a két kérő. Utánuk egy pár nyoszolyólány,
kezükben koszorúval. Őket követi a négy kopor-
sófedel-vívó legény, kiket kétoldalt kísér s közvet-
lenül követ egy pár nyűszőlány koszorúkkal.
Majd következnek a legények, a muzsikások s vé-
gül a leányok.²⁸⁴

7. ✕ A HALAK képében és jegyében következik a
végbúcsú, hagyományos elnevezéssel „az utolsó
tisztességtétel.” A koporsó fedelét a zárásig álta-
lában sehol sem tartják a halottas házban. A fé-
szer, pajta, a csűr falához, ajtajához támasztják,
ahonnan férfiak hozzák be erre az alkalomra. A
hozzátartozók hangos sírás és siratás mellett
utoljára csókolják meg a halott arcát, kezét. Úgy
siratják, majd kiveszik a koporsóból, – mondják
Hajdúnánáson... A szomszédok vagy a halott kö-
rül eddig segítő asszonyok közreműködésével
aztán a halottat a szemfedelével betérítették. Szé-
ken a gyermeket, ifjú halottat mindig édesanyja
takarta be... Kevés figyelemre méltatott szokás a
szemfedő meghasítása. A katolikusoknál több-
nyire a halott arca felett hasítják el kereszt irány-
ba két vágással a szemfedele, a protestánsok kö-
rében ritkább ez a szokás. Ők lábtól arcig hasít-
ják végig egy mozdulattal a szemfedele... A ko-
porsó lezárása abban a helyiségben történik,
ahol a halott fel volt ravatalozva a már a temetés-
re egybegyűlt családtagok, rokonok, gyászolók
jelenlétében... A koporsót férfiak zárják le, álta-
lában a koporsó készítője és segédei. Erős, határo-
zott ütésekkel, lehetőség szerint gyorsan végzik
munkájukat. A házbeli hozzátartozó asszonyok
sírása, siratása ekkor fölerősödik, hiszen ez az el-
ső aktus, amely visszavonhatatlanul elválasztja
őket halottjuktól, akinek ezzel megkezdődik

utolsó útja a házból a sírjához. ...A koporsót a
legközelebbi férfi családtagok emelik karjukra,
és úgy viszik ki a házból. A halott a koporsóban
mindig úgy fekszik, hogy lába a menetirányban
legyen. A lakóházból kihozva a koporsót, általá-
nos szokás szerint háromszor az ajtófélfához,
gyakrabban – leengedve az alját – a küszöbhez
ütik. Ezzel elbúcsúztatják a holtat, abban a re-
ményben, hogy temetése után így majd nem jön
vissza búcsút venni. A búcsúztatásra a halott por-
tája, udvara frissen felseperve várja a begyűl-
ket... A végtisztességteljesítést a nyitott nagykapu
várja... A lezárt koporsót a halott legközelebbi ro-
konai hozzák ki az udvarra. Fiatal házasság, lá-
nyok, legények koporsóját többnyire a halottal –
ellentétes neműek – viszik, mint majd később, a
temetési gyászmenetben is. Dunántúli és székely
katolikus falvakban gyakran helyezik az udvaron
a Szent Mihály lovára a koporsót. Ez négylábú,
saroglyaszerű faszerkezet, melynek eleje és vége
– olykor oldala is – úgy van kiképezve, hogy jól
meg lehessen fogni, hiszen a Szent Mihály lova a
koporsó temetőbe szállítására való speciális esz-
köz. A koporsóhoz legközelebb a hátramaradott
családtagok állnak... bal oldalán álltak a nők, a
férfiak jobban. A halottat búcsúztató és áldó egy-
házi szertartás után kerül sor a halott elbúcsúzza-
tására hozzátartozóitól. A búcsúztatók rendse-
rint a halott nevében íródtak, s így fokozottabb a
hatásuk. A búcsúztató záró része az elhunyt áldá-
sát és intését közvetíti.²⁸⁵ (Kunt 1987:153-162).

8. ≈ A VÍZÖNTŐ képében és jegyében valósul
meg a *halott elkísérése* a temetőkertbe. „A halott-
ra várakozó szekér, fogatolt jármű a ház kapuja
előtt áll az utcán. Általában a család, a rokonság
tulajdonában lévő lovas, ökrös, bivalyos szekere-
ket használták. Az állatokat ünnepien letisztogat-
va, felszerszámozva állították ki. A szekérre in-
kább idős halottak koporsóját tették, ha fiatalo-
kat vittek ki rajta, akkor hímezett vászonkendőket
kötöttek az oldalára. A halott temetőbe kísérése
kifejezetten nyilvános esemény: a menetben rész-
vesznek mindazok, akik a halott búcsúztatásán
megjelentek. A temetési, halotti menet szokás
szerint nem a legrövidebb utat választja a gyá-
szos ház és a temető között. A katolikusok rend-

²⁸⁹ Kunt i. m.: 151

²⁹⁰ Kunt i. m.: 153-162

szerint betérnek a templomba, ahol a pap rövid beszédet mond és beszenteli a koporsót. A protestánsok is rendszerint útba ejtik a templomukat, bár nem mennek be, hanem megállnak előtte, s énekelnek. Gyakori szokás, hogy a halott szülőháza felé is tesznek kitérőt, ami előtt szintén megállnak, s énekelnek. A menet – bármilyen kerülő utat jelentsen is, – mindenkor a település fő útvonalain igyekszik haladni, így terjesztve ki hatását csaknem az egész településre, s így búcsúztatva el a halottat a falu valamennyi lakójától.

A menetben haladó asszonyok viszik – ahol ez szokásban van – a résztvevők temetőbeli megkínálásához szükséges kalácsot, bort vagy pálinkát. A temetési menetet nem illik megbámulni, legfeljebb meglesni. Mindenki, akinek a háza előtt elhalad a temetési menet – röviden megemlékezik a körülötte állókkal a halotról, de legalábbis mond egy Isten nyugosztalja, Nyugodj békében formulát.²⁹¹

9. *Ű BAK* képeben és jegyében történik a *halott befogadása a temetőbe*, a halottak közösségébe. Az Altájig ismert kereszténység előtti hagyományaink szerint lóáldozat és ezzel együtt tor előzte meg a halott eltemetését. Az előbbieken említett Arzhan-ban közel 3000 évvel ezelőtt lezajlott törzsfői temetésből származó kurgán körül elhelyezett szarvas kövek feltárt mennyiségéből és a temetkezés sokféle sajátosságából a régészet megállapíthatta a torban résztvevők tízezres számát, akik igen távoli vidékekről gyűltek össze a temetésre és fogyasztották el az erre az alkalomra levágott állatokat, elsősorban lovakat. (Csak a kurgánban 175 lovat és a törzsfővel együtt elhalni kívánt sok előkelőséget temettek el)²⁹² Erről tanúskodik az ekkor elvégzett áldozatból történt lófejek és lábszárcsontok sírba helyezésének a szokása, ami a hazánkban feltárt honfoglalási sírokban hasonlóan követhető. A tor szertartása tehát megelőzte az eltemetés szertartását, mert annak a halott jelenlétében kellett megtörténni, azon szimbolikusan még ő is részt vett. (A keresztény egyház ezt a szertartást saját eszmeiségében a „gyázmise” keretében újította meg, amikor szimbolikusan a mise alatt egykor – még szá-

zadunkban is –, a koporsó-szimbólumot is kihelyezték a templomban.) A tor szertartását az archaikus közösségek napjainkig fenntartották, de azt az egyház a temetőkertből a hozzátartozók udvarára, vagy házába száműzte, melyet így csak a temetés elvégzése után tarthattak meg. Ugyanez következett be, mint látni fogjuk a tort követő tánccal is, ami a szertartásból századfordulónk (1900) körül maradt el véglegesen. Ennek következtében a folyamat lényegesen átalakult. Lássuk az etnográfiai leírást:

„Amikor a menet a temető kapujába ér a koporsóval, rendszerint megállnak, sőt olykor a koporsót egyszer vagy háromszor hozzá is ütik a kapuoszlophoz, vagy lekoppantják a földre. Ezzel, – mint mondják – békőszöntik a halottat a temetőbe: új hazájába. A hiedelmek szerint azért kell megállni a halottal temetőkapuban, mert ilyenkor váltja le az új halott az utoljára, az előtte meghaltat, s most már a következő falubeli halálesetig ő fog ott *«őrt»* állni, strázsálni. Ahol van a temetőben – rendszerint a temetői feszület előtt vagy a kapuval szemben lévő kis térségen – koporsótévő, ott a koporsót erre helyezik rá, s itt végzi el a pap mindazt, amit a templomban szokott. Ahol nincsen koporsótévő s a templomba se mennek be, ott a pap a nyitott sírnál búcsúztatja el a halottat. A sírhoz érkező menet rendszerint ugyanúgy helyezkedik el, mint a búcsúztatásnál az udvaron. A koporsót a nyitott sír felett keresztbe fektetett koporsóvivő rudakra helyezik úgy, hogy a szomszédos sírokban nyugovókkal megegyező irányban legyen a feje. A láb felől áll a pap, segítő, a gyászoló család férfi képviselője, vagy a funérátor (temetést intéző), s ha van – az énekkar –, a templomi keresztet hordozó, a gyászszózlót vivő. A kikísérő sokadalom a sír két oldalán áll, baloldalon rendszerint a nők, a jobbon a férfiak, középen a hozzátartozók.

A búcsúztatás bevégeztével a koporsót lassan a sírba engedik. Ezt rendszerint a sírt ásók végzik. A sírba engedett koporsóra – vagy padolatra – a jelenlévők sorban vetnek egy-egy marék földet olyan sorrendben, amilyen szoros rokonsági

²⁹¹ Kunt i. m.: 164–170

²⁹² Grjaznov 1976:

kapcsolatban voltak az elhunytal. Eközben békés nyugalomra kívánnak a halottnak. A rögtetés után a sírásók – a jelenlévők éneke és harangszó mellett – behúzzák, befödik, behányják a sírt. Eközben állítják a halott fejéhez sírjelét s szúrják lábához a lábfákat. A maradék földet igyekeznek csinos halomban fölhányni a sírra, olykor tudatosan arra törekedve, hogy olyan legyen a formája, mint a koporsó.

Miután a sírral elkészült a funerátor, int a temetés vezetője, elhallgat a harangszó, s következik a temetésben résztvevők munkájának, végtisztességtelők megjelenésének megköszönése és a torbaváló meghívása. A torba mindenkor hivatalosak az elhunyt hozzátartozói, rokonai, valamint a pap, kántor, kurátor mellett mindazok, akik a temetésben segítettek. Asztalt – ha az időjárás megengedi – a gyászos ház portájának az udvarán, sokszor sátor alatt terítenek. Általánosan gyakorolt szokás, hogy az asztalhoz külön ülnek a férfiak s külön az asszonyok, vagy egymást váltják. Az ülésrendre – ha szorosan kívánják tartani – a funerátor vagy az a személy ügyel fel, aki eddig is ellátta szervezői feladatokat... rendszerint közös ima következik... A közös étel állhat – jobbra protestánsoknál – kenyérből, kalácsból s borból, pálinkából vagy pedig főtt ételből, illetve ételekből. Különösen fiatal házasulandó korú halott torában adnak föl több ételt, amelyek lényegében követik a lakodalmi ételsor főbb fogásait. Az étkezés alatt kevés szó esik. Ritka szokás, hogy ez alatt – rendszerint énekes vagy társulatos asszony, sirató, énekes – egyházi vagy gyászénekeket énekel, felolvas a Bibliából. A poharat – megint csak az imát köszöntve isszák ki. Szegedi szokás, hogy a torban az énekes asszony egy üveg bort és egy kosár felszentelt kenyeret felvéve elénekli Szent János áldását.²⁹³

10. ♀ A NYILAS képében és jegyében a halotti tor magyar hagyományaiban is megjelenik a tánc.

²⁹³ Kunt i. m.: 173

²⁹⁴ Pesovár é. n.: 7. *A magyar tánc történet évszázadai*. Szöveggyűjtemény Népművelési Prop. Iroda é. n.

²⁹⁵ Szerző számára ezeket a hangszereket lerajzolva is megmutatták.

Erről a Kunt féle leírásban már csak halvány emlékeket találunk.

„Széki példák arról tanúskodnak, hogy ahol zenével kísérték ki a halottat, ott a zenészek muzsikájára fordultak is egyet kettőt”. Pesovár Ernő tekintette át legátfogóbban a magyar tánc történetét, és több példája mellett idézi: „Cserei Mihály írja, hogy Mikes Kelemen erdélyi főúr eladó korban meghalt leányának torát rendes mennyegzőként, nagy eszem-izommal és reggelig tartó táncsal ülte meg, arra hivatkozván, hogy ő most a leányát Krisztusnak adta férjhez.”²⁹⁴

A legrégebbi temetői táncolásról szóló 1279-es feljegyzést a korábbiakban ismertettük. Ehhez az adathoz természetesen tudni kell, hogy akkor a temetőkert közvetlenül a templomhoz kapcsolódott (mint ahogy még ma is sok helyen így található). Ez az együttes a halottak tartózkodásának a menny/templom képzet azonosságából adódott. (A temető latin nyelvű elnevezése: coemeterium, amit a magyar népi kiszólás: cinteremnek nevez népdalainkban). A templom az Isten háza, az Isten „tartózkodási helye” keresztény gondolkodás szerint, ami követi a jeruzsálemi templom zsidó hagyományait. (Jahve a templom szentélyében elhelyezett frigyszekrény fölött rózsaszín ködben jelent meg). Az Isten az égben tartózkodik és a keresztény halottak lelkei hozzá igyekeznek. (A jelenünkben újul fel a föld/menny képzet azonossága az altemplom/kripták létesítésével). Korántsem „szokás”-ról van tehát szó, hanem tudatalatti képzetről. Erről a templomi, nemileg elkülönült ülésrend mellett, olvashatjuk a torban férfiak-nők hasonlóan elkülönült ülésrendjét is, aminek értelme csak a keletelt templomokban érthető meg világosan, amint azt későbbiekben részletesen kifejtjük. Hasonló elrendezést tapasztal a régészet, amikor a nőket és a férfiakat külön-külön sorokban elkülönülten találják a honfoglalás kori sírokban. A kaukázusi vajnahoknál (oroszul: csecsen-ingesoknál) végzett tájékozódó gyűjtőútjainkon (1980-as évek első fele) alkalmunk volt hallani titokban készült temetői táncról készült zenei felvételt, amiben főleg hordószerű dobok és gerendák ütőkkel használt játéka volt feltűnő (ezeket lerajzolva is megmutatták).²⁹⁵ A táncokat a mi

Tehenek vontatta szekéren viszik ki a halottat a temetőbe

TEMETÉSI MENET ÚTVONALA TERESZTENYÉN, 1978-BAN.

A hagyományok értelmében fontosnak tartották, hogy a halotta menet útba ejtse az elhunyt egykori szülőházát és a templomot. Közelükbe érve megállott a menet, megszakadt a harangozás, s közösen elénekelték egy odaillő zsoltárt.

A halotti tor résztvevői külön-külön fogyasztják el a tor szokásos ételét, a töltöttkáposztát.
FENT: a férfiak LENT: az asszonyok.

Ma már ritkán található zászlós sír egy kalotaszegi temetőben, a síron az újjászületést megfogalmazó virágokkal

Bánk Bán színdarabunkhoz hasonló műben láthattuk.²⁹⁶ A temetői helyszínen csak férfiak táncoltak a temetés délutánján. Az mindenben megfelelt a nyugat-Dunántúlon széleskörűen ismert duss-táncaink dobantós mozgásformáinak. A nők csak elkülönülten táncolhattak, ekkor a házban belül és az éjszaka folyamán. Egyik hely közelébe sem engedtek idegeneket.

A budai zsinat is körtánc említéséről szólhat, ahogy ezt a *zikr* nevű táncot a csecseneknél is táncolják mind a mai napig.²⁹⁷ A férfitánc mágikus funkcióját a kör Nap-iránya és nappali időszaka értelmezi. Mind a kettő az éghez kapcsolódik és élet-irányú. A női temetési tánc ezzel ellentétes irányú és éjszakai, tehát kapcsolódik a halál női főszerepéhez²⁹⁸ (Nagyboldogasszonyt, Földédesanyát) magába foglaló eseményéhez, a temetés tényéhez.

11. ♀ **A SKORPIÓ** Ez a nemiség jegye, a lakodalom modelljében ez a szertartás képviseli a nászeseeményt. A temetés szertartásában ez az esemény is a fektetés, nász szertartása, ami itt a Földanyával, a Nagyboldogasszonnyal történő egyesítés nász-aktusa. A korai, a honfoglalás előtti rokon kultúrájú hagyományok szerint a halott arcát szarvas ábrázolású kendővel (ami az istenanyát mutatta fel), vagy szarvas veretekkel telerakott fejkendővel temették el. Hasonló szellemiségből viseli a halott a lakodalom szertartásának ruháit és külsőségeit. Ezért ajándékozzák meg szeretett holmijaival, fiatal leány esetében a teljes stafíringjával. Ezeket az ajándékokat nemcsak útravalóként adják mellé, hanem mindez hozzátartozik a lakodalom szertartás-képzet törvényes párhuzamához. Ahhoz a képzethez, hogyha nem

teszi meg ezt a szertartásos (törvényes) gesztust a halott hozzátartozójának, nem érezheti magát biztonságban a halott „látogató” szellemének szemrehányásaitól.

A nászaktus sajátosságainak tartozéka a sírgödörbe, a sírlyukba (az anyaölbe) történő lövés szokása. A nász, az egyesülés szertartásában fegyveres aktus. A szláv és arab népek lakodalmi szokásaiban ennek bizonyított tényét be is kellett mutatni a közösségnek a véres lepedő felmutatásával is. A lövés ténye emellett újjászületés-kívánság mágia is. Mindezek a képzetek megismétlődnek az elföldelés után a sírdomb alakjában (a gyermeket szülő asszony hasa), valamint a sírdombra reárakott koszorúban és virágokban. Mind a kettő a gyermeket szülő menyasszonytól elvárt képzetek mágiját ismétli meg mai napig. A sírdomb emelése után mind a férfiak, mind a nők sajátosságaiknak megfelelően ismételhették meg dobantós körtáncukat. A föld dobogtatása itt a férfiak részéről a „menyasszony” nyomkodását, termékenysége elősegítését szimbolizálja. Halottas táncainkról maradt feljegyzések, mint említettük, formai jegyeket sajnos nem tartalmaznak. Azonban a csecsen *zikr* táncban felismerhettük annak teljes párhuzamát a dunántúli dussolás táncolási szokásában, ami itt sem lehetett más.²⁹⁹

- 12 ♂ **MÉRLEG** képében és jegyében a temetés utáni gyász időszaka nyer megfogalmazást.

A temetés után vagy „A torból távozva mindenki az elhunyt nyugalomát kívánó és a hátramaradottakat vigasztaló köszöntéssel búcsúzik... A gyászoló házban, miután az utolsó torozó is elment s a gyászolók magukra maradtak, elindítják a halál pillanatában megállított órát. Az elhunyt emlékezetének őrzői a gyászolók, gyászosak, hátramaradottak... A gyász súlya elsősorban a nőkre nehezedik – különösen az idős asszonyokra –, az ő viseletükben és viselkedésükben nyilvánul meg, s tőlük várja el ezt a közvélekedés is. Őket hívják sok helyen hátramaradottaknak. A gyász ideje általában hat hét és egy év közötti időszak, attól függően, hogy milyen életkorú hozzátartozóját veszítette el valaki... A gyászolók szűkebb körének nőtagjai hagyományosan teljes gyászt

²⁹⁶ Helyi temetés esetén fenn a hegyekben idegent még a környékre se engedtek, mert a szovjet törvények szerint a temetői táncolás tiltott volt. A színházi előadás szerzővel előre megbeszélte film felvételét pedig az akkor ugyan csak ott tartózkodó miniszter tiltotta le. (Nem tudhatták megítélni, számukra milyen következmény származhat ebből).

²⁹⁷ A táncmozgás pontos megfelelője a dunántúli dussolásban szokásos mozgásoknak. (2/4-es ritmusú).

²⁹⁸ Emlékezzünk a nagy hadi temetők „halál-angyalt” karddal ábrázoló emlékműveire.

²⁹⁹ Szerző gyűjtése Csecsen-Ingus földön 1981–86.

öltének, azaz olyan új viseletet vesznek, vagy az előzőt úgy alakítják át, hogy arról egyértelműen felismerhető legyen: közeli hozzátartozójukat vesztették el. Országszerte valaha feltehetően a fehér, az utóbbi másfél évszázad során pedig a fokozatosan általánossá váló fekete szín jelezte ezt az öltözetben... Jellemző tabu volt, hogy a gyászolók szűkebb körének (nőknek) nem volt szabad főzniük, sőt semmilyen ételhez vagy főzőedényhez hozzá érniük... (Élelem-adás tiltása). Ugyancsak tilos volt a gyászidő alatt a gyászolók szűkebb körének a vígsághelyek látogatása. Nem nótáztak, csak a templomban énekeltek. Nem mehettek táncba... A gyászolók szűk körébe tartozók számára tilalmas volt a gyászidőn belül a házasságkötés. (Feltehetően a tiltások a halott közvetlen újjászületésének, azaz zavaró visszajövetelének megakadályozását célozhatták. Létezésének más térségben való folytatására búcsúztatták el).

Az elhunyt tiszteletének megőrzését, a gyász megtartását a közösség mindenkor alapvető erkölcsi értéknek tekintette Szépen s illően gyászolni tisztesség, – élőknek és halottnak egyaránt. Az elvárásoknak eleget tenni nem kívánókat a közösség megszólásától, megítélésétől való félelem kényszeríthette a gyász megtartására. Aki ennek ellenére hamar elhagyta, megtörte a gyászt, egyik nap temetett, másik nap a kocsmában táncolt, annak számolnia kellett – a sokszor élete végéig tartó – megbélyegzéssel. A gyászt nem tagadták meg azoktól sem, akiknek hozzátartozója valamilyen közösségellenes, a közösségi erkölcsrendet sértő cselekedet következtében lelte halálát. A gyászban nem osztoztak, de elnézték, s megértőleg tudomásul vették.

Bizonyos tárgyak, tárgy együttesek érintetlenül hagyása vagy lakásbelső kiemelt pontjára való

helyezése is az emlékezést szolgálta. Például a halott férfi kalapját a szentképek alá függesztették, az elhunyt asszony fejkendőjét a Mária-szobor alá tették... A halott iránti tisztelet és emlékének megőrzése gyakran nyilatkozik meg abban a ragaszkodásban, amellyel egyes örökölt tárgyakat kezelnek. Az ilyen használati eszközöket megkülönböztetett gondnal kezelik, vagy kiemelve a napi használatból emléktárgyakká tesznek és így beszélnek: Ez még idős apámtól maradt jussba... Emléktárgyakká elsősorban a ritka, értékes dolgok válhatnak.³⁰⁰

A hagyományos magyar lakodalom és a temetés

szertartása tehát nem „szokás”. Nagyon határozottan a természet sajátosságaiból eredő kettősség „eggyé válása”. Ünneppé emelkedő szertartás, ami az évkör hét főszereplőjét és az időszak 12 tulajdonsága drámai folyamatát idézi meg. Így válik a természet ciklikus változásának tükröképévé, s így szentesül és szentesít, mint az emberi élet megfo-

galmazott változás-törvénye. A szertartás alakísá-gát a közösség részvételének nyilvánossága szentesíti. Kizárólag az emberi kultúra sajátossága.

*

Mindhárom ünnepi eseményben a magyar Nagyboldogasszony „imádás nélküli” segítő szerepkörben, szimbolikus keretek között van jelen. A lakodalom szertartásában a Menny királynőjeként, a születési szertartásban földi Boldogasszonyként, a temetés szertartásakor Nagyboldogasszonyként. Menyasszonyként a mennyei szerepkörben, Szülő boldogasszonyként a földi létezés meghatározó, létező jelenségeként, a halott számára virtuálisan létező istenanyaként, Nagyboldogasszonyként, akitől újjászületését remélheti. Megszemélyesítésének sajátos hármassága ebben is megjelenik.

³⁰⁰ Kunt i. m.: 178–187

A kegyelet és az emlékezés fényei és virágai:
A Halottak napi temető „hangulat” képe

Összefoglalás

A Nagy Anyaistennők szerepkörének és tulajdonságainak feltárásában emlékeztünk az apokrif imákat elsőként széleskörűen gyűjtő Fettich Nándor, majd László Gyula régész történészek tanácsára: a Magna Mater fogalom nagy térben, nagy kultúrákat elindító és fenntartó fogalom volt. Széleskörű ismerete nem nélkülözhető. A nemzetközi tudományosság főleg Erich Neumann pszichológus 1955-ben Karl Gaspár Jung születésnapjára készült német, majd később angol nyelven megjelent nagy kötetét használja, amit a vizsgálódásainkban mi is felhasználunk. Neumann a két korai nagy kultúrában láttatja az előzményeket, melyek a mezopotámiai sumer-babiloni és az egyiptomi kultúrákban öltöttek testet. Mindkét nagy kultúra női megalapozottságú, mely a Kárpát-medencében is jelen van már a legkorábbi időkben. Már Boldogasszony könyvünkben bemutattuk Parácfalu (ma: Parța, Románia) Kr. e. 4200-ban fennállott, működő bika szobrokkal működő szentélyét, melyet a román régészet és történész tudományosság is a Kisázsiai Catal-Hüyükben feltárt, mezopotámiai és egyiptomi összefüggéseket mutató régészeti leletekkel hasonlított össze. Ezekben a kultúrákban a Nagy Istennőt a „Menny és a Föld királynéja” címmel ruházták föl, már a Kr. e. 3000 évvel, tehát ahhoz a régiséghez tartozóan, mely nyelvünkben széles szóbokkal feltalálható. Előzményeivel eddig egyetlen magyar tudományág sem foglalkozott. Ugyanez a kettős fogalompár az európai népek indoeurópai nyelvében teljesen hiányzik! A tudományos félreértések a magyar nyelv ismerete nélkül szükségszerűen jelentkeznek. Ezeket a kötet Függelékében mutatjuk be.

Visszanyúltunk magyar történeti kutatók, így például Alföldi András, Nagy Géza, Fettich Nándor, Benkő Loránd, Harmatta János, Vékony Gábor, Makkay János és mások korábbi eredményeihez, akik a mai korszerű nemzetközi törekvések kialakulásában már az elmúlt századunk első felében kezdeményező szerepet vállaltak. Ezek alapján mutattuk be azokat az istenanya ábrázolásokat, melyek az altáji szkítáktól az Ural menti rokonnépeken át a Kárpát-medencei emlékekig összecsengenek

nyelvi, valamint szokás-hagyományaink és szertartásaink szinte mai napig élő és tanulmányozható ősi istenanya emlékeivel. A magyar tudományosság a korai Kárpát-medence Európában ritka istennő-kultúráját első alkalommal mutatja be 2005 októberében, amikor először rendeznek széleskörű kiállítást a feltárt emlékekből, melyek már Boldogasszony könyvünkben is megjelentek, s ez alkalommal újabb emlékek felmutatásával is rendelkezünk.

Ma már egyértelműen tudomásul vehetjük: a nyelv és történettudomány megállapította a honfoglalók ugor, iráni és más rokon nyelve, valamint kultúrája mellett a honfoglaló vezető réteg türk nyelvét és kultúráját. Ez a kultúra olvadt bele a Kárpát-medencében élő magyar néptörzsek már magyar nyelvű és az égei kultúrájának a medence viszonyaiiban kialakult mediterrán színezetű kultúrájába. (a Kárpát-medence előtt korábban megjelent hasonló türk és más keleti néptörzsek a szláv környezet erejének megfelelően eredeti kultúráját elvesztve beolvadt szláv (bolgár és később román) környezetébe. A Kárpát-medencében a magyar nyelvű népcsoportok túlnyomó többsége miatt itt is felszívta, magába olvasztotta a keleti kultúrát hozott honfoglalóinkat.)

István királyunk halhatatlan érdeme, hogy a kereszténység korszakos európai térnyerésében képes volt a magyar nyelv és szellemiség kialakulását meghatározó Nagyboldogasszony-Boldogasszony (Kisasszony) istenasszony Kárpát-medencei pogány fogalmainkat nyelvi és tárgyi maradandó eszközökkel és hittel ránk örökíteni. A kereszténnyé lett Szent Király történelmi tetteként képes volt vállalni népének pogány múltját, s megvalósítani a kor kívánalmainak megfelelő jövő képzetét.

Az újabb ismeretek a jungiánus Louise von Franz: Szám és Idő c. kötetének jegyzeteiből is előkerültek. A kettős számfogalom értelmezésében került elő a kötet jegyzetében pl. az íreknél is ismert „fél szemem, fél-lábam kettősség egységének „fél” kifejezése (az író nem ismeri a hasonló magyar kifejezést!) A kettes számjegy ó-örmény nyelvben ismert erku (kettő) és erkin (menny) és erker (föld)

alakja. Az örmény nyelv az egység „széthasításában” ugyanúgy megjeleníti a menny és föld fogalom kettősségét, mint a magyar. Bemutattuk, hogy a tudományos vizsgálatokban van olyan megállapítás, mely szerint az örmények a Balkán északi részéről költöztek el a (Kr. e. 1400 körül) a Kaukázus déli oldalára.³⁰¹ (von Franz 1974:94, Meyendorff 2001:141)

A régész-történész László Gyula és a vallástörténész, mitológus Kerényi Károly egyformán figyelmeztet, hogy az antik istenanya képzet részben nem köthető egyetlen népcsoporthoz, sokkal nagyobb területen élő népek képzeinek közös tulajdona, másrészt az európaiságot később meghatározó görögség az istenanya s vele sok más szellemi képzetet a „lóval együtt északról kapta”, azaz őseurópai vadász-, pásztor és földművelő népektől vette át.”

Nem kétséges az égei kultúrával kialakult medencei kapcsolat sem. Lakodalmi (beavatási) szertartásunk a legszorosabb kapcsolatot mutatja a korai görög emlékekből ismert eleusyai beavatási szertartásokkal, melyről a szerző személyes gyűjtései és más kiváló kutatók: Gönczy Ferencz 1890, Hófer Tamás 1951 is beszámoltak, de csak a szerző ókortörténeti ismerete kapcsolta össze saját tapasztalatának 1979-es tényét, melynek bemutatását és bizonyítását e kötetben olvashatjuk először.

A magyar nyelv az ellentétes neműek szerepköri pontosításakor az emberi kettősséget fél-fél kifejezéssel illeti, ami határozott szerepköri elkülönülést és tulajdonságokat takar. Feleség szavunk biztosan őrizi e tudat emlékét, férfi szavunkban már csak feltételezhetően találjuk annak félfői megjelölését. Az előző fejezetben áttekintettük a legfontosabb női fogalmainkat és értelmeztük azok párhuzamait. Vizsgálódásaink első fejezetének hangsúlya a menny és föld egységet jelentő világképi fogalmak nőiséget jelentő széleskörű bizonyítása. A nőiséget varázslatossága, titokzatossága és másvilágot megfogalmazó mennyei kifejezése nyelvünkben kapcsolódik a föld fogalom életet adó termékenységének varázslatosságával, titokzatosságával, sötétségével, mely jelenleg más európai nyelvben sehol sem ismert!

A menny/föld kettősség mellett találtuk meg a nőiség másik azonossága: az anya/leánya kettősség pillérét. A harmadik női kettősség és annak valódi

ősisége pedig az anya/leánya viszonyban az alakot nem kapott és az alakot kapott női szerepkör és tulajdonság korai kifejezése lehet. Ebben jelen van a női hármasság korai elsötétülő Hold kapcsolata, hagyományainkban történő jelenlétét különböző változatokban mutattuk be. Ez utóbbi összefüggést indokolja az állat-istenanyák és totemállatok korai megjelenése is, ami az emberi gondolkodás fejlődéséhez sok-sok magatartási példát nyújtott. Az ember fogalom irányába történő személyesülés évezredekét kívánt, ami hagyományaink és nyelvünk része mind a mai napig.

E kettősségek egysége emeli az anyát fiúgyermekként megszüülő – majd az életadáson kívül saját testéből élelemadó, így a maga másságát nőiségében mindentudó és mindenható istenanya képzeté, amit a kultúránk egyéb képzeihez közelálló altáji kőrajz, majd a merdzsáni szkíta és később a bemutatott trák emlékek képszerűen is megfogalmaznak.

A Luca napi szokáshagyomány kétségtelen kereszténység előtti helyi eszmeiséget hordoz. Természeti jellegű funkciója és értelme a sötétségben megjelenő köszöntő legényekkel az ünnep lényeges tartalmát fogalmazza meg: a napgyermek bekövetkező fogadását és a hajnal (asszony) hasadása (szülése) mágikus emberi elősegítését. A téli napfordulóig Luca nappal együtt számított 13 nap az egész következő évre kiható boszorkányosan mágikus idő. A 12. következő nap a tényleges napfordulótól jósló idő, az újjászülető természeti év 12. időszakára. Ugyanezzel a 12-es időszakkal találkozunk a lakodalom és a temetés átváltozás eseményének szertartásos megjelenítésében.

A Luca nap az asszony és leánya női kettősségének és anya/leánya összetartozásának és különbözőségének korai jelentéstartalmát is megfogalmazza, amit magyar és antik emlékek példáinak felmutatásával Boldogasszony könyvünkben elsőként értelmeztünk, s amire már évszázada Kálmány Lajos

³⁰¹ Franz, M. L. von 1974: *The Number and Time Reflection Leading toward a unification of Depth Psychology and Physics* Evaston Translated by Andrea Dykes Northwestern University Press Meyendorff, John: Birodalmi egység és keresztény szakadások Bizantinológiai Intézet Alapítvány 2001 (Ford.: Utry Gergely) Varya Bizantina, L. von Franz: Number and Time 1974:94

is felfigyelt. Bemutattuk a *leány*, *liány* szavunk szóösszetételének kettősségét a nyelvtudomány megállapítása szerint, valamint párhuzamokat vonultatunk föl számos zeneszerszám tudatalatti, azaz nőiséget tartalmazó kialakításával. A példák – véleményünk szerint – a leány szó li-gyökét a lyuk, lik szavunkkal kapcsolja össze, amint azt a modern anyacsavar kifejezésünk is bizonyítja számos, más antik példa mellett (pl. jóshely, világok közötti átjáróhely stb.). A lyuk kifejezés jelenik meg az élet kezdeténél, a születésnél és az élet befejezésénél a földre átsórt sír kialakításánál. Csak a magyar nyelv az, ami e két emberi összefüggő kifejezést egyetlen, nőiséget megfogalmazó liány szóval képes megvilágítani. Mindez a női szerepkör istenanya fogalmának kialakulásában a magyar nyelv szerint hangsúlyos szerepet kap.

Gyermekjáték-szövegeinkben megőrződött nyelvi emlékeink mindenben az előzőkhöz hasonló képzeteket mutatnak és hitelesítik megállapításainkat. A lakodalmi szertartásunkból minden bizonnyal kitiltott hidasjátékainkban a földi szereplők rendre felszaladgálnak a „másvilágban” tartózkodó istenanyához, a Boldogasszonyhoz aranyozóért, amivel földi párhuzama a menyasszony hídlábtörését (asszony-nyá válását) akarják megjavítani. A szertartás egykor ezzel a képi kifejezéssel idézte meg a föld örök és megújuló szüzességének fogalmát. Mindehhez tartozik a viszonylag késői, hittérítéskori menyasszony kifejezés „éjszaka királynője” értelme, ami nem egyéb, mint a mennyei és földi istenanya képzet kapcsolatának sajátos megfogalmazása. A nőiség ugyanis ezzel bizonyítja, hogy testében olyan hidat képez, ami összeköti az örök időtlenséget a földi létezés rövid időtartamával. Mind a földi időben, mind a mennyei időtlenségben ő az egyedüli, élő térbeli fogalom (híd, kapu, rév). A létezés mind térbeli, mind időbeli kezdetén és végén a mennyben és a földön a Boldogasszony vagy anyja a természetet megfogalmazó Nagyboldogasszony található.

A Luca napi lányokat, asszonyokat köszöntő pogány szertartás – ha széleskörű vizsgálódás alapján közelítjük mágikus tartalmú funkcióját –, akkor hitelesen tárja eléink a hittérítés előtti kozmikus világkép sajátosan élő maradványait. A meglátogatott lányok és asszonyok számára a legények Luca-köszöntője a téli napfordulat előtti virradat megindulá-

sa előtt az éjszaka sötétségében 12 nappal hangzik el. Tartalma már csak tudományos vizsgálódás céljait szolgálhatja. A mai nyilvánosság előtti elhangzása elképzelhetetlen. A legények részéről köszöntőben elhangzó obszcén szövegek a leányok, asszonyok termékenysége számára költőien megfogalmazott jókívánságok. Az élet fennmaradását, a létezés jövőjét biztosító nőiség számára kívánatos legénykedések találékony kifejezései. A köszöntő emberi párhuzama két természeti változás jelensége:

1. *A sötétségben férfi közreműködés következtében megjelenő (kelést elindító) foganás, a hajnalcsillag fényjelensége.*

2. *Az éjszakából feltámadó virradat a madárdaltól hangos természet pillanatnyi csendjében az átváltozás-jelenség csúcsa: a hajnal asszony hasadása, a napgyermek megjelenésével, aki később fénylő Napként völegénye lesz.*

A fentiek ismeretében már érthetővé válik a lakodalmi és temetési szertartás átváltozás jelensége, (nem „átmenet” hanem kozmikus tartalmú) átváltozás” jelenségről van szó!). A lakodalmi és temetési szertartás azonosan kozmikus tartalmú! Az éjszaka sötétségével azonosuló menyasszony, a menny királynője leányból (hajnalcsillag) asszonnyá (újhold) történő kozmikus átváltozási folyamata a női főszereplővel csak az éjszakai sötétség időszakának tartozéka lehet. (A hagyományos lakodalom napszálltával kezdődött és napfelkeltevel végződött!) Az „átváltozási” szertartás és szereplői is így lesznek az éjszaka kitüntetett térbeli és időbeli szereplői. Ezek a szertartásban szereplő „tisztviselők”, „szereplők” mindennapjainkban ma is jelen vannak, csak eltekintünk fölöttük. (V.ö. a hét napjainak „bolygó”-elnevezéseit, amelyek évszázadokon keresztül meghatározták az emberek mindennapi tevékenységének vagy éppen ünnepnapjainak, tulajdonságaiknak, tartalmuknak előírásait is.)

A hét első napja: a Holdnak a napja, második napja: a Marsnak a napja, a harmadik nap Merkúrnek (Hermésznek) a napja, a negyedik nap Jupiternek, az Atyának, az Úrnak a napja (Gondoljunk a keresztény Úrnakra, mely még a második világháború előtt is csütörtökön volt, mára a következő vasárnapra került át!), az ötödik nap a Vénusznak a napja, a hatodik nap, Szaturnusznak a napja, a hetedik nap a Napnak a napja.

Amíg a lakodalmi szertartás éjszakai, addig a temetés szertartása a nappali átváltozás drámája. Amíg a lakodalmi szertartás a tudatalatti, elsősorban az örömrészlet szintjén zajlik, addig a temetés tudati szinten valósul meg, s éppen ezért a létezés elmúlásának, búcsújának katarikus drámája. A két szertartás a két istenasszonyé: a leányáé és az anyáé. A lakodalom a Boldogasszonyé, aki a holnapi létezés folytatásáért felelős, temetés az anyjáé, a Nagyboldogasszonyé, aki az újjászületés felelőse. Ezért a kiírás a temetőkapukon: FELTÁMADUNK.

A vizsgálati módszer egyik oldalon lehetővé teszi, hogy az abban használt széleskörű fogalmak hi-telességét, a másik oldalon az összegyűjtött mintegy száz Boldogasszony kifejezés csoportosítását bemutassuk és értelmezzük, ami megkönnyíti a szokatlan feladat világos áttekintését.

A lehetőségeken belül az istenasszonyok mindentudó és mindenható fogalmának megfelelően kiterjesztettük a nőiség fogalmának értelmezését a segítség és támasz-adáson kívül a rontó, bajt okozó, vagy éppen büntető női tulajdonságokra is, valamint a tej és méz, a gyönyörforrás, a tűz és víz, és a föld-négyzet szimbólumával összefüggő hármasságok, négyességek megismerésére.

A menny és a föld fogalmak egysége, – értelmezése feltehetően zavarta és zavarja a katolikus egyház egyébként kétséget kizáróan igaz: ég-föld eszmeiségét. Ez lehet az oka, hogy az Ó-Testamentum fordításait az 1930-as évek közepe óta eléggé el nem ítélt módon átdolgozott formában, menny fogalmunkat a nyelvtudományunk figyelme nélkül az ég szóra cserélve, Károli Gáspártól eltérő fordításban adják közre!³⁰² Pedig, mint részletesen és körültekintően bemutattuk, a két megfogalmazás különbözősége, nyelvünk és hagyományaink valamint a keresztény gondolkodás sérelme nélkül világossá és egyértelművé tehető, amivel a félreértések kiküszöbölhetők.

A Boldogasszony képzet a régi magyar istenasszonyt dolgoz, szorgalmas asszonynak fogalmazta meg, olyan módon, hogyha nincs elég munkája, akkor szereti magát szépítgetni, de rontásra, bajt hozó tulajdonságra, sőt büntetésre is képes. A hagyományos képzetekben élő emberek, – már nagyon ritka, elzárt helyeken élő példák bizonyítják –, ma is

így gondolkoznak. A hozzájuk forduló asszonyok támaszukat, segítőkészségüket a fentiek tudatában kérik és tisztelik meg. Férfi elképzelhetetlen, hogy az istenasszony közvetlen segítségét kérje. Ez a gondolat csak asszonytól merülhet föl, aki ehhez kérheti az ura segítségét is. A férfiak kizárólag tiszteletüket teszik előtte és az istennők rontó szerepkörének elhárításában segídeknek.

A kereszténység ezt a természeti megalapozottságú női és férfi szerepkört és tulajdonság képzetet örökölte meg a régi magyar istenasszonyok: a Nagyboldogasszony és a Boldogasszony (Kisasszony) fogalmában, a magyar nyelv sajátosságaiiban és a nép természeti környezettel szoros rokonságot mutató szokáshagyományaiiban. Ennek következtében a magyarság többsége a kettős hit gyakorlatában élt és bizonyos értelemben a hagyományai miatt is így él mind a mai napig.

A magyar néprajztudományt magas szinten művelő Viski Károly így írt erről: „A keresztény vallások gyönyörű szimbolikája, a szertartások mélységesen szép jelentésrendszere a lélek maradandó, formáló érintése nélkül csendül vagy villan itt el évszázadról évszázadra. (1939) És ugyanez a nép ontotta vérére a kereszténység mellett a Szentföld keresztes-hadjárataiban, védte meg a keresztény Európát a török félhold félelmetes árnyékában. A kereszténység megvédéséért áldozta fel jelentős emberállományát, pusztasággá tette országának óriási területeit, amit utána a környező országok népei árasztottak el, s szaggatták széjjel területének természetes egységét. S a jelen században mindez megismétlődött.

A szerintünk igen jelentős Viski Károly felismerés után (1920-as évek): „Néphit szerint a halál lakodalom” elsőként vállalkoztunk, már egy új évszázadban e nagyjelentőségű sajátosan magyar világkép lakodalmi és temetési szertartásának együttes értelmezésére.

³⁰² Az Ó-Testamentum könyvei Szent Biblia Magyar Nyelvre fordította Károli Gáspár Az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás Mózes első könyve: 1. „Kezdetben teremté az Isten az eget és a földet...” Budapest A Skót Nemzeti Biblia Társulat részére kiadta a Brit és külföldi Biblia Társulat 1936.

³⁰³ Viski Károly: *A hagyomány tárgyai* In: A Magyarság Néprajza 2. kötet 325 p.